DOSTOJEVSKI

KOCKAR

DJELA F. M. DOSTOJEVSKOGA
Peti svezak

Urednik
JAKŠA KUŠAN

Naslov izvornika
СКВЕРНЫЙ АНЕКДОТ / КРОКОДИЛ
ИГРОК / ВЕЧНЫЙ МУЖ

Prema izdanju
Ф. М. ДОСТОЕВСКИЙ
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА 1957

F. M. DOSTOJEVSKI
KOCKAR

ČETVRTO IZDANJE
ZNANJE ZAGREB 1979

Likovno opremio
BORIS DOGAN

SADRŽAJ

SVINJARIJA

Ta se svinjarija dogodila baš u ono doba kad je počeo onako neodoljivo snažno, dirljivo, naivno i poletno preporod drage nam domovine, kad su svi njeni dični sinovi težili novoj sudbini i novim nadama. Tada su, jedne zimske, vedre i studene večeri, već negdje iza jedanaest sati, sjedila tri neobično ugledna muža u udobnoj i, štoviše, raskošno namještenoj sobi, u divnoj jednokatnici na Petrogradskoj strani, i vodila ozbiljan i neobičan razgovor o vrlo zanimljivoj temi. Sva su trojica bili generali. Sjedili su za stolićem, svaki u krasnu, meku naslonjaču, i u toku razgovora mirno i polagano pijuckali šampanjac. Boca je stajala pred njima na stoliću, u srebrnoj posudi s ledom. Povod je bio taj što je domaćin, tajni savjetnik Stepan Nikiforovič Nikiforov, stari neženja od svojih šezdeset pet godina, slavio useljenje u netom kupljenu kuću, a ujedno i svoj rođendan koji se poklopio s tim događajem i koji nikad nije prije slavio. Uostalom, proslava nije bila bogzna kakva; kao što vidimo, bila su svega dva gosta, nekadašnje kolege gospodina Nikiforova i nekadašnji njegovi potčinjeni, i to pravi državni savjetnik Semjon Ivanovič Šipulenko, i drugi, isto tako pravi državni savjetnik, Ivan Iljič Pralinski. Obojica su bili došli u devet sati, popili čaj, pa se prihvatili vina, a znali su da točno u jedanaest i pol treba da pođu kući. Domaćin je oduvijek volio točnost. Riječ-dvije o njemu. Započeo je bio karijeru kao sitan, siromašan činovnik, mirno je teglio punih četrdeset pet godina, vrlo je dobro znao dokle će dotjerati, nije mario da skida zvijezde s neba, iako je već imao dvije, a pogotovo nije volio ni o čemu izricati svoje mišljenje. Bio je pošten, naime, nije bio prisiljen učiniti ništa osobito nepošteno; nije se ženio jer je bio sebičan; nije bio nipošto glup, ali nije mario da se razmeće pameću; nikako nije trpio neurednost i ushićivanje, držao je da je ushićivanje duševna neurednost, a pod stare dane utonuo je sav u nekakvu slatku, lijenu udobnost i sustavnu osamljenost. Iako je katkad odlazio u pohode boljim ljudima, već od mladih dana nije podnosio goste u svojoj kući, a u posljednje se vrijeme, kad ne bi slagao pasijans, zadovoljavao društvom svog stolnog sata i po cijele je večeri spokojno slušao drijemajući u naslonjaču, njegovo tiktakanje pod staklenim zvonom na kaminu. Vanjštine je bio vrlo pristojne, vazda

izbrijan, činio se mlađi nego što je bio, dobro se držao i obećavao da će još dugo poživjeti, a vladao se kao pràvi gospodin. Imao je prilično zgodno namještenje, negdje je predsjedavao i nešto potpisivao. Jednom riječju, smatrali su ga za izvanredna čovjeka. Imao je samo jedan san ili, bolje reći, žarku želju — da ima svoju kuću, i to gospodsku kuću, a ne makar kakvu. Želja mu se napokon ispunila — izabrao je i kupio kuću na Petrogradskoj strani, doduše podalje, ali kuću s vrtom, i to lijepu kuću. Novi je gazda držao da je i bolje što stanuje malo dalje — nije rado primao goste, a kad je htio otići nekome ili na posao, imao je krasnu kočiju čokoladne boje sa dva sjedala, kočijaša Miheja i dva mala ali snažna i lijepa konjića. Sve je to stekao četrdesetogodišnjom, sitnom štednjom te se od srca svemu tome radovao. Eto, zato je Stepan Nikiforovič, stekavši kuću i uselivši se u nju, osjetio u svom bezbrižnom srcu toliko zadovoljstvo da je čak pozvao goste na svoj rođendan, koji je prije brižljivo tajio i od svojih dobrih znanaca. Jednog je gosta čak pozvao s posebnom namjerom. Sam se nastanio na prvom katu, a za prizemlje, koje je bilo potpuno jednako sagrađeno i raspoređeno, trebalo je naći stanara. Stepan Nikiforovič računao je baš na Semjona Ivanoviča Šipulenka i te je večeri čak dva puta navraćao razgovor na to, ali je Semjon Ivanovič mudro šutio. To je bio čovjek koji se isto tako mukotrpno i dugotrajno probijao u službi. Kosa i zalisci bijahu mu crni, a lice takvo kao da mu se neprestano izlijeva žuč. Bio je oženjen, najradije je natmuren sjedio kod kuće, ukućanima je utjerao bio strah u kosti, služio je samosvjesno, isto je tako dobro znao dokle će dotjerati, a još bolje dokle nikad neće dotjerati, zasjeo je bio na dobro mjesto i sjedio na njemu vrlo čvrsto. Na nove, tek započete promjene gledao je ponešto žučljivo, ali se nije previše uznemirivao — bio je vrlo siguran u sebe i pomalo je podrugljivo i pakosno slušao Ivana Iljiča Pralinskoga kad se raspričao o novim temama. Uostalom, svi su se bili malo podnapili, pa se i sam Stepan Nikiforovič spustio na razinu gospodina Pralinskoga i upustio se s njim u sitnu prepirku oko novih promjena. Nego, da kažemo nekoliko riječi o presvijetlom gospodinu Pralinskom, pogotovo zato što je upravo on glavni junak naše priče.

Pravi državni savjetnik Ivan Iljič Pralinski bio je tek četiri mjeseca presvijetli, ukratko, bio je mlad general. I po godinama je još bio

mlad, bilo mu je najviše četrdeset i tri godine, a činio se i mlađi i volio je da se pravi mlađi. Bio je naočit muškarac, visok, razmetao se lijepim odijelima i istančanom ozbiljnošću u odijevanju, vrlo je vješto nosio visoko odlikovanje o vratu, još je od malih nogu poprimio bio otmjene manire, a kako je bio neoženjen, maštao je o bogatoj udavači, i to, štoviše, iz najvišeg društva. O mnogo je čemu još maštao, iako nije bio nipošto glup. Na mahove je mnogo pričao i čak je rado zauzimao parlamentarno držanje. Bio je iz dobre kuće, generalski sin i maza, odnjegovan u baršunu i batistu, odgojen u aristokratskoj školi i, premda nije stekao u njoj veliko znanje, uspio je u službi i dogurao do generalskog čina. Pretpostavljeni su ga smatrali za sposobna čovjeka i, štoviše, polagali u njega velike nade. Ipak, Stepan Nikiforovič, pod čijim je starješinstvom počeo služiti i služio gotovo sve do generalskog čina, nikad ga nije smatrao za osobito poslovna čovjeka niti je polagao u njega ikakve nade, ali mu se sviđalo što je iz dobre kuće, što je imućan, to jest što ima veliku, vrijednu kuću s upraviteljem, što su mu rođaci bolji ljudi i što se, povrh toga, umije dobro držati. Stepan Nikiforovič kudio ga je u sebi što je suviše uobražen i lakouman. I sam Ivan Iljič slutio je kadikad da je odveć tašt i, štoviše, osjetljiv. Gdjekad ga je, začudo, spopadala nekakva pretjerana obzirnost, pa i lako kajanje zbog bilo čega. S gorčinom i tajnim bolom u duši pomišljao je kadšto da ne leti baš tako visoko kako mu se čini. U takvim je časovima zapadao u nekakvu malodušnost, osobito kad bi mu se hemoroidi upalili, pa je nazivao svoj život une existence manquée[1], prestajao vjerovati čak i u svoje parlamentarne sposobnosti, ali dakako da nije govorio o tome, nazivao je sam sebe brbljavcem, frazerom, a premda mu je sve to, naravno, služilo na čast, nije mu nimalo smetalo da nakon pola sata opet digne glavu i da još ustrajnije, još uznositije bodri i uvjerava sam sebe da će se još uspjeti istaknuti i postati ne samo velikodostojnik nego i državnik kojeg će Rusija dugo pamtiti. Čak su mu se na mahove priviđali i spomenici. Iz ovoga se vidi da je Ivan Iljič visoko pucao, iako je te svoje neodređene snove i nade krio duboko u sebi, čak u nekakvu strahu. Ukratko, bio je to dobar čovjek i, štoviše, pjesnik u duši. Posljednjih godina sve su ga češće spopadali bolni časovi razočaranja. Postao je nekako posebno

razdražljiv, nepovjerljiv, i svaki je prigovor bio sklon smatrati za uvredu. Ali preporod Rusije ulio mu je iznenada velike nade, koje je okrunio generalski čin. Živnuo je, digao glavu.

Odjednom je počeo lijepo i mnogo govoriti o najnovijim temama, koje je neobično brzo, neočekivano i od sveg srca prihvatio. Tražio je priliku da govori, obilazio je po gradu i na mnogim mjestima uspio izići na glas kao strastven liberal, što mu je neobično laskalo. Te se večeri, pošto je popio četiri-pet pehara, nekako posebno raspištoljio. Poželio je da u svemu razuvjeri Stepana Nikiforoviča, koga prije toga nije dugo vidio, a koga je inače uvijek poštovao i, štoviše, slušao. Smatrao ga je, tko zna zašto, za natražnjaka i neobično ga je žestoko napao. Stepan Nikiforovič jedva da mu je odgovarao, samo ga je lukavo slušao, iako ga je sama tema zanimala. Ivan se Iljič žestio i, u žaru tobožnje prepirke, potezao iz pehara češće nego što je trebalo. Tada bi Stepan Nikiforovič uzeo bocu i odmah mu dolio, što je odjednom, tko zna zašto, počelo vrijeđati Ivana Iljiča, pogotovo zato što je Semjon Ivanovič Šipulenko, koga je osobito prezirao, pa čak se i bojao zbog njegova cinizma i pakosti, sjedeći sa strane, podmuklo šutio i smješkao se češće nego što je bio red. »Sve mi se čini da me drže za šmrkavca« — sunulo je Ivanu Iljiču u glavu.

— Ama, gospodo, vrijeme je, odavno je već vrijeme — nastavio je vatreno. — Isuviše smo zakasnili, molim lijepo, a po mom mišljenju, humanost je najvažnija, humanost prema podređenima, jer ne smijemo zaboraviti da su i oni ljudi. Humanost će sve spasiti i sve izvući...

— Hi-hi-hi-hi! — začu sa strane Semjona Ivanoviča.

— A zašto nas vi, zapravo, toliko korite? — usprotivi mu se napokon Stepan Nikiforovič smiješeći se ljubezno. — Moram priznati, Ivane Iljiču, da nikako ne mogu shvatiti to što nam izvolijevate objašnjavati. Ističete humanost. To znači čovjekoljublje, nije li tako?

— Pa, recimo, i čovjekoljublje. Ja...

— Dopustite, molim lijepo! Koliko ja mogu suditi, nije riječ samo o tome. Čovjekoljublje je uvijek bilo potrebno. A reforma se ne ograničava samo na to. Pokrenuta su pitanja seljaka, sudova, gospodarstva, zakupa, morala i... i... nema kraja tim pitanjima, a sve

skupa, sve to može izazvati velike, da tako kažem, potrese. Eto čega smo se mi pribojavali, a ne same humanosti...

— Jest, molim lijepo, posrijedi je nešto dublje — pripomenu Semjon Ivanovič.

— Sve mi je to jasno, i dopustite da vam napomenem, Semjone Ivanoviču, da nipošto neću da zaostanem za vama u duboku shvaćanju našeg položaja — pripomenu Ivan Iljič zajedljivo i odviše oštro. — Ali, svejedno, bit ću toliko slobodan da i vama, Stepane Nikiforoviču, napomenem da me ni vi niste potpuno shvatili...

— Nisam.

— Ja se, međutim, upravo pridržavam ideje, i svuda je provodim u djelo, da humanost, i to baš humanost prema podređenima, od činovnika do pisara, od pisara do sluge, od sluge do seljaka, humanost nam, velim, može poslužiti, da tako kažem, kao ugaoni kamen predstojećih reformi i, uopće, za obnovu. Zašto? Zato. Uzmite ovaj silogizam — ja sam human, pa me, dakle, vole. Vole me, imaju, dakle, povjerenje u mene. Imaju povjerenje pa mi, dakle, vjeruju; vjeruju mi, pa me, dakle, vole... odnosno, ne, htio sam reći, ako vjeruju meni, onda će vjerovati i u reformu, shvatit će, da tako kažem, samu srž promjena, zagrlit će se, da tako kažem, u duševnom smislu, i riješiti sve skupa prijateljski i temeljito. Što se vi smijete, Semjone Ivanoviču? Nije vam nešto jasno?

Stepan Nikiforovič šutke uzvi obrvama; čudio se.

— Čini mi se da sam malo previše popio — pripomenu Semjon Ivanovič jetko — pa malo teško shvaćam. Nekako mi se um pomutio, molim lijepo.

Ivana Iljiča kao da nešto štrecnu.

— Nećemo uspjeti — izusti odjednom Stepan Nikiforovič nakon kraćeg razmišljanja.

— Kako to mislite da nećemo uspjeti? — priupita Ivan Iljič, čudeći se nenadanoj i odsječnoj napomeni Stepana Nikiforoviča.

— Tako, nećemo uspjeti.

Stepan Nikiforovič nije, očito, htio obrazlagati svoje riječi.

— Da vi to ne ciljate na novo vino i nove mjehove?[2] — odvrati Ivan Iljič pomalo podrugljivo. — Ma kakvi, molim lijepo, ja za sebe jamčim!

U taj tren sat odbi jedanaest i pol.

— Čovjek se zasjedne, al treba i poći — reče Semjon Ivanovič spremajući se da ustane. Ali ga Ivan Iljič preduhitri, brže-bolje ustade od stola i uze sa kamina svoju šubaru od samurovine. Držao se nekako uvrijeđeno.

— Pa šta, Semjone Ivanoviču, hoćete li razmisliti? — priupita Stepan Nikiforovič ispraćajući goste.

— A, što se tiče stana? Razmislit ću, razmislit, molim lijepo.

— A kad razmislite, javite mi što prije!

— A vi neprestano o poslovima? — pripomenu gospodin Pralinski ljubezno, čak nekako dodvorljivo, vrteći u ruci šubaru. Činilo mu se da ga malo zanemaruju.

Stepan Nikiforovič uzvi obrvama i ušutje, pokazujući time da ne zadržava goste. Semjon se Ivanovič brže-bolje oprosti s njim.

»Ha... dobro... neka vam bude... kad ne shvaćate običnu ljubeznost« — zaključi u sebi gospodin Pralinski i nekako osobito slobodno pruži ruku Stepanu Nikiforoviču.

U predsoblju se Ivan Iljič umota u svoju laku i skupocjenu bundu, trudeći se, tko zna zašto, da ne gleda iznošenu rakunovu bundu Semjona Ivanića, pa obojica pođoše niza stube.

— Naš se stari kanda uvrijedio — reče Ivan Iljič Semjonu Ivaniću, koji je šutio.

— Nije, a i zašto bi? — odgovori onaj mirno i hladno.

»Ulizica«! — pomisli Ivan Iljič.

Iziđoše na ulazne stepenice. Primaknuše im se saonice Semjona Ivanoviča s neuglednim zelenkom.

— Do vraga! A kud se djenuo Trifon s mojom kočijom! — uzviknu Ivan Iljič, ne videći nigdje svoju ekipažu.

Pogledaše amo-tamo, ali kočije nije bilo. Sluga Stepana Nikiforoviča nije imao pojma gdje je kočija. Zapitaše i Varlama, kočijaša Semjona Ivanića, i dobiše odgovor da je neprestano bio tu, pa i kočija je bila tu, a sad ih eto, nema.

— Svinjarija! — izusti gospodin Šipulenko. — Hoćete li da vas odvezem?

— Što je svijet nepošten! — uzviknu gospodin Pralinski razjareno. — Molio me, hulja, da ga pustim na svadbu, ovdje negdje na Petrogradskoj, nekakva mu se kuma udaje, vrag je odnio! Strogo

sam mu zabranio da se miče odavde. I eto, kladio bih se da je tamo otišao!

— Pa zbilja je tamo otišo, molim lijepo — pripomenu Varlam. — Al je obećo da će se začas vratit, taman kad bude trebalo.

— Tako, dakle! Kao da sam predosjećao. Uh, što ću ga!

— Radije dajte da ga dva-tri puta dobro izbatinaju na policiji, pa će već izvršavati naređenja — reče Semjon Ivanić pokrivajući gunjem noge.

— Ne uznemiravajte se, molim vas, Semjone Ivaniću!

— Nećete, dakle, da vas odvezem?

— Sretan vam put, merci[3].

Semjon se Ivanić odveze, a Ivan Iljič pođe pješice drvenim nogostupom, prilično srdit.

*

— E čekaj samo, dat ću ja tebi, lopužo! Idem baš pješice da osjetiš, da se uplašiš! Kad se vrati, čut će da mu je gospodin otišao pješice... Hulja jedna!

Ivan Iljič nije još nikad toliko psovao, ali je bio bijesan kao ris, a još mu je i u glavi šumilo. Inače nije često pio, pa je onih pet-šest pehara počelo brzo djelovati. A noć jc bila čarobna. Bilo je studeno ali neobično tiho, bez vjetra. Nebo je bilo vedro, zvjezdano. Uštap je obasipao zemlju blijedim srebrnim sjajem. Bilo je toliko lijepo da je Ivan Iljič, nakon pedesetak koraka, gotovo i smetnuo s uma svoju nevolju. Bilo mu je nekako osobito ugodno. Osim toga, raspoloženje se u podnapitih ljudi vrlo brzo mijenja. Čak su mu se počele sviđati neugledne drvene kućice u pustoj ulici.

»Baš je sjajno što sam pošao pješice« — mislio je. — »Trifonu će ovo biti lekcija, a meni pravi užitak. Zbilja bi trebalo češće pješačiti. Pa što? Na Velikom ću prospektu lako naći fijaker. Krasne li noći! Gle samo ove kućice! Bit će da ovdje stanuju mali ljudi, činovnici... možda i trgovci... e, taj Stepan Nikiforovič! I kakvi su sve to natražnjaci, stari mamlazi! Baš su mamlazi, c'est le mot.[4] Uostalom, pametan je čovjek, ima onaj bon sens,[5] trijezno, praktički rasuđuje o svemu. Ali su pravi starci, pravi starci! Nemaju

onog... kako da kažem... Ama, nemaju nečeg... Nećemo uspjeti! Što je htio time reći? Čak se zamislio kad je to rekao. Uostalom, uopće me nije shvatio. A kako to ne može shvatiti? To je teže ne shvatiti, nego shvatiti. A najvažnije je to što sam u to uvjeren, duboko uvjeren. Humanost... Čovjekoljublje. Vratiti čovjeka samom sebi... obnoviti mu osobno dostojanstvo, a onda... s gotovom građom pristupiti poslu. Čini se da je to bar jasno! Jest, molim lijepo! Ama, dopustite, presvijetli, uzmimo ovaj silogizam — susrećemo, na primjer, činovnika, siromašna činovnika, zatucana. ‚Pa, dobro... tko si ti?' On odgovara: ‚Činovnik'. U redu, činovnik. Dalje: ‚A kakav činovnik?' On odgovara: takav i takav, veli, činovnik. ‚Radiš?' — ‚Radim!' — ‚Hoćeš li da budeš sretan?' — ‚Hoću.' — ‚Što ti treba za sreću?' — ‚To, to i to,' — ‚A zašto?' — ‚Zato što...' I eto, čovjek me razumije od prve riječi — čovjek je moj, ulovio sam ga, tako reći, u mrežu, i radim s njim što me volja, naime, za njegovo dobro. A gadan je čovjek onaj Semjon Ivanić! I kakva mu je gadna njuška... ‚Dajte da ga izbatinaju na policiji,' to je rekao meni uprkos. — E, baš neću, batinaj ti, a ja neću, ja ću Trifona riječju pogoditi, prijekorom ću ga pogoditi, osjetit će on to. Što se tiče šiba, hm... to pitanje još nije riješeno, hm... A da navratim do Emeranse? — Uh, k vragu, prokleti nogostup! — uzviknu pošto se spotakao. — »I to mi je prijestolnica! Kultura! Mogao bi čovjek i nogu slomiti. Hm. Mrzak mi je taj Semjon Ivanić; odvratna njuška. Ono se on meni kesio kad sam rekao da će se ljudi zagrliti u duševnom smislu. Ta i zagrlit će se, a šta je tebe to briga! Tebe, bome, neću zagrliti; prije bih seljaka... Sretnem li seljaka, i s njim ću porazgovarati. Uostalom, pijan sam pa se, možda, nisam dobro izrazio. Možda se ni sad dobro ne izražavam... Hm. Nikad više neću piti. Navečer se izbrbljaš, a ujutro se kaješ. Ma šta, uopće ne teturam, lijepo hodam... A, uostalom, svi su oni lupeži!«

Tako je razmišljao Ivan Iljič, isprekidano i nesuvislo, koračajući i dalje pločnikom. Svježi je zrak djelovao na nj i, tako reći, rastresao ga. Nakon pet-šest minuta zacijelo bi se bio smirio i zadrijemao. Ali odjednom, gotovo na dva koraka od Velikog prospekta, začu glazbu. Osvrnu se. Na drugoj strani ulice, u vrlo trošnoj ali dugačkoj drvenoj prizemnici, pirovali su naveliko, gudile su gusle, brenčao kontrabas i cilikala flauta nekakav veseli kadrilni motiv. Pod prozorima je stajala

publika, uglavnom žene u vatiranim zimskim kaputima, ubrađene rupcima; upinjale su se da vide štogod kroz pukotine kapaka. Vidjelo se da je tu veselo. Topot plesača dopirao je na drugu stranu ulice. Ivan Iljič opazi nedaleko od sebe policajca i priđe mu.

— Je li, brate, čija je to kuća? — upita ga i malko rastvori skupocjenu bundu, upravo toliko da policajac primijeti visoko odlikovanje o njegovu vratu.

— Činovnika Pseldonimova, legistratora — odgovori policajac i isprsi se, jer je umah zapazio orden.

— Pseldonimova? Oho! A što, ženi se?

— Ženi se, vaša visosti, kćerkom titularnog savjetnika. Mlekopitajev, titularni savjetnik... radio je u poglavarstvu. Ovu kuću daju uz mladu, molim lijepo.

— Onda je to već Pselđonimovljeva kuća, a ne Mlekopitajeva?

— Pseldonimovljeva, vaša visosti. Bila je od Mlekopitajeva, a sad je od Pseldonimova.

— Hm. Pitam te to, brate, zato što sam mu ja predstojnik. Ja sam general baš u tom uredu gdje radi Pseldonimov.

— Razumijem, presvijetli gospodine.

Policajac se posve ukruti, a Ivan Iljič kao da se nešto zamisli. Stajao je i razmišljao...

Jest, Pseldonimov je zaista iz njegova ureda, baš iz njegova odjela, dobro ga se sjeća. Niži je činovnik, s plaćom od deset rubalja na mjesec. Budući da je gospodin Pralinski tek nedavno preuzeo taj odjel, nije mogao još dobro zapamtiti sve podređene, ali je Pseldonimova upamtio baš zbog njegova prezimena. Ono mu je otprve bilo udarilo u oči tako da je odmah zaželio da pogleda malo bolje nosioca takva prezimena. Još se i sad sjećao vrlo mlada čovjeka, dugačka kukasta nosa, svijetloplave kovrčave kose, slabunjava i slabo ishranjena, u groznu mundiru i još groznijim, upravo nedoličnim hlačama. Sjećao se kako mu je tada prominula glavom misao: ne bi li dodijelio tom siromašku o blagdanu desetak rubalja da se malo dotjera? Ali, kako je lice tog siromaška bilo isuviše skrušeno, a vanjština toliko odbojna da je čak izazivala gađenje, ta se dobra misao isparila nekako sama od sebe, pa je Pseldonimov ostao bez nagrade. Zato ga je još više iznenadio taj isti Pseldonimov kad je prije nepuni tjedan dana podnio molbu da mu se

odobri ženidba. Ivan Iljič se sjećao da nekako nije našao vremena da se potanje pozabavi tom molbom, te da ju je riješio olako, na brzinu. Ali se svejedno dobro sjećao da će Pseldonimov uz ženu dobiti i drvenu kuću i četiri stotine rubalja u gotovu; ta ga je pojedinost već tada iznenadila; sjećao se da se čak malo i našalio na račun vezanja prezimena Pseldonimov s prezimenom Mlekopitajev. Svega se toga sad jasno prisjetio.

Prisjećao se i sve se više premišljao. Poznato je da nam gdjekad cijele prosudbe prominu u tren oka glavom, u obliku nekakvih osjećaja, a da ih i ne prevedemo na ljudski jezik, a kamoli na književni. Ali, mi ćemo se potruditi da prevedemo sve te osjećaje našeg junaka i predočimo čitaocu bar samu bit tih osjećaja, to jest ono što je u njima bilo najvažnije i posve vjerodostojno. Jer, mnogi naši osjećaji, kad se prevedu na obični jezik, nisu nimalo vjerodostojni. Eto, zato nikad i ne izlaze na vidjelo, iako ih ima u svakoga. Dakako da su osjećaji i misli Ivana Iljiča bili ponešto nesuvisli. Ali već znate koji je tome bio razlog.

»Eto na!« — prolazilo mu glavom. — »Svi mi samo pričamo, pričamo, a kad dođe do djela, šipak! Evo, na primjer, uzmimo baš ovog Pseldonimova — vratio se maloprije s vjenčanja uzbuđen, pun nade, očekujući slasti... Ovo je jedan od najblaženijih dana u njegovu životu... Sad se bakće s gostima, priredio je gozbu, skromnu, siromašnu, ali veselu, radosnu i iskrenu... Što bi bilo kad bi znao da u ovom trenutku ja, ja, njegov predstojnik, njegov vrhovni starješina, stojim evo ovdje pred njegovom kućom i slušam njegovu glazbu! Pa zbilja, što bi on? Ama, što bi on kad blh ja sad, ni pet ni šest, ušao unutra? Hm... Dakako, najprije bi se prepao, zanijemio od zaprepaštenja. Doveo bih ga u nepriliku, pokvario bih, možda, sve... Jest, tako bi svakako bilo kad bi se pojavio bilo koji drugi general, ali ne ja... U tome baš i jest vic, bilo koji drugi, samo ne ja...«

»Jest, Stepane Nikiforoviču! Maloprije me niste razumjeli, a evo vam gotov primjer!«

»Jest, molim lijepo. Svi mi trubimo o humanosti, ali nismo kadri izvesti junačko djelo, pothvat.«

»Kakvo junačko djelo? Prosudite i sami — u sadašnjem stanju odnosa između svih članova društva da se ja, ja pojavim poslije ponoći na svadbi svoga potčinjenog, registratora, koji ima deset

rubalja plaće, kakva bi zbrka nastala, kakav vrtlog misli, posljednji dan Pompeja, pakao! To nitko ne bi shvatio. Stepan Nikiforovič će i umrijeti a da to neće shvatiti. Pa sâm je rekao: nećemo uspjeti. Jest, ali to govorite vi, stari ljudi, paralizirani i zaostali ljudi, a ja ću u-spje-ti! Ja ću pretvoriti posljednji dan Pompeja u najdraži dan moga potčinjenog, a luđački postupak u normalan, patrijarhalan, uzvišen i ćudoredan. Kako? Tako, lijepo. Izvolite poslušati...«

»Pa dobro... evo, recimo, ulazim, oni su zaprepašteni, prestaju plesati, gledaju me izbezumljeno, uzmiču. U redu, molim lijepo, ali se ja baš tada iskazujem — prilazim pravo uplašenom Pseldonimovu i, smiješeći se najprijaznije, kažem mu sasvim običnim riječima: ‚Tako i tako,' velim, ‚bio sam kod presvijetlog Stepana Nikiforoviča. Valjda ga poznaješ, tu, iz susjedstva...' A onda im onako uzgred, u. šaljivu tonu, ispričam kako me Trifon ostavio. S Trifona prijeđem na to kako sam pošao pješice... ‚Pa eto, čujem glazbu, raspitam se kod policajca i čujem da se ti, brate, ženiš. Pa hajde, velim u sebi, da svratim k svom službeniku, da vidim kako se moji činovnici vesele i... žene. Pa, nećeš me valjda sad otjerati!' Otjerati! Kakve li riječi potčinjenome! Vraga će me otjerati! Rekao bih da će se izbezumiti, poletjeti da me posjedne u naslonjač, uzdrhtati od ushićenja, štoviše, neće znati ni što bi u prvi mah!... «

»E pa, što može biti jednostavnije i ljepše od takva postupka! A zašto sam ušao? To je drugo pitanje! To je već, da tako kažem, moralna strana tog postupka. To je baš ono glavno!«

»Hm... Što sam ono mislio? Ah, da!«

»E, pa naravno, posjest će me uz najuglednijega gosta, uz nekakva titularnog savjetnika ili rođaka, umirovljenog kapetana druge klase i crvena nosa... Sjajno je Gogolj opisao te tipove. E, pa upoznat ću se, dakako, s mladom, pohvalit ću je, ohrabrit ću goste. Zamolit ću ih neka se ne ustručavaju, neka se vesele, neka i dalje plešu, šalit ću se, smijat ću se, jednom riječju, bit ću prijazan i mio. Ja sam uvijek prijazan i mio kad sam zadovoljan sam sobom... Hm... ali je istina da sam još, čini mi se, malo, kako da kažem... naime, nisam pijan, nego onako..

»... Dakako, kao pravi gospodin, razgovaram s njima kao sa sebi ravnima i ne tražim od njih ama baš nikakvih znakova pažnje... Ali, što se tiče morala, to je već nešto drugo — oni će to shvatiti i ocijeniti

kako treba... Moj će postupak probuditi u njih plemenitost... I tako ću posjediti pola sata... Čak i sat. Otići ću, dakako, prije same večere, a oni će se užurbati, ispeći, ispržiti koješta, duboko mi se klanjati, ali ću popiti samo jedan pehar, čestitati im, a večeru ću odbiti. Reći ću — poslovi! A čim izgovorim: ‚poslovi’, svima će odjednom lica postati stroga i puna poštovanja. Tako ću ih obzirno podsjetiti na to da među nama ipak ima neka razlika, molim lijepo. Kao zemlja i nebo. Ne bih im to htio utuvljivati u glavu, ali treba, ipak... čak je i u moralnom smislu to nužno, što god mi pričali. Uostalom, odmah će se i osmjehnuti, čak ću se, možda, i nasmijati, pa će se svi opet osokoliti... Još ću se malo našaliti s mladom; hm... dapače, evo što ću — natuknut ću da ću opet doći točno za devet mjeseci kao kum, he-he! A ona će sigurno dotle roditi. Pa oni se razmnožavaju kao zečevi! Nato će se svi grohotom nasmijati, a mlada će pocrvenjeti; nježno ću je poljubiti u čelo, čak ću je blagosloviti i... i sutra će već svi u uredu znati za moj pothvat. Sutra ću opet biti strog, sutra ću opet biti nepopustljiv, pa i neumoljiv, ali će već svi znati kakav sam, zapravo. Znat će me u dušu, znat će ono najvažnije: ‚Strog je šef, ali je duša od čovjeka!’ I eto, pobijedio sam, ulovio sam ih nekakvim sitnim postupkom koji vama ne bi ni pao na pamet, već su moji, ja sam otac a oni djeca... Deder, presvijetli Stepane Nikiforoviču, učinite vi tako nešto...«

»Ama, znate li vi, shvaćate li da će Pseldonimov svojoj djeci pričati kako je sam general bio prisutan, pa i pio na njegovoj svadbi! A ta će djeca opet pričati svojoj djeci, a oni opet svojoj unučadi, kao nekakvu svetinju, kako ih je velikodostojnik, državnik (dotle ću biti sve to) udostojao... i tako dalje, i tako dalje. Ama, poniženа ću čovjeka moralno uzdići, vratit ću mu dostojanstvo... Pa on prima svega deset rubalja na mjesec!... A učinim li to pet puta, ili deset puta, ili nešto tome slično, postat ću posvuda omiljen... Svima ću se urezati u srce, i sam vrag zna što se sve može poslije iz toga izleći, iz te omiljenosti...«

Tako, ili tako nekako, prosuđivao je Ivan Iljič (gospodo, što sve čovjek ponekad ne govori u sebi, a pogotovo u takvu ekscentričnu raspoloženju!). Sve su mu te misli prominule glavom u otprilike pola minute i, naravno, možda bi se bio zadovoljio tim snohvaticama i, posramivši u duhu Stepana Nikiforoviča, otišao lijepo kući i legao u

postelju. I dobro bi učinio! Ali je sva nevolja u tome što jc bio ekscentrično raspoložen.

Odjednom su mu se, u tom trenutku, kao za pakost, u raspaljenoj mašti ocrtala zlurada lica Stepana Nikiforoviča i Semjona Ivanoviča.

— Nećemo uspjeti! — ponovio je Stepan Nikiforovič smješkajući se s visoka.

— Hi-hi-hi! — pratio ga je Semjon Ivanovič svojim neobično gadnim smijehom.

— E pa, da vidimo hoćemo li uspjeti ili nećemo! — reče Ivan Iljič odrješito i čak se zažari u licu. Siđe s drvenog nogostupa i čvrstim se koracima uputi preko ulice ravno u kuću svoga podređenog, registratora Pseldonimova.

*

Vodila ga je njegova zvijezda. Čilo uđe na otvorena vratašca u dvorište i prezirno odgurnu nogom kudrava i sipljiva psića, koji mu je poletio među noge, promuklo lajući. Drvenom stazicom dođe do natkrivenog ulaza, što je bio isturen na dvorište kao stražarnica, i uspe se uz tri trošne drvene stepenice na majušni trijem. Iako je tu negdje u kutu gorio komadić lojanice, ili nešto nalik na uljanicu, to nije pomoglo Ivanu Iljiču da onako, u kaljačama, ne stane lijevom nogom u hladetinu ostavljenu tu da se stine. Ivan se Iljič sagnu i, pogledavši radoznalo, opazi da su tu još neke dvije zdjele s nekakvim želeom, i još dva kalupa, očito s kremom. Zgažena ga je hladetina malko smela, i u jednom djeliću sekunde pomisli da odmah klisne. Ali je držao da bi to bilo suviše nečasno. Zaključivši da ga nitko nije vidio i da na njega neće nitko posumnjati, otare brže-bolje kaljaču da sakrije tragove, napipa vrata presvučena pustom, otvori ih i nađe se u tijesnu predsoblju. Jedna je polovica predsoblja bila pretrpana kabanicama, ogrtačima, zimskim kaputima, kukuljicama, šalovima i kaljačama, a u drugoj su se smjestili svirači — dvije violine, flauta i kontrabas — svega četiri čovjeka koji su, naravno, bili pokupljeni s ulice. Sjedili su za neobojenim drvenim stolićem, uz lojanicu, i iz petnih žila cilikali posljednju figuru kadrile. Kroz otvorena vrata vidjeli su se u sobi plesači, obavijeni prašinom, duhanskim dimom i parom. Bilo je nekako bjesomučno veselo. Razlijegahu se smijeh, vika i ženska cika. Kavaliri su toptali kao konjanički

eskadron. Svu tu galamu nadjačavao je glas voditelja plesa, vjerojatno neobično neusiljena, pa i raspojasana čovjeka, koji je zapovijedao: »Kavaliri naprijed, sert de dam[6], balanser![7]« i tako dalje, i tako dalje. Ivan Iljič pomalo uzbuđen zbaci sa sebe bundu i kaljače te uđe u sobu sa šubarom u ruci. Uopće više nije razmišljao...

U prvi mah nitko ga nije ni zapazio — svi su još plesali. Ivan Iljič stajao je kao omamljen i nije mogao ništa pravo razabrati u tom krkljancu. Pred njim su promicale ženske haljine, kavaliri sa cigaretom u zubima... Promaknu i svijetloplavi šal neke dame i zahvati ga po nosu. Za njom projuri, u pomamnu zanosu, student medicine razbarušene kose i snažno ga odgurnu u prolazu. Pred očima mu promaknu i nekakav dugajlija oficir. Netko povika neprirodno piskavim glasom, prolijećući i topćući s drugima: »He-e-ej, Pseldonimuška!« Ivan Iljič osjeti pod nogama nešto ljepljivo — zacijelo su pod ulaštili voskom. U sobi, koja nije, uostalom, bila baš malena, bilo je tridesetak ljudi.

Ali domalo se kadrila završi a gotovo se u isti mah dogodi ono što se Ivanu Iljiču priviđalo dok je još snatrio na nogostupu. Među gostima i plesačima, koji se još nisu dospjeli ispuhati ni otrti znoj s lica, prođe nekakav žamor, nekakvo neobično šaputanje. Sve oči, sva lica, počeše se brzo okretati prema pridošlici. Zatim se svi stadoše odmah pomalo povlačiti i uzmicati. One koji nisu još zapazili gosta potezali su za odjeću i urazumljivali, pa bi se i oni osvrtali i odmah uzmicali s ostalima. Ivan Iljič stajao je i dalje na vratima ne mičući se s mjesta, a između njega i gostiju sve se više širio slobodan prostor, posut nebrojenim papirićima od bombona, ceduljicama i opušcima. Najednom na taj prostor bojažljivo stupi mlad čovjek u mundiru, kudrave svijetloplave kose i kukasta nosa. Primicao se pognut, gledajući neočekivanog gosta navlas isto onako kako pseto gleda gospodara kad ga zove da ga udari nogom.

— Zdravo, Pseldonimove, ne poznaješ me?... — reče Ivan Iljič i u isti mah osjeti da je to rekao strahovito nespretno; isto tako osjeti da možda u ovom času čini užasnu glupost.

— P-p-pre-svijetli!... — promuca Pseldonimov.

— No, eto, vidiš. Ja sam ti, brate, sasvim slučajno svratio, kao što vjerojatno možeš i sam zamisliti...

Ali Pseldonimov, očito, nije mogao ništa zamisliti. Stajao je izbuljenih očiju, u strahovitoj nedoumici.

— Pa nećeš me valjda sad otjerati... Bilo ti drago ili ne bilo, primaj gosta!... — produži Ivan Iljič, osjećajući da mu zbunjenost graniči s nedoličnom slabosti. Htio bi se osmjehnuti, a ne može, i sve mu je teže i gotovo nemoguće da ispriča onu "šaljivu zgodu o Stepanu Nikiforoviču i Trifonu. A Pseldonimov, kao za pakost, nikako da se snađe nego i dalje bulji u njega kao tele u šarena vrata. Ivana Iljiča nešto štrecnu, osjeti da će nastati nevjerojatna zbrka, samo ako ovo potraje još koji trenutak.

— Ako sam vam na smetnju... otići ću! — jedva izgovori, a jedna mu žilica zaigra pri desnom kutu usana.

Ali se Pseldonimov već pribrao...

— Presvijetli, zaboga, molim vas lijepo... Čast mi je... — promrmlja klanjajući se užurbano. — Izvolte sjesti, molim lijepo...

I, pošto se još više pribrao, poče objema rukama pokazivati na divan, od kojeg su bili odmaknuli stol radi plesa.

Ivan Iljič odahnu i sjede na divan; odmah netko poletje da primakne stol. On se letimice osvrnu i opazi da samo on sjedi, a svi drugi stoje, pa i dame. Loš znak. Ali još nije bilo vrijeme da ih upozorava i hrabri. Gosti su svejednako uzmicali, a pred njim je neprestano stajao samo pogrbljeni Pseldonimov, koji još ništa nije shvaćao a pogotovo se nije osmjehivao. Bilo je gadno, ukratko, našem je junaku u tom trenutku bilo tako teško pri duši da se zaista njegov harun-al-rašidovski upad, iz principa, u kuću njegova podređenog, mogao smatrati za pravi pothvat. Ali, iznenada se uz Pseldonimova stvori nekakva sitna figura i poče se klanjati. Na svoje neizrecivo zadovoljstvo, pa i na sreću, Ivan Iljič odmah prepozna načelnika odsjeka iz svog ureda, Akima Petroviča Zubikova, koga nije, naravno, bogzna kako poznavao, ali je znao da je vrijedan i poslušan činovnik. Ivan Iljič odmah ustade i pruži ruku Akimu Petroviču, čitavu šaku, a ne samo dva prsta. Ovaj je prihvati objema rukama, iskazajući mu najdublje poštovanje. General je likovao, sve je bilo spaseno.

I zaista, sad Pseldonimov nije više bio, da tako kažemo, druga ličnost nego tek treća. Ivan Iljič mogao je ispričati onu svoju zgodu samom načelniku odsjeka, smatrajući ga, u nuždi, za znanca, čak i za dobra znanca, a Pseldonimov je dotle mogao samo šutjeti i premirati od strahopoštovanja. Prema tome, pristojnost je sačuvana. A ona je zgoda bila prijeko potrebna, Ivan Iljič je to slutio, jer je vidio da svi gosti nešto očekuju, da su se na oboja vrata nagurali čak i svi ukućani, i samo što se ne penju jedno drugome na leđa da ga što bolje vide i čuju. Jedino je bilo nezgodno što načelnik odsjeka, glup kakav je bio, nikako da sjedne.

— Pa što ne sjednete! — reče Ivan Iljič pokazujući mu nespretno na mjesto pokraj sebe na divanu.

— Ta, molim vas... mogu ja i ovdje, molim lijepo...

I Akim Petrovič brzo sjede na stolac što mu ga strelovito podmetne Pseldonimov, koji je i dalje tvrdoglavo stajao.

— Zamislite što mi se dogodilo — poče Ivan Iljič obraćajući se samo Akimu Petroviču ponešto drhtavim, ali već neusiljenim glasom. Otezao je i sjeckao riječi, posebno naglašavao neke slogove, glas a izgovarao nekako kao e, ukratko, i sam je osjećao i znao da se prenemaže, ali više nije mogao potpuno vladati sobom, jer je nekakva vanjska sila djelovala na njega. Strahovito je mnogo i bolno pojmio u tom trenutku. — Zamislite što mi se dogodilo, upravo dolazim od Stepana Nikiforoviča Nikiforova, možda ste čuli za njega, tajni savjetnik... Znate... u onoj komisiji...

Akim Petrovič nagnu se smjerno cijelim tijelom, kao da veli: »Kako ne bih čuo, molim lijepo«.

— On ti je sad susjed — nastavi Ivan Iljič obraćajući se na trenutak, reda i neusilienosti radi, Pseldonimovu, ali se brzo okrenu od njega, jer je u Pseldonimovljenim očima začas pročitao da je njemu to potpuno svejedno. — Stari je, kao što znate odvajkada sanjao da kupi kuću... Pa ju je i kupio. I to prekrasnu kuću. Da... A danas mu je baš i rođendan; doduše, dosad ga nije nikad slavio, čak ga je i tajio od nas i nijekao iz škrtosti, he-he, a sad se toliko obradovao novoj kući da je pozvao mene i Semjona Ivanoviča. Poznajete ga, Šipulenka?

Akim Petrovič se opet nagnu. Usrdno se nagnu! Ivan Iljič se donekle utješi. A već je pomišljao da se načelnik odsjeka možda i

dosjetio da je on u ovom času jedini oslonac presvijetlome. To bi bilo najgadnije od svega.

— I tako, posjedili mi utroje, iznio nam on šampanjca, porazgovarali o poslovima... Znate, o ovom i o onom... o pro-ble-mima... Čak smo se malo i prepirali... He-he!

Akim Petrovič smjerno uzvi obrvama.

— Ali nije o tome riječ. Oprostim se napokon s njim, starac se drži reda, rano liježe, znate, godine su tu. Kad iziđem... a mog Trifona nema! Zabrinem se, pitam: »Kud je Trifon s kočijom?« I tako doznam da se ponadao da ću ja zasjesti, pa otišao lijepo na svadbu nekakvoj svojoj kumi ili sestri... bog bi ga znao kome. Ovdje negdje na Petrogradskoj strani. Pa usput i kočiju odvezao.

General opet iz pristojnosti zimu na Pseldonimova, a ovaj se odmah pogrbi, ali ne onako kako je general želio.

»Nema taj osjećaja, srca« — pomisli general.

— Ma nemojte! — izusti zgranuti Akim Petrovič. Tihi žamor čuđenja prođe među svima.

— Možete zamisliti u kakvu sam se položaju našao. — Ivan Iljič zirnu na sve prisutne. — Što sam mogao, pošao sam pješice. Mislim, doći ću nekako do Velikog prospekta pa ću tamo naći nekakve taljige... he-he!

— Hi-hi-hi! — odazva se smjerno Akim Petrovič. Ponovo žamor, ali sad već veseliji, prođe među prisutnima. U taj čas prasnu cilindar na zidnoj svjetiljci. Netko se zdušno lati da popravi svjetiljku. Pseldonimov se bio stresao i strogo pogledao svjetiljku, ali se general nije ni osvrnuo na to, pa se svi umiriše.

— I tako idem ja... a noć divna, mirna! Odjednom začujem glazbu, cupkanje, plešu negdje. Raspitam se kod redara, a ono — Pseldonimov se ženi. Pa ti, brate, priređuješ balove da se cijela Petrogradska strana ori? Ha-ha — obrati se najednom opet Pseldonimovu.

— Hi-hi-hi! Tako je, molim lijepo... — oglasi se Akim Petrovič. Gosti se ponovo uskomešaše, ali je najgluplje bilo to što se Pseldonimov, premda se i opet poklonio, nije ni ovaj put osmjehnuo, baš kao da je odrvenio.

»Ma ovo je prava pravcata budala!« — pomisli Ivan Iljič. — »Samo kad bi se magarac malo osmjehnuo, sve bi pošlo kao po

loju.« Nestrpljenje mu je uzburkalo srce.

— Pa mislim, hajde da svratim do svog službenika. Neće me valjda otjerati... bilo ti drago ili ne bilo, primaj gosta! Nego, brate, molim te, oprosti! Ako sam na smetnju, otići ću... Ta svratio sam samo da malo pogledam...

Ali malo-pomalo počeli su se već svi gibati. Akim Petrovič držao se slatko, kao da veli: »Kako možete vi, presvijetli, biti na smetnju?« Svi se gosti uskomešaše i počeše pokazivati prve znakove neusiljenosti. Gotovo su sve dame već posjedale. Dobar i povoljan znak. One malo hrabrije hladile su se rupčićima. Jedna od njih, u pohabanoj baršunskoj haljini, rekla je nešto navlaš glasno. Oficir kome se obratila zaustio je da joj odgovori također malo glasnije, ali kako su samo njih dvoje glasno govorili, zastade u riječi. Muškarci, mahom pisari i dva-tri studenta, zglédali su se kao da potiču jedan drugog da se oslobode, nakašljavali su se i čak se odmicali po dva koraka svaki na drugu stranu. Uostalom, nitko se nije osobito snebivao, samo što su svi bili nekako divlji i gotovo je svak kradom neprijateljski gledao osobu koja je upala među njih da im pokvari veselje. Oficir se posramio svoje malodušnosti pa se poče polako primicati stolu.

— Ama, slušaj, brate, dopusti da te upitam kako ti je ono krsno ime? — priupita Ivan Iljič Pseldonimova.

— Porfirij Petrov, presvijetli — odgovori Pseldonimov izbečenih očiju, kao da je na smotri.

— Pa upoznaj me, Porfirije Petroviču, sa svojom mladom ženom... Odvedi me do nje... ja...

I pokaza želju da ustane, ali Pseldonimov jurnu glavom bez obzira u gostinsku sobu. Uostalom, mlada je stajala već na vratima, ali čim je čula da je o njoj riječ, požurila je da se sakrije. Nakon jedne minute Pseldonimov je dovede držeći je za ruku. Svi se razmaknuše da ih propuste. Ivan Iljič svečano ustade i obrati joj se smiješeći se što je ljubeznije mogao:

— Vrlo, vrlo mi je drago — izusti i nakloni se otmjeno — pogotovo na ovakav dan...

Previjano se osmjehnu, a dame se ugodno uzbudiše.

— Šarme[8] — izusti gotovo glasno dama u baršunskoj haljini.

Mlada je pristajala Pseldonimovu. Bijaše to suhonjava ženskica, od svega sedamnaest godina, blijeda, vrlo sitna lica i šiljasta nosića. Njene sitne i hitre oči nisu uopće bile zbunjene, štoviše, gledale su netremice i čak odavale nekakvu zloću. Pseldonimov ju je, očito, uzeo zbog ljepote. Bila je u bijeloj muselinskoj haljini kroz koju se nazrijevala ružičasta podsuknja. Vrat joj je bio tanak, tijelo pileće, kosti istršale. Na generalov pozdrav nije znala ništa odgovoriti.

— Pa mlada ti je vrlo zgodna — nastavi on u po glasa, obraćajući se tobože samo Pseldonimovu, ali tako da ga i ona čuje. Pseldonimov, međutim, nije ni sad ama baš ništa odgovorio, čak se ovaj put nije ni pomaknuo. Ivanu se Iljiču, štoviše, učinilo da mu je u očima zapazio nešto hladno, pritajeno, čak nešto podmuklo, osobito, zloćudno. Ipak, trebalo je pošto-poto izmamiti osjećaje. Radi toga je i došao.

»Baš su se našli!« — pomisli. — »Uostalom...«

I ponovo se obrati mladoj, koja je sjela do njega na divan, ali na dva-tri pitanja dobi opet samo kratke odgovore, »da« i »ne«, pa i njih jedva da je dobio.

»Bar da se zbuni« — nastavi u sebi. — »Onda bih se malo našalio. A ovako sam u bezizlaznom položaju.« Akim je Petrovič, kao za pakost, također šutio, doduše iz gluposti, ali je opet bilo neoprostivo.

— Gospodo, da vas ipak nisam omeo u vašem veselju? — obrati se Ivan Iljič svima. Osjetio je kako mu se već i dlanovi znoje.

— Niste, niste... Budite bez brige, presvijetli, uskoro ćemo opet početi, a sad se... hladimo, molim lijepo — odgovori oficir.

Mlada ga radosno pogleda; oficir nije bio star i nosio je nekakvu posebnu odoru. Pseldonimov je stajao na istom mjestu, pognut, i kao da mu se još više isticao kukasti nos. Slušao je i gledao sve kao lakaj koji drži bundu u rukama i čeka da se gospoda oproste. Ta je usporedba pala na pamet samom Ivanu Iljiču, koji je bio zbunjen i osjećao se nelagodno, dozlaboga nelagodno, kao da mu tlo izmiče ispod nogu, kao da je nekamo zašao pa ne može izići, baš kao u mraku.

*

Odjednom se svi razmaknuše i pojavi se oniska i zbijena žena, već u godinama, obučena jednostavno, iako dotjerana, s velikim rupcem na ramenima, prikopčanim ispod grla, i u kapici na koju kao da nije bila navikla. U rukama je držala malen okrugao pladanj na kojem je stajala nenačeta, ali već otčepljena boca šampanjca i ni manje ni više nego dva pehara. Boca je, očito, bila namijenjena samo dvojici gostiju.

Žena priđe ravno generalu.

— Nemojte nam šta zamjeriti, presvijetli — reče klanjajući mu se — ali kad se već ne ponosite od nas, kad ste nam iskazali čast da dođete mom sinu na svadbu, dobro nam došli i nazdravite, molim vas, mladencima. Nemojte se ponositi, iskažite nam čast!

Ivan Iljič uhvati se za nju kao utopljenik za slamku. Bila je to sredovječna žena od svojih četrdeset pet ili šest godina, ne više, a lice joj je bilo toliko dobro, rumeno, toliko otvoreno, okruglo, rusko, toliko se dobroćudno smiješila, toliko jednostavno klanjala, da se Ivan Iljič malne utješio i ponadao da će se sve dobro završiti.

— A, vi-i-i ste ma-a-jka svoga si-na? — reče ustajući s divana.

— Jest, majka, presvijetli — promrnđa Pseldonimov istežući svoj dugački vrat i ponovo isturajući nos.

— A! Vrlo mi je drago, vr-lo drago.

— Nemojte se libiti, presvijetli.

— Naprotiv, bit će mi zaista veliko zadovoljstvo.

Pladanj staviše na stol, a Pseldonimov pritrča da natoči šampanjac. Ivan Iljič uze čašu svejednako stojeći.

— Neobično, neobično se radujem ovoj prilici što mogu... — poče — što mogu... ovdje zasvjedočiti... Ukratko, kao starješina... želim vam, gospođo — tu se obrati mladenki — i tebi, prijatelju moj Porfirije, želim vam da budete potpuno, neobično i dugo sretni!

I čak nekako oduševljeno ispi pehar, sedmi po redu te večeri. Pseldonimov je bio ozbiljan i, štoviše, natmuren. Posve je bio omrznuo generalu.

„Ma i taj klipan (tu zirnu na oficira) stoji kao ukopan. Bar da on vikne hura! Tada bi već sve pošlo kako treba...«

— De i vi, Akime Petroviču, popijte i nazdravite! — nadoda starica obraćajući se načelniku odsjeka. — Vi ste načelnik, a on vam

je potčinjeni. Pazite mi na sinca, molim vas ko majka. I nemojte nas nikad zaboraviti, dušo naša, Akime Petroviču, dobri čovječe!

»Kako su divne ove naše ruske starice!« — pomisli Ivan Iljič. — »Sve ih je razgalila. Oduvijek sam volio puk...«

U taj čas donesoše do stola još jedan pladanj. Nosila ga je djevojka u šuštavoj haljini, koja još nije bila prana, i u krinolini. Jedva je bila obuhvatila rukama pladanj, toliko je bio velik. Na njemu je bilo mnoštvo tanjurića s jabukama, slatkišima, voćnim želeom, marmeladom, orasima, i tako dalje, i tako dalje. Taj se pladanj do tada nalazio u gostinskoj sobi, da bi se svi gosti sladili, napose dame, a sad su ga iznijeli samo pred generala.

— Nemojte se gaditi, presvijetli, našega jela. Što imamo, to i nudimo — ponovi starica klanjajući se.

— Ama, molim vas... — reče Ivan Iljič, štoviše, oduševljeno uze jedan orah i krenu ga među prstima. Odlučio je da se potpuno približi narodu.

Međutim se mlada iznenada naduši smijati.

— Što je, molim lijepo? — priupita Ivan Iljič smiješeći se, obradovan znacima života.

— Pa eto, molim lijepo, Ivan Kostenjkanič me nasmijava — odgovori ona i obori oči.

General zaista opazi plavokosa momka, vrlo naočita, koji se sakrio na stolcu na drugom kraju divana i nešto šaputao Mme Pseldonimovoj. Momak se pridignu. Bio je, po svemu sudeći, vrlo snebivljiv i vrlo mlad.

— Pričao sam im o sanjarici, presvijetli — promrmlja kao da se ispričava.

— O kakvoj to sanjarici? — priupita Ivan Iljič milostivo.

— Pa izišla je nova sanjarica, molim lijepo, književna. Pa sam im reko, ako čovjek sanja gospodina Panajeva[9], da to znači da če polit košulju kavom.

»Ala su naivni« — pomisli čak srdito Ivan Iljič,

Iako se bio sav zacrvenio dok je govorio, momku je bilo izvanredno drago što je rekao to o gospodinu Panajevu.

— Ma da, da, čuo sam... — odvrati presvijetli.

— Ali ima još nešto bolje — javi se netko uz sama Ivana Iljiča — izdaju novi leksikom, pa kažu da će gospodin Krajevski[10] pisati članke o Alferakiju[11]... i o sotiričnoj književnosti...

Ovo je rekao mladić koji nije bio snebivljiv nego prilično slobodan. Nosio je rukavice i bijeli prsluk, a u rukama je držao šešir. Nije plesao i sve je gledao s visoka, jer je bio suradnik satiričkog časopisa »Ugarak« i pravio se važan, a na svadbi se našao slučajno — pozvao ga je kao počasnog gosta Pseldonimov, s kojim se tikao i s kojim je još lani životario kao podstanar kod neke Njemice. Votku je ipak pio i već je višeput svratio u skrovitu stražnju sobicu do koje su svi znali put. Generalu se nije nimalo svidio.

— A to je smiješno zato, molim lijepo — upade mu radosno u riječ onaj plavokosi momak koji je pričao o košulji i kojeg suradnik u bijelom prsluku zbog toga ošinu pogledom — smiješno je zato, presvijetli, što autor drži da gospodin Krajevski ne zna pravopis, te misli da »satiričnu književnost« treba pisati sotirična književnost...

Ali jadni momak jedva da je nekako dovršio rečenicu. Po generalovim je očima vidio da ovaj to već odavno zna, jer se i on nekako zbunio, očito zato što to zna. Momak se neobično zastidi. Uspio je brže-bolje nekamo šmugnuti, a poslije je bio neprestano vrlo potišten. Ali, zato je nametljivi suradnik »Ugarka« prišao još bliže i činilo se da kani tu negdje i sjesti. Takva se nametljivost učini Ivanu Iljiču pomalo nezgodnom.

— Da, zbilja, reci mi, molim te, Porfirije — poče Ivan Iljič, tek toliko da nešto kaže — zašto tebe, to sam te već odavno htio pitati, zašto tebe zovu Pseldonimov, a ne Pseudonimov? Jer, zacijelo se zoveš Pseudonimov?

— Ne bih vam, presvijerli, znao pravo reći — odgovori Psledonimov.

— To su sigurno još njegovu ocu, kad je stupao u službu, u dokumentima pobrkali, molim lijepo, pa je i ostao Pseldonimov — javi se Akim Petrovič. — To se događa, molim lijepo.

— Sva-ka-ko — prihvati general — sva-ka-ko, jer, recite i sami, Pseudonimov dolazi od književne riječi »pseudonim«. E, a Pseldonimov baš ništa ne znači.

— Iz gluposti, molim lijepo — dometnu Akim Petrovič.

— Što to, zapravo, mislite da je iz gluposti?

— Ruski narod, molim lijepo, iz gluposti mijenja nekad litere, pa izgovara nekad po svome. Tako, na priliku, kažu nevalid, a trebalo bi da bude invalid.

— Pa, da... nevalid, he-he.

— I lumera vele, presvijetli — bubnu visoki oficir, koji je jedva čekao da se nekako istakne.

— Kako to mislite, lumera?

— Lumera mjesto numera, presvijetli.

— Ah, da, lumera... mjesto numera... Pa, da, da... he-hehe!...

Ivan Iljič morao se malo zasmijuljiti i radi oficira.

Oficir popravi kravatu.

— A znate kako još kažu: skorom — umiješa se u razgovor i suradnik »Ugarka«. Ali presvijetli se gradio da ne čuje. Nije se mogao radi svih smijuljiti.

— Skorom mjesto skoro — navaljivao je »suradnik« očito razdražljivo.

Ivan Iljič ga strogo pogleda.

— Ma kud si navalio? — šapnu Pseldonimov »suradniku«.

— Pa što hoćeš, razgovaram s čovjekom. Zar se ne smije ni govoriti? — poče se »suradnik« šapatom pravdati, ali svejedno ušutje i, obuzdavajući gnjev, iziđe iz sobe.

Otišao je ravno u primamljivu stražnju sobicu, gdje su za kavalire koji su plesali, još s večeri, bili iznijeli na stolić, pokriven jaroslavskim stolnjakom, dvije vrste votke, usoljene haringe, grudice kavijara i bocu vrlo jakog domaćeg šerija. Sa srdžbom u srcu, natočio je sebi votke kadli odjednom dotrča student medicine, razbarušene kose, najbolji plesač i kankaner na Pseldonimovljevu piru. Žurno se i pohlepno maši staklenke.

— Sad će početi! — reče poslužujući se na brzinu. — Hodi da vidiš Izvest ću solo točku s nogama u zraku, a poslije večere pokušat cu izvesti ribicu. To će čak i priličiti svadbi. Bit će, tako reći, prijateljski savjet Pseldonimovu... sjajna je ta Kleopatra Semjonovna, s njom možeš pokušati što god te volja.

— To ti je natražnjak — mrko odvrati suradnik ispijajući čašicu.

— Tko je natražnjak?

— Ma onaj, ona persona pred koju su iznijeli voćni žele. Natražnjak je, kad ti kažem.

— Ma opet ti! — promrmlja student i odjuri iz, sobice, jer je začuo uvodne taktove kadrile.

Ostavši sam, suradnik natoči sebi još votke da bude kuražniji i samostalniji, popi i prigrize. Nikad još pravi državni savjetnik Ivan Iljič nije stekao ljućeg neprijatelja i nesmiljenijeg osvetnika od suradnika »Ugarka« kad ga je onako omalovažio, pogotovo pošto je još ovaj popio dvije čašice votke. Jao, Ivan Iljič nije ni slutio što mu se sprema. A nije slutio još jednu, i te kako važnu činjenicu koja je utjecala na cijelo daljnje držanje gostiju prema presvijetlome. Iako je, naime, pristojno i, štoviše, potanko protumačio kako se našao na svadbi svoga podređenog, to tumačenje nije zapravo nikoga zadovoljilo, pa su se gosti i dalje snebivali. Ali, odjednom se sve promijeni, kao kakvom čarolijom; svi su se smirili i bili spremni da se vesele, kikoću, ciče i plešu, baš kao da nenadanog gosta i nema u sobi. Uzrok je tome bio glas, glasina, vijest, što se tko zna kako iznenada pronijela, da je gost, kanda, ovaj... nakresan. I, premda se u prvi mah činilo da je posrijedi grozna kleveta, malo-pomalo kao da se to počelo obistinjavati, pa je najednom sve postalo jasno. Štoviše, ljudi su najednom postali neobično razuzdani. I eto, baš =u tom času počela je kadrila, posljednja prije večere, kadrila na koju se student medicine onoliko žurio.

I upravo kad se Ivan Iljič htio ponovo obratiti mladoj ne bi li je bar ovaj put zabavio nekakvim kalamburom, onaj joj visoki oficir iznenada pritrča i iz zaleta kleknu pred njom na jedno koljeno. Ona odmah poskoči s divana i otprhnu s njim da stane u red za kadrilu. Oficir se nije ni ispričao, a ona nije na odlasku ni pogledala generala, baš kao da joj je bilo drago što ga se izbavila.

»Uostalom, zapravo, ima i pravo« — pomisli Ivan Iljič. — »A i otkud da znaju što je pristojnost.«

— Hm... a ti se, brate Porfirije, nemoj cifrati — obrati se on Pseldonimovu. — Možda treba štogod... da naložiš... ili nešto slično... nemoj se ustručavati, molim te!

»Valjda ne stoji tu na straži pokraj mene?« — doda u sebi.

Sve je teže podnosio Pseldonimova, onako dugačkog vrata i očiju netremice uprtih u njega. Ukratko, ništa nije bilo kako treba,

samo što Ivan Iljič nije još nipošto htio to priznati sam sebi.

*

Poče kadrila.

— Želite li još, presvijetli? — zapita Akim Petrovič držeći smjerno u rukama bocu i spremajući se da natoči presvijetlom.

— Pa... ne znam, zbilja, je li...

Ali je Akim Petrovič, lica obasjana strahopoštovanjem, već točio šampanjac. Pošto je natočio generalu, nekako je krišom, kao lopov, kriveći se i grčeći, natočio i sebi, ali za cio prst manje, iz pristojnosti. Sjedio je uz svog neposrednog pretpostavljenog kao na iglama. O čemu da zapodjene razgovor? A čak mu je bila dužnost da zabavi presvijetlog, kad ga je već zapala čast da mu pravi društvo. Šampanjac mu je poslužio kao izlaz, a i presvijetlom je bilo, štoviše, drago što mu je natočio — ne radi šampanjca koji je bio topao i pravi bućkuriš, nego onako, iz moralnih razloga.

»Starom se pije« — pomisli Ivan Iljič — »a bez mene se ne usuđuje. Neću ga valjda priječiti... A bilo bi i smiješno da boca tek onako stoji među nama.«

Srknu i učini mu se da je tako ipak bolje nego da samo sjedi.

— Ja sam, znate, ovdje — poče isprekidano i naglašavajući svaku riječ — ja sam, znate, ovdje, tako reći, slučajno, pa će, naravno, možda poneki pomisliti... da meni... da tako kažem, ne dolikuje da budem na ovakvu... skupu.

Akim Petrovič je šutio i slušao bojažljivo i radoznalo.

— Ali, nadam se da ćete vi shvatiti zašto sam došao... Pa nisam valjda došao da pijem. He-he!

Akim Petrovič htjede se nasmijati za presvijetlim, ali mu smijeh nekako zape u grlu i opet ne reče ama baš ništa utješno.

— Došao sam... da, tako reći, osokolim... da ukažem, tako reći, na moralnu, tako reći, svrhu... — proslijedi Ivan Iljič ljuteći se na tupoglavost Akima Petroviča, ali najednom i sam umuknu. Opazio je da je jadni Akim Petrovič i oči oborio, baš kao da je nešto kriv. General se pomalo zbunjeno požuri da još jednom srkne iz pehara, a Akim Petrovič dohvati bocu i ponovo natoči, kao da mu je to jedini spas.

»Nisi.baš bogzna kako snalažljiv« — pomisli Ivan Iljič gledajući strogo jadnog Akima Petroviča, koji osjeti na sebi taj strogi generalski pogled pa odluči da posve ušuti i da ne diže više oči.

Tako su sjedili jedan pred drugim oko dvije minute, dvije minute vrlo mukotrpne za Akima Petroviča.

A sad dvije-tri riječi o Akimu Petroviču. To je bio čovjek miran kao ovca, starog kova, zadojen pokornošću, a opet dobar i, štoviše, plemenit čovjek. Bio je petrogradski Rus, to jest i njegov otac i otac njegova oca rodili su se, odrasli i služili u Petrogradu i nijednom se nisu selili iz Petrograda. To je sasvim poseban tip Rusa. O Rusiji nemaju gotovo ni pojma, ali za to nimalo ne haju. Sve je njihovo zanimanje ograničeno na Petrograd, poglavito na njihov ured. Sve su njihove brige usredotočene na preferans po kopjejku, na sitničariju i mjesečnu plaću. Ne poznaju nijedan ruski narodni običaj, nijednu rusku pjesmu osim »Lučinuške«[12], pa i nju samo zato što je sviraju verglaši. Uostalom, postoje dva bitna i pouzdana znaka po kojima možete odmah lučiti pravog Rusa od petrogradskog Rusa. Prvi je znak taj što ni jedan jedini petrogradski Rus nikad ne kaže: »Petrogradske novosti,« nego uvijek kaže: »Akademijske novosti«. Drugi je, podjednako bitan znak to što petrogradski Rus nikad ne upotrebljava riječ »doručak«, nego uvijek kaže »frištik«, posebno naglašujući slog fri. Po ta dva osnovna i značajna znaka možete ih uvijek razlikovati; ukratko, to je skroman tip koji se do kraja razvio u posljednjih trideset pet godina. Uostalom, Akim Petrovič nije nipošto bio budala. Da ga je general upitao štogod prikladno, on bi mu bio odgovorio i podržao razgovor, a ovako, podređenom nije ni priličilo da odgovara na onakva pitanja, iako je Akim Petrovič ginuo od radoznalosti da dozna štogod potanje o pravim namjerama presvijetloga...

Međutim je Ivan Iljič sve više tonuo u zamišljenost i u nekakav vrtlog misli; onako rastresen, nesvjesno je svaki čas pijuckao, a Akim Petrovič je brže-bolje i svesrdno točio. Obadvojica su šutjela. Ivan Iljič zagledao se u plesače koji uskoro zaokupiše donekle njegovu pozornost. Odjednom se čak začudio jednoj pojedinosti...

Plesovi su zaista bili živahni. Plesalo se svim srcem, ljudi su se veselili i, štoviše, raspomamili. Dobrih je plesača bilo vrlo malo, ali su

oni loši toliko toptali da su se mogli smatrati za dobre. Ponajviše se isticao oficir — nadasve je volio figure, kad je ostajao sam, kao da pleše solo. Tada se neobično izvijao, naime, onako prav kao svijeća, nagnuo bi se naglo sav na jednu stranu, misliš, past će, ali bi se po idućem koraku naglo nagnuo na drugu stranu, pod isto onakvim oštrim kutom prema podu. Lice mu je bilo izvanredno ozbiljno i plesao je tvrdo uvjeren da mu se svi dive. Jedan je drugi kavalir na početku druge figure zaspao uz svoju damu, pošto se još prije kadrile bio dobrano naljoskao, tako da je dama morala plesati sama. Mladi registrator, koji je s damom zaogrnutom plavim šalom bio otplesao sve figure i svih pet kadrila te večeri, izvodio je neprestano jednu te istu majstoriju, naime, malo bi zaostao za svojom damom, dohvatio krajičak njena šala i usput, prelazeći na drugu stranu, uspio utisnuti u taj krajičak dvadesetak poljubaca. Dama je pak sitno vezla pred njim kao da ništa ne primjećuje. Student je medicine zaista izveo solo-točku s nogama u zraku i izazvao mahnito oduševljenje, lupanje nogama i radosno klicanje. Ukratko, ljudi su se bili sasvim oslobodili. Ivan Iljič, na koga je i vino djelovalo, počeo se već i smješkati, ali mu se malo-pomalo nekakva gorka sumnja počela zavlačiti u dušu — dakako da je nadasve volio slobodno vladanje i neusiljenost, želio je i prizivao u sebi tu slobodu dok su svi uzmicali pred njim, ali je sad ta sloboda počela već prevršivati svaku mjeru. Jedna je dama, na primjer, u modroj baršunskoj haljini koju je kupila iz četvrte ruke, prikopčala u šestoj figuri haljinu pribadačama pa se činilo da nosi hlače. To je bila ona ista Kleopatra Semjonovna s kojom je čovjek mogao sve pokušati, kako se izrazio njen kavalir, student medicine. O studentu medicine da i ne govorimo — drugi Fokin![13] Ma što je to? Maloprije su još uzmicali pred njim, a sad su se najednom toliko oslobodili! Reklo bi se: nije to ništa, ali je promjena bila nekako čudna — nešto je nagovještavala. Baš kao da su bili sasvim smetnuli s uma da na svijetu postoji i Ivan Iljič. Dakako da se on svemu prvi smijao i čak se odvažio da zaplješće. Akim Petrovič smijuljio se smjerno s njim u jedan glas, uostalom, vidjelo se da uživa, te nije ni slutio da se u srcu presvijetloga zarodio već novi crv.

— Sjajno plešete, mladiću — osjeti se Ivan Iljič ponukan da kaže studentu dok je ovaj nakon plesa prolazio mimo njega.

Student se naglo okrenu i napravi nekakvu grimasu, pa primaknu glavu gotovo nepristojno blizu presvijetlome i iz svega glasa kukurijeknu. To je bilo već previše. Ivan Iljič ustade od stola. Ipak se razlegnu bura neobuzdana smijeha jer je kukurijekanje bilo neobično vjerno, a cijela nepodopština posve neočekivana. Ivannjič stajao je još u nedoumici kadli se iznenada pojavi Pseldonimov i, klanjajući se, pozva goste na večeru. Za njim se pojavi i njegova mati.

— Dragi, presvijetli gospodine — reče klanjajući se — iskažite nam čast, ne gadite se naše sirotinje...

— Pa... ne znam, zbilja... — poče Ivan Iljič — nisam radi toga došao... ja... baš sam htio poći...

Zaista je već držao šubaru u ruci. Štoviše, baš se tada, u tom istom trenutku, zarekao da će svakako odmah, pošto-poto, otići i da nipošto neće ostati, a... a ostao je. Domalo je poveo povorku prema stolu. Pseldonimov i njegova mati krčili su mu put. Posjeli su ga na najpočasnije mjesto i opet se pred njim stvorila puna boca šampanjca. Na stolu je bio prismok — haringa i votka. Pruži ruku, sam sebi natoči veliku čašicu votke i popi je. Nikad prije nije pio votku. Osjećao se kao da se kotrlja nizbrdo, kao da leti, leti, leti, trebalo je da se zadrži, da se uhvati za nešto, ali nikako nije mogao.

*

Položaj mu je zaista bivao sve čudnovatiji. Štoviše, bijaše sve to kao neka ironija sudbine. Što sve nije doživio u taj sat vremena! Kad je došao, htio je, tako reći, zagrliti cijelo čovječanstvo i sve svoje podređene; i eto, jedva da je prošao sat vremena, a on je, s bolom u srcu, ćutio i znao da mrzi Pseldonimova, proklinjao je i njega, i njegovu ženu, i njegovu svadbu. Štoviše, po Pseldonimovljevu licu, pa i po očima, vidio je da i on njega mrzi, samo što mu ne kaže: »Dabogda u zemlju propao, prokletniče! Popeo si mi se navrh glave!...« Sve je to već odavno pročitao u njegovu pogledu.

Dakako da bi Ivan Iljič i sad, dok je sjedao za stol, prije dao sebi ruku odsjeći nego da pošteno prizna, ne samo naglas nego i sam sebi, da je sve to upravo tako. Nije još došao taj trenutak, još je postojala nekakva duševna ravnoteža. Ali srce, srce... Kako ga je

boljelo! Htjelo je na slobodu, na zrak, da predahne. Jer, Ivan Iljič bio je isuviše dobar čovjek. Znao je, vrlo je dobro znao da je već davno trebalo da ode, i ne samo da ode nego i da se spasi, da se sve odjednom promijenilo, da je ispalo posve drugačije nego što je sanjario maloprije na ulici.

»Ama zašto sam došao? Zar sam došao da ovdje jedem i pijem?« — pitao se prismačući haringu. Čak se počeo svega odricati. Na mahove se u duši već rugao svom pothvatu. Više mu ni samom nije bilo jasno zašto je zapravo došao.

Ali, kako da ode? Nije mogao otići tek tako, prije nego dovrši ono što je naumio. »Što bi tada rekli? Rekli bi da se vucaram po sumnjivim mjestima. Ako ovo ne dovršim, zaista će tako i ispasti.

Što će, na primjer, već sutra reći (jer ovo će se razglasiti) Stepan Nikiforovič, Semjon Ivanić, u uredima, kod Šembeljevih, kod Šubinovih? Ama, moram tako otići da svi shvate zašto sam došao, moram svima otkriti moralnu svrhu...« Međutim, taj patetični trenutak nikako nije dolazio. »Čak me i ne poštuju« — nastavio je u sebi. — »Čemu se smiju? Razulareni su kao da su izgubili sve osjećaje... Da, odavno sam slutio da je cijeli današnji mladi naraštaj bešćutan. Moram ostati pod svaku cijenu!... Povest ću riječ o problemima, o reformama, o veličini Rusije... još ću ih oduševiti! Da, možda još nije baš ništa propalo... Možda se tako uvijek i događa u zbilji. Samo, kako da počnem da ih privučeni? Kakav način da izmislim? Gubim se, jednostavno se gubim... A što oni žele, što traže?... Vidim da se smijuckaju... Da se ne smiju meni, Gospode Bože! A što ja hoću... zašto sam ovdje, što ne odem, čemu težim?...« Tako je razmišljao, a nekakav stid, nekakav silan, nesnosan stid sve mu je više izjedao srce.

*

Međutim, sve je išlo i dalje svojim tokom.

Točno dvije minute pošto je sjeo za večeru, jedna ga je grozna misao svega zaokupila. Odjednom je osjetio da je strašno pijan, to jest ne onako kao do tada, nego totalno pijan. Uzrok je tome bila čašica votke koju je popio odmah za šampanjcem i koja je umah počela djelovati. Osjećao je, ćutio svim svojim bićem da je na izmaku snage. Naravno, stekao je veliku hrabrost, ali ga svijest nije

ostavljala na miru i neprestano mu je dovikivala: »Nije lijepo, nije ni najmanje lijepo, štoviše, nimalo se ne pristoji!« Dakako da se nestalne, pijane misli nisu mogle zaustaviti na jednoj točki — u njemu su se iznenada javile, čak nekako opipljivo, dvije strane. Na jednoj je bila hrabrost, želja da pobijedi, da svlada sve zapreke, i nepokolebljivo uvjerenje da će još ostvariti svoj cilj. Druga se pak strana očitovala mučnom tjeskobom u duši i nekakvom zebnjom u srcu. »Što li će reći. Kako će se sve ovo svršiti? A što će tek sutra biti, sutra, sutra!...«

Prije je nekako nejasno naslućivao da među gostima ima već neprijatelja. »To je zato što sam zacijelo i maloprije već bio pijan« — pomisli, obuzet mučnom sumnjom. A kako se tek zgrozio kad se zaista, po nekim nesumnjivim znacima, uvjerio da ima za stolom neprijatelja i da o tome nema više sumnje.

»A zašto? Zašto?« — mislio je.

Za stolom je sjedilo svih tridesetak gostiju, od kojih su neki bili vec trešteni pijani. Drugi su se držali nekako nemarno, zloslutno slobodno, galamili, glasno govorili, nazdravljali prije vremena i nabacivali se s damama kuglicama od kruha. Jedan je gost, nekakva neugledna osoba u masnu redengotu, pao sa stolca čim je sjeo za stol i ostao ondje ležati sve do kraja večere. Drugi se pošto-poto htio popeti na stol i nazdraviti, i tek je oficir, zgrabivši ga za skute kaputa, obuzdao njegovo preranó oduševljenje. Večera je bila posve pučka, iako su bili unajmili kuhara, kmeta nekog generala — bilo je hladetine, bilo je jezika s krumpirom, bilo je graška i bila je, napokon, pečena guska i, na kraju, krema. Od pića je bilo piva, votke i šerija. Boca šampanjca stajala je samo pred generalom, pa je on bio primoran da sam natoči i Akimu Petroviču, koji se za večerom nije više usuđivao ništa učiniti na svoju ruku. Ostalim je gostima za zdravice bilo namijenjeno kavkasko vino ili što bi im već došlo pod ruku. Stol je bio sastavljen od mnogo stolova, među kojima je bio i jedan kartaški, a pokriven je bio s više stolnjaka, pa i jednim šarenim, jaroslavskim. Gospoda su bila izmiješana s damama. Pseldonimovljeva mati nije htjela sjesti za stol; nadgledala je i dvorila. Ali se zato pojavila jedna zlokobna ženska prilika koje prije nije bilo, u nekakvoj crvenkastoj svilenoj haljini, podvezanih obraza zbog zubobolje, i s vrlo visokom kapicom na glavi. Pokazalo se da je

to mladenkina mati koja je, najposlije, pristala da dođe iz stražnje sobe na večeru. Sve do tada nije izlazila odande zato što nikako nije trpjela Pseldonimljevu majku, ali o tome poslije. Generala je ta dama gledala nekako srdito, pa i podrugljivo, i bilo je očito da se ne želi upoznavati s njim. Ivanu Iljiču učinila se ta prilika neobično sumnjivom. Ali su mu i neke druge osobe, osim nje, bile sumnjive i izazivale bojazan i uznemirenost. Čak bi se reklo da su skovale nekakvu urotu, i to baš protiv Ivana Iljiča. Bar mu se tako činilo, a za večerom se sve više uvjeravao u to. Osobito se opasan činio jedan bradati gospodin, nekakav slobodouman umjetnik, koji je čak nekoliko puta pogledao Ivana Iljiča pa se obratio susjedu i nešto mu šaputao. Jedan drugi gost, nekakav đak, bio je, doduše, već pijan kao majka, ali svejedno, sudeći po nekim znacima, sumnjiv. Ni student medicine nije ulijevao mnogo nade. Pa ni oficir nije bio sasvim pouzdan. Ali je osobita i očita mržnja izbijala iz suradnika »Ugarka« — kako se samo izvalio na stolcu, kako se držao oholo i uznosito, kako se raskalašeno smijao! I, premda se ostali gosti nisu mnogo osvrtali na suradnika koji je u "Ugarku« objavio svega četiri pjesmice i zbog toga postao liberal, štoviše, kanda ga nisu ni voljeli, ipak, kad je pokraj Ivana Iljiča iznenada pala kuglica od kruha, koja je, očito, bila namijenjena njemu, general bi bio dao glavu da tu kuglicu nije bacio nitko drugi nego suradnik »Ugarka«.

Zbog svega se toga, naravno, rastužio.

Osobito mu je neugodno bilo još jedno zapažanje — potpuno se uvjerio da nekako nejasno i teško izgovara riječi, htio je mnogo toga da kaže, ali mu se jezik ukočio. Zatim, odjednom, kao da je počeo gubiti vlast nad sobom i, što je najgore, iznebuha bi prasnuo u smijeh, iako nije bilo nikakva razloga da se smije. To ga je raspoloženje ubrzo prošlo, nakon jedne čaše šampanjca koju je sam sebi natočio, ali je nije htio popiti, a onda ju je odjednom nekako sasvim nesvjesno popio. Nakon te čaše došlo mu je iznenada da zaplače. Osjećao je da ga obuzima posve ekscentrična raznježenost; opet je volio ljude, sve ih je volio, čak i Pseldonimova, čak i suradnika »Ugarka«. Odjednom poželje da se izgrli sa svima njima, da sve zaboravi i da se pomire. Štoviše, da im sve otvoreno ispriča, sve, sve, naime to kako je dobar i divan čovjek, kako je izvanredno sposoban, kako će biti koristan domovini, kako umije

nasmijavati dame i, što je najvažnije, kakav je naprednjak, kako je human i spreman da se spusti do razine svih, pa i do najniže razine, i da im na kraju otvoreno iznese sve pobude koje su ga navele da nezvan dođe Pseldonimovu, da popije kod njega dvije boce šampanjca i usreći ga svojom nazočnošću.

»Istina nadasve, sveta istina i iskrenost! Osvojit ću ih iskrenošću. Povjerovat će mi, pouzdano znam; drže se čak neprijateljski, ali, kad im sve otkrijem, potpuno ću ih pokoriti. Svi će natočiti čašice i nazdraviti mi iz sveg grla. Oficir će, uvjeren sam, razbiti čašicu o mamuzu. Možda će čak i povikati: »Hura!« Ako im baš padne na pamet da me po husarski dignu na ruke, neću se ni tome usprotiviti, čak bi bilo vrlo lijepo. Mladu ću poljubiti u čelo; draga je. I Akim je Petrovič vrlo dobar čovjek. Pseldonimov će se poslije, naravno, popraviti. Nedostaje mu, da tako kažem, ona fina glazura... I premda, naravno, cijelo ovo novo pokoljenje nema one duševne istančanosti, ipak... ipak ću im reći nešto o sadašnjoj misiji Rusije među ostalim evropskim državama. Spomenut ću i seljačko pitanje, pa i... i svi će me oni zavoljeti, i proslavit ću se.«

Ti su snovi, naravno, bili vrlo ugodni, ali je neugodno bilo to što je usred svih tih ružičastih nada Ivan Iljič najednom otkrio u sebi još jednu neočekivanu sposobnost, a to je da pljucka. Uglavnom, pljuvačka mu je odjednom počela štrcati iz usta protiv njegove volje. Zapazio je to na Akimu Petroviču kome je poprskao obraz, a koji je i dalje mirno sjedio, jer se iz poštovanja nije usudio obrisati. Ivan Iljič dohvati ubrus i sam ga obrisa. Ali mu se to odmah učini toliko glupo, toliko daleko od zdrava razuma, da ušutje čudeći se sam sebi. Iako je bio podnapit, Akim Petrovič sjedio je kao pofuren. Ivan Iljič tek tada pojmi da mu već gotovo četvrt sata priča o nekakvoj neobično zanimljivoj temi, a da se Akim Petrovič, slušajući ga, ne samo snebiva nego čak i nečega pribojava. Pseldonimov, koji je sjedio jedan stolac dalje, također je istezao vrat prema njemu i, nagnuvši glavu u stranu, pozorno slušao držeći se vrlo odbojno. Kao da je zaista stražario. Preletjevši pogledom po gostima, Ivan Iljič opazi da mu se mnogi smiju u brk. Ali je najčudnije bilo to što se uopće nije zbunio, nego je, naprotiv, još jednom srknuo iz pehara i odjednom počeo govoriti na sav glas.

— Rekao sam već — poče što je glasnije mogao — rekao sam već, gospodo, maloprije Akimu Petroviču da Rusija... jest, upravo Rusija... ukratko, razumijete što hoću da ka-ka-žem... Rusija proživljava, po mom najdubljem uvjerenju, hu-humanost...

— Hu-humanost! — dopre s drugog kraja stola.

— Hu-hu!

— Tu-tu!

Ivan Iljič zastade u riječi. Pseldonimov ustade i obazre se da vidi tko je to viknuo. Akim Petrovič krišom je vrtio glavom, kao da opominje goste. Ivan Iljič je to vrlo dobro zapazio, ali nije ništa rekao, skrhan bolom.

— Humanost! — nastavi tvrdokorno. — I maloprije... baš sam maloprije rekao Stepanu Niki-ki-foroviču... jest... da je... da je obnova svega...

— Presvijetli! — razlegnu se glasno na drugom kraju stola.

— Što želite? — odazva se Ivan Iljič nastojeći razabrati tko ga je to zovnuo.

— Baš ništa, presvijetli, samo sam se zanio, nastavite! Na-sta-vite! — opet će onaj.

Ivana Iljiča kao da nešto štrecnu.

— Obnova, da tako kažem, svega onoga...

— Presvijetli! — viknu opet onaj.

— Izvolite?

— Moje poštovanje!

Ovaj put Ivan Iljič ne otrpje. Prekinu govor i obrati se onome tko je prekršio red i uvrijedio ga. Bio je to vrlo mlad đak koji se dobrano nacvrcao i bio neobično sumnjiv. Već se odavno derao i, štoviše, razbio čašu i dva tanjura. U času kad mu se Ivan Iljič obratio, oficir je počeo strogo grditi galamdžiju.

— Šta je, šta se dereš? Treba te izbaciti, da znaš!

— Nisam ja to vama, presvijetli, nisam vama! Nastavite! — vikao je razveseljeni školarac zavaljujući se na stolcu. — Nastavite, slušam vas i vrlo, vr-lo, vr-lo sam zadovoljan vama! Hva-le vrijedno, hva-le vrijedno!

— Pijani balavac! — šapnu Pseldonimov.

— Vidim da je pijan, ali...

— To sam mu ja maloprije ispričao jednu smiješnu zgodu, molim lijepo, presvijetli! — poče oficir. — O jednom poručniku iz naše jedinice koji je upravo isto tako razgovarao sa starješinama, pa ga on, eto, sad oponaša. Na svaku bi zapovjednikovu riječ uvijek dodao: hvale vrijedno, hva-le vrijedno! Zbog toga su ga još prije deset godina otpustili iz službe.

— Ka-kav to poručnik?

— Iz naše jedinice, presvijetli, poludio je od riječi hvale vrijedno. Iz početka su ga pokušavali urazumiti blagim mjerama, a onda ga zatvorili... Zapovjednik ga je očinski nastojao urazumiti, a on njemu: hva-le vrijedno, te hva-le vrijedno! A tko bi rekao, bio je prava oficirčina, dva metra visok. Htjeli su ga izvesti pred sud, ali su primijetili da je lud.

— Bio je, dakle... huncut. Za huncutariju možda i ne bi trebalo tako strogo kažnjavati... Ja sam osobno spreman da oprostim...

— Medicinski su ustanovili, presvijetli.

— Ka-ko! Se-cirali ga?

— Ama, zaboga, pa bio je živ, molim lijepo.

Među gostima, koji su se dotle držali pristojno, razlegnu se glasan i gotovo opći smijeh. Ivan Iljič se razjari.

— Gospodo, gospodo! — viknu, u prvi mah gotovo i ne zamuckujući. — Ja vrlo dobro znam da živa čovjeka ne seciraju. Mislio sam da nije više bio živ kad je poludio... naime, da je umro... naime, hoću da kažem... da me vi ne volite... A ja vas opet sve volim... da, volim i Por... Porfirija... Ponižavam se pred vama što vam ovako govorim...

U taj čas golem ispljuvak izletje iz usta Ivanu Iljiču na stolnjak, na najistaknutije mjesto. Pseldonimov uze brže-bolje brisati stolnjak ubrusom. Ova posljednja nezgoda dotukla je generala.

— Gospodo, ovo je već previše! — viknu očajnički.

— Pijan je, presvijetli — prišapnu mu ponovo Pseldonimov.

— Porfirije! Vidim da vi... svi... da! Kažem da se nadam... da, pozivam vas sve da mi kažete: čime sam se to osramotio?

Ivan Iljič samo što nije plakao.

— Ali, presvijetli, za miloga boga!

— Porfirije, obraćam se tebi... Reci mi jesam li došao... jest... da, na svadbu, imao sam neki cilj. Htio sam moralno uzdići... htio sam

da osjetite... Obraćam se svima vama: jesam li se strašno osramotio pred vama ili nisam?

Grobni muk. To je i bilo ono najgore, taj grobni muk, pa još na takvo kategorično pitanje! »Eh, kad bi bar sad, kad bi bar još u ovom trenutku uskliknuli!« — prominu glavom presvijetlome. Ali su se gosti samo zgledali. Akim Petrovič nije bio ni živ ni mrtav, a Pseldonimov je zanijemio od straha, samo je u sebi ponavljao strašno pitanje koje ga je već dugo mučilo: »A što li će tek sutra biti od mene?«

Odjednom se suradnik »Ugarka«, koji je već bio trešten pijan, ali je sve do tada namrgođen sjedio i šutio, obrati izravno Ivanu Iljiču i, sijevajući očima, poče mu odgovarati u ime cijelog društva.

— Jeste, molim lijepo! — viknu gromovitim glasom. — Jeste, molim lijepo, osramotili ste se, jeste, molim lijepo, vi ste natražnjak... Na-tra-žnjak!

— Saberite se, mladiću! Znate li s kime, da tako kažem, govorite? — povika Ivan Iljič razjareno, pošto je ponovo skočio sa svog mjesta.

— S vama, a drugo, ja nisam nikakav mladić... Došli ste ovamo da se prenemažete i nastojite steći popularnost.

— Pseldonimove, što je ovo? — uzviknu Ivan Iljič.

Ali je Pseldonimov skočio toliko užasnut da se ukipio i uopće nije znao što da radi. I gosti su zanijemjeli na svojim mjestima. Umjetnik i đak pljeskali su i vikali: »Bravo, bravo!«

Suradnik je i dalje vikao, obuzet neobuzdanom razjarenošću:

— Da, došli ste da se tu razmećete humanošću! Pokvarili ste svima veselje. Pili ste šampanjac, a niste se sjetili da je on preskup za činovnika s mjesečnom plaćom od deset rubalja, a sve mi se čini i da ste jedan od onih šefova koji su popašni na mlade žene svojih službenika! Štoviše, uvjeren sam da odobravate mito... Da, da, da!

— Pseldonimove, Pseldonimove! — viknu Ivan Iljič pružajući ruke prema njemu. Osjećao je da ga svaka suradnikova riječ bode u srce.

— Sad ću ja, presvijetli, budite bez brige, molim vas! — odrješito viknu Pseldonimov, pa pritrča suradniku, ščepa ga za ovratnik i odvuče od stola. Bilo je pravo čudo otkud slabašnom Pseldonimovu tolika tjelesna snaga. Ali je suradnik bio trešten pijan, a Pseldonimov posve trijezan. Zatim ga bubnu nekoliko puta u leđa i izgura van.

— Svi ste vi hulje! — vikaše suradnik. — Sve ću vas ja sutra ismijati u »Ugarku«!...

Svi poskakaše sa svojih mjesta.

— Presvijetli, presvijetli! — vikahu Pseldonimov, njegova majka i nekoliko gostiju gurajući se oko generala. — Umirite se, presvijetli!

— Neću, neću! — vikaše general. — Ja sam upropašten... došao sam... htio sam, tako reći, da blagoslovim. I eto, to mi je nagrada za sve, za sve!

Klonu na stolac kao da se onesvijestio, metnu obje ruke na stol i obori na njih glavu, pravo u tanjur s kremom. Ne treba ni opisivati kakav je užas zavladao. Nakon jedne minute je ustao, očito je htio otići, zateturao je, zapeo za nogu stolca, pao na pod koliko je dug i širok i zahrkao.

To se događa onima koji nisu navikli piti, kad se slučajno napiju. Sve do kraja, do posljednjeg trenutka, još su svjesni što rade, a onda odjednom padnu kao pokošeni. Ivan Iljič ležao je na podu bez svijesti. Pseldonimov se uhvati za kosu i ukoči u tom položaju. Gosti se počeše brže-bolje razilaziti tumačeći cijeli događaj svaki na svoj način. Bilo je već oko tri sata.

*

Najvažnije je bilo to što je Pseldonimovljev položaj bio kudikamo gori nego što se moglo pomisliti, ma koliko i njegove sadašnje prilike bile neugodne. Pa, dok Ivan Iljič leži na podu, a Pseldonimov stoji nad njim, čupajući sebi kosu od očaja, prekinut ćemo tok pripovijedanja koji smo izabrali, da kažemo dvije-tri riječi objašnjenja o samom Porfiriju Petroviču Pseldonimovu.

Još mjesec dana prije vjenčanja grdno je propadao. Rodom je bio iz nekog gubernijskog grada, gdje mu je otac negda bio nekakav službenik i gdje je umro pod sudskom istragom. Kad je Pseldonimov, pet-šest mjeseci prije ženidbe, pošto je već godinu dana životario u Petrogradu, dobio namještenje s plaćom od deset rubalja, preporodio se i tjelesno i duševno, ali su mu se prilike ubrzo opet pogoršale. Na cijelom je svijetu ostalo još svega dvoje Pseldonimovih, on i njegova majka, koja se nakon muževe smrti odselila iz gubernijskog grada. Majka i sin potucali su se zajedno na studeni i hranili se sumnjivom hranom. Bilo je dana kad je

Pseldonimov odlazio sam s vrčem na Fontanku da se napije vode. Kad je dobio namještenje, nekako se smjestio s majkom u kutu jedne sobe. Ona je prala ljudima rublje, a on je oko četiri mjeseca štedio ne bi li kako kupio sebi cipele i bijednu kabanicu. A koliko je poniženja podnio u uredu — pretpostavljeni su ga pitali kad se posljednji put okupao. O njemu se govorkalo da mu se pod ovratnikom mundira legu stjenice. Ali je Pseldonimov bio čelik-značaj. Naoko je bio ponizan i miran; naobraženost mu je bila beznačajna i gotovo nikad ništa nije govorio. Ne znam pouzdano je li mislio, je li imao kakve planove ili nakane, je li maštao o čemu. Ali se zato u njemu stvarala nekakva nagonska, silna, nesvjesna odlučnost da se izvuče iz tegobnog položaja. Bilo je u njega mravlje ustrajnosti — razorite li mravima njihov mravinjak, oni će ga početi odmah iznova graditi, razorite li ga i drugi put — počet će i po drugi put, i tako dalje, bez predaha. Bilo je to marno i kućevno stvorenje. Na čelu mu je pisalo da će se probiti, saviti gnijezdo i možda staviti štogod i na stranu. Na cijelom ga je svijetu voljela samo majka, i to ludo voljela. Bila je to odlučna, neumorna, radina, a uz to i dobra žena. Tako bi možda proživjeli u svom kutku i pet-šest godina, dok se ne bi prilike popravile, da se nisu sreli s umirovljenim titularnim savjetnikom Mlekopitajevom, bivšim blagajnikom u onom istom gubernijskom gradu, koji se nedavno nastanio s obitelji u Petrogradu. On je poznavao Pseldonimova, čiji ga je otac negda nečim zadužio. Novaca, naravno, nije imao mnogo ali ih je imao; koliko ih je zapravo bilo, to nitko nije osim njega znao, ni njegova žena, ni starija kći, ni rodbina. Imao je dvije kćeri, a kako je bio strahovito jogunast, pijanica i despot i uz to još i bolestan čovjek, palo mu odjednom na pamet da uda svoju kćer za Pseldonimova: »Znam ja njega« — rekao je — »otac mu je bio dobar čovjek, pa će i sin biti dobar čovjek«. Što bi god Mlekopitajev namislio, to bi i učinio; rečeno, učinjeno. Bio je to vrlo čudan i jogunast čovjek. Najviše je vremena provodio u naslonjaču jer su mu noge od nekakve bolesti bile uzete, što mu ipak nije smetalo da pije votku. Povazdan je pio i psovao. Bio je zao; uvijek je morao nekoga kinjiti i mučiti. Radi toga je držao kod sebe nekoliko rođakinja — svoju sestru, bolesnu i svadljivu, dvije svastike, isto tako opake i jezičave, zatim svoju staru tetku koja je nekad negdje slomila jedno rebro. Bila je tu još jedna

gotovanka, neka Njemica koja se bila porušila i koju je držao radi toga što mu je lijepo pričala priče iz Tisuću i jedne noći. Najviše je uživao da bocka sve te nesretne muktašice, da ih svaki čas izgrdi na pasja kola, iako one, pa i njegova žena koja se rodila sa zuboboljom, nisu smjele ni pisnuti pred njim. Zavađao ih je, snovao spletke i stvarao razdor među njima, a poslije bi se slatko smijao i radovao, kad bi vidio da samo što se ne tuku među sobom. Neobično se obradovao kad mu se starija kći, pošto je desetak godina sirotovala s mužem, oficirom, i napokon obudovjela, doselila s troje nejake i bolesne djece. Djecu nije trpio, ali kako se njihovim dolaskom povećao broj žrtava na kojima je mogao svaki dan izvoditi pokuse, starac je bio vrlo zadovoljan. Cijeli taj čopor opakih žena i bolesne djece tiskao se sa svojim mučiteljem u drvenoj kući na Petrogradskoj strani; gladovao jer je starac bio škrt i izdavao novac na kopjejke, premda nije žalio para za votku; slabo spavao jer je starac patio od nesanice i tražio razonodu. Ukratko, svi su se zlopatili i proklinjali svoju sudbinu. Baš je u to vrijeme Mlekopitajev zapazio Pseldonimova. Prenerazio ga je njegov dugački nos i ponizno držanje. Slabunjavoj i ružnoj mlađoj kćeri bilo je tada prošlo sedamnaest godina. Nekad je išla u nekakvu njemačku Schule[14] ali nije u njoj gotovo ništa naučila osim abecede. Zatim je rasla, onako škrofulozna i žgoljava, pod štakom kljastog i pijanog oca, u paklu obiteljskih spletaka, uhodarenja i ocrnjivanja. Nikad nije imala drugarica a ni pameti. Odavno se već željela udati. Pred ljudima je bila mučaljiva a kodkuće, uz mamicu i tetiće, bila je opaka i neprestano je nešto zanovijetala, Osobito je rado štipala i bubotala sestrinu djecu, tužakala ih da kradu šećer i kruh, zbog čega je neprestano bila u grdnoj zavadi sa starijom sestrom. Starac ju je sam ponudio Pseldonimovu, ali ga je ovaj, koliko god se zlopatio, zamolio da mu dade malo vremena da promisli. Dugo su se on i njegova mati premišljali. Međutim, trebalo je da se na djevojčino ime prepiše kuća, koja je, doduše, bila drvena i ružna prizemnica, ali je svakako nešto vrijedila. Uz to su davali i četiri stotine rubalja, a kad bi ih čovjek sam skucao? »Zašto uzimam čovjeka u kuću?« — vikao je pijani despot. — »Prvo, zato što ste svi vi ženskadija, a meni se ženskadija popela navrh glave. Hoću da mi i Pseldonimov pleše

kako ja sviram, zato mu i činim dobro djelo. A drugo, uzimam ga zato što nitko od vas to ne želi i što se ljutite. E, pa učinit ću to baš da vam napakostim. Što rekoh, ne porekoh! A ti je, Porfirka, mlati kad ti bude žena; u njoj ti je od rođenja sedam vragova! Sve ih istjeraj, pripremit ću ti batinu...«

Pseldonimov je šutio, ali se već bio odlučio. I njega i majku primili su u kuću još prije vjenčanja, oprali ih, obukli, obuli i dali novaca za svadbu. Starac ih je štitio, možda baš zato što je cijela obitelj siktala na njih. Stara mu se Pselđonimovka čak i svidjela, pa se suzdržavao da je ne bocka. Ali je zato Pseldonimova već tjedan dana prije svadbe natjerao da otpleše pred njim kazačok. »A sad dosta, htio sam samo vidjeti možeš li se svladati preda mnom« — rekao je na kraju plesa. Novaca za svadbu jedva da je dao dovoljno, a pozvao je sve svoje rođake i znance. Od strane Pseldonimova bili su samo suradnik »Ugarka« i počasni gost Akim Petrovič. Pseldonimov je vrlo dobro znao da se mladoj gadi i da bi ona mnogo radije pošla za oficira nego za njega. Ali je sve mirno podnosio jer se tako bio dogovorio s majkom. Cijelo vrijeme na dan svadbe i uvečer starac je psovao kao kočijaš i pijančevao. Cijela se obitelj zgurala zbog svadbe u stražnje sobičke gdje se gušila od smrada. Prednje su sobe bile određene za ples i večeru. Napokon, kad je starac u jedanaest sati navečer posve pijan zaspao, mladina je majka, koja je toga dana bila osobito bijesna na Pseldonimovljevu majku, odlučila da gnjev zamijeni milošću i da se pojavi na plesu i večeri. Dolazak je Ivana Iljiča sve okrenuo naglavce. Mlekopitajevka se smela, uvrijedila i počela grditi što joj nisu kazali da su pozvali i sama generala. Uvjeravali su je da je došao sam, nepozvan, a ona je bila toliko glupa da im nije htjela povjerovati. Trebalo je kupiti šampanjca. Pseldonimljeva majka imala je svega jedan rubalj, a u Pseldonimova nije bilo ni kopjejke. Valjalo je preklinjati staru rospiju Mlekopitajevku, moljakati novaca za jednu bocu, a poslije i za drugu. Predočavali su joj buduće veze u službi, karijeru, urazumljivali je. Dala je napokon od svojih novaca, ali je nagnala Pseldonimova da ispije takvu čašu žuči i octa da je često bježao u sobicu gdje je bio pripremljen bračni log, hvatao se nijemo za kosu i naglavce bacao na postelju namijenjenu rajskim slastima, tresući se od nemoćna bijesa. Dabome! Ivan Iljič nije imao pojma koliko su stajale one dvije boce

»jacksona« koje je popio te večeri. Kakav su tek užas, tjeskoba, pa i očaj obuzeli Pseldonimova kad se nezgoda s Ivanom Iljičem onako neočekivano završila. Opet su na pomolu bile brige, a možda i u toku cijele noći cika i suze mušičave mladenke i prijekori njezine nerazumne rodbine. Ionako ga je već boljela glava, ionako mu je već mrak bio pao na oči. A Ivanu je Iljiču trebalo pomoći, trebalo je u tri sata u noći tražiti liječnika ili kočiju da ga odvezu kući, i to svakako zatvorenu kočiju jer se takva ličnost u takvu stanju nije nikako smjela odvesti kući u običnu fijakeru. A odakle da smogne novaca bar za kočiju? Mlekopitajevka je bila razjarena što general nije progovorio s njom ni riječi, što je nije čak ni pogledao za večerom, te je rekla da nema više ni kopjejke. Možda zaista nije ni imala. Odakle da Pseldonimov smogne novac? Što da radi? Jest, imao je zašto čupati sebi kosu.

*

Međutim su Ivana Iljiča privremeno prenijeli na mali kožni divan koji je bio također tu u blagovaonici. Dok su raspremali stolove i sklanjali ih, Pseldonimov je trčkarao naokolo ne bi li uzajmio novaca, pokušao je uzajmiti čak i od posluge, ali nitko nije imao ni prebite pare. Čak se odvažio da uznemiri i Akima Petroviča, koji sc zadržao dulje od ostalih. Ali ovaj, iako je bio dobričina, kad je čuo za novce, toliko se začudio, pa čak i prepao, da je izgovorio najneočekivanije budalaštine.

— U neko drugo doba vrlo rado — gunđao je — ali sad... oprostite, zbilja...

Pa dohvati šubaru i brže-bolje se izgubi iz kuće. Samo je onaj momak dobra srca koji je pričao o sanjarici poslužio za nešto, ali je i to ispalo naopako. I on se dulje zadržao, iskreno suosjećajući sa Pseldonimovom u njegovoj nevolji. Napokon su Pseldonimov, njegova majka i taj momak, nakon zajedničkog vijećanja, odlučili da ne šalju po liječnika nego da radije potraže kočiju i odvezu bolesnika kući, a dok ne dođe kočija, da iskušaju na njemu neka domaća sredstva, naime da mu kvase sljepoočnice i glavu hladnom vodom, da mu stavljaju led na tjeme, i tako dalje. Toga se prihvatila Pseldonimovljeva majka. Momak je otrčao da traži kočiju. Budući da na Petrogradskoj strani nije u to doba bilo ni običnih fijakera, otišao

je nekamo daleko, do nekog svratišta, i probudio kočijaše. Počeli su se pogađati, kočijaši su tvrdili da u to doba nije previše tražiti ni pet rubalja za kočiju. Ipak su se pogodili za tri rublja. Ali, kad je momak, već negdje oko pet sati, stigao u unajmljenoj kočiji, Pseldonimovi su se bili predomislili. Ivan Iljič još nije bio pri sebi i toliko se razbolio, toliko je stenjao i bacakao se da je bilo posve nemoguće, pa i pogibeljno da ga u takvu stanju nose i voze u kočiji. — »Što će se još iz ovoga izleći?« — pitao se posve obeshrabreni Pseldonimov. Što su mogli? Iskrsnu novo pitanje — ako već bolesnik ostàne u kući, kamo će ga prenijeti i smjestiti? U cijeloj je kući bilo svega dvije postelje — jedna golema, bračna, na kojoj je spavao stari Mlekopitajev sa suprugom, i druga, netom kupljena, imitacija orahovine, također bračna, spremljena za mladence. Svi ostali ukućani ili, bolje reći, ukućanke spavale su na podu, gdje je tko stigao, uglavnom na perinama koje su bile već poderane i smrdljive, to jest posve nepristojne, a i njih je bilo taman koliko treba, pa i manje. Kamo da smjeste bolesnika? Perina bi se još nekako i našla, mogli su je, u nuždi, i izvući ispod koga, ali gdje i na čemu da prostru ležaj? Zaključili su da treba prostrti u gostinskoj sobi, jer je ta soba bila najdalje od jezgra obitelji i imala je poseban izlaz. Ali na čemu da prostru? Neće valjda na stolcima? Poznato je da se na stolcima prostiru ležajevi samo gimnazijalcima kad dođu u subotu kući, a ličnosti kao što je Ivan Iljič ne bi to nikako dolikovalo. Što bi rekao sutradan kad bi vidio da leži na stolcima? Pseldonimov nije htio ni čuti za to. Preostalo je jedino da ga prenesu na bračni log. Taj je bračni log, kako već rekosmo, bio spremljen u sobičku uz samu blagovaonicu. Na postelji je bio nov, još neupotrebljavani i netom kupljeni madrac za dvoje, čista posteljina i četiri jastuka od ružičasta cica, u muselinskim navlakama opšivenim rišem. Jorgan je bio od atlasa, ružičast, s prošivenim šarama. Odozgo su, sa zlatnog prstena, padali muselinski zastori. Jednom riječju, sve je bilo kako treba. Gotovo su svi gosti bili obišli spavaonicu i pohvalili je da je lijepo uređena. Iako mlada nije trpjela Pseldonimova, nekoliko je puta u toku večeri dotrčala, ponajčešće kradom, da zaviri u spavaonicu. Kako se samo ozlojedila i naljutila kad je čula da će na njezin bračni log prenijeti bolesnika koji se razbolio od nečega nalik na koleru! Mladina se majčica zauzela za nju, psovala i prijetila da će

se sutradan požaliti mužu, ali je Pseldonimov pokazao svoju volju i ostao pri svome — Ivana Iljiča prenesoše, a mladoj prostrše ležaj na stolcima u gostinskoj sobi. Mladenka je cmizdrila, bila spremna da štipa, ali se nije usudila usprotiviti — tatica je imao štaku koju je dobro poznavala, a znala je da će tatica sutra svakako zatražiti da mu o koječemu polože točan račun. Da je utješe, prenesoše u gostinsku sobu ružičasti jorgan i jastuke u muselinskim navlakama. Baš je tada stigao momak s kočijom: kad je doznao da kočija više nije potrebna, smrtno se prepao. Trebalo je da sam plati kočijašu, a nikad u životu nije imao ni prebite pare. Pseldonimov objavi da je potpuno bankrotirao. Pokušaše otpraviti kočijaša, ali on poče galamiti i, štoviše, lupati u prozorske kapke. Ne znam pravo kako se to svršilo. Čini mi se da se momak odvezao kao zarobljenik u kočiji na Peske, u četvrtu Roždestvensku ulicu, gdje se nadao da će probuditi jednog studenta, koji je tu spavao kod nekih svojih znanaca, i pokušati od njega uzajmiti novaca. Bilo je već oko pet sati ujutro kad su mladence ostavili u gostinskoj sobi i zaključali ih. Pseldonimovljeva je majka ostala uz bolesnika cijelu noć. Skutrila se na podu, na malom sagu, i pokrila bundicom, ali nije mogla zaspati jer je svaki čas morala ustajati — Ivan Iljič bio je sasvim pokvario želudac. Pseldonimovka, hrabra i plemenita žena, sama ga je razodjenula, svukla s njega svu gornju odjeću, njegovala ga kao rođena sina, i cijele noći iznosila iz spavaonice kroz hodnik prijeko potrebnu posudu i ponovo je donosila. Pa ipak, nevoljama te noći nije još nipošto bio kraj.

*

Nije bilo prošlo ni deset minuta kako su mladence zaključali u gostinsku sobu kad se odjednom razlegnu prodoran vrisak, ali ne radostan vrisak nego vrlo zlokoban. Odmah nakon vriska razlegnu se trijesak, kao da padaju stolci, i začas u sobu, još mračnu, nenadano nahrupi, zapomažući, cio čopor uplašenih žena u svakojakim negližeima. Te su žene bile mladenkina mati, starija sestra, koja je za to vrijeme bila ostavila svoju bolesnu djecu, i tri tetke; dovukla se i ona kojoj je bilo slomljeno jedno rebro. I kuharica je bila tu, a dovukla se čak i ona Njemica gotovanka koja je pričala priče i ispod koje su silom bili izvukli za mladence njezinu perinu,

najbolju u kući, jedinu njenu imovinu. Sve su se te dične i domišljate žene već prije otprilike četvrt sata bile došuljale iz kuhinje kroz hodnik u predsoblje i prisluškivale, razdirane posve neobjašnjivom radoznalošću. Međutim je netko na brzinu upalio svijeću i pred svima je pukao neočekivan prizor. Stolci su nosili široku perinu samo s kraja i nisu podnijeli dvostruk teret, pa su se razmaknuli i perina je propala između njih na pod. Mlada je cmizdrila od srdžbe; ovaj put se uvrijedila do dna duše. Utučeni Pseldonimov stajao je kao zločinac uhvaćen na djelu. Nije se ni pokušao pravdati. Na sve strane razlijegahu se kuknjava i cika. Začuvši dreku, dotrčala je i Pseldonimovljeva majka, ali je mladina mamica ovaj put slavila potpunu pobjedu. Najprije je obasula Pseldonimova čudnim i uglavnom nepravednim prigovorima na ovu temu: »Kakav si ti, dragi moj, muž nakon svega ovoga? Za što si ti, dragi moj, uopće sposoban nakon ove sramote?« — i tako dalje. Napokon je uhvatila kćerku za ruku i odvela je od muža sebi, preuzimajući na se osobno svu odgovornost pred groznim ocem, koji će sutra zatražiti da mu o svemu polože račun. Za njom se pokupiše i ostale ženskinje kukajući i klimajući glavom. Uz Pseldonimova ostade samo njegova majka i pokuša ga utješiti. Ali je on odmah otjera od sebe.

Nije mu bilo do utjehe. Dovuče se do divana i sjede, obuzet najcrnjim mislima, onako bos i u najnužnijem rublju. Misli su mu se isprepletale i zapletale. Kadikad bi makinalno preletio pogledom po sobi u kojoj su još donedavno divljali plesači i u zraku lelujao dim od cigareta. Opušci i papirići od bombona još su ležali na ispolijevanom i izgaženom podu. Ruševina bračnog loga i prevrnuti stolci svjedočili su o prolaznosti najljepših i najpouzdanijih zemaljskih nada i snova. Tako je sjedio gotovo sat vremena. Padale su mu na um same teške misli, na primjer: što li ga sad čeka u službi? Bolno je poimao da će morati pošto-poto promijeniti službu, da ne može više ostati u istom uredu, upravo zbog svega ovoga što se noćas dogodilo. Dolazio mu je na um i Mlekopitajev koji će ga možda već sutra natjerati da opet pleše kazačok kako bi iskušao njegovu smjernost. Sjetio se isto tako da Mlekopitajev, premda je dao za svadbu pedeset rubalja koje su potrošili do posljednje köpjejke, još i ne pomišlja da mu isplati četiri stotine rubalja na ime miraza, štoviše, nije ih više ni spominjao. Pa ni kuća još nije bila službeno prepisana na mladu. Zamislio se i o svojoj

ženi koja ga je ostavila u najkritičnijem trenutku njegova života, i o onom oficiru dugajliji koji je kleknuo pred njom na jedno koljeno. To je dobro zapazio. Mislio je o sedam vragova koji su opsjeli njegovu ženu, po riječima njena oca, i o batini koju će mu pripremiti da ih istjera iz nje... Osjećao je, naravno, da može mnogo podnijeti, ali mu je sudbina priređivala takva iznenađenja da je napokon mogao i posumnjati u svoju snagu.

Tako je jadovao Pseldonimov. Međutim je svijeća dogorijevala. Titravo svjetlo padalo je upravo na Pseldonimovljev profil i ocrtavalo ga u golemu obliku na zidu, onako istegnuta vrata, kukasta nosa i sa dva buća kose što su mu stršala na čelu i potiljku. Napokon, kad ga je već zapahnula jutarnja svježina, ustade, onako ozebao i duševno obamro, dovuče se do perine što je ležala između stolaca i, ne popravljajući ništa, ne gaseći svijeće, pa čak i ne podmetnuvši pod glavu jastuke, pope se četvoronoške na postelju i zaspi onim olovnim, mrtvačkim snom kojim zacijelo spavaju osuđeni na javno šibanje.

*

Što se, međutim, moglo mjeriti s onom mučnom noći koju je Ivan Iljič Pralinski proveo na bračnom logu nesretnog Pseldonimova! Neko ga vrijeme glavobolja, povraćanje i drugi neugodni grčevi nisu ni časa ostavljali na miru. Bile su to paklenske muke. Svijest koja jedva da mu je palucala u glavi osvjetljavala je takve silne strahote, takve mračne i odvratne slike da bi bilo bolje da i nije dolazio svijesti. Uostalom, sve mu se još miješalo u glavi. Prepoznao bi, na primjer, Pseldonimovljevu majku, čuo njene blage savjete, kao što su: »Strpi se, sinko, strpi se, rode, strpljen-spašen,« prepoznao ju je, pa ipak nije mogao naći nikakav logičan razlog njenoj prisutnosti. Pred oči su mu izlazila odvratna priviđenja — ponajčešće Semjon Ivanić, ali kad bi bolje pogledao, opazio bi da to uopće nije Semjon Ivanić nego Pseldonimovljev nos. Javljali su mu se i onaj slobodni umjetnik, i oficir, i starica podvezana obraza. Najviše mu je zaokupljao pozornost zlatni prsten koji mu je visio iznad glave i kroz koji su bile provučene zavjesice. Jasno ga je razaznavao na blijedom svjetlu svijeće što je osvjetljavala sobu, i neprestano se domišljao: čemu služi taj prsten, zašto je tu i što označava? Nekoliko je puta pitao o

tome staricu, ali jamačno nije govorio ono što je htio reći, a ona ga opet, čini se, nije razumjela, koliko se god trudio da joj razjasni. Napokon su, već pred jutro, grčevi prestali, pa je zaspao, zaspao čvrsto, bez snova. Spavao je oko sat vremena, a kad se probudio, bio je već gotovo sasvim priseban, samo ga je strašno boljela glava, a u ustima, na jeziku, koji kao da mu se pretvorio u komadić sukna, osjećao je vrlo gadan okus. Pridigao se na postelji, obazro i zamislio. Blijedo svjetlo praskozorja što se probijalo kroz pukotine prozorskih kapaka titralo je kao uska pruga na zidu. Bilo je oko sedam sati. Ali, kad Ivan Iljič iznenada promisli i prisjeti se svega što je noćas doživio, kad se prisjeti svega što se dogodilo za večerom, svog propalog pothvata, kad mu u jedan mah, užasno jasno, iziđe pred oči što se sve može sad odatle izleći, što će sad sve o njemu ljudi reći i pomisliti, kad se obazre i napokon opazi kakvu žalosnu i ružnu sliku pruža, njegovom krivicom, prijazni bračni log njegova podređenog — o, tada mu srce obuze tako grozan stid, takve muke da ciknu, poklopi lice rukama i svali se očajan na jastuk. Nakon jedne minute skoči s postelje, opazi na obližnjem stolcu svoje odijelo, uredno složeno i već očišćeno, zgrabi ga i brže-bolje se uze oblačiti, obzirući se i strašno se plašeći nečega. Na drugom je stolcu ležala i njegova bunda i šubara, a u njoj žute rukavice. Htio je neopazice odmagliti. Ali se odjednom otvoriše vrata i uđe stara Pseldonimovka, sa zemljanom posudom i lavorom. Preko ramena visio joj je mali ručnik. Odložila je lavor i bez uvijanja rekla da se svakako mora umiti.

— Dabome, rode, umij se, ne možeš otić neumiven...

I u tom trenu Ivan Iljič shvati: ako na cijelom svijetu postoji i jedno jedino stvorenje kojeg se sad ne stidi i ne boji, to je upravo ta starica. Umi se. I dugo se poslije, u teškim trenucima, prisjećao, uz sve ostalo što mu je peklo savjest, cijele te okoline u kojoj se probudio, i te glinene posude i porculanskog lavora, punog hladne vode u kojoj su još plutale ledenice, i sapuna u ružičastu omotu, ovalnog oblika, na kojem su bila urezana nekakva slova, koji je stajao petnaest kopjejaka i bio, očito, kupljen za mladence, ali je Ivana Iljiča dopalo da ga načne, i starice sa šarenim ručnikom prebačenim preko ramena. Hladna ga je voda osvježila, obrisao se i, ne rekavši ni riječi, ne zahvalivši uopće svojoj milosrdnoj sestri, dohvati šubaru, prebaci preko ramena bundu koju mu je pridržala Pseldonimovka, i

kroz hodnik i kuhinju, u kojoj je već mijaukala mačka, a kuharica se podigla na prostirci i pogledala za njim odajući nezasitnu radoznalost, izjuri u dvorište, pa na ulicu, i pritrča fijakeru koji je prolazio. Jutro je bilo studeno, ledena žućkasta magla zastirala je još kuće i sve predmete. Ivan Iljič zadignu ovratnik. Mislio je da ga svi gledaju, da ga svi znaju i poznaju...

*

Osam dana nije izlazio iz kuće niti se javljao na dužnost. Bio je bolestan, teško bolestan, ali više duševno negoli tjelesno. U tih osam dana proživio je pravi pakao, i zacijelo će mu se ti dani računati na onom svijetu. Bilo je časova kad je pomišljao da se zakaluđeri. Zaista ih je bilo. Čak mu se u vezi s tim mašta nekako osobito razigrala. Pričinjalo mu se da čuje pojanje, tiho, pod zemljom, da vidi otvoren lijes, život u pustoj ćeliji, šume i pećine; ali bi se tada prenuo i gotovo u isti mah shvatio da je sve to užasna glupost i preuveličavanje, te bi se postidio te gluposti. Zatim bi zapao u moralnu krizu zbog svoje existence manquée. Zatim bi mu u duši ponovo buknuo stid, učas ga srvao i sve u njemu palio i izjedao. Grčio se zamišljajući različne slike. Što li će reći o njemu, što li će pomisliti kad dođe u svoj ured, kakvo će ga šaputanje progoniti cijelu godinu dana, deset godina, sve do kraja života! Njegova će nezgoda doprijeti i do potomstva. Ponekad je čak zapadao u takvu malodušnost da je bio spreman da odmah ode Semjonu Ivanoviču i zamoli ga da mu oprosti i da mu bude prijatelj. Uopće se nije opravdavao, za sve je krivio samo sebe — nije nalazio nikakvih izgovora, a i stidio bi ih se.

Pomišljao je isto tako da odmah podnese otkaz i da se onako, jednostavno, u samoći, posveti usrećivanju čovječanstva. Kako bilo da bilo, morao je svakako zaboraviti sve znance, i to čak tako da zbriše svako sjećanje na sebe. Zatim mu je padalo na um da je i to glupo i da sve još može popraviti pojačanom strogošću prema potčinjenima. Tada bi se počeo nadati i ohrabrivati. Napokon, nakon punih osam dana sumnji i muka, osjeti da ne može više podnositi neizvjesnost, i un beau matité[15] odluči da ode u ured.

Prije toga, dok je još sjedio kod kuće, obuzet tjeskobom, tisuću je puta zamišljao kako će doći u ured. Grozeći se, uvjeravao je sam sebe da će svakako čuti za sobom podmuklo šaputanje, da će vidjeti podmukla lica, izazvati najpakosnije osmijehe. Kako li se začudio kad se ništa slično nije dogodilo! Dočekali su ga smjerno; klanjali mu se; svi su bili ozbiljni; svi su bili zauzeti poslom. Radost mu je obuzela srce kad je stigao u svoj kabinet.

Odmah se najozbiljnije latio posla, saslušao nekoliko izvještaja i objašnjenja, donio odluke. Osjećao je da još nikad nije tako pametno, tako vješto prosuđivao i zaključivao kao toga jutra. Vidio je da su svi zadovoljni njime, da ga cijene, da mu iskazuju poštovanje. Ni najsumnjičaviji čovjek ne bi mogao zapaziti ništa sumnjivo. Sve je teklo da ne može bolje.

Napokon se pojavi i Akim Petrovič s nekakvim spisima. Kad ga Ivan Iljič ugleda, kao da ga nešto ujede za srce, ali samo za trenutak. Pozabavio se s Akimom Petrovičem, važno mu nešto tumačio, razlagao i upozoravao kako treba da radi. Samo je zapazio da nekako zazire da suviše dugo gleda Akimu Petroviču u oči, ili, bolje reći, da se Akim Petrovič kloni njegova pogleda. Ali, eto, završili su posao, i Akim Petrovič uze slagati spise.

— Nego, evo još jedne molbe — poče Akim Petrovič što je hladnije mogao — činovnik Pseldonimov moli da bude premješten u ministarstvo... Presvijetli Semjon Ivanovič Šipulenko obećali su mu mjesto. Moli, presvijetli, vaše milostivo odobrenje.

— A, tako, odlazi — reče Ivan Iljič i osjeti kako mu težak kamen pada sa srca. Zirnu na Akima Petroviča i u tom im se trenu ukrstiše pogledi. — Pa, što se mene tiče... nemam ništa protiv — odgovori Ivan Iljič. — Slažem se.

Akim Petrovič je zacijelo htio što prije klisnuti, ali Ivan Iljič odjednom, ponesen plemenitošću, odluči da sve izvede načistac. Opet ga je, očito, obasjalo nadahnuće.

— Recite mu — poče upirući jasan pogled, pun duboka smisla, u Akima Petroviča — recite Pseldonimovu da nisam kivan na njega; ne, nisam!... Da sam, naprotiv, spreman da čak i zaboravim sve što je bilo, da zaboravim sve, sve...

Ali odjednom Ivan Iljič umuknu, gledajući u čudu kako se čudno drži Akim Petrovič, koji se iz razborita čovjeka odjednom prometnuo,

tko zna zašto, u najveću budalu. Umjesto da ga sluša i sasluša do kraja, iznenada je sasvim glupo pocrvenio, počeo se nekako užurbano, pa i neuljudno klanjati, nekakvim sitnim naklonima, i u isti mah uzmicati prema vratima. Cijelo je njegovo držanje odavalo želju da propadne u zemlju ili, bolje reći, da se što prije dočepa svoga stola. Ostavši sam, Ivan Iljič ustade u neprilici sa stolca. Gledao je u zrcalo a da nije vidio svog lica.

— Ama, treba strogo s njima, samo strogo i nikako drugačije! — šaputaše gotovo nesvjesno za se, i najednom mu jarko rumenilo obli lice. Najednom se tako posrami, tako mu postade teško pri srcu kao što mu nije bilo ni u najgorim trenucima osmodnevne bolesti. »Nisam uspio!« — reče u sebi i nemoćno klonu na stolac.

KROKODIL

NEOBIČNA ZGODA ILI MASAŽA U PASAŽU[16]

Istinita pripovijest o tome kako je jednog gospodina, određenih godina i određene vanjštine, progutao krokodil u Pasažu živa, čitava, bez ostatka, i što se odatle izleglo.

Ohé, Lambert! Où est Lambert?
As-tu vu Lambert[17]

I

Na dan trinaesti siječnja tekuće šezdeset i pete godine, u dvanaest i pol poslije podne, Jelena Ivanovna, supruga Ivana Matvejiča, moga naobraženog prijatelja, kolege i u neku ruku daljnjeg rođaka, zaželjela je da vidi krokodila, kojeg uz određenu naplatu pokazuju u Pasažu. Kako je Ivan Matvejič imao već u džepu kartu za put u inozemstvo (kamo nije toliko putovao radi zdravlja koliko iz težnje za znanjem), pa se, prema tome, već smatrao na dopustu i bio, dakle, toga prijepodneva posve slobodan, ne samo što se nije usprotivio neodoljivoj želji svoje supruge nego se i u njemu samom raspalila radoznalost.

— Izvrsna ideja — rekao je potpuno zadovoljno — pogledat ćemo krokodila! Kad se već spremam u Evropu, neće biti zgorega da se još ovdje upoznam s njenim starosjediocima.

I na te riječi uhvati suprugu ispod ruke i odmah se uputi s njom u Pasaž. A ja sam im se, po svom običaju, kao kućni prijatelj, prikrpio. Nikad još nisam vidio Ivana Matvejiča bolje raspoložena nego toga jutra, koje neću zaboraviti dok sam živ — zaista nikad ne znamo kakva nas sudbina čeka! Kad smo došli u Pasaž, odmah se počeo diviti toj velebnoj građevini, a kad smo stigli do lokala u kojem je bila izložena neman što je nedavno dopremljena u prijestolnicu, sam se ponudio da plati za mene četvrt rublja vlasniku krokodila, što nisam nikad dotad doživio od njega. Ušavši u omanju prostoriju, opazili smo da se u njoj, osim krokodila, nalaze još i papige strane pasmine

kakadu i, uz to, u posebnoj škrinji u udubini, skupina majmuna. Pokraj sama ulaza, uz lijevi zid, stajala je velika limena škrinja nalik na kadu, pokrivena čvrstom željeznom mrežom, a na dnu pedalj vode. U toj plitkoj bari držali su golema krokodila koji je ležao kao klada, posve nepomično, jer je, po svemu sudeći, izgubio sve svoje sposobnosti u našem vlažnom podneblju koje nije gostoljubivo prema strancima. Ta neman nije iz početka ni u kome od nas pobudila osobitu radoznalost.

— To je, dakle, krokodil! — reče Jelena Ivanovna zapijevajući sažalnim glasom. — A ja sam mislila da je... nekako drugačiji!

Po svoj je prilici mislila da je od briljanata. Vlasnik krokodila, Nijemac, koji je izišao pred nas, gledao nas je neobično ponosito.

— Ima i pravo — šapnu mi Ivan Matvejič — zna da on sad jedini u cijeloj Rusiji pokazuje krokodila.

Tu sasvim budalastu napomenu također pripisujem prekomjerno dobroćudnom raspoloženju što je bilo obuzelo Ivana Matvejiča, koji je inače bio vrlo zavidan.

— Čini mi se da vaš krokodil nije živ — opet će Jelena Ivanovna, koju je zasmetala vlasnikova krutost pa mu se obratila smiješeći se ljupko, ne bi li osvojila tog prostaka — manevar koji je vrlo prirođen ženama.

— O, ne, madam — odgovori on na iskvarenom ruskom i odmah dopola zadignu mrežu na škrinji i uze palicom bockati krokodila po glavi.

Tada podmukla neman, da pokaže da je živa, ovlaš pomaknu nogama i repom, pripodignu gubicu i ispusti nešto nalik na dugo dahtanje.

— Ma, ne ljuti se, Karlchen! — nježno će Nijemac, zadovoljene taštine.

— Kako je odvratan taj krokodil! Čak sam se uplašila — protepa Jelena Ivanovna još koketnije — još ću ga i sanjati.

— Ali vas u snu neće ugristi, madam — prihvati Nijemac galantno i prvi se nasmija svojoj duhovitosti, ali mu nitko od nas ništa ne odvrati.

— Hajdemo, Semjone Semjonoviču — nastavi Jelena Ivanovna obraćajući se samo meni — pogledajmo radije majmune. Strašno volim majmune; ima ih tako zlatnih... a krokodil je grozan.

— Ama, ne boj se, mila moja — doviknu za nama Ivan Matvejič junačeći se zadovoljno pred suprugom. — Taj dremljivi stanovnik faraonova carstva neće nam učiniti ništa nažao — i ostade uz kadu. Štoviše, uze rukavicom škakljati krokodila po njušci želeći ga, kako je poslije priznao, nagnati da ponovo zadašće. Vlasnik je pak pošao za damom, Jelenom Ivanovnom, do škrinje s majmunima.

Tako je sve lijepo teklo i nikakvo se zlo nije moglo naslutiti. Jelena se Ivanovna upravo nestašno zabavljala s majmunima, koji su je, čini se, posve zaokupili. Cičala je od užitka i neprestance se obraćala meni, kao da i ne vidi vlasnika, i grohotom se smijala sličnosti koju je otkrivala između tih repatih majmuna i svojih dobrih znanaca i prijatelja. Raspoložio sam se i ja jer je sličnost bila neprijeporna. Vlasnik Nijemac nije znao bi li se smijao ili ne bi, pa se na kraju posve smrknuo. I eto, baš u tom trenutku jezovit, mogu čak reći i neprirodan, vrisak prolomi se prostorijom. Ne znajući što da mislim, u prvi se mah sledih na mjestu; ali kad opazih da i Jelena Ivanovna već vrišti, naglo se okrenuh i — imadoh što vidjeti! Vidjeh — o, bože! — vidjeh nesretnog Ivana Matvejiča u groznim krokodilskim raljama — neman ga je zahvatila posred trupa i već digla vodoravno u zrak, a on je očajnički mlatarao nogama. Zatim je u tren oka nestao. Ali, opisat ću sve to potanko jer sam za sve vrijeme nepomično stajao, a ne sjećam se da sam ikad išta promatrao tako pozorno i napeto kao cijeli taj proces što se zbivao preda mnom. »Jer« — mislio sam u tom kobnom trenutku — »što bi bilo da se to nije dogodilo Ivanu Matvejiču nego meni, kako li bi to tek bilo neugodno!« Nego, da prijeđem na stvar! Krokodil je najprije okrenuo noge jadnog Ivana Matvejiča u svojim užasnim raljama prema sebi i prvo. njih progutao, zatim je donekle izgrcnuo Ivana Matvejiča, koji je pokušao iskočiti i uhvatiti se rukama za kadu, pa ga je ponovo uvukao u sebe do iznad križa. Zatim ga je opet izgrcnuo, pa opet i opet gutnuo. Tako je Ivan Matvejič pred nama naočigled nestajao. Napokon je krokodil posljednji put gutnuo i uvukao u sebe čitavog mog naobraženog prijatelja, bez ostatka. Po krokodilovu se tijelu moglo vidjeti kako Ivan Matvejič, sa svim svojim obrisima, prolazi kroz njegovu nutrinu. Već sam zaustio da ponovo kriknem kad se sudbini još jednom prohtjede da se podmuklo našali s nama — krokodil se napregnu, vjerojatno se gušio od golema tijela što ga

je progutao, pa ponovo razjapi svoje užasne ralje iz kojih se, u posljednjem grcaju, iznenada načas pomoli glava Ivana Matvejiča, sa zdvojnim izrazom na licu, a naočale mu u hipu spadoše s nosa na dno kade. Reklo bi se da se ta očajnička glava i pomolila samo zato da baci još jedan posljednji pogled na sve oko sebe i da se u duhu oprosti sa svim zemaljskim užicima. Ali nije uspjela u svome naumu — krokodil je ponovo prikupio snagu, gutnuo, i glava je opet nestala, ovaj put zasvagda. Ta pojava i nestanak još žive ljudske glave bijahu toliko užasni, a u isti mah — bilo zbog brzine ili neočekivanosti samog događaja, bilo zbog toga što su mu spale naočale — sadržavahu nešto toliko smiješno da odjednom posve neočekivano prasnuh u smijeh, ali, sjetivši se da mi, kao kućnom prijatelju, ne pristoji da se u tom času smijem, obratih se odmah Jeleni Ivanovnoj i rekoh sažalno:

— Naš je Ivan Matvejič kaput!

Nikako ne bih mogao iskazati koliko je snažno bilo uzbuđenje Jelene Ivanovne u toku tog procesa. Iz početka, nakon prvog vriska, kao da se ukočila na mjestu i gledala onaj metež pred sobom naoko ravnodušno, ali neobično izbuljenih očiju; zatim joj se odjednom ote prodoran vapaj, ali je ja zgrabih za ruke. U taj čas i vlasnik, koji je također u prvi mah otupio od strave, iznenada pljesnu rukama i povika uznoseći oči put neba:

— O, moj krokodil, o, mein allerliebster Karlcben! Mutter, Mutter, Mutter![18]

Na tu viku otvoriše se stražnja vrata i pojavi se Mutter, s kapicom na glavi, rumena, vremešna i raščupana, te pohrli, vrišteći, svom Nijemcu.

Tada nasta dreka — Jelena Ivanovna izvikivala je kao izbezumljena samo jednu riječ: »Odaderite ga! Odaderite ga!« — i salijetala vlasnika i Mutter zacijelo ih moleći — i ne znajući valjda za sebe — da nekog zbog nečeg odaderu. Ali vlasnik i Mutter nisu se ni na koga od nas osvrtali — oboje su blejali oko kade kao telad.

— On propala, on otmah bute puknuti zato što prokutala ganz[19] činovnik! — vikaše vlasnik.

— Unser Karlchen, unser allerliebster Karlchen wird sterben[20] — cviljela je vlasnica.

— Mi sirota i pes kruh! — prihvati vlasnik.

— Odaderite ga, odaderite ga, odaderite ga! — vrištala je Jelena Ivanovna i uhvatila Nijemca za redengot.

— On dražila krokotil, zašto faš muž dražila krokotil! — vikaše Nijemac otimajući se. — Fi platila ako Karlchen puknuti wird, das war mein Sohn, das war mein einziger Sohn.[21]

Moram priznati da sam se strahovito ozlojedio kad sam vidio koliko je sebičan taj došljo Nijemac i koliko je hladno srce njegove raščupane Mutter; ali povici koje je neprestance ponavljala Jelena Ivanovna: »Odaderite ga, odaderite ga!« još su me više uznemirili i napokon zaokupili svu moju pozornost, te sam se čak i prepao... Reći ću unaprijed da sam te čudne uzvike posve pogrešno shvatio — učinilo mi se da je Jelena Ivanovna na trenutak izgubila razum, ali da je, želeći se osvetiti za pogibiju premilog joj Ivana Matvejiča, tražila, u ime zadovoljštine, da se krokodil kazni batinanjem. A ona je mislila nešto sasvim drugo. Osvrćući se pomalo smeteno na vrata, počeh preklinjati Jelenu Ivanovnu da se smiri i, nadasve, da ne upotrebljava škakljivu riječ »odadrijeti«. Jer, takva natražnjačka želja ovdje, u samu srcu Pasaža i naobražena društva, na dva-tri koraka od dvorane u kojoj možda u tom istom trenutku gospodin Lavrov[22] drži javno predavanje, ne samo što se nije mogla ispuniti nego ni zamisliti, te je svakog časa mogla izazvati zviždуke[23] kulturne javnosti i karikature gospodina Stepanova[24]. Na svoj užas, uskoro sam se uvjerio da su moje bojazni i sumnje opravdane — odjednom se razmaknu zastor, koji je dijelio krokodilovu prostoriju od ulazne komorice u kojoj se ubiralo po četvrt rublja, i na pragu se pojavi brkata i bradata spodoba s kapom u ruci i duboko se nagnu gornjim dijelom tijela, dobro pazeći da ne prekorači prag kako ne bi morala platiti ulazninu.

— Takva natražnjačka želja, gospođo — reče neznanac pazeći da se ne prevali slučajno na ovu stranu i da ostane onkraj praga — ne služi na čast vašoj naobraženosti i uvjetovana je nedostatkom

fosfora u vašem mozgu. Uskoro ćete biti izviždani u kronici napretka i u našim satiričnim listovima...

Ali nije dovršio — vlasnik se pribrao, zgrozio kad je opazio čovjeka kako govori u krokodilovoj prostoriji a da nije za to ništa platio, razjareno nasrnu na naprednog neznanca i izgura ga udarajući ga objema šakama po šiji. Načasak se obojica izgubiše iza zastora, i tek tada napokon shvatih da je cijela ta gungula nastala nizašta; pokazalo se da je Jelena Ivanovna posve nedužna — njoj nije bilo ni nakraj pameti, kao što sam već napomenuo, da se krokodil podvrgne natražnjačkoj i uvredljivoj kazni batinanjem, nego je prosto-naprosto poželjela da mu nožem raspore trbuh i tako oslobode Ivana Matvejiča iz njegove nutrine.

— Šta! Fi hoće ta moj krokotil propala! — zavapi vlasnik pošto je dojurio natrag. — A nee, nek faš muž prfo propala, a onta krokotil!... Mein Vater pokazala krokotil, mein Grossvater pokazala krokotil, i ja bute pokazala krokotil! Svi bute pokazala krokotil! Mene ganz Evropa poznala, a fas ganz Evropa ne poznala, i meni platiti globa.

— Ja, ja! — prihvati srdita Njemica. — Mi fas ne pustiti, globa kat Karlchen pukla!

— A ne bi ni vrijedilo rasporiti ga — mirno dodah, želeći što prije odvući Jelenu Ivanovnu kući — jer naš dragi Ivan Matvejič sad po svoj prilici lebdi već negdje na nebesima.

— Prijatelju dragi — razlegnu se u taj čas posve nenadano glas Ivana Matvejiča i sve nas neobično prenerazi — prijatelju dragi, po mom mišljenju treba se izravno obratiti policijskom inspektoru, jer Nijemac neće dokučiti istinu bez pomoći policije.

Te riječi, koje su bile izgovorene čvrsto i dostojanstveno i koje su svjedočile o izvanrednoj prisebnosti, toliko nas u prvi mah zaprepastiše da nitko od nas ne mogaše vjerovati svojim ušima. Ali, dakako da smo odmah pritrčali krokodilovoj kadi i, isto toliko pobožno koliko i nepovjerljivo, slušali nesretnog zatočenika. Glas mu je bio prigušen, tanak, pa i kreštav, kao da dopire iz velike daljine. Baš kao kad kakav šaljivac ode u drugu sobu, začepi usta običnim jastukom i počne vikati, želeći dočarati publici koja je ostala u prvoj sobi kako se dozivaju dva seljaka u pustinji, ili kad ih razdvaja duboka jaruga, što sam jednom imao zadovoljstvo čuti za božičnih blagdana kod nekih znanaca.

— Ivane Matvejiču, dragi moj, pa ti si živ! — protepa Jelena Ivanovna.

— Živ i zdrav — odgovori Ivan Matvejič — i, hvala Svevišnjem, progutan bez najmanje ozljede. Jedino me zabrinjava što će na ovu nezgodu reći moji pretpostavljeni; pa već sam izvadio kartu za put u inozemstvo, a dospio u krokodila, što nije čak ni duhovito...

— Ama, dragi moj, ne brini se sad za duhovitost; najprije treba da te nekako iščupamo odatle — upade mu Jelena Ivanovna u riječ.

— Čupajti! — uzviknu vlasnik. — Ja ne tam čupajti krokotil! Sata će publikum jako puno tolazila, a ja butem fufcik[25] kopjejka tražila i Karlchen prestala puknuti.

— Gott sei Dank![26] — prihvati vlasnica.

— Pravo imaju — mirno napomenu Ivan Matvejič. — Ekonomsko načelo iznad svega!

— Prijatelju dragi — povikah — evo sad odmah letim vlastima da se pritužim, jer slutim da sami ne možemo ovome naći lijeka.

— I ja tako mislim — pripomenu Ivan Matvejič — ali bez ekonomske nadoknade teško je u ovo naše doba trgovinske krize samo tako rasporiti krokodilu trbuh. A tu se odmah javlja i neminovno pitanje: koliko će vlasnik tražiti za svoga krokodila? A ujedno i drugo pitanje: tko će to platiti? Jer, znaš da ja nemam sredstava...

— Možda na račun plaće — pripomenuh bojažljivo, ali me vlasnik odmah presiječe u riječi.

— Ja ne protavajt krokotil, ja tri tisuća protavajt krokotil, ja četiri tisuća protavajt krokotil. Sat publikum bute puno tolazit. Ja pet tisuća protavajt krokotil!

Ukratko, nesnosno se razmetao; a oči su mu se krijesile od sebičnosti i odvratne gramzljivosti.

— Idem! — povikah ogorčeno.

— I ja! Idem i ja! Otići ću samom Andreju Osipiču, ganut ću ga suzama — procvili Jelena Ivanovna.

— Nemoj, mila moja — presiječe je Ivan Matvejič brže-bolje u riječi, jer je već odavno bio ljubomoran na Andreja Osipiča i znao da bi ona rado pustila koju suzu pred naobraženim čovjekom, jer joj suze dobro pristaju. — Pa ni tebi, prijatelju dragi, ne bih to savjetovao — produži obraćajući se meni — nema smisla da ideš

grlom u jagode, još bi se moglo iz toga štogod izleći. Nego, svrati radije danas, onako, više u privatni posjet, Timofeju Semjoniču. To ti je staromodan i ograničen čovjek, ali je ozbiljan i, što je najvažnije, iskren. Pozdravi ga od mene i sve mu potanko izloži! Ostao sam mu sedam rubalja dužan od posljednje partije jeralaša[27], pa iskoristi ovu zgodnu priliku da mu ih vratiš — time ćeš ganuti krutog starca. Kako bilo da bilo, njegov nam savjet može dobro doći. A sad prvo odvedi Jelenu Ivanovnu... Umiri se, mila moja — obrati se njoj — zamorila me cijela ova vika i žensko zanovijetanje i htio bih malo odspavati. Ovdje je toplo i mekano, iako još nisam dospio razgledati ovo svoje nenadano utočište...

— Razgledati! Zar ti je tu svijetlo? — uskliknu obradovana Jelena Ivanovna.

— Oko mene je mrka noć — odgovori siromah zatočenik — ali mogu pipati i, da tako kažem, razgledati rukama... A sad zbogom, budi bez brige i ne bježi od zabave! Do sutra! A ti Semjone Semjoniču, dođi večeras, a budući da si rastresen pa možeš zaboraviti, zaveži čvor...

Moram priznati da mi je bilo i drago da odem, a donekle mi je i dosadilo. Uhvativši žurno ispod ruke Jelenu Ivanovnu, koja je bila žalosna ali se proljepšala od uzbuđenja, povedoh je brže-bolje iz krokodilove prostorije.

— Nafečer bute opet platila četvrt rublja! — doviknu nam vlasnik.

— O bože, kako su gramzljivi! — reče Jelena Ivanovna gledajući se u svakom zrcalu na zidovima u Pasažu i opažajući, očito, da se proljepšala.

— Ekonomsko načelo — odvratih pomalo uzbuđeno, ponoseći se svojom damom pred prolaznicima.

— Ekonomsko načelo... — otegnu ona svojim dragim glasićem. — Nisam ništa razumjela od svega onog što je Ivan Matvejič maloprije govorio o tom odurnom ekonomskom načelu.

— Sad ću vam razjasniti — rekoh i odmah joj počeh razlagati o povoljnim posljedicama privlačenja stranog kapitala u našu domovinu, o čemu sam baš jutros čitao u »Petrogradskim vijestima« i u »Vlasi«.

— Kako je sve to čudno! — upade mi ona u riječ pošto me je slušala neko vrijeme. — Ama, prestanite već jednom, zloćo jedna; kakve to gluposti govorite... Recite, jesam li jako rumena?

— Rumeni ste kao ružica! — pripomenuh koristeći se prilikom da joj izreknem kompliment.

— Vragolan jedan! — protepa ona zadovoljna sama sobom. — Jadni Ivan Matvejič — nadoda nakon jedne minute i koketno nagnu glavu na rame — zbilja mi ga je žao. O, bože moj — uzviknu odjednom. — A recite mi kako će on danas tamo jesti i... i... kako će... ako mu bude što potrebno?

— To pitanje nismo predvidjeli — odgovorih isto tako u neprilici. To mi zaista nije bilo uopće palo na pamet, toliko su žene praktičnije od nas, muškaraca, u rješavanju svakidašnjih problema!

— Jadniček, kako se samo uvalio u to... i nema tamo nikakve razonode, i mrak je... baš mi je krivo što mi nije ostala bar njegova fotografija... Sad sam, dakle, kao neka udovica — dometnu smiješeći se čarobno, očito zaokupljena svojim novim položajem. — Hm... ipak mi ga je žao!

Ukratko, očitovala se posve razumljiva i prirodna žalost mlade i privlačne žene za nestalim mužem. Napokon sam je dopratio kući, umirio i, pošto sam s njom ručao i popio šalicu mirisave kave, otputih se u šest sati Timofeju Semjoniču, računajući da u to doba svi oženjeni ljudi određenih zanimanja sjede ili leže kod kuće.

Pošto sam ovo prvo poglavlje napisao u stilu koje dolikuje ispripovijedanom događaju, namjeravam se dalje poslužiti stilom koji neće, doduše, biti toliko uzvišen, ali će biti prirodniji, na što unaprijed upozoravam čitaoca.

II

Dični Timofej Semjonič dočekao me nekako užurbano i kao da se malo ušeprtljio. Odveo me u svoj mali kabinet i pomno zatvorio vrata za sobom: »Da nam djeca ne smetaju« — rekao je, očito zabrinut. Zatim me posjeo na stolac za pisaćim stolom, a sam je sjeo u naslonjač, privukao skute svoga starog vatiranog kućnog kaputa i poprimio, za svaki slučaj, nekakvo službeno, gotovo i strogo držanje, iako nije bio nikakav pretpostavljeni ni meni ni Ivanu Matvejiču, nego

se sve do tada smatrao za našeg običnog kolegu i, štoviše, dobrog znanca.

— Ponajprije — poče on — nemojte smetnuti s uma da ja nisam nikakav šef, nego upravo isto takav službenik kao i vi i Ivan Matvejič... Mene se ništa ne tiče, molim lijepo, i ne namjeravam se ni u što petljati.

Začudio sam se što kanda već sve zna. Ipak mu ispričah cijelu nezgodu do u tančine. Govorio sam čak i uzbuđeno, jer sam u tom času obavljao dužnost pravog prijatelja. Nije se osobito začudio mom pripovijedanju, ali je jasno pokazivao sumnjičavost.

— Zamislite — reče kad me sasluša — ja sam oduvijek mislio da će se njemu tako nešto svakako dogoditi.

— Ama, zašto, molim lijepo, Timofeju Semjoniču, slučaj je sam po sebi vrlo neobičan, molim lijepo...

— Slažem se. Ali je Ivan Matvejič u toku cijele svoje službe naginjao upravo takvu ishodu. Brzoplet je, molim lijepo, pa čak i uobražen. Neprestano samo »progres« i kojekakve ideje, a eto kamo vodi taj progres!

— Ali, pa ovo je sasvim neobičan slučaj i nikako se ne može uzeti kao opće pravilo za sve pobornike progresa...

— Ama, ostavite vi to, molim vas lijepo! To vam, vidite, sve dolazi od pretjerane naobraženosti, vjerujte mi. Jer, pretjerano naobraženi ljudi guraju se svuda, a najviše tamo gdje ih uopće ne traže. Uostalom, možda vi znate nešto više od mene — nadoda nekako uvrijeđeno. — Ja sam star i nisam toliko naobražen; počeo sam kao vojničko dijete, a ove ću godine proslaviti pedesetu obljetnicu u službi, molim lijepo.

— Ah, nemojte tako, zaboga, Timofeju Semjoniču! Ivan Matvejič, naprotiv, žudi za vašim savjetom, žudi za vašim uputama. Dapače, tako reći sa suzama u očima, molim lijepo.

— »Tako reći sa suzama u očima.« Hm. Ali to su krokodilske suze i ne možeš im mnogo vjerovati. Pa dobro, što ga je, recite, vuklo u inozemstvo? I otkud mu pare? Pa on nema sredstava, nije li tako?

— Skucao je, Timofeju Semjoniču, od posljednjih nagrada — odgovorih žalostivo. — Htio je na svega tri mjeseca otputovati... u Švicarsku... u domovinu Wilhelma Telia.

— Wilhelma Telia? Hm!

— U Napulju je htio dočekati proljeće, molim lijepo. Upoznati muzeje, običaje, životinje...

— Hm! Životinje? Ja mislim da je posrijedi obična oholost. Kakve životinje? Životinje? Zar je kod nas malo životinja? Imamo zvjerinjake, muzeje, deve. Medvjedi žive kraj sama Petrograda. Pa eto, i on je zaglavio u krokodilu...

— Zaboga, Timofeju Semjoniču, čovjek je u nevolji, čovjek hrli prijatelju kao starijem rođaku, žudi za savjetom, a vi — prekoravate... Smilujte se bar nesretnoj Jeleni Ivanovnoj!

— Mislite na njegovu suprugu? Zgodna damica — reče Timofej Semjonič, koji se, očito, razblaži i slasno šmrknu burmut. — Suptilna osoba. I kako je samo punašna, a glavu neprestance naginje na stranu, na stranu... vrlo zgodno, molim lijepo. Andrej Osipič govorio je baš prekjučer o njoj.

— Govorio?

— Govorio, i to vrlo laskavo. Kakve grudi, veli, pa pogled, frizura... Bombončić, veli, a ne damica, ala smo se nasmijali! Još su mladi. — Timofej Semjonič gromovito se useknu. — Eto vidite, mlad čovjek, a kakvu karijeru pravi, molim lijepo...

— Ali to je nešto sasvim drugo, Timofeju Semjoniču.

— Naravno, naravno.

— Pa što ćemo onda, Timofeju Semjoniču?

— Ama, što ja tu mogu?

— Posavjetujte, uputite, kao iskusan čovjek, kao rođak! Što da radimo? Da se obratimo vlastima, ili...

— Vlastima? Ni govora — žurno će Timofej Semjonič. — Ako baš želite moj savjet, ponajprije treba sve skupa zataškati i raditi, da tako kažem, kao privatna osoba. Slučaj je sumnjiv, molim lijepo, pa i nezapamćen. Najvažnije je što je nezapamćen, nema sličnih primjera, a i ne služi na čast... Stoga, oprez iznad svega... Neka on samo malo tamo odleži! Treba pričekati, pričekati...

— Ama, kako pričekati, Timofeju Semjoniču? A što ako se tamo uguši?

— Ama, zašto bi se ugušio, molim lijepo? Pa zar niste sami rekli da se čak vrlo udobno smjestio?

Ponovo mu sve ispričah. Timofej Semjonič se zamisli.

— Hm! — izusti vrteći burmuticu u rukama. — Ja mislim da je čak i dobro što će odležati neko vrijeme tamo, mjesto u inozemstvu. Neka porazmisli u dokolici; dakako da ne treba da se uguši, i stoga treba poduzeti određene mjere da mu se zaštiti zdravlje; ma šta ja znam, da se čuva kašlja i slično... A što se tiče Nijemca, po mom osobnom mišljenju, on ima pravo, pače, još više nego druga strana, zato što su se u njegova krokodila uvukli bez pitanja, a nije se on uvukao bez pitanja u krokodila Ivana Matvejiča, koji, uostalom, koliko se sjećam, nije ni imao krokodila. E, a krokodil je, molim lijepo, privatno vlasništvo, pa se, dakle, ne smije rasporiti bez odštete.

— Ali da se čovjek spasi, Timofeju Semjoniču!

— E, pa to je već, molim lijepo, briga policije. Njoj se treba obratiti.

— Ali Ivan Matvejič može i nama zatrebati. Možda će ga tražiti, molim lijepo.

— Ivan Matvejič da će nama zatrebati? He-he! Osim toga, računa se da je na dopustu, pa ga možemo i ignorirati, a on neka samo razgleda evropske zemlje! Ako se nakon predviđenog roka ne javi, to će biti nešto drugo, e, onda ćemo se raspitati, zatražiti informacije...

— Za tri mjeseca! Ma, molim vas, Timofeju Semjoniču!

— Pravo mu budi, molim lijepo! Tko ga je tjerao onamo? Ovako bi još trebalo da se za njega najmi državna dadilja, a to ipak ne pripada njegovu rangu. I, što je najvažnije, krokodil je privatno vlasništvo, pa tu već vrijedi ekonomsko načelo. A ekonomsko je načelo iznad svega, molim lijepo. Baš je prekjučer na večeri kod Luke Andrejiča govorio o tome Ignatij Prokofjič, poznajete li Ignjatija Prokofjiča? Kapitalist, poslovan čovjek, i da znate kako lijepo govori: »Nama je,« veli, »potrebna industrija, industrije je kod nas malo. Treba je podići. Treba stvoriti kapital, dakle srednji stalež, takozvanu buržoaziju treba stvoriti. A kako kod nas nema kapitala, znači da ga treba dobaviti iz inozemstva. Treba, prvo, omogućiti stranim kompanijama da pokupuju zemljište na parcele, kao što je sad uređeno posvuda u inozemstvu. Zadružno je vlasništvo otrov,« veli, »propast!« I da znate kako vatreno govori; njima to i dolikuje, imaju kapital... a nisu u službi. Sa zadrugama se, veli, neće uzdići ni industrija ni poljoprivreda. Treba, veli, da strane kompanije pokupuju po mogućnosti svu našu zemlju komad po komad, a onda da je

mrve, mrve, mrve na što sitnije parcele, i znate, upravo tako izgovara: mrrrve, veli, a onda da je prodaju privatnicima. Pa i da ne prodaju nego jednostavno daju u zakup. A kad sva zemlja, veli, bude u rukama stranih kompanija koje privučemo, onda će se moći udariti zakupnina, po miloj volji. Seljak će, dakle, raditi trostruko više, samo za kruh nasušni, i moći će se u svakom času otjerati. Imat će, dakle, osjećaja, bit će pokoran, marljiv i radit će trostruko više za istu cijenu. A sad, u zadruzi, baš ga briga! Zna da neće skapati od gladi, pa ljenčari i pijančuje. A dotle ćemo i pare privući, i naći će se kapital, i stvorit će se buržoazija. Pa eno, i engleske političke i književne novine »Times«, analizirajući naše financije, pisale su nedavno da nam se financije baš zato i ne popravljaju što u nas nema srednjega staleža, nema debelih kesa, nema uslužnih proletera... Dobro govori Ignatij Prokofjič. Rođeni govornik. Hoće da sam iznese svoje mišljenje pred vlastima pa da ga objavi u »Vijestima«. To, bome, nisu pjesmice kao kod Ivana Matvejiča...

— A što će onda Ivan Matvejič? — upadoh pošto sam pustio starca da poćaska.

Timofej Semjonič volio je pokatkad poćaskati i tako pokazati da ni on ne zaostaje za drugima i da sve zna.

— Što će Ivan Matvejič? Pa na to baš i smjeram, molim lijepo. Sami se, eto, trudimo da privučemo strani kapital u domovinu, a eto vidite: tek što se kapital vlasnika krokodila, koga smo privukli, udvostručio Ivanom Matvejičem, umjesto da štitimo stranog vlasnika, mi, naprotiv, nastojimo tom samom osnovnom kapitalu rasporiti trbuh. Pa kako se sad to slaže? Po mom mišljenju, Ivan Matvejič morao bi se, kao pravi sin domovine, još i radovati i ponositi što je udvostručio vrijednost stranoga krokodila, pa možda i utrostručio. To je potrebno radi privlačenja kapitala, molim lijepo. Uspije li jedan, začas će doći i drugi s krokodilom, a treći će ih dovesti već dva-tri odjednom, i oko njih će se gomilati kapital. I eto vam buržoazije. Treba to poticati, molim lijepo.

— Ama, zaboga, Timofeju Semjoniču! — uzviknuli. — Pa vi tražite od siromaha Ivana Matvejiča da se gotovo neprirodno žrtvuje!

— Ništa ja ne tražim, molim lijepo, i ponajprije vas molim, kao što sam vas već i zamolio, da držite na umu da ja nisam vlast i da, prema tome, ni od koga ne mogu ništa tražiti. Govorim kao sin

domovine, to jest ne govorim kao »Sin domovine«[28], nego govorim jednostavno kao sin domovine. I opet vas pitam tko mu je rekao da se uvlači u krokodila? Ozbiljan čovjek, čovjek na položaju, živi u zakonitu braku, pa odjednom — takav korak! Kako se to slaže?

— Ali, slučajno je počinio taj korak, molim lijepo.

— A tko bi ga znao! Pa onda, otkud da se plati vlasniku krokodila, recite i sami!

— Možda na račun plaće, Timofeju Semjoniču?

— Hoće li doteći?

— Neće, Timofeju Semjoniču — odgovorih turobno. — Vlasnik se isprva uplašio da će se krokodil raspuknuti, a kad se uvjerio da je sve u redu, uobrazio se i obradovao što može udvostručiti cijenu.

— Utrostručiti, pa možda i učetvorostručiti! Sad će publika nagrnuti, a vlasnici su krokodila spretan svijet. A i mesojede je, osim toga, ljudi su skloni da se zabavljaju i zato, ponavljam, neka Ivan Matvejič svakako ostane inkognito, neka se ne žuri! Baš ako svi možda i znaju da je u krokodilu, ne znaju ništa službeno. Što se toga tiče, Ivan Matvejič je čak u osobito povoljnom položaju jer se računa da je u inozemstvu. Svi će reći da je u krokodilu, ali im mi nećemo vjerovati. To se može tako urediti. Najvažnije je da pričeka, a i kamo mu se žuri?

— Dobro, a ako...

— Budite bez brige, čvrste je građe, molim lijepo...

— Dobro, a poslije, kad se načeka?

— E, pa neću da vam tajim da je taj slučaj neobično zamršen. Ne može se tu čovjek snaći, a najgore je što do sada nije bilo sličnih primjera. Da imamo kakav primjer, još bismo se nekako mogli, po nečemu, ravnati. A ovako, kako da to riješiš? Razmišljaš, razmišljaš, a rješenje se samo odugovlači.

Pade mi na um sretna misao.

— Ne bismo li ovako mogli urediti — rekoh — ako mu je već suđeno da još ostane u utrobi nemani i da mu se, voljom providnosti, sačuva život, ne bi li mogao podnijeti molbu da mu se to vrijeme računa u službu?

— Hm... možda, kao da je na dopustu i bez plaće...

— A zar ne bi moglo i s plaćom, molim lijepo?

— Na kojoj osnovi?

— Recimo da je na službenom putu...

— Kakvom, i gdje?

— Pa u utrobi, u krokodilovoj utrobi... Radi prikupljanja podataka, da tako kažem, radi proučavanja činjenica na licu mjesta. To će, naravno, biti nešto novo, ali je progresivno i ujedno ce pokazati brigu za prosvjećivanje, molim lijepo...

Timofej Semjonič se zamisli.

— Poslati posebnog činovnika na službeni put — reče napokon — u krokodilovu utrobu radi posebnih zadataka, po mom je osobnom mišljenju besmisleno. Ne pripada mu po rangu. A i kakvih tu može biti zadataka?

— Pa prirodno, da tako kažem, proučavanje prirode na licu mjesta, uživo. Dan-danas se neprestano razvijaju prirodne znanosti, molim lijepo, botanika... A on bi tamo živio i izvještavao... pa, recimo, o probavi ili jednostavno o običajima. Prikupljao bi činjenice, molim lijepo.

— To bi onda bila već statistika. E, tu nisam jak, a nisam ni filozof. Kažete: činjenice, a ionako smo zatrpani činjenicama i ne znamo što ćemo s njima. Osim toga, ta je statistika opasna...

— Kako, molim lijepo?

— Opasna je. A još bi, priznajte i sami, izvještavao o činjenicama leškareći, da tako kažem. A zar se može raditi leškareći? To bi opet bila novotarija, i uz to opasna, molim lijepo; i opet nije bilo sličnog primjera. Eto, da nam je bar kakav-takav primjerčić, onda bismo ga, po mom mišljenju, možda i mogli poslati na službeni put.

— Ali sve dosad nije ni živih krokodila bilo u nas, Timofeju Semjoniču.

— Hm, da... — zamisli se opet on. — Taj je vaš prigovor, ako baš hoćete, opravdan i čak bi mogao poslužiti kao osnova da se slučaj proslijedi dalje. Ali, uzmite opet i ovo: ako nakon pojave živih krokodila počnu nestajati službenici, pa poslije, budući da im je tamo toplo i mekano, budu tražili da se upućuju onamo na službeni put, i onda tamo budu leškarili... priznajte i sami da bi to bio loš primjer, molim lijepo. Pa onda bi možda svi nagrnuli onamo da bez truda mlate pare.

— Poduzmite nešto, Timofeju Semjoniču! Da, zbilja, zamolio me Ivan Matvejič da vam platim kartaški dug, sedam rubalja, od jeralaša, molim lijepo...

— A, to je nedavno izgubio, kod Nikifora Nikiforiča! Sjećam se. A kako je samo bio raspoložen, nasmijavao nas, i eto!...

Starac je bio iskreno ganut.

— Poduzmite nešto, Timofeju Semjoniču!

— Uznastojat ću. Porazgovarat ću u svoje ime, privatno, raspitat ću se. A, uostalom, interesirajte se onako, neslužbeno, sa strane, na koju bi zapravo cijenu pristao vlasnik.

Očito se Timofej Semjonič odobrovoljio.

— Svakako — odgovorih — i odmah ću doći da vam javim.

— A supruga mu je... sad sama? Dosađuje se?

— Dobro bi bilo da je obiđete, Timofeju Semjoniču.

— Obići ću je, baš sam maloprije pomislio, a i zgodna je prilika... Ma što, što ga je tjeralo da gleda krokodila! A, uostalom, rado bih ga i sam pogledao.

— Pa obiđite jadnika, Timofeju Semjoniču!

— Obići ću ga. Dakako da mu tim svojim korakom ne želim uliti nikakve nade. Doći ću kao privatna osoba... E pa, do viđenja, ja ću sad opet do Nikifora Nikiforiča; hoćete li i vi?

— Neću, molim lijepo, ja ću do zatočenika.

— E, sad već i do zatočenika!... E-eh, kakve li lakoumnosti!

Oprostih se sa starcem. Kojekakve su mi se misli rojile u glavi.

Dobar je i čestit čovjek taj Timofej Semjonič, pa ipak, kad sam odlazio od njega, bilo mi je drago što je već pedeset godina u službi i što su Timofeji Semjoniči u nas sad već prava rijetkost. Dakako da sam odmah odjurio u Pasaž da o svemu izvijestim sirotog Ivana Metvejiča. A mučila me i radoznalost: kako se snašao ondje u krokodilu, i kako se može živjeti u krokodilu? I može li se uopće živjeti u krokodilu? Na mahove mi se zbilja činilo da je sve to nekakav čudovištan san, pogotovo zato što je posrijedi bilo čudovište...

III

Pa ipak, to nije bio san nego prava, nedvojbena java. Zar bih inače uopće počeo pripovijedati? Nego, da nastavim...

U Pasaž sam stigao kasno, oko devet sati, pa sam u krokodilovu prostoriju morao ući na stražnji ulaz, jer je Nijemac ovaj put zatvorio lokal ranije nego obično. Šetkao se kao kod kuće, u nekakvu zamašćenu staru redengotu, ali je bio još trostruko zadovoljniji nego jutros. Vidjelo se da se više ničega ne boji i da je »publikum puno tolazila«. Mutter je došla malo kasnije, očito zato da pripazi na mene. Nijemac se često nešto domunđavao s Mutter. Iako je lokal već bio zatvoren, naplatio je od mene četvrt rublja. Kakve li nepotrebne savjesnosti!

— Vi svaki put bute platila; publikum bute rubalj platila, a vi samo četvrt, jer vi tobar truk vašeg tobri truk, a ja štovam truk...

— Je l' živ, je l' živ naobraženi moj prijatelj? — kliknuh glasno, prilazeći krokodilu i nadajući se da će moje riječi već izdaleka doprijeti do Ivana Matvejiča i polaskati njegovoj taštini.

— Živ i zdrav — odgovori on kao iz daljine, ili kao ispod postelje, iako sam stajao pokraj njega — živ i zdrav, ali o tom potom... Kako poslovi?

Namjerno, kao da nisam čuo njegovo pitanje, počeh ga sažalno i žurno zapitkivati kako mu je, što radi i kako je u krokodilu, i što je uopće u krokodilovoj nutrini. To je zahtijevalo i prijateljstvo i obična uljudnost. Ali me on mušičavo i zlovoljno presiječe u riječi.

— Kako poslovi? — viknu, zapovijedajući mi, po običaju, svojim piskavim glasom koji mi je ovaj put bio neobično mrzak.

Ispričah mu svoj razgovor s Timofejem Semjoničem do u tančine. Pripovijedajući, nastojao sam poprimiti pomalo uvrijeđen ton.

— Stari ima pravo — zaključi Ivan Matvejič onako oštro kako je uvijek razgovarao sa mnom. — Volim praktične ljude, a ne trpim sladunjave mlitonje. Ipak, spreman sam priznati da ni tvoja zamisao o službenom putu nije sasvim besmislena. Zaista mogu o mnogo čemu izvijestiti i u znanstvenom i u moralnom pogledu. Ali sad sve to poprima nov i neočekivan oblik i ne vrijedi se truditi samo radi puke plaće. Slušaj me dobro! Sjediš li?

— Ne sjedim, stojim.

— Sjedi na nešto, makar i na pod, i slušaj me dobro!

Razjareno uzeh stolac i, namještajući ga, bijesno tresnuh njime o pod.

— Slušaj me — poče zapovjednički — danas je došla sva sila publike. Pred večer nije bilo za sve mjesta, pa je došla policija da uspostavi red. U osam sati, to jest ranije nego obično, vlasnik je držao čak za potrebno da zatvori lokal i obustavi razgledanje da bi izbrojio novce i na miru se pripremio za sutrašnji dan. Znam da će sutra biti ovdje navala kao na sajmu. Sva je prilika da će ovih dana doći svi naobraženi ljudi iz prijestolnice, dame iz najvišeg društva, strani poslanici, pravnici i tako dalje. Štoviše, nagrnut će ljudi sa svih strana, iz pokrajina naše prostrane i radoznale carevine. Na kraju ću ja biti svima na očima, sakriven, doduše, ali na prvom mjestu. Počet ću poučavati dokonu svjetinu. Poučen iskustvom, istaknut ću sebe kao primjer veličine i pomirenosti sa sudbinom! Bit ću, da tako kažem, katedra s koje ću poučavati čovječanstvo. Pa i sami prirodoznanstveni podaci, koje ja mogu saopćiti o nemani u kojoj prebivam, bit će dragocjeni. I zato ne samo što ja ne ropćem zbog ovog slučaja nego se čvrsto uzdam u blistavu karijeru.

— Da ti ne dosadi? — pripomenuh jetko.

Najviše sam se ozlojedio što je gotovo neprestano upotrebljavao ličnu zamjenicu »ja«, toliko se razmetao. Ipak me je sve to smelo. »Zbog čega, zbog čega li se ta lakoumna tikva tu junači!« — režao sam šapatom za se. — »Umjesto da plače, junači se!«

— Neće! — odgovori oštro na moju napomenu. — Jer ja sam posve prožet velikim idejama i tek sad mogu u dokolici snatriti o tome kako da se poboljša sudbina svekolikog čovječanstva. Iz krokodila će sad poteći istina i svjetlo. Ja ću sad svakako iznaći novu teoriju o novim ekonomskim odnosima i ponosit ću se njome, što do sada nisam mogao zbog prezaposlenosti u službi i zbog plitkih društvenih zabava. Ja ću sve opovrgnuti i postati novi Fourier. Da, zbilja, jesi li dao Timofeju Semjoniču sedam rubalja?

— Od svojih — odgovorih, nastojeći i glasom pokazati da sam dao od svojih.

— To ćemo obračunati — odvrati uznosito. — Svakako očekujem da ću dobiti povišicu, jer kome će povisiti plaću ako ne meni? Sad je korist od mene neizmjerna. Nego, na posao! Kako žena?

— Vjerojatno pitaš za Jelenu Ivanovnu?

— Kako žena?! — podviknu čak nekako kreštavo.

Što sam mogao! Smjerno, ali opet režeći, ispripovjedih mu kako se držala Jelena Ivanovna kad sam je ostavio. Nije me ni saslušao do kraja.

— S njom imam posebne planove — poče nestrpljivo. — Ako ja budem ovdje glasovit, hoću da ona bude ondje glasovita. Učenjaci, pjesnici, filozofi, putnici, mineralozi, državnici, pošto prije podne porazgovaraju sa mnom, posjećivat će navečer njezin salon. Od idućeg tjedna treba da svake večeri prima goste u svom salonu. Od moje udvostručene plaće imat će sredstava za primanja, a budući da se troškovi primanja moraju ograničiti samo na čaj i unajmljene lakaje, tu se više nema što reći. I ovdje i ondje govorit će se o meni. Odavno sam ja žudio za prilikom da svi govore o meni, ali nisam mogao to ostvariti jer nisam mnogo značio, niti sam imao visok čin. A sad sam sve to ostvario time što me je krokodil jednostavno progutao. Svaka će se moja riječ slušati, svaka će se moja izreka preglavljivati, prepričavati, objavljivati. Pokazat ću ja svima njima! Napokon će shvatiti kakve su sposobnosti dopustili da se izgube u utrobi nemani! »Taj je čovjek mogao biti ministar vanjskih poslova i upravljati kraljevstvom« — reći će jedni. »I taj čovjek nije upravljao nikakvim stranim kraljevstvom!« — reći će drugi. Ama, po čemu sam ja, hajde, po čemu sam ja gori od nekog Garnier-Pageskog[29] ili kako se već zove?... Žena mi mora biti pandan — u mene je pamet, a u nje ljepota i ljubeznost. »Krasna je, i zato mu je žena« — reći će jedni. »Krasna je zato što je njegova žena« — ispravit će ih drugi. Ali, za svaki slučaj, neka Jelena Ivanovna već sutra kupi enciklopedijski rječnik Andreja Krajevskog[30] kako bi mogla govoriti o svim predmetima. A najviše neka čita političke uvodnike »Petrogradskih vijesti« i neka ih svaki dan uspoređuje sa »Vlasi«. Držim da će vlasnik pristati da ponekad odnese i mene, s krokodilom, u blistavi salon moje žene. Ja ću biti u kadi usred velebnog salona i sipati dosjetke koje ću već prije podne pripremiti. Državniku ću iznijeti svoje planove; s pjesnikom ću porazgovarati o ritmu; s damama ću biti zabavan i bezazleno privlačan, jer sam posve bezopasan njihovim supruzima. Svima ću ostalima služiti kao primjer pokoravanja sudbini i volji providnosti. Od žene ću napraviti

sjajnu književnicu; izdići ću je i objasniti publici; kao moja žena, morat će biti puna najvećih vrlina, pa ako Andreja Aleksandroviča opravdano nazivaju našim ruskim Alfredom de Mussetom, nju će još opravdanije nazivati našom ruskom Jevgenijom Tur[31].

Moram priznati da je cijela ta bljezgarija bila donekle slična svagdašnjem Ivanu Matvejiču, ali sam opet pomislio da je u groznici i da bunca. Bio je to onaj isti obični i svakidašnji Ivan Matvejič, ali promatran kroz povećalo koje dvadeset puta sve uvećava.

— Prijatelju dragi, nadaš li se da ćeš dugo poživjeti? — upitah ga. — I uopće, reci mi jesi li zdrav? Kako jedeš, kako spavaš, kako dišeš? Prijatelj sam ti, a priznaj da je ovaj slučaj upravo vrhunaravan, pa je moja radoznalost posve prirodna.

— Pusta radoznalost i ništa više — odvrati sentenciozno — ali ću ti udovoljiti. Pitaš me kako sam se smjestio u utrobi nemani. Prvo, pokazalo se, na moje veliko čudo, da je krokodil posve šupalj. Njegova nutrina kao da se sastoji od goleme prazne gumene vreće, poput onih gumenih proizvoda kojih ima kod nas u Gorohovoj i Morskoj ulici i, ako se ne varam, na Voznesenskom prospektu. Inače, pomisli i sam kako bih se mogao smjestiti u njemu?

— Je li moguće? — uskliknuh u razumljivu čudu. — Zar je krokodil zbilja potpuno šupalj?

— Potpuno — potvrdi Ivan Matvejič strogo i neumoljivo. — I po svoj je prilici tako sazdan po zakonima same prirode. Krokodil ima samo ralje s oštrim zubima, a uz ralje još neobično dugačak rep i to je zapravo sve. U sredini između ta dva kraja nalazi se prazan prostor okružen nečim nalik na kaučuk, a sva je prilika da je to zaista kaučuk.

— A rebra, a želudac, a crijeva, a jetra, a srce? — upadoh mu u riječ čak nekako pakosno.

— N-ništa, ama baš ništa od svega toga nema, i vjerojatno nije nikad ni imao. Sve je to puka tlapnja lakoumnih putnika. Isto onako kako napuhavaju jastuk za hemoroide, tako sad i ja napuhavam krokodila. Nevjerojatno je rastezljiv. Čak bi se i ti, kao kućni prijatelj, mogao smjestiti ovamo uza me, kad bi bio toliko velikodušan, i još bi ostalo mjesta. Čak pomišljam da u nuždi pozovem ovamo i Jelenu Ivanovnu. Uostalom, ovakva šupljina u krokodilovoj građi posve se

slaže s prirodnim znanostima. Jer, uzmimo, na primjer, da tebi dadu da stvoriš novog krokodila — dakako da će ti se nametnuti pitanje: koja je krokodilova osnovna osobina? Odgovor je jasan: da guta ljude. A kako ćeš napraviti krokodila da može gutati ljude? Odgovor je još jasniji: mora biti šupalj. Fizika je već odavno ustanovila da priroda ne trpi šupljine. Prema tome, i krokodilova nutrina mora biti upravo šuplja da ne trpi šupljinu, nego da neprekidno guta i puni se svim na što naiđe. Eto, to je jedini razumni razlog zbog kojeg svi krokodili gutaju nas ljude. Čovjek je pak drugačije građen; što je šupljija, na primjer, čovjekova glava, to manje osjeća želju da se napuni, i to je jedina iznimka od općeg pravila. Sve mi je to sad jasno kao sunce, sve sam to ja dokučio svojim umom i iskustvom, nalazeći se, tako reći, u utrobi prirode, u njezinoj retorti, osluškujući kako joj bilo kuca. Čak se i etimologija slaže sa mnom, jer sam naziv krokodil označava proždrljivost. Krokodil, crocodillo, očito je talijanska riječ, možda iz doba starih egipatskih faraona, a potekla je, očito, iz francuskog korijena: croquer, što znači pojesti, požderati i, uopće, hraniti se. Sve ovo namjeravam iznijeti u svom prvom predavanju publici koja će se okupiti u salonu Jelene Ivanovne kad me odnesu onamo u kadi.

— Prijatelju dragi, ne bi li bar uzeo nekakav purgativ? — uzviknuh i nehotice. — On ima groznicu, groznicu, u groznici je! — ponavljah prestravljeno za se.

— Koješta! — odgovori prezirno. — Osim toga, u mom sadašnjem položaju bilo bi to vrlo nezgodno. Doduše, nekako sam slutio da ćeš spomenuti purgativ.

— Prijatelju dragi, a kako... kako se sad hraniš? Jesi li ručao danas ili nisi?

— Nisam, ali sam sit i, po svoj prilici, neću se više nikad ni hraniti. To je također posve razumljivo: ja ispunjavam svu krokodilovu nutrinu, pa je on uvijek sit. Sad ga ne moraju nekoliko godina hraniti. U drugu ruku, kako je sit, davat će i meni, naravno, sve životne sokove iz svog tijela; to je kao kad neke rafinirane kokete oblažu uvečer sve svoje obline prijesnim kotletima, pa su onda ujutro, kad se okupaju, svježe, gipke, sočne i zamamne. Tako ja hranim krokodila samim sobom, a zauzvrat dobivam od njega hranu; prema tome, hranimo jedan drugoga. Ali, budući da je teško, čak i krokodilu,

probaviti ovakva čovjeka kao što sam ja, dakako da osjeća izvjesnu težinu u želucu — kojeg, uostalom, i nema — i zato se ja, da ne nanosim nemani nepotrebnu bol, malokad prevrćem; premda bih se mogao prevrtati, ne činim to iz humanosti. To je jedini nedostatak moga sadašnjeg položaja, i Timofej Semjonič ima pravo, u prenesenom smislu, što me naziva ležakom. Ali ja ću dokazati da se i leškareći, štoviše, da se samo leškareći može preokrenuti sudbina čovječanstva. Sve velike ideje i tendencije naših novina i časopisa izmislili su, očito, ležaci; zato i nazivaju te ideje kabinetskim idejama, ali — vrlo važno što ih tako nazivaju! Ja ću sad izumjeti cijeli društveni sistem, a nećeš mi vjerovati kako je to lako! Treba da se samo povučeš nekamo malo dalje u kut, ili da bar upadneš u krokodila, i zažmuriš pa da začas izumiš pravi raj za cijelo čovječanstvo. Maloprije, kad ste otišli, odmah sam počeo izmišljati i izmislio sam već tri sistema, a sad izrađujem četvrti. Istinabog, najprije treba sve zanijekati, ali je iz krokodila vrlo lako nijekati; štoviše, u krokodilu kao da ti sve to postaje jasnije... Doduše, u mom položaju ima još nekih nedostataka, ali sitnih: krokodilova je nutrina malko vlažna i kao da je pokrivena sluzi, a povrh toga još pomalo zaudara na gumu, baš kao moje lanjske kaljače. Eto, to je sve, nikakvih drugih nedostataka nema.

— Ivane Matvejiču — upadoh mu u riječ — sve su to čudesa u koje jedva mogu vjerovati. Pa zar zbilja, zar zbilja ne kaniš nikad više ručati?

— O kakvoj besmislici ti vodiš brigu, lakoumna, prazna glavo! Ja tebi o velikim idejama, a ti meni... Pa znaj da sam ja sit već od samih velikih ideja što su obasjale noć koja me okružuje. Uostalom, dobroćudni vlasnik nemani dogovorio se sa svojom predobrom Mutter da će mi svako jutro proturiti kroz krokodilove ralje savijenu metalnu cjevčicu, nalik na sviralu, kroz koju ću moći usisavati kavu ili bujon s razmočenim bijelim kruhom. Svirala je već naručena u susjedstvu, ali držim da je to suvišan luksuz. A nadam se da ću poživjeti bar tisuću godina, ako je istina da toliko žive krokodili, što provjeri odmah sutra, kad si me već podsjetio, u nekakvoj zoologiji, i javi mi, jer sam se možda i prevario — pobrkao krokodila s kakvim drugim fosilom. Samo me jedna misao pomalo zbunjuje — kako sam obučen u sukno, a na nogama imam cipele, krokodil me, očito, neće

moći probaviti. Osim toga, živ sam pa se cijelom svojom voljom opirem da me probavi, jer je razumljivo da se ne želim pretvoriti u ono u što se pretvara svaka hrana, to bi bilo za me preveliko poniženje. Ali, jednog se bojim: za tisuću godina sukno moga redengota, koje je, na žalost, ruske proizvodnje, može istrunuti, a onda će me, kad ostanem bez odjeće, koliko se god ja bunio, krokodil možda i početi probavljati; i premda po danu to neću nipošto dati ni dopustiti, po noći, u snu, kad volja napusti čovjeka, može me snaći i strašno poniziti sudbina kakva krumpira, palačinke ili komada teletine. Ta me pomisao dovodi do bjesnila. Već bi radi toga trebalo sniziti carinu i poticati uvoz engleskog sukna, koje je čvršće, pa će i dulje odolijevati prirodi kad se čovjek slučajno nađe u krokodilu. U prvoj zgodnoj prilici iznijet ću tu svoju misao kojem državniku, a ujedno i političkim komentatorima naših petrogradskih dnevnika. Neka dignu dreku. Nadam se da neće samo tu ideju preuzeti od mene. Predviđam da će se svako jutro cijeli čopor, oboružan svaki sa po četvrt rublja od uredništava, gurati oko mene ne bi li ulovili moje misli o jučerašnjim brzojavima. Ukratko, budućnost mi se prikazuje u najružičastijem svjetlu.

»Groznica, groznica!« — šaptao sam za se.

— Prijatelju dragi, a sloboda? — rekoh, želeći da do kraja doznam njegovo mišljenje. — Pa ti si, tako reći, u tamnici, a čovjek treba da uživa u slobodi.

— Ala si glup — odgovori mi. — Divljaci vole nezavisnost, mudraci vole red, a nema reda[32]...

— Ivane Matvejiču, nemoj, tako ti boga!

— Šuti i slušaj! — podvrisnu, ozlojeđen što sam mu se upleo u riječ. — Nikad se nisam toliko uzdigao duhom kao sada. U ovom se svom tijesnom utočištu samo jednog bojim — književne kritike u debelim časopisima i zvižduka naših satiričnih novina. Bojim se da me lakoumni posjetioci, glupani i jalci i, uopće, nihilisti ne izvrgnu ruglu. Ali, poduzet ću neke mjere. Nestrpljivo očekujem sutrašnje glasove publike i, što je najvažnije, mišljenja novina. O novinama mi odmah sutra javi!

— Dobro, sutra ću ti donijeti ovamo cijelu hrpu novina.

— Sutra je još rano očekivati novinske osvrte, jer se obavijesti tiskaju tek četvrti dan. Ali, odsad mi svaku večer dolazi na unutrašnji ulaz iz dvorišta. Namjeravam od tebe napraviti svog tajnika. Čitat ćeš mi novine i časopise, a ja ću ti diktirati svoje misli i izdavati naloge. Osobito pazi da ne zaboraviš brzojave! Svaki dan da budu ovdje svi brzojavi iz Evrope! A sad dosta; vjerojatno ti se već spava. Idi kući i nemoj misliti na ono što sam ti maloprije rekao o kritici: ne bojim se ja nje jer je i ona sama u kritičnom položaju. Treba samo biti mudar i krepostan pa ćeš se svakako popeti na pijedestal. Ako ne budem Sokrat a ono bar Diogen, ili i jedno i drugo, to ti je moja buduća uloga u čovječanstvu.

Tako se lakoumno i nametljivo (doduše, u groznici) žurio Ivan Matvejič da mi iznese svoje misli, slično kao žene slaba karaktera o kojima se kaže da ne znaju čuvati tajnu. Pa i sve ono što mi je rekao o krokodilu činilo mi se vrlo sumnjivim. Ama, kako može krokodil biti posve šupalj? Kladio bih se da se malko razmetao iz taštine, a donekle i zato da me ponizi. Bio je, doduše, bolestan, a bolesniku treba koješta oprostiti; ali moram priznati da nisam nikad trpio Ivana Matvejiča. Otkad znam za sebe, još od malih nogu, htio sam, a nisam mogao, da se izbavim od njegova skrbništva. Tisuću sam puta već htio posve raskinuti s njim, ali me svaki put opet nešto vuklo njemu, baš kao da sam mu još htio nešto dokazati i osvetiti se zbog nečega. Čudno je to prijateljstvo! Pouzdano mogu ustvrditi da je devet desetina mog prijateljevanja s njim bilo potaknuto pakošću. Ovaj put smo se ipak oprostili srdačno.

— Vaš truk je jako pametna čovjek — reče mi u po glasa Nijemac, spremajući se da me isprati; cijelo je vrijeme pozorno slušao naš razgovor.

— A propos[33] — rekoh — da ne zaboravim, koliko biste cijenili svoga krokodila kad bi kome palo na pamet da ga kupi?

Ivan Matvejič je čuo moje pitanje pa je napeto iščekivao odgovor. Zacijelo mu ne bi bilo drago kad bi Nijemac malo zacijenio; bar je na moje pitanje nekako osobito hraknuo.

Isprva Nijemac nije htio ni čuti za prodaju, čak se i naljutio.

— Niko ne smjet kupovajt moj vlastiti krokotil! — povikao je razjareno i pocrvenio kao rak. — Ja ne hoće protavajt krokotil. Ja

milijun talir neću za krokotil primat. Ja sto triteset talir tanas od publikum tobila, ja sutra teset tisuća talir sakupila, a onda sto tisuća talir svaki dan sakupljala. Neću protavala!

Ivan Matvejič se čak zasmijuljio od zadovoljstva.

Teška srca, ali hladnokrvno i razborito — jer sam obavljao dužnost pravog prijatelja — natuknuh pomahnitalom Nijemcu da malo pogrešno računa; ako bude svaki dan ubirao po sto tisuća talira, za četiri dana obići će ga cijeli Petrograd, pa neće više imati od koga ubirati; život i smrt u božjim su rukama, krokodil može i prsnuti, a Ivan Matvejič može se razboljeti i umrijeti, i tako dalje, i tako dalje.

Nijemac se zamisli.

— Ja bute njemu kapljice iz apoteka tavat — reče pošto je promislio. — I vaš truk ne bute umirala.

— Kapljice su kapljice — rekoh — ali uzmite u obzir i to da se može povesti sudska parnica. Supruga Ivana Matvejiča može zatražiti svoga zakonitog supruga. Eto, kanite se obogatiti, a kanite li dodijeliti bar kakvu penziju Jeleni Ivanovnoj?

— Ne, ne kanila! — odgovori Nijemac strogo i odrješito.

— Neee, ne kanila! — prihvati Mutter čak nekako srdito.

— Pa, neće li onda biti bolje da primite štogod sada, odjednom, pa ma i umjereno, ali pouzdano i konkretno, nego da se predajete neizvjesnosti? Smatram svojom dužnošću da dodam da vas ovo ne pitam iz puke radoznalosti.

Nijemac odvede Mutter radi dogovora u kut u kojem je stajala škrinja s najvećim i najružnijim majmunom iz cijele zbirke.

— Sad ćeš vidjeti! — reče mi Ivan Matvejič.

Što se mene tiče, ja sam u tom trenutku gorio od želje, prvo, da pretučem Švabu namrtvo, drugo, da još gore pretučem Mutter, i treće, da najviše i najgore pretučem Ivana Matvejiča zbog njegove bezgranične taštine. Ali sve to nije bilo ništa prema odgovoru pohlepnoga Švabe.

Posavjetovavši se sa svojom Mutter, zatražio je za svoga krokodila pedeset tisuću rubalja u obveznicama posljednjeg državnog zajma s lutrijom, zidanicu u Gorohovoj ulici i u njoj ljekarnicu, i uz to još čin ruskoga pukovnika.

— Eto vidiš! — viknu Ivan Matvejič slavodobitno. — Što sam ti rekao! Osim one posljednje lude želje da bude promaknut u pukovnika, ima potpuno pravo jer dobro zna koliko sad vrijedi neman koju pokazuje publici. Ekonomsko načelo iznad svega!

— Za boga miloga! — viknuh razjareno Švabi. — Pa otkud da vi budete pukovnik? Kakvo ste junaštvo počinili, kakvu ste službu obavili, kakvu ste ratnu slavu stekli? Pa zar niste pravi luđak?

— Luda? — uzviknu Švaba uvrijeđeno. — Nije, ja jako pametna glava, a vi jako glup! Ja zaslužila pukovnik jer ja pokazala krokotil a u njemu živi Hofrat[34] sjetila, a Rus ne može pokazat krokotil a u njemu živi Hofrat sjetila! Ja i te kako pametna glava i ja jako hoće biti pukovnik!

— E, pa zbogom, Ivane Matvejiču! — doviknuh drhteći od bijesa, i gotovo istrčah iz krokodilove prostorije.

Osjećao sam da je još malo nedostajalo pa da ne bih više mogao vladati sobom. Neprirodne nade tih dvaju zvekana bile su mi nesnosne. Hladni me zrak osvježio i donekle ublažio moju ozlojeđenost. Napokon sam petnaestak puta odlučno pljunuo na obje strane, sjeo u fijaker, vratio se kući, svukao se i izvalio u postelju. Najmrže mi je od svega bilo to što sam mu postao nekakav tajnik. Sad nek umirem ondje od dosade svaku večer obavljajući dužnost pravog prijatelja! Najradije bih bio istukao sam sebe zbog toga, i zaista sam se, kad sam već utrnuo svijeću i pokrio se jorganom, udario nekoliko puta šakom po glavi i po drugim dijelovima tijela. Nakon toga mi je malo odlanulo, pa sam napokon zaspao, čak i prilično čvrsto, jer sam bio i te kako umoran. Cijelu sam noć sanjao same majmune, ali pred jutro mi se prisnila Jelena Ivanovna...

IV

Majmune sam, valjda, sanjao zato što su bili u škrinji kod vlasnika krokodila, ali Jelena Ivanovna bila je nešto drugo.

Unaprijed ću reći da sam volio tu damu, ali hitam — i to hitam na kurirskim konjima — da se ogradim: volio sam je kao otac, ni manje ni više od toga. Sudim tako po tome što me je višeput spopala

neodoljiva želja da je poljubim u glavicu ili u rumeni obraščić. I, premda to nisam nikad učinio, priznajem skrušeno da ne bih bio sraskida da je poljubim i u ustašca. I to ne toliko u ustašca koliko u zubiće koji su se vazda onako čarobno isticali, baš kao niska krasnih, biranih bisera, kad god bi se nasmijala. A smijala se vrlo često. Ivan Matvejič nazivao ju je, kad bi je mazio, svojom »dragom ludicom« — što bijaše nadasve točno i karakteristično ime od milja. To je bio bombončić od dame, ništa drugo. Stoga nikako ne razumijem kako je sad tom istom Ivanu Matvejiču palo na pamet da zamišlja svoju suprugu kao našu rusku Jevgeniju Tur. Bilo kako mu drago, moj je san, ako zanemarimo majmune, ostavio na me vrlo ugodan dojam, pa sam, prebirući u mislima za jutarnjim čajem sve što se jučer bilo dogodilo, odlučio da odmah, putem u ured, svratim Jeleni Ivanovnoj, što sam, uostalom, bio i dužan učiniti, kao njihov kućni prijatelj.

U sobici ispred spavaonice, u takozvanom malom salonu, iako im je i veliki salon bio malen, na malom ljupkom divanu, za malim čajnim stolom, u nekakvoj prozračnoj jutarnjoj kućnoj haljinici, sjedila je Jelena Ivanovna i pila kavu iz male šalice u koju je umakala majušan dvopek. Bila je zamamno lijepa, ali mi se učinila i nekako zamišljena.

— Ah, to ste vi, vragolane? — dočekala me smiješeći se rastreseno. — Sjedite, vjetropire, popijte kavu! Pa što ste jučer radili? Jeste li bili na maškaradi?

— A zar ste vi bili? Pa ja ne idem... a osim toga sam jučer posjetio našeg zatočenika...

Uzdahnuh i, primajući kavu, napravih pobožno lice.

— Koga? Kakvog zatočenika? Ah, da! Jadnik! Pa što, je li mu dosadno? A znate... htjela sam vas nešto pitati... Sad valjda mogu zatražiti rastavu?

— Rastavu! — uzviknuh ogorčeno i umalo što ne prolih kavu.

»Tu su prsti onog crnomanjastog!« — pomislih jarosno.

Postojao je neki crnomanjasti, s brčićima, koji je radio u građevinarstvu i koji je odviše često dolazio k njima i izvanredno umio nasmijavati Jelenu Ivanovnu. Priznajem da sam ga mrzio, a nije bilo sumnje da se jučer sastao s Jelenom Ivanovnom, bilo na maškaradi, bilo možda i ovdje, i da joj je napričao svakakve gluposti!

— Pa što — zabrza iznenada Jelena Ivanovna, baš kao da ju je tko poučio — on će tamo čamiti u krokodilu i možda se nikad neće ni vratiti, a ja da ga ovdje čekam! Muž treba da živi kod kuće, a ne u krokodilu...

— Ali, ovo je nepredviđen slučaj — počeh, obuzet posve razumljivim uzbuđenjem.

— Ma nije, nemojte mi ništa govoriti, neću, neću! — viknu ona pošto se iznenada ozbiljno naljutila. — Vječito ste protiv mene, baš ste nevaljali! S vama čovjek ne može nikad ništa, nećete čovjeka da posavjetujete? Već mi i strani ljudi kažu da ću dobiti rastavu, jer Ivan Matvejič sad neće više primati plaću.

— Jelena Ivanovna! Zar vi to govorite! — uzviknuh patetično. — Koji vam je zlotvor mogao to nabajati? Ama, rastava se nikako ne može dobiti zbog takva neosnovana razloga kao što je plaća. A onaj jadni, jadni Ivan Matvejič sav gori, da tako kažem, od ljubavi prema vama, čak i u utrobi nemani. Štoviše, topi se od ljubavi kao komadić šećera. Baš je sinoć, dok ste se vi zabavljali na maškaradi, spomenuo da će se, u nuždi, možda odlučiti da vas pozove kao zakonitu suprugu k sebi, u utrobu, pogotovo što se pokazalo da u krokodilu ima mjesta ne samo za dvije nego čak za tri osobe...

I tad joj odmah ispričah cijeli taj zanimljivi dio svoga jučerašnjeg razgovora s Ivanom Matvejičem.

— Što, što! — uskliknu ona u čudu. — Htjeli biste da se i ja zavučem onamo, do Ivana Matvejiča? Što vam pada na pamet! A i kako da se zavučem, sa šeširićem i u krinolini? Gospode bože, kakva glupost! A i lijepa bi to slika bila kad bih se zavlačila onamo, pa još kad bi me tkogod gledao!... To je smiješno! I što bih tamo jela?... I... i što bih tamo kad... Ah, bože moj, što su izmislili!... I kakve tamo ima razonode?... Kažete da tamo zaudara na gumilastiku? Pa što bih kad bih se posvađala s njim — ipak bih ležala uz njega? Fuj, kako bi to bilo gadno!

— Slažem se, slažem se sa svim tim argumentima, predraga Jelena Ivanovna — upletoh joj se u riječ, trseći se da iznesem svoje misli s onim razumljivim zanosom koji svagda obuzme čovjeka kad osjeća da je istina na njegovoj strani — ali pri svemu tome ne vodite o nečemu računa, ne vodite računa o tome da on zacijelo ne može živjeti bez vas kad vas onamo poziva; znači da je posrijedi ljubav,

strastvena, vjerna, uzvišena ljubav... O ljubavi ne vodite računa, draga Jelena Ivanovna, o ljubavi!

— Neću, neću, ništa neću da čujem! — odmahivala je ona svojom sitnom, zgodnom ručicom, na kojoj su blistali ružičasti nokti, netom oprani i očišćeni četkicom. — Odurni ste! Još ćete me rasplakati. Zavucite se sami onamo ako vam se mili! Ta vi ste mu prijatelj, pa lezite onda onamo uz njega iz prijateljstva i prepirite se do kraja života o nekakvim dosadnim naukama...

— Ne bi trebalo da se tako rugate toj misli — presjekoh dostojanstveno u riječi lakoumnu ženu — ionako me je Ivan Matvejič već pozvao k sebi. Vas, naravno, privlači onamo dužnost, a mene puka plemenitost; ali, kad je Ivan Matvejič jučer pričao o krokodilovoj neobičnoj rastezljivosti, vrlo je jasno natuknuo da ne biste samo vas dvoje, nego da bih se i ja, kao kućni prijatelj, mogao smjestiti s vama utroje, pogotovo kad bih to htio, pa zato...

— Kako to utroje? — uskliknu Jelena Ivanovna gledajući me u čudu. — Pa kako bismo... sve troje bili tamo zajedno? Ha-ha-ha! Kako ste vi obojica glupi! Ha-ha-ha! Jas bih vas svakako tamo neprestano štipala, nevaljalče jedan, ha-ha-ha-! Ha-ha-ha!

I, zavalivši se na naslon divana, smijala se sve dok joj nisu suze navrle na oči. Sve je to, i suze i smijeh, bilo toliko zamamno da nisam mogao odoljeti da joj ne počnem ushićeno ljubiti ručice, čemu se nije usprotivila, iako me je, u znak pomirbe, nježno povukla za uši.

Zatim smo se oboje raspoložili, pa sam joj potanko iznio sve jučerašnje planove Ivana Matvejiča. Zamisao o večernjim primanjima i otvaranju salona neobično joj se svidjela.

— Samo će mi trebati vrlo mnogo novih haljina — napomenu — a zato Ivan Matvejič treba da mi pošalje što prije i što veću plaću... Samo... samo, kako će to... — nadoda zamišljeno — kako će ga to donositi ovamo u kadi? To je strašno smiješno. Neću da mi muža nose u kadi. Stidjela bih se pred gostima... Neću, ne, neću.

— Da, zbilja, da ne zaboravim, je li bio sinoć kod vas Timofej Semjonič?

— Ah, bio je; došao je da me tješi i, zamislite, neprestano smo se kartali. On je igrao za bombone, a kad bih ja izgubila, izljubio bi mi

ruke. Kakav nevaljalac i, zamislite, umalo što nije pošao sa mnom na maškaradu, kad vam kažem!

— Zanio se čovjek! — pripomenuh. — A tko se ne bi zanio vama, čarobnice!

— Eto na, opet vi s tim vašim komplimentima! Čekajte da vas uštinem prije nego što odete! Da vidite kako sam se naučila štipati! Onda, što velite! Da, zbilja, kažete da je Ivan Matvejič jučer često govorio o meni?

— N-n-nije, nije baš često... Moram priznati da mu je sad više na umu sudbina cijelog čovječanstva i da hoće...

— Pa dobro, neka ga voda nosi! Nemojte dalje govoriti! Sigurno mu je strašno dosadno. Već ću ga jednom obići. Sutra ću svakako otići. Samo danas neću; boli me glava, a osim toga će tamo biti mnogo publike... Rekli bi: ono mu je žena, pa bi me bilo stid... Zbogom. Večeras ste valjda... tamo?

— Kod njega, kod njega. Rekao je da dođem i da mu donesem novina.

— E pa, lijepo. Otiđite lijepo i čitajte mu. A meni nemojte danas više dolaziti. Nije mi dobro, a možda ću i otići u posjet. E pa, zbogom, vragolane!

»Crnomanjasti će joj doći večeras« — pomislih.

U uredu, naravno, nisam ničim pokazao koliko me izjedaju brige i poslovi. Ali sam uskoro zapazio da neke od naših najnaprednijih novina nekako osobito brzo toga jutra idu iz ruke u ruku mojih kolega i da ih čitaju neobično ozbiljno. Prvo mi je dopao ruku »Listić«[35], novine bez nekog određenog pravca nego tek onako, općenito, humane, zbog čega su ih svi kod nas prezirali iako su ih čitali. Pomalo u čudu pročitao sam u njima ovo:

»Jučer su se našom velikom prijestolnicom, ukrašenom velebnim građevinama, pronijeli neobični glasovi. Neki N, poznati gastronom iz najvišeg društva, pošto mu je, vjerojatno, dosadila kuhinja kod Borelja[36] i u -skom klubu, ušao je u zgradu Pasaža, onamo gdje je izložen golemi krokodil što je nedavno dopremljen u prijestolnicu, i zatražio da mu ga sprave za ručak. Pošto se pogodio s vlasnikom, odmah ga je počeo proždirati (to jest nije vlasnika, vrlo mirna Nijemca sklona urednosti, nego njegova krokodila), još onako živa,

režući sočne komadiće perorezom i gutajući ih neobično žurno. Malo-pomalo cijeli je krokodil nestao u njegovoj gojnoj utrobi, pa se već htio prihvatiti i ihneumona, krokodilova stalnog pratioca, vjerojatno držeći da je i on isto tako ukusan. Nismo nipošto protiv ovog novog jela koje je već odavno poznato stranim gastronomima. Čak smo to i predvidjeli. Engleski lordovi i putnici naveliko love krokodile u Egiptu i jedu hrbat te nemani kao bifstek, s gorušicom, lukom i krumpirom. Francuzi, koji su navalili onamo s Lessepsom, više vole noge ispečene u vrelu pepelu, što, uostalom, čine za pakost Englezima koji im se rugaju. Vjerojatno će se kod nas cijeniti i jedno i drugo. Mi se, pak, radujemo toj novoj grani privrede, koja ponajviše nedostaje našoj moćnoj i raznolikoj domovini. Za ovim prvim krokodilom, koji je nestao u utrobi petrogradskog gastronoma, vjerojatno će nam ih, za manje od godinu dana, uvesti na stotine. A zašto se ne bi krokodili aklimatizirali kod nas u Rusiji? Ako je nevska voda odviše hladna ovim zanimljivim tuđincima, imamo u prijestolnici ribnjake, a izvan grada rječice i jezera. Zašto se ne bi, na primjer, krokodili razmnožili u Pargolovu ili u Pavlovsku, a u Moskvi u Presnenskim ribnjacima i u Samotjoku? Bila bi to slasna i zdrava hrana našim profinjenim gastronomima, a u isto bi vrijeme mogli zabavljati dame, koje se šetaju oko tih ribnjaka, i sami poučavati djecu prirodopisu. Od krokodilske kože mogli bi se izrađivati futrole, kovčezi, tabakere i lisnice, pa bi se možda mnoga ruska trgovačka tisuća u masnim novčanicama, koje trgovci najviše vole, skrasila u krokodilskoj koži. Nadamo se da ćemo se još koji put vratiti na ovu zanimljivu temu.«

Iako sam naslućivao ovako nešto, zbunila me brzopletost ove vijesti. Kako nisam imao s kim podijeliti dojmove, obratio sam se Prohoru Saviču, koji rni je sjedio sučelice, ali sam opazio da me on već odavno promatra i da u rukama drži »Vlas«, kao da se sprema da mi ga dade. Šutke je uzeo od mene »Listić« i, dodajući mi »Vlas«, podvukao snažno noktom članak na koji me zacijelo htio upozoriti. Taj je Prohor Savič bio vrlo čudan čovjek — šutljiv, stari neženja, ni s kim se od nas nije družio, gotovo ni s kim u uredu nije razgovarao, svagda i o svemu imao je svoje mišljenje, ali ga nikad nikom ne bi iznio. Živio je sam. Gotovo nitko od nas nije nikad bio u njegovu stanu.

Evo što sam pročitao na onom mjestu u »Vlasi«:

»Svi znaju da smo mi napredni i humani i da ne želimo zaostati u tome za Evropom. Ali, uza sva naša nastojanja i trud našeg lista, nismo još ni približno ‚sazreli', kao što o tome svjedoči nemila zgoda koja se jučer zbila u Pasažu, a koju smo već bili predvidjeli. Dolazi u prijestolnicu stranac, doprema krokodila i počinje ga pokazivati u Pasažu. Odmah smo pohitali da pozdravimo novu granu unosne privrede, koja općenito nedostaje našoj moćnoj i raznolikoj domovini. Ali iznenada jučer, u četiri i pol poslije podne, pojavljuje se u prostoriji vlasnika krokodila neobično debeo čovjek u pripitom stanju, plaća ulazninu i odmah se, bez ikakva upozorenja, zavlači u ralje krokodilu, koji je, dakako, prisiljen da ga proguta, već i iz pukog nagona za samoodržanjem, da se ne uguši. Uvalivši se u krokodilovu nutrinu, neznanac odmah zaspi. Ni vika stranog vlasnika, ni zapomaganje njegove prestrašene obitelji, ni prijetnje da će se obratiti policiji, ne izazivaju nikakav dojam. Iz krokodilove nutrine dopire samo grohotan smijeh i obećanje da će se obračunati batinama (sic![37]), a jadni sisavac, koji je bio primoran progutati onoliku masu zaludu, lije suze. Nezvani je gost gori od Tatarina, ali, usprkos toj poslovici, bezobrazni posjetilac neće da iziđe. Ne znamo kako se uopće mogu protumačiti ovakvi barbarski postupci, koji svjedoče o našoj nezrelosti i kaljaju nas u očima stranaca. Široka ruska priroda našla je odušak dostojan sebe. Čovjek se pita što je htio nezvani posjetilac. Topao i udoban smještaj? Ali u prijestolnici ima mnogo krasnih kuća s jeftinim i neobično udobnim stanovima, s uvedenom nevskom vodom i stubištima osvijetljenim plinom, na kojima vlasnici često drže vratara. Skrećemo također pažnju našim čitaocima i na barbarsko postupanje s domaćim životinjama — pridošlom je krokodilu, naravno, teško probaviti odjednom toliku masu, pa sad leži napuhan kao balon i, u nepodnosivim mukama, očekuje smrt. U Evropi već odavno sudski gone osobe koje nečovječno postupaju s domaćim životinjama. Ali, usprkos evropskoj rasvjeti, evropskom pločniku, evropskoj gradnji kuća, nećemo se još dugo osloboditi svojih uvriježenih predrasuda.

Kuće nove, predrasude stare...

Pa čak ni kuće nisu nove, bar ne stubišta. Već smo više puta spomenuli u našem listu da su u kući trgovca Lukjanova, na Petrogradskoj strani, zavojite drvene stube istrunule, popucale i da su već odavno opasne po život soldatuše Afimje Skapidarove, koja služi kod njega, te se mora često penjati uza stube s vodom ili naramkom drva. Napokon su se naša predviđanja obistinila — sinoć, u osam i pol, soldatuša Afimja Skapidarova propala je kroz stube sa zdjelom juhe i slomila nogu. Ne znamo hoće li Lukjanov sad popraviti svoje stube; Rus je uvijek pametan kad je kasno, ali je ruska žrtva valjda već prevezena u bolnicu. Upravo ćemo isto tako i dalje uporno tvrditi da pazikuće na Viborškoj strani, koji čiste smeće s pločnika, ne smiju prljati prolaznicima noge, nego moraju slagati smeće na hrpe, onako kao što u Evropi čine kad čiste čizme...« i tako dalje, i tako dalje.

— Pa što je ovo — rekoh gledajući pomalo u nedoumici Prohora Saviča. — Što je ovo?

— A što, molim lijepo?

— Ama, zaboga, umjesto da požale Ivana Matvejiča, žale krokodila!

— Pa što, molim lijepo? Čak su i zvijer, sisavca, požalili. Po čemu nije ovo Evropa, molim lijepo? I tamo mnogo žale krokodile. Hi-hi-hi!

Nakon tih riječi čudak Prohor Savič zari glavu u spise i više ne izusti ni crne ni bijele.

Strpao sam u džep »Vlas« i »Listić«, a uz to sam, za večernju razonodu Ivanu Matvejiču, pokupio sve »Vijesti« i »Vlasi« koje sam našao, i premda je još daleko bilo do večeri, klisnuo sam taj put malo ranije iz ureda da obiđem Pasaž i pogledam, makar poizdaljeg, što se ondje događa, da osluhnem različna mišljenja i struje. Slutio sam da je neviđena gužva, pa sam za svaki slučaj umotao lice u ovratnik kabanice, jer me je pomalo bilo nečega stid — nikako da se naviknemo na javnost. Ali osjećam da nemam prava opisivati svoje prozaične osjećaje, kraj ovakva značajna i originalna događaja.

KOCKAR

PRVO POGLAVLJE

Napokon sam se vratio, nakon dva tjedna izbivanja. Naši su bili već tri dana u Rulettenburgu. Mislio sam da jedva čekaju da me vide, ali sam se prevario. General se držao neobično samopouzdano, porazgovarao je sa mnom s visoka i poslao me sestri. Bilo je očito da su se negdje nekako dočepali novaca. Čak mi se učinilo da mi general ne smije pogledati u oči. Marja Filipovna imala je pune ruke posla i jedva da je porazgovarala sa mnom; novce je ipak primila, prebrojila i saslušala cijeli moj izvještaj. Na ručak su očekivali Mezencova, Francuzića i još nekakva Engleza; kao i obično, čim ima para, pozivaju se gosti na ručak; po moskovski. Polina Aleksandrovna, čim me je ugledala, upitala me gdje sam bio tako dugo. I ne čekajući da joj odgovorim, otišla je nekamo. Dakako da ja navlaš tako učinila. Ipak treba da prečistim s njom račune. Mnogo se toga nagomilalo.

Dali su mi sobicu na trećem katu hotela. Zna se da pripadam generalovoj sviti. Naši su uspjeli, po svemu sudeći, privući pozornost. Generala ovdje svi drže za vrlo bogatog ruskog velikaša. Još prije ručka stigao je da mi, između ostalih naloga, dade dvije novčanice po tisuću franaka da ih razmijenim. Razmijenio sam ih na recepciji. Sad će nas smatrati za milijunaše, bar cijeli tjedan dana. Baš sam htio povesti Mišu i Nadju na šetnju kad su me sa stubišta pozvali generalu; palo mu na pamet da me pita kamo ću s njima. Taj mi čovjek zaista ne može pogledati pravo u oči; htio bi i te kako, ali mu svaki put uzvratim takvim upornim, to jest bezočnim pogledom da se nekako zbuni. U vrlo kićenu govoru, nadovezujući jednu frazu na drugu, tako da se napokon dokraja zapleo, dao mi je na znanje da se držim s djecom podalje od kockarnice, u parku. Napokon se dokraja rasrdio i osorno dometnuo:

— Inače biste ih još mogli odvesti u kazino, na ruletu. Oprostite mi — nadodao je — ali znam da ste još toliko lakoumni da ste kadri da se kockate. Kako bilo da bilo, iako vam ja nisam nikakav odgojitelj niti želim da igram takvu ulogu, imam bar pravo željeti da me, da tako kažem, ne kompromitirate...

— Ali ja nemam novaca — odgovorio sam mirno. — Kako da ih prokockam kad ih nemam?

— Sad ću vam dati — odvrati general, ponešto rumen, pa uze kopati po pisaćem stolu, zaviri u bilježnicu i izvijesti me da mi duguje oko sto dvadeset rubalja.

— A kako da to sad obračunamo? — nastavi. — Treba preračunati u talire. Ma evo vam okruglo sto talira, a ostatak, naravno, neće propasti.

Uzeh novce bez riječi.

— Nemojte se, molim vas, vrijeđati zbog mojih riječi, vi ste suviše osjetljivi... To sam rekao samo zato da vas upozorim, da tako kažem, a imam valjda i neko pravo na to...

Vraćajući se s djecom malo prije ručka, naišao sam na cijelu kavalkadu. Naši su bili na razgledanju nekakvih razvalina. Dvije krasne kočije, divni konji! U jednoj kočiji Mademoiselle Blanche s Marjom Filipovnom i Polinom, a Francuzić, Englez i naš general na konjima. Prolaznici su se zaustavljali da ih gledaju; učinak je bio postignut; samo, generalu se loše piše. Izračunao sam da sa četiri tisuće franaka koje sam im donio, i s onim što su očito uspjeli uzajmiti, sad imaju sedam do osam tisuća franaka, a to je premalo za Mademoiselle Blanche.

Mlle Blanche odsjela je također u našem hotelu, s majkom; tu je negdje i naš Francuz. Sluge ga zovu monsieur le Comte, a majku Mlle Blanche zovu madame la Comtesse; uostalom, možda su zbilja comte et comtesse.

Dobro sam znao da me monsieur le Comte neće prepoznati kad se sastanemo na ručku. Generalu nije, naravno, bilo ni nakraj pameti da nas upozna, ili da me bar predstavi njemu, a monsieur le Comte bio je već u Rusiji pa zna koliko je sitna riba ono što oni nazivaju outchitel. Uostalom, i te kako me dobro poznaje. Ali valja priznati i da sam ja došao nepozvan na ručak; bit će da je general zaboravio izdati nalog, jer bi me inače zacijelo bio poslao da ručam za table d'hôteom[38]. Došao sam na svoju ruku, pa me general nezadovoljno pogledao. Dobra Marja Filipovna odmah mi je pokazala kamo da sjednem; ali me poznanstvo s misterom Astleyjem

izvuklo iz škripca te se tako pokazalo da, hoćeš-nećeš, pripadam njihovu društvu.

Toga čudnog Engleza sreo sam najprije u Pruskoj, u vlaku gdje smo sjedili sučelice jedan drugome kad sam putovao za našima; zatim sam se skobio s njim na francuskoj granici i, napokon, u Švicarskoj; dakle dva puta u ova dva tjedna — a sad sam se, eto opet sreo s njim u Rulettenburgu. Nisam nikad vidio snebivljivijeg čovjeka od njega; upravo je glupo snebivljiv, što on, naravno, zna jer nije uopće glup. Inače je vrlo mio i miran. Kad smo se prvi put sreli u Pruskoj, uvukao sam ga u razgovor. Rekao mi je da je ljetos bio na Sjevernom rtu i da je svakako želio posjetiti sajam u Nižnjem-Novgorodu. Ne znam kako se upoznao s generalom; rekao bih da je do ušiju zaljubljen u Polinu. Kad je ona ušla, pocrvenio je kao rak. Bilo mu je vrlo drago što sam sjeo pored njega, i čini se da me već drži za dobra prijatelja.

Za stolom je Francuzić vodio glavnu riječ; prema svima se drži nehajno i naduto. A u Moskvi je, sjećam se, mazao ljudima oči. Govorio je nadugo i naširoko o financijama i o ruskoj politici. General bi se pokatkad odvažio da mu proturječi, ali skromno, tek toliko da posve ne izgubi svoj ugled.

Bio sam čudno raspoložen i, naravno, još prije nego što je prošla polovica ručka, zadao sam sam sebi ono svoje uobičajeno i vječno pitanje: "Zašto se vucaram s tim generalom, zašto ih nisam već odavno napustio?« Gdjekad bih zirnuo na Polinu Aleksandrovnu koja me uopće nije primjećivala. Na kraju sam se rasrdio i odlučio da budem prost.

Počelo je tako što sam se odjednom, iz neba pa u rebra, glasno i bez pitanja upleo u tuđi razgovor. Najviše mi je bilo do toga da se zavadim s Francuzom. Obratio sam se generalu i odjednom jasno i glasno, presjekavši ga, čini mi se, u riječi, napomenuo da Rusi ljetos gotovo uopće ne mogu ručati u hotelima za table d’hôteom. General me u čudu pogledao.

— Ako čovjek drži do sebe — proslijedih — obasut će ga svakako pogrdama i morat će trpjeti grdne uvrede. U Parizu i na Rajni, pa čak i u Švicarskoj, za table d’hôtima ima toliko Poljaka i njima naklonjenih Francuza da ne možete ni riječi progovoriti, samo ako ste Rus.

Izgovorio sam to na francuskom. General me gledao u nedoumici, ne znajući da li da se naljuti ili da se samo čudi što sam se toliko zaboravio.

— Netko vam je, dakle, negdje očitao lekciju — reče Francuz nehajno i prezirno.

— U Parizu sam se najprije porječkao s nekim Poljakom — odvratih — a onda s nekim francuskim oficirom koji je bio na njegovoj strani. Poslije su neki Francuzi prešli na moju stranu, kad sam im ispričao kako sam htio pljunuti jednom monsinjoru u kavu.

— Pljunuti? — priupita me general dostojanstveno i začuđeno, štoviše, obazre se oko sebe. Francuz me je nepovjerljivo promatrao.

— Upravo tako, molit ču lijepo — odgovorih. — Budući da sam puna dva dana bio uvjeren da ću možda morati skoknuti po našem poslu u Rim, otišao sam u pisarnicu poslanstva svetog Oca u Parizu da tražim vizu. Ondje me dočekao neki mali opat pedesetih godina, suhonjav i s ledenim izrazom na licu, saslušao me uljudno ali neobično hladno i zamolio da pričekam. Žurio sam se, ali sam, naravno, sjeo da pričekam, izvadio Opinion nationale[39] i počeo čitati najstrašnije pogrde upućene Rusiji. Međutim sam čuo kako je netko kroz susjednu sobu otišao monsinjoru; vidio sam kako mu se moj opat klanja. Ponovio sam mu svoju molbu, ali me on još hladnije zamolio da pričekam. Malo zatim ušao je opet neki neznanac, ali po poslu — nekakav Austrijanac, koga su saslušali i odmah odveli gore. Tada je meni dojadilo; ustao sam, prišao opatu i odlučno mu rekao, budući da monsinjor prima stranke, da može i sa mnom svršiti posao. Odjednom je opat ustuknuo preda mnom neobično začuđeno. Njemu je bilo naprosto neshvatljivo kako se jedan beznačajni Rus usuđuje izjednačavati s monsinjorovim gostima. Neobično drsko, kao da mu je drago što me može uvrijediti, odmjerio me od glave do pete i uzviknuo: »Pa ne mislite valjda da će monsinjor ostaviti kavu radi vas?« Tada sam i ja viknuo, ali još glasnije od njega: »E pa, onda znajte da ja pljujem u kavu vašeg monsinjora! Ako mi sad odmah ne date vizu, otići ću sam k njemu!« — »Kako! U trenutku kad je kod njega kardinal!« — povikao je mali opat, prestravljeno uzmičući preda mnom, pa je odjurio do vrata i prekrižio, ruke dajući mi do znanja da će prije poginuti nego što će

me propustiti, Tada sam mu ja rekao da sam heretik i barbarin, »que je suis un hérétique et un barbare«, i da ništa ne držim do svih tih nadbiskupa, kardinala, monsinjora i tako dalje, i tako dalje. Jednom riječju, pokazao sam mu da neću odustati od svog nauma. Opat me pogledao neobično pakosno, pa mi je istrgao iz ruke putnicu i odnio gore. Začas sam dobio vizu. Evo izvolite, hoćete li pogledati?

Izvadih putnicu i pokazah papinsku vizu.

— Ipak ste... — poče general.

— Spasilo vas je to što ste izjavili da ste barbarin i heretik — pripomenu Francuzić podsmjehujući se. — Cela n’était pas si bête[40].

— Pa zar tako misle o nama Rusima? A tu samo sjede, ne usuđuju se ni pisnuti i spremni su čak i da se odreknu ruskog imena. U Parizu su bar meni u hotelu počeli iskazivati mnogo više pažnje kad sam im svima ispričao kako sam se pograbio s opatom. Debeli poljski pan, koji mi je bio najgori neprijatelj za zajedničkim stolom, povukao se u pozadinu. Francuzi su čak otrpjeli kad sam im ispripovjedio kako sam prije dvije godine vidio čovjeka u koga je pripadnik francuske lovačke pukovnije dvanaeste godine pucao samo zato da ispali metak iz puške. Taj je čovjek tada bio još desetogodišnji dječak, čija obitelj nije uspjela pobjeći iz Moskve.

— To je nemoguće — planu Francuzić — francuski vojnik ne bi nikad pucao u dječaka!

— A ipak je bilo tako — odvratih. — To mi je ispričao jedan ugledan umirovljeni kapetan, a svojim sam očima vidio brazgotinu od metka na njegovu obrazu.

Francuz je počeo brzo i mnogo govoriti. General mu je odobravao, ali sam mu preporučio da pročita, na primjer, bar odlomke iz Zapisa generala Perovskog, koji je dvanaeste godine bio u francuskom zarobljeništvu. Napokon je Marja Filipovna progovorila o nečemu ne bi li skrenula razgovor na drugu stranu. General je bio vrlo nezadovoljan mnome, jer smo Francuz i ja već gotovo vikali. Ali misteru Astleyju kao da se svidjela moja prepirka s Francuzom. Ustavši od stola, pozvao me da popijem s njim čašu vina.

Uvečer sam uspio porazgovarati četvrt sata s Polinom Aleksandrovnom, kao što sam i želio. Razgovarali smo na šetnji. Svi

su bili pošli u park prema kockarnici. Polina je sjela na klupu sučelice fontani, a Nadenjku je ostavila da se igra u blizini s djecom. I ja sam pustio Mišu da ode do fontane, pa smo napokon ostali nasamu.

Najprije smo, naravno, razgovarali o poslovima. Polina se jednostavno rasrdila kad sam joj predao svega sedamsto guldena. Bila je uvjerena da ću joj donijeti iz Pariza, za založene briljante, najmanje dvije tisuće guldena, pa i više.

— Meni je novac pošto-poto potreban — reče ona — i moram ga namaknuti jer sam inače propala.

Počeh se raspitivati o tome što se dogodilo za mog izbivanja.

— Ništa osim što smo iz Petrograda primili dvije vijesti, najprije da je bakici vrlo loše, a nakon dva dana da je, po svoj prilici, već umrla. To nam je javio Timofej Petrovič — doda Polina — a u njega se čovjek može pouzdati. Sad očekujemo posljednju, konačnu vijest.

— Dakle, svi nešto očekuju? — priupitah.

— Naravno, svi i sve; pune pola godine samo se tome nadaju.

— I vi se nadate? — upitah je.

— Pa ja joj nisam nikakav rod, ja sam samo generalova pastorka. Ali pouzdano znam da će me se sjetiti u oporuci.

— Rekao bih da ćete mnogo dobiti — rekoh potvrdno.

— Da, ona me je voljela; ali zašto biste vi to rekli?

— Recite mi — odvratih pitanjem — je li i naš markiz upućen u sve obiteljske tajne?

— A zašto vas to zanima? — zapita me Polina i pogleda osorno i hladno.

— Kako me ne bi zanimalo! General je, ako se ne varam, uzajmio već i od njega novaca.

— Vrlo dobro pogađate.

— A zar bi on dao novaca kad ne bi znao za babulenjku? Jeste li opazili kako je za ručkom, govoreći nešto o bakici, spomenuo la baboulinku? Kakvi prisni i prijateljski odnosi!

— Da, imate pravo. Čim dozna da ću i ja nešto naslijediti, odmah će me zaprositi. Jeste li možda to htjeli doznati?

— Tek će vas tada zaprositi? A ja sam mislio da vas je već odavno zaprosio.

— Vrlo dobro znate da me još nije zaprosio! — plahovito će Polina. — A gdje ste se upoznali s onim Englezom? — nadoda

nakon časovite šutnje.

— Znao sam da ćete me sad zapitati za njega.

Ispripovjedio sam joj o svojim dotadašnjim susretima s misterom Astleyjem na putu.

— On je snebivljiv i zaljubljiv i, naravno, već i zaljubljen u vas.

— Jest, zaljubljen je u mene — potvrdi Polina.

— I, naravno, deset puta je bogatiji od Francuza. Šta, ima li Francuz zbilja štogod? Je li to izvan svake sumnje?

— Nije. Ima nekakav château[41]. General mi je to još jučer odlučno tvrdio. No, je li vam to dovoljno?

— Ja bih se, da sam na vašem mjestu, svakako udao za Engleza.

— Zašto — priupita Polina.

— Francuz je ljepši, ali je nepošteniji, a Englez ne samo što je pošten nego je i deset puta bogatiji — odbrusih.

— Jest, ali je zato Francuz markiz i pametniji — odvrati ona sasvim mirno.

— Je li to baš tako? — nastavih jednako dalje.

— Baš tako.

Polini se moja pitanja nisu nikako sviđala, i vidio sam da me je htjela naljutiti tonom i besmislenošću svoga odgovora. To sam joj odmah i rekao.

— Pa što, mene zaista zabavlja vaša ljutnja. A treba da mi se nekako odužite već zato što dopuštam da mi zadajete takva pitanja i iznosite takve sumnje.

— Zaista držim da imam pravo da vam zadajem kojekakva pitanja — odvratih mirno — baš zato što sam spreman da se odužim za njih kako god želite i što ne držim ni najmanje do svog života.

Polina se zakikota:

— Prošli put ste mi, na Schlangenbergu, rekli da ste spremni da se na prvu moju riječ strmoglavite u ponor, koji je, čini mi se, bio dubok tisuću stopa. Ja ću kad-tad izgovoriti tu riječ, samo zato da vidim kako ćete mi se odužiti, a vjerujte da mi je karakter dovoljno čvrst. Mrski ste mi baš zato što sam vam toliko toga dopustila, a još mrži zato što ste mi toliko potrebni. Ali dok ste mi god potrebni, moram vas čuvati.

Pridiže se. Govorila je razdražljivo. U posljednje je vrijeme svaki naš razgovor završavala pakošću i razdražljivošću, pravom pakošću.

— Dopustite mi da vas upitam što je ta mademoiselle Blanche? — upitah je ne želeći da je pustim prije nego što mi to razjasni.

— I sami znate tko je ta mademoiselle Blanche. Ništa se novo nije dogodilo. Mademoiselle Blanche postat će po svoj prilici generalica, dakako, ako se potvrdi vijest o bakinoj smrti, jer i mademoiselle Blanche, i njena mati, i njen drugobratučed markiz, svi oni vrlo dobro znaju da smo propali.

— A je li general smrtno zaljubljen?

— To sad nije ni važno. Slušajte i upamtite: uzmite ovih sedamsto florina i pođite u kockarnicu, iskockajte mi na ruleti što više možete, jer mi je sad novac prijeko potreban.

Rekavši to, zovnu Nadenjku i pođe prema kockarnici gdje se pridruži cijelom našem društvu. Ja pak udarih prvom stazom lijevo, zamišljen i začuđen. Kao da me je udarila po glavi kad mi je naložila da pođem igrati na ruleti. Začudo, imao sam o čemu razmišljati a posve sam se bio udubio u raščlanjivanje svojih osjećaja prema Polini. I zaista, bilo mi je lakše u ona dva tjedna izbivanja nego sad, na dan povratka, iako sam na putu luđački čeznuo za njom, bacakao se kao u groznici, i čak je u snu viđao na mahove pred sobom. Jednom sam (bilo je to u Švicarskoj) zaspao u vlaku i, čini mi se, razgovarao naglas s Polinom i nasmijao tako sve svoje suputnike. I opet sam se upitao: volim li je? I opet nisam mogao odgovoriti na to pitanje, ili, bolje reći, opet sam, po stoti put, odgovorio sam sebi da je mrzim. Jest, bila mi je mrska. Bilo je trenutaka (osobito pri kraju svakog našeg razgovora) kad bih bio dao pola života da je ugušim! Kunem se, kad bih joj mogao lagano zariti u grudi oštar bodež, da bih ga se, čini mi se, s užitkom latio. A opet, kunem se svime što mi je sveto, da mi je onda na Schlangenbergu, na onom vrhu koji je u modi, zaista rekla: »Skočite dolje,« da bih bio odmah skočio, čak i s užitkom. Znao sam to. Ali, ovako ili onako, to se moralo nekako razriješiti. Sve to ona i te kako dobro shvaća, i pomisao na to da sasvim točno i jasno znam koliko mi je nedostupna, koliko je nemoguće da se ostvare moje tlapnje, ta joj pomisao, uvjeren sam, pričinja izvanredno zadovoljstvo; zar bi inače mogla, onako oprezna i pametna, biti sa mnom toliko prisna i otvorena? Sve mi se čini da me

je dosad gledala isto onako kao ona carica iz starog doba koja se svlačila pred svojim robom ne smatrajući ga za čovjeka. Da, ona me višeput nije smatrala za čovjeka...

Međutim, naložila mi je da pošto-poto dobijem na ruleti. Nisam imao kad razmišljati: radi čega i za koje vrijeme treba da dobijem, i kakve su se nove kombinacije rodile u onoj njenoj glavi što vječito nešto računa? Osim toga, u ova dva tjedna iskrsnuo je, očito, bezbroj novih činjenica o kojima još nisam imao ni pojma. Sve je to trebalo dokučiti, sve proniknuti, i to što prije. Ali sad nije bilo vremena — trebalo je da pođem na ruletu.

DRUGO POGLAVLJE

Moram priznati da mi to nije bilo drago; iako sam se bio nakanio kockati, nikako nisam računao da ću najprije igrati za tuđ račun. To me čak nekako smućivalo pa sam ušao u kockarnicu neobično zlovoljan. Tu mi se otprve nije ništa svidjelo. Nikako ne trpim ono sluganstvo po feljtonima cijelog svijeta, a napose u našim ruskim novinama, gdje gotovo svako proljeće naši feljtonisti naklapaju o dvije stvari: prvo, o izvanrednoj velebnosti i raskoši dvorana s ruletama u kockarskim gradovima na Rajni, i drugo, o hrpama zlata što tobože leže na stolovima. A nitko im za to uopće ne plaća; samo tako naklapaju iz nekakve nesebične dodvorljivosti. Nikakvoj velebnosti nema ni traga u tim kukavnim dvoranama, a zlata ne samo što nema na hrpe nego jedva da ga ima. Naravno, pokatkad, u toku sezone, pojavi se iznenada nekakav čudak, ili Englez, ili nekakav Azijat, Turčin, kao što je bilo ljetos, pa odjednom vrlo mnogo dobije ili izgubi; a svi ostali igraju na sitne güldene i obično na stolu leži vrlo malo novaca. Čim sam ušao u dvoranu za kockanje (prvi put u životu), neko sam se vrijeme skanjivao da počnem igrati. Osim toga me svjetina tiskala sa svih strana. Ali, sve da sam bio i sam, mislim da bih prije otišao nego počeo igrati. Moram priznati da mi je srce lupalo i da nisam bio hladnokrvan; pouzdano sam znao i već odavno odlučio da neću samo tako otići iz Rulettenburga, da će se u mom životu zbiti nešto korjenito i konačno. Tako treba da bude, i tako će biti. Koliko god bilo smiješno što toliko očekujem od rulete, čini mi se da je još smješnije ono uvriježeno mišljenje, koje svi

prihvaćaju, da je glupo i besmisleno očekivati štogod od kockanja. A zašto bi kockanje bilo gore od bilo kojeg drugog načina stjecanja novaca, na primjer od trgovine? Istina je, doduše, da od stotine dobije samo jedan. Ali, što se to mene tiče?

Bilo kako mu drago, odlučio sam da najprije samo gledam i da te večeri ne poduzimam ništa ozbiljno. Te večeri, da se što i dogodilo, dogodilo bi se bilo slučajno i olako — tako sam i računao. Osim toga, trebalo je i da proučim samu igru; jer, uza sve opise igre na ruleti koje sam svagda pohlepno čitao, nisam ama baš ništa razumio od njenih pravila sve dok nisam vidio na svoje oči kako se igra.

U prvi mah, sve mi se učinilo vrlo prljavo — nekako moralno ružno i prljavo. Tu uopće ne mislim na ona lakoma i nemirna lica što na desetke, pa i na stotine okružuju kockarske stolove. Ne vidim ama baš ništa prljavo u želji da se dobije što brže i što više; oduvijek mi se činila vrlo glupa misao jednog ugojenog i zbrinutog moralista koji je, na nečije opravdavanje da se »kockaju na sitno«, odgovorio: to je još gore jer je od toga mala korist. Baš kao da mala korist i velika korist nije jedno te isto. Posrijedi je samo pitanje razmjera. Ono što je Rothschildu sitno, meni je i te kako krupno, a što se tiče dobiti i dobitka, ljudi ne samo na ruleti nego i svagdje drugdje ništa drugo i ne rade nego jedni drugima nešto oduzimaju ili izmamljuju. Jesu li inače dobit i prihod odvratni — to je drugo pitanje. Ali ovdje ne rješavam to pitanje. Budući da sam i sam bio i te kako obuzet željom da nešto dobijem, meni je sva ta gramzljivost i sva ta prljavština gramzljivosti, ako baš hoćete, bila, kad sam ušao u dvoranu, nekako još bliskija, prisnija. Najljepše je od svega kad se ljudi ne ustručavaju, nego postupaju otvoreno i bez okolišanja. A i zašto da čovjek sam sebe obmanjuje? To je nešto najisprazni je i najnerazumnije! Osobito je ružno bilo, na prvi pogled, u cijelog onog kockarskog ološa ono poštivanje svog posla, ona ozbiljnost pa čak i strahopoštovanje što se ogledalo na svima licima oko stolova. Zato se tu i pazi mnogo na razliku između igre koja se naziva mauvais genre[42] i igre koja je dopuštena pristojnu čovjeku. Postoje dvije vrste igre, jedna je džentlmenska, a druga je plebejska, gramzljiva, igra kojekakva ološa. Tu se to oštro luči — a kako je to lučenje u biti nepošteno! Džentlmen može, na primjer, staviti ulog od pet ili deset

lujdora, malokad više; uostalom, može staviti i tisuću franaka ako je vrlo bogat, ali jedino igre radi, razonode radi, jedino radi toga da promatra proces dobivanja ili gubljenja: nipošto se ne smije zanimati za sam dobitak. Kad dobije, može se, na primjer, glasno nasmijati, može nekom od svojih susjeda iznijeti neko svoje zapažanje, može čak i staviti još jedanput i udvostručiti ulog još jedanput, ali samo iz puke radoznalosti, da promatra kolo sreće, da računa, a nikako iz plebejske želje za dobitkom. Jednom riječju, na sve to kockarske stolove, na ruletu i trente et quarante[43] mora gledati samo kao na zabavu upriličenu jedino za njegovo zadovoljstvo. Ne smije čak ni naslućivati pohlepu i smicalice na kojima se temelji i počiva banka. Štoviše, vrlo, vrlo se lijepo doima kad se gradi, na primjer, da su i svi ostali kockari, sva ona rulja što strepi nad guldenom, navlas isti takvi bogataši i džentlmeni kao i on i da se kockaju samo radi puke razonode i zabave. To potpuno nepoznavanje stvarnosti i prostodušno gledanje na ljude smatraju se, naravno, izvanredno aristokratskim. Gledao sam kako su mnoge mamice gurale prema stolovima nedužne i otmjene petnaestogodišnje ili šesnaestogodišnje mišice, svoje kćerkice, davale im po dva-tri zlatnika i učile ih kockati. Gospođica bi dobila ili izgubila neprestano se smiješeći i odlazila vrlo zadovoljna.

Naš je general dostojanstveno i nabusito pristupio stolu; lakaj je pohitao da mu prikuči stolac, ali ga on nije ni primijetio; neobično je dugo vadio novčarku, neobično je dugo vadio iz novčarke trista franaka u zlatu, stavio ih na crno i dobio. Nije uzeo dobitak nego ga je ostavio na stolu. Izišlo je opet crno; ni ovaj put nije uzeo novac, pa kad je treći put izišlo crveno, izgubio je odjedanput tisuću dvjesta franaka. Otišao je osmjehujući se, i sačuvao dostojanstvo. Uvjeren sam da mu je bilo teško pri duši i da ne bi, da je ulog bio dvaput ili triput veći, sačuvao dostojanstvo, nego bi pokazao da je uzbuđen. Doduše, vidio sam kako je jedan Francuz dobio a zatim izgubio oko trideset tisuća franaka vedro i bez trunka uzbuđenja. Pravi džentlmen, baš da prokocka i sav svoj imutak, ne smije se uzrujavati. Novac treba da bude toliko ispod džentlmenske časti da o njemu gotovo i ne vrijedi voditi računa. Dakako da je sasvim aristokratski da čovjek uopće ne primjećuje svu prljavštinu tog ološa i

cijele okoline. Pa ipak, gdjekad je isto toliko aristokratsko i suprotno vladanje — primjećivati, ili zagledati se, pa čak i promatrati, recimo i kroz lornjon, sav taj ološ, ali samo tako kao da sva ta rulja i sva ta prljavština služe samo za razonodu, kao nekakva predstava upriličena za zabavu džentlmena. Može se čovjek i sam tiskati među tom ruljom, ali treba da gleda sve oko sebe u čvrstom uvjerenju da je zapravo samo promatrač i da nipošto ne pripada tom skupu. Uostalom, ne valja ni suviše pomno promatrati — ni to opet ne bi bilo džentlmenski zato što taj prizor, u svakom slučaju, ne zavređuje da se mnogo i odviše uporno promatra. Pa i inače ima malo prizora koji su vrijedni da ih džentlmen uporno promatra. Meni se, pak, osobno činilo da je sve to i te kako vrijedno da se vrlo pažljivo promatra, pogotovo za onoga tko nije došao samo da promatra nego se i sam iskreno i pošteno ubraja u sav taj ološ. A što se tiče mojih najskrovitijih moralnih uvjerenja, njima, naravno, nema mjesta u ovim mojim razmatranjima. I neka na tome i ostane; pripovijedam sve ovo da bih olakšao sebi savjest. Ali, da još ovo napomenem: u posljednje vrijeme bilo mi je nekako užasno mrsko da svoje postupke i misli mjerim bilo kakvim moralnim mjerilima. Drugo je nešto gospodarilo mnome...

OloŠ zaista igra vrlo prljavo. Čak sam sklon mišljenju da tu za stolom ima mnogo najobičnije lopovštine. Krupjei koji sjede na krajevima stola, nadziru uloge i obračunavaju, imaju pune ruke posla. I oni su ološ! Većinom su Francuzi. Uostalom, sve to ne promatram i ne bilježim zato da bih opisao ruletu, već se privikavam na to da bih znao kako da se ubuduće držim. Opazio sam, na primjer, da nije ništa neobično kad se nečija ruka odjednom ispruži preko stola i uzme ono što si ti dobio. Nastane prepirka, počesto i vika i — molim lijepo, izvolite dokazati, pronađite svjedoke da je ulog bio vaš!

S početka su to sve skupa bila za me španska sela; tek sam se domišljao i jedva nekako razabirao da se ulozi stavljaju na brojeve, na par i nepar i na boje. Nakanio sam bio da te večeri, od novca Poline Aleksandrovne, okušam sreću sa sto guldena. Nekako me zbunjivala pomisao da neću igrati za svoj račun. Bio je to vrlo neugodan osjećaj pa sam ga se htio što prije osloboditi. Sve mi se nekako činilo da ću potkopati svoju sreću time što ću najprije igrati

za Polinu. Zar se čovjek zbilja ne može približiti kockarskom stolu a da se odmah ne zarazi praznovjerjem?

Prvo sam izvadio pet fridrihsdora, to jest pedeset guldena, i stavio ih na par. Kolo se okrenulo i zaustavilo na trinaest — izgubio sam. Obuzet nekakvim bolnim osjećajem, jedino zato da bih se nekako ispetljao i izgubio, stavio sam opet pet fridrihsdora na crveno. Crveno je dobilo. Stavio sam tada svih deset fridrihsdora — i opet je crveno dobilo. Stavio sam ponovo sve odjednom, i crveno je opet dobilo. Dobivši četrdeset fridrihsdora, stavio sam dvadeset na dvanaest srednjih brojeva ne znajući što će se iz toga izleći. Isplatiše mi trostruku svotu. Tako se od deset fridrihsdora odjednom našlo kod mene osamdeset. Postade mi tako mučno od nekog neobičnog i čudnog osjećaja da nakanih otići. Učinilo mi se da uopće ne bih bio tako igrao da sam se kockao za svoj račun. Ipak sam još jednom stavio svih osamdeset fridrihsdora na par. Ovaj put iziđe broj četiri; sasuše mi još osamdeset fridrihsdora, pokupih cijelu hrpu od sto šezdeset fridrihsdora i pođoh da potražim Polinu Aleksandrovnu.

Oni su se svi šetali negdje po parku, pa sam se sastao s njom tek za večerom. Ovaj put Francuza nije bilo, te se general razvaganio — smatrao je, između ostalog, za potrebno da mi ponovo pripomene da me ne želi vidjeti za kockarskim stolom. Po njemu, neobično bih ga kompromitirao kad bih suviše izgubio.

— Ali čak i kad biste vrlo mnogo dobili, opet biste me kompromitirali — nadodao je značajno. — Nemam, naravno prava da nalažem što da radite, ali priznajte i sami...

Po svom običaju, ne dovrši. Hladno mu odgovorih da imam vrlo malo novaca pa da, prema tome, i ne mogu toliko izgubiti da se to primijeti, sve kad bih se i počeo kockati. Otišavši gore u svoju sobu, uspio sam predati Polini njezin dobitak i rekao joj da više neću igrati za njen račun.

— A zašto ne? — upitala me uznemireno.

— Zato što hoću igrati za svoj račun — odgovorih joj gledajući je u čudu — a to mi smeta.

— I vi zbilja i dalje vjerujete da vam je ruleta jedini izlaz i spas? — upitala me podrugljivo.

Odgovorih joj opet sasvim ozbiljno da vjerujem; a što se tiče mog uvjerenja da ću svakako dobiti na kocki, neka je to i smiješno,

slažem se, »ali neka me svi lijepo ostave na miru«.

Polina je Aleksandrovna zahtijevala da svakako podijelim s njom današnji dobitak popola, davala mi je osamdeset fridrihsdora i nudila mi da se i dalje kockam pod istim uvjetima. Odrekao sam se te polovice odlučno i zauvijek i kazao joj da ne mogu igrati za tuđ račun, ne zato što ne želim nego zato što bih zacijelo izgubio.

— Uostalom, i ja se, ma koliko to bilo glupo, gotovo jedino uzdam u ruletu — reče ona zamišljeno. — I zato morate svakako i dalje igrati i dijeliti sa mnom sve popola i, dabome, igrat ćete.

I ode iz moje sobe, ne obazirući se na moje prosvjede.

TREĆE POGLAVLJE

Pa ipak, jučer nije cijeli dan progovorila sa mnom o kockanju ni riječi. I uopće se jučer klonila razgovora sa mnom. Njeno se držanje prema meni nije nimalo promijenilo. Isti onaj posvemašnji nehaj pri susretima, pa čak i nešto prezirno i odbojno. Uopće, ne želi skrivati odvratnost prema meni, to vidim. Usprkos tome, ne krije od mene ni da sam joj radi nečega potreban i da me radi nečega čuva. Među nama su nastali nekakvi čudni odnosi koji su mi u mnogo čemu neshvatljivi — s obzirom na njenu oholost i nabusitost prema svima. Ona zna, na primjer, da je ludo volim, čak mi dopušta da joj govorim o svojoj strasti — a dakako da mi ničim ne bi mogla bolje izraziti svoj prezir nego baš tim dopuštenjem da joj nesmetano i slobodno govorim o svojoj ljubavi. »Eto,« kao da veli, »toliko malo držim do tvojih osjećaja da mi je sasvim svejedno o čemu razgovaraš sa mnom i što osjećaš prema meni.« O svojim osobnim poslovima razgovarala je i prije mnogo sa mnom, ali nikad nije bila potpuno iskrena. Štoviše, u njenu je omalovažavanju bilo, na primjer, i ovakve istančanosti — recimo, zna da znam za neku pojedinost iz njena života ili nešto što je neobično uznemiruje, pa će mi čak sama ispričati nešto iz svog života, ako treba da se posluži mnome u neku svrhu, kao svojim robom ili potrkalom, ali će mi svagda ispričati upravo onoliko koliko treba da zna čovjek koji služi kao potrkalo, a ako je meni još nepoznat cijeli splet događaja, ako i sama vidi kako se mučim i brinem zbog njenih muka i briga, nikad se neće udostojiti da me dokraja umiri prijateljskom iskrenošću, iako bi, povjeravajući

mi često zadatke koji nisu samo škakljivi nego i opasni, bila dužna, po mom mišljenju, da bude sa mnom otvorena. Ali tko će voditi računa o mojim osjećajima, o tome da se i ja uznemirujem i da se, možda, triput više brinem i mučim zbog njenih briga i neuspjeha negoli ona sama!

Još sam prije tri tjedna znao da kani igrati na ruleti. Čak me upozorila da ću morati igrati umjesto nje zato što njoj ne dolikuje da se kocka. Po njenu sam tonu već tada zaključio da je mori nekakva ozbiljna briga, a ne obična želja da dobije novaca na kocki. Što je njoj novac sam po sebi? Posrijedi je neki cilj, posrijedi su neke okolnosti o kojima mogu nagađati, ali koje zasad još ne poznajem. Dakako da mi ponižavanje i ropstvo u kojem me drži mogu dati (i često mi daju) pravo da je grubo i otvoreno ponešto priupitam. Budući da sam njen rob i posve ništavan u njenim očima, nema se zašto vrijeđati zbog moje grube radoznalosti. Ali je vic u tome što mi dopušta da je ispitujem, ali ne odgovara na moja pitanja. Pokatkad ih i ne čuje. Eto. tako je to među nama!

Jučer se kod nas naveliko pričalo o brzojavu koji su poslali još prije četiri dana u Petrograd, a na koji nisu dobili odgovora. General je očito uzrujan i zamišljen. Riječ je, naravno, o bakici. Uzrujan je i Francuz. Jučer su, na primjer, nakon ručka dugo i ozbiljno razgovarali. Francuz govori sa svima nama neobično nabusito i nehajno. Baš po onoj uzrečici: daš mu mali prst, a on bi odmah cijelu ruku. Čak je i prema Polini nepažljiv, pa i grub. Inače, rado sudjeluje u zajedničkim šetnjama po šetalištu i u jahanju i vožnji izvan grada. Odavno znam za neke pojedinosti koje vežu Francuza uz generala — u Rusiji su namjeravali zajedno podići nekakvu tvornicu. Ne znam je li im taj plan propao ili možda još raspravljaju o njemu. Osim toga, slučajno sam doznao dio obiteljske tajne — Francuz je zaista lani izvukao generala iz škripca, pozajmio mu trideset tisuća da namiri ono što je nedostajalo u državnoj blagajni pri predaji dužnosti. I odonda je, naravno, general u njegovim rukama; ali sad, baš sad, glavnu ulogu u svemu tome ipak igra Mlle Blanche. Uvjeren sam da se u tome ne varam.

Tko je ta Mlle Blanche? Ovdje kod nas pričaju da je Francuskinja plemenita roda, da je s njom njena majka i da ima golem imutak. Zna se isto tako da je u nekakvu rodu s našim markizom, samo vrlo

dalekom, da mu je nekakva sestrična ili bratučeda u trećem koljenu. Kažu da su se, prije mog puta u Pariz, Francuz i Mlle Blanche držali jedno prema drugome nekako mnogo izvještačenije, da su im odnosi bili nekako uljudniji i profinjeniji, a sad njihovo poznanstvo, prijateljstvo i rodbinska veza djeluje nekako grublje, nekako prisnije. Možda im se naš položaj čini već toliko loš da i ne smatraju za potrebno da se pred nama suviše cifraju i prenemažu. Već sam prekjučer zapazio kako mister Astley promatra Mlle Blanche i njezinu majku. Učinilo mi se da ih poznaje. Čak mi se učinilo da se i naš Francuz već negdje prije sretao s misterom Astleyjem. Uostalom, mister Astley toliko je snebivljiv, stidljiv i šutljiv da se u njega čovjek gotovo i može pouzdati — taj neće iznositi ničije prljavo rublje na vidjelo. Uglavnom, Francuz jedva da ga pozdravlja i gotovo se i ne obazire na njega — bit će da ga se ne boji. To je još donekle razumljivo, ali zašto se ni Mlle Blanche gotovo uopće ne obazire na njega? Pogotovo kad se markiz jučer izlanuo — odjednom je u razgovoru, ne sjećam se više u povodu čega, rekao da je mister Astley izvanredno bogat i da on to zna. Prema tome bi se Mlle Blanche morala i te kako obazirati na mistera Astleyja! General je inače neprestano uznemiren. Jasno je što njemu sad može značiti brzojav o tetkinoj smrti!

Premda sam nekako bio uvjeren da se Polina kloni, s nekim ciljem, razgovora sa mnom, zauzeo sam i sam hladno i ravnodušno držanje — sve sam mislio da će mi se kad-tad približiti. Zato sam jučer i danas obratio svu svoju pozornost na Mlle Blanche. Jadni general, dokraja je propao! Zaljubiti se u svojoj pedeset petoj godini, toliko strastveno, to je, naravno, prava nesreća. Dodajte još tome udovištvo, djecu, posve propalo imanje, dugove i, napokon, ženu u koju se slučajno zaljubio. Mlle Blanche je lijepa. Ali ne znam hoćete li me shvatiti ako kažem da je njeno lice jedno od onih kojih se čovjek može uplašiti. Ja sam se bar oduvijek bojao takvih žena. Zacijelo joj je dvadeset i pet godina. Stasita je i plećata, oblih ramena, vrat i grudi su joj bujni, koža crmpurastožuta, kosa crna kao ugljen, a ima je strašno mnogo, bilo bi dovoljno za dvije frizure. Oči su joj crne, bjeloočnice žućkaste, pogled izazovan, zubi bijeli kao snijeg, usne uvijek nacrvenjene, a miriše na mošus. Odijeva se napadno, bogato, šik, ali vrlo ukusno. Noge i ruke su joj krasne. Glas joj je piskutljiv

kontraalt. Katkad se zakikoće i obnaži sve zube, ali obično samo gleda nijemo i izazovno — bar pred Polinom i Marjom Filipovnom.

(Neobična vijest — Marja Filipovna odlazi u Rusiju.) Čini mi se da je Mlle Blanche posve nenaobražena, možda nije čak ni pametna, ali je zato nepovjerljiva i lukava. Čini mi se da je živjela prilično burno. Ako ćemo pravo, možda joj markiz uopće nije rođak, a majka joj uopće nije majka. Ali kažu da su ona i njena majka u Berlinu, gdje smo se upoznali s njima, imale nekoliko uglednih znanaca. Što se tiče sama markiza, premda i dan-danas sumnjam da je markiz, nema sumnje, čini se, da se kreće u pristojnom društvu, kao, na primjer, kod nas u Moskvi i ponegdje drugdje u Njemačkoj. Ne znam tko je i šta u Francuskoj. Kažu da ima château. Mislio sam da će se u ova dva tjedna koješta zbiti, pa ipak, još ne znam pouzdano jesu li Mlle Blanche i general napokon što utanačili. Uopće, sve sad ovisi o našem imutku, to jest od toga može li im general pokazati mnogo para. Kad bi, recimo, stigla vijest da baka nije umrla, uvjeren sam da bi se Mlle Blanche odmah izgubila. I samom mi je čudno i smiješno kakav sam spletkar na kraju postao. O, kako mi se sve to gadi! Kako bih rado i njih i sve skupa ostavio! Ali, zar mogu otići od Poline, zar mogu da je ne uhodim! Uhođenje je, naravno, nečasno, ali — baš me briga!

I mister Astley bio mi je nekako čudan jučer i danas. Da, uvjeren sam da je on zaljubljen u Polinu! Zanimljivo je i smiješno koliko ponekad može odati pogled stidljiva i pretjerano čedna čovjeka obuzeta ljubavlju, i to baš onda kad bi taj čovjek, naravno, radije propao u zemlju nego da štogod pokaže ili izrazi riječju ili pogledom. Mistera Astleyja vrlo često susrećemo na šetnji. Skine šešir i prođe mimo nas, umirući, dabome, od želje da nam se pridruži. A pozovu li ga, odmah odbije. Na mjestima gdje se ljudi odmaraju, na šetalištu, na koncertu ili ispred vodoskoka, on se neizostavno zaustavlja negdje nedaleko od naše klupe i, gdje god bili, u parku, u šumi ili na Schlangenbergu — treba samo baciti pogled, osvrnuti se i neizostavno se negdje, bilo na najbližoj stazi, bilo iza grmlja, ukaže krajičak mistera Astleyja. Čini mi se da traži priliku da porazgovara sa mnom. Jutros smo se sreli i izmijenili dvije-tri riječi. Ponekad govori nekako neobično otržito. Nije mi još poželio ni «dobro jutro« a već je počeo:

— A, mademoiselle Blanche!... Vidio sam ja mnogo takvih žena kao što je mademoiselle Blanche.

Ušutio je gledajući me značajno. Što je time htio reći, ne znam, jer se na moje pitanje: »Kako to mislite?« — samo lukavo osmjehnuo, klimnuo glavom i dodao:

— Pa eto, tako. A voli li mademoiselle Pauline cvijeće?

— Ne znam, zbilja ne znam — odgovorih.

— Kako? Čak ni to ne znate! — uzviknu u veliku čudu.

— Ne znam, zbilja nisam primijetio — ponovih smijući se.

— Hm, to me navodi na jednu neobičnu misao.

Pa klimnu glavom i ode dalje. Inače, bio je nekako zadovoljan. Nas dvojica razgovaramo na vrlo lošem francuskom jeziku.

ČETVRTO POGLAVLJE

Današnji je dan bio smiješan, ružan, besmislen. Jedanaest je sati uvečer. Sjedim u svojoj sobici i prisjećam se svega. Počelo je tako što sam jutros ipak bio primoran da igram na ruleti za račun Poline Aleksandrovne. Uzeo sam svih njenih sto šezdeset fridrihsdora, ali pod dva uvjeta — prvo, da neću igrati s njom popola, to jest, ako dobijem, da neću ništa zadržati za sebe, a drugo, da će mi večeras Polina razjasniti radi čega joj je zapravo toliko potrebno da dobije na kocki, i koliko joj novaca zapravo treba. Jer, ipak nikako ne mogu vjerovati da joj je stalo samo do para. Novci su joj očito prijeko potrebni, i to hitno, radi nekog posebnog cilja. Obećala je da će mi sve razjasniti, pa odoh.

U kockarnici je bila užasna gužva. Kako su ti ljudi drski i kako su svi pohlepni! Progurao sam se do sredine i stao uz sama krupjea, zatim sam počeo polako kušati sreću stavljajući po dva-tri novčića. Dotle sam promatrao i koješta zapažao; učinilo mi se da sam račun u igri ne znači bogzna šta i da uopće nema one važnosti koju mu pridaju mnogi kockari. Oni sjede za iscrtanim papirićima, bilježe što je izišlo, broje, izračunavaju šanse, proračunavaju, napokon stavljaju i — gube isto onako kao i mi, obični smrtnici, koji igramo bez računa. Ali sam zato izvukao jedan zaključak koji mi se čini točan — zaista, u nizanju slučajnih šansa postoji, ako baš ne neki sustav a ono bar neki red — što je, naravno, vrlo čudno. Događa se, na primjer, da

nakon dvanaest srednjih brojeva slijede dvanaest posljednjih; dvaput se, recimo, kuglica zaustavi na tih posljednjih dvanaest pa prijeđe na prvih dvanaest. Nakon dvanaest prvih prijeđe opet na dvanaest srednjih, zaustavi se tri-četiri puta na srednjima i opet prijeđe na dvanaest posljednjih i, pošto se tu zaustavi dva puta, prijeđe na prve, na prvima se zaustavi jedanput, pa se opet triput zaustavi na srednjima, i tako se to nastavlja po sat i pol ili dva sata. Jedan, tri pa dva; jedan, tri pa dva. To je vrlo zanimljivo. Jedan dan ili jedno prijepodne, na primjer, crveno se smjenjuje sa crnim i obratno, gotovo bez ikakva reda i svaki čas, tako da crveno ili crno ne iziđe vise od dva-tri puta za redom. Sutradan pak, ili druge večeri, redom izlazi samo crveno, događa se, na primjer, da iziđe više od dvadeset dva puta uzastopce, i tako se to neprestano nastavlja u toku nekog Vremena, primjerice u toku cijelog dana. Mnogo mi je šta o tome razjasnio mister Astley, koji je cijelo prijepodne prostajao pored kockarskih stolova a da ni jednom nije sam ništa stavio.

Što se pak mene tiče, prokockao sam sve do posljednje pare, i to vrlo brzo. Čim sam došao, stavio sam dvadeset fridrihsdora na par i dobio, pa sam stavio pet i ponovo dobio, i tako još dva-tri puta. Mislim da mi se za pet-šest minuta našlo u rukama oko četiristo fridrihsdora. Tada je trebalo da odem, ali se u meni javio nekakav čudan osjećaj, nekakvo izazivanje sudbine, nekakva želja da je zvrcnem po nosu, da joj isplazim jezik. Stavio sam najveći dopušteni ulog, četiri stotine guldena, i izgubio. Zatim sam se ražestio, izvadio sve što mi je bilo ostalo, stavio opet na isto i opet izgubio, nakon čega sam otišao od stola kao ošamućen. Nisam još pravo ni shvatio što mi se dogodilo, i tek sam pred sam ručak kazao Polini Aleksandrovnoj da sam sve izgubio. Sve dotle sam lunjao po parku.

Za ručkom sam opet bio uzbuđen, isto onako kao i prije tri dana. Francuz i Mlle Blanche opet su ručali s nama. Pokazalo se da je Mlle Blanche bila jutros u kockarnici i prisustvovala mojim pothvatima. Ovaj put je nekako pažljivije povela razgovor sa mnom. Francuz je bio neposredniji i samo me pripitao jesam li prokockao svoje pare. Rekao bih da sumnja na Polinu. Jednom riječju, tu se nešto krije. Slagao sam i rekao da sam svoje prokockao.

General se neobično iznenadio — otkud mi tolike pare? Kazao sam mu da sam počeo od deset fridrihsdora, da sam šest-sedam

puta uzastopce dobio udvostručene uloge i tako se domogao pet-šest tisuća guldena, a da sam onda u dva maha sve izgubio.

Sve je to, naravno, zvučalo vjerojatno. Govoreći to, zirnuo sam na Polinu, ali nisam mogao na njenu licu ništa razabrati. Ipak je pustila da lažem i nije me ispravila. Odatle sam zaključio da je i trebalo da slažem i zatajim da sam igrao za njen račun. Kako bilo da bilo, pomislio sam, ona mi duguje objašnjenje, i maloprije mi je obećala da će mi koješta otkriti.

Očekivao sam da će mi general nešto prigovoriti, ali je šutio. Međutim, opazio sam mu na licu uzrujanost i nemir. Možda mu je, u onako lošem položaju, bilo naprosto teško čuti da je tako lijepa hrpa zlata prošla za četvrt sata kroz ruke takve nepromišljene budale kao što sam ja.

Sve mi se čini da je sinoć došlo do nekakve žestoke prepirke između njega i Francuza. Zaključali su se bili u sobu i dugo i žustro o nečemu raspravljali. Francuz je otišao od njega nekako srdit, a jutros je rano opet došao generalu — vjerojatno da nastavi s njim sinoćnji razgovor.

Pošto je čuo za moj gubitak, Francuz je zajedljivo, pa čak i pakosno, napomenuo da je trebalo da budem razboritiji. Ne znam zašto je još dodao da Rusi, premda se mnogi od njih kockaju, nisu, po njegovu mišljenju, čak ni za to sposobni.

— A ja opet mislim da je ruleta kao stvorena za Ruse — rekoh, a kad se Francuz na te moje riječi prezirno osmjehnuo, nadodah da je istina, naravno, na mojoj strani, jer, kad govorim o Rusima kao o kockarima, kudikamo ih više kudim nego hvalim, pa da se valjda meni može vjerovati.

— A na čemu zasnivate to svoje mišljenje? — priupita me Francuz.

— Na tome što je u katekizam vrlina i vrednota civiliziranog zapadnjaka ušla u toku historije, i to gotovo kao glavna točka, sposobnost stjecanja kapitala. A Rus ne samo što nije sposoban da stekne kapital nego ga čak i rasipa nekako nasumce i ružno. Međutim, nama, Rusima, novci nisu ništa manje potrebni — dometnuh — pa se, prema tome, vrlo rado i vrlo lako laćamo takvih sredstava kao što je, na priliku, ruleta, gdje se čovjek može obogatiti

naglo, za dva sata, bez po muke. To nas neobično privlači, a budući da i igramo nasumce, bez truda, dakako da i gubimo!

— To je donekle istina — pripomenu Francuz, zadovoljan sam sobom.

— Ne, to nije istina, i stidite se što tako govorite o svojoj domovini — pripomenu general ozbiljno i uvjerljivo.

— Ali, molim vas — odvratih mu — ako ćemo pravo, još se ne zna što je odvratnije: ruska gadost ili njemački način bogaćenja poštenim radom?

— Kakva ružna misao! — uskliknu general.

— Kakva ruska misao! — uskliknu Francuz.

Smijao sam se, gorio od želje da ih zavadim.

— A ja bih radije proveo cijeli život u kirgiskom šatoru — uzviknuh — nego da se klanjam njemačkom idolu.

— Kakvom to idolu? — uzviknu general, koji se već ozbiljno naljutio.

— Njemačkom načinu zgrtanja blaga. Nisam ovdje dugo, ali, svejedno, ono malo što sam ovdje uspio uočiti i provjeriti ozlojeđuje moju tatarsku narav. Bogami, ne trebaju mi takve vrline! Već sam jučer uspio obići ovdje desetak vrsta po okolici. E pa, to je navlas ono isto što se nalazi u poučnim njemačkim knjižicama sa sličicama: posvuda ovdje u njih svaka kuća ima svog fatera, strašno neporočnog i neobično čestitog. Toliko je čestit da mu se čovjek ne usuđuje prići. A ja nikako ne trpim čestite ljude kojima se ne usuđujem prići. Svaki takav fater ima svoju obitelj i uvečer svi oni naglas čitaju poučne knjige. Više kućice šume brijestovi i kestenovi. Sunce zalazi, na krovu roda, sve je neobično poetično i ganutljivo... A vi se, gospodine generale, nemojte ljutiti, dopustite da pričam što ganutljivije. I sam se sjećam kako je moj pokojni otac isto tako pod lipama, u vrtu, čitao uvečer meni i majci slične knjižice... Pa valjda mogu onda suditi o tome kako treba. Ovdje, dakle, svaka takva obitelj robuje i slijepo se pokorava fateru. Svi rade kao marva i svi zgrću pare kao Čifuti. Recimo da je fater već zgrnuo toliko i toliko guldena i računa da starijem sinu preda obrt ili zemlju; radi toga ne daju kćerci miraza, pa ona ostaje usidjelica. Radi toga i mlađeg sina prodaju kao slugu ili u vojsku a novac stavljaju na stranu. Ovdje zbilja tako rade, raspitivao sam se. Sve to rade iz pukog poštenja, iz

prevelikog poštenja, tako da i mlađi sin vjeruje đa su ga prodali iz pukog poštenja, a to je već ideal, kad se sama žrtva raduje što je vode na klanje. I što biva dalje? Dalje biva to da ni starijem sinu nije mnogo lakše. Ima vam on nekakvu Amalchen s kojom je vezan srcem, ali se ne može oženiti njome zato što još nisu nagomilali dovoljno guldena. I oni isto tako strpljivo i iskreno čekaju i idu nasmiješeni na klanje. Amalchen su već upali obrazi, vene. Napokon, nakon dvadesetak godina, imutak se umnogostručio, guldeni su časno i pošteno nagomilani. Fater blagoslivlje četrdesetogodišnjeg starijeg sina i tridesetpetogodišnju Amalchen sasušenih prsa i crvena nosa... Uz to plače, čita prodiku i umire. Stariji se sin pretvara i sam u kreposnog fatera i ponavlja se ista priča. I tako, nakon pedeset ili sedamdeset godina, unuk prvog fatera zaista je već stekao priličan kapital i predaje ga u ruke svom sinu, ovaj svome, ovaj opet svome, i iza pet-šest pokoljenja izlegne se odatle barun Rothschild ili Hoppe i komp, ili vrag zna već šta. E pa, zar to nije veličanstven prizor — stogodišnji ili dvjestogodišnji naslijeđen trud, strpljenje, um, poštenje, karakter, ustrajnost, račun i roda na krovu! Što hoćete više, ta iznad toga nema ničega uzvišenijeg, i s tog stanovišta oni već počinju suditi cijelom svijetu, a krivce, to jest one koji se i najmanje razlikuju od njih, odmah kažnjavaju. Eto vidite, tako vam je to, a ja ću radije tjerati kera na ruski način ili zgrtati pare na ruleti. Neću da budem Hoppe i komp. nakon pet pokoljenja. Meni su novci potrebni za mene samog, i ne smatram čitava sebe za nešto nužno i dodatno kapitalu. Znam da sam svašta nadrobio, ali neka! Takva su moja uvjerenja.

— Ne znam ima li mnogo istine u svemu tome što ste nam napričali — napomenu general zamišljeno — ali pouzdano znam da počnete nesnosno lakrdijati čim vam se i najmanje dopusti da se razmašete...

Po svom običaju, ne dovrši. Kad god bi naš general počeo govoriti o nečemu što bi bilo iole značajnije od svakodnevnog razgovora, nikad ne bi dovršio. Francuz je nehajno slušao, ponešto izbuljenih očiju. On nije gotovo ništa shvatio od onoga što sam rekao. Polinin je pogled odavao nekakvu oholu ravnodušnost. Reklo bi se da nije čula samo mene nego baš ništa od svega onoga što je bilo rečeno za stolom.

PETO POGLAVLJE

Bila je neobično zamišljena, ali čim smo ustali od stola, rekla mi je neka pođem s njom u šetnju. Poveli smo djecu i zaputili se u park, prema vodoskoku.

Kako sam bio neobično uzbuđen, lanuo sam glupo i grubo zašto je tad naš markiz des Grieux, Francuzić, ne samo ne prati kad ona kuda izlazi, nego i ne govori s njom po cijele dane.

— Zato što je hulja — odgovori ona čudno.

Još je nikad nisam bio čuo da tako govori o des Grieuxu, pa sam ušutio, jer sam se bojao da pravo ne shvatim tu ozlojeđenost.

— A jeste li primijetili da se danas nije slagao s generalom?

— Htjeli biste znati što je posrijedi — odvrati ona hladno i razdražljivo. — Znate da je general založio sve kod njega, da je cijelo imanje njegovo, i da će, ako baka ne umre, odmah pripasti Francuzu sve što je kod njega založeno.

— A, tako, onda je zbilja istina da je sve založeno? Čuo sam za to, ali nisam znao da je baš sve.

— Pa nego šta?

— E, onda, zbogom mademoiselle Blanche — pripomenuh. — Onda ona neće biti generalica! Znate šta, meni se čini da je general toliko zaljubljen u nju da će se možda i ustrijeliti ako ga mademoiselle Blanche ostavi. U njegovim je godinama opasno tako se zaljubiti.

— I meni se čini da će mu se nešto dogoditi — zamišljeno će Polina Aleksandrovna.

— Pa to je sjajno — uzviknuh — nije mu mogla grublje pokazati da bi se udala za njega samo radi para. Nije čak gledala ni na pristojnost, postupila je bez ikakvih ceremonija. Divota! A što se tiče bake, ima li što komičnije i prljavije nego slati brzojav za brzojavom i pitati: je li umrla, je li umrla? A? Kako se to vama sviđa, Polina Aleksandrovna?

— Sve su to gluposti — presiječe me ona gadljivo u riječi. — A ja se opet čudim što ste vi tako dobro raspoloženi. Čemu se radujete? Ne radujete se valjda što ste prokockali moje novce?

— A što ste mi ih dali da ih prokockam? Rekao sam vam da ne mogu igrati za tuđi račun, a pogotovo ne za vaš. Učinit ću sve što mi zapovjedite, ali ishod ne zavisi od mene. Lijepo sam vas upozorio da iz toga neće ništa biti. Recite mi, jeste li jako utučeni što ste izgubili toliko novaca! I što će vam toliki novci?

— Čemu ta pitanja?

— Pa, sami ste obećali da ćete mi razjasniti... Čujte, čvrsto sam uvjeren da ću dobiti kad budem igrao za sebe (imam dvanaest fridrihsdora). A onda uzimajte od mene koliko vam god treba.

Ona se prezirno nakrevelji.

— Nemojte se ljutiti što vam to predlažem — produžih. — Toliko sam prožet spoznajom da sam ništica pred vama, to jest u vašim očima, da možete od mene čak i novce primiti. Moj vas dar ne može povrijediti. A, osim toga, prokockao sam vaše novce.

Ona me hitro pogleda i, zapazivši da govorim razdražljivo i sarkastično, opet skrene razgovor na drugu stranu:

— Vas ne mogu moji poslovi nimalo zanimati. Ako baš hoćete znati, jednostavno sam se zadužila. Uzajmila sam novaca i htjela bih to vratiti. Pala mi je na um luda i čudna misao da ću svakako dobiti na kocki, ovdje, u kockarnici. Otkud mi ta misao, ne znam, ali sam povjerovala u nju. Tko zna, možda sam baš zato i povjerovala što mi nije ostalo ništa drugo da biram.

— Ili zato što vam je bilo i te kako potrebno da dobijete na kocki. Baš kao što se utopljenik hvata za slamku. Priznajte i sami da utopljenik ne bi, kad se ne bi utapljao, smatrao slamku za granu.

Polina se začudi.

— Kako, pa zar se i sami u to ne uzdate? — priupita me. — Prije dva tjedna sami ste mi govorili nadugo i naširoko o tome kako ste uvjereni da ćete dobiti ovdje na ruleti, i uvjeravali ste me kako ne treba da vas smatram za luđaka. Ili, da se niste tada šalili? Ali, sjećam se da ste govorili tako ozbiljno da se to nikako nije moglo shvatiti kao šala.

— To je istina — odvratih zamišljeno — i sad sam čvrsto uvjeren da ću dobiti na kocki. Čak ću vam priznati da ste me sad naveli na pitanje: zašto zapravo moj današnji besmisleni i grozni gubitak nije ostavio u meni ni traga sumnje? Svejedno sam čvrsto uvjeren da ću svakako dobiti na kocki čim počnem igrati za svoj račun.

— A zašto ste toliko u to uvjereni?

— Da vam pravo kažem, ne znam. Samo znam da moram dobiti, da je i meni to jedini izlaz. Pa eto, možda mi se zato i čini da svakako moram dobiti.

— Prema tome, i vama je novac i te kako potreban, kad ste tako fanatično uvjereni?

— Kladio bih se da sumnjate da sam ja kadar osjećati ozbiljnu potrebu?

— Meni je to svejedno — odgovori Polina tiho i ravnodušno. — Ako baš hoćete, da, sumnjam da vas muči nešto ozbiljno. Vi možete patiti, ali ne ozbiljno. Vi ste nesređen i neuravnotežen čovjek. Što će vama novci? U svim onim razlozima koje ste mi tada naveli, nisam otkrila ničega ozbiljnog.

— Da, zbilja, rekli ste da morate vratiti dug — utekoh joj se u riječ. — Bit će to lijep dug! Da niste dužni Francuzu?

— Kakva su to pitanja? Danas ste nekako posebno prgavi. Da niste pijani?

— Znate da ja dopuštam sebi da sve kažem i da vas koji put vrlo otvoreno ispitujem. Ponavljam da sam vaš rob, a pred robovima nema stida, rob vas ne može uvrijediti.

— Sve je to glupost! I nikako ne trpim tu vašu »ropsku« teoriju.

— Upamtite da ne govorim o svom ropstvu zato što bih želio biti vaš rob, nego naprosto govorim o tome kao o činjenici koja uopće ne zavisi od mene.

— Kažite mi otvoreno što će vam novci?

— A što vas to zanima?

— Kako hoćete — odvrati ona i ponosito odmahnu glavom.

— Ne trpite teoriju o ropstvu a zahtijevate da vam robujem: »Odgovaraj, a ne prosuđuj!« Pa dobro, neka vas voda nosi. Što će mi novci, pitate me? Kako što će mi? Novac je sve!

— Razumijem, ali ne treba zapadati u takvo ludilo od želje za njim! Ta vi ste, eto, dotjerali do mahnitosti, do fatalizma. Tu se nešto krije, neki posebni cilj. Govorite bez uvijanja, jer ja tako hoću!

Kao da se rasrdila, a strašno mi se svidjelo što me tako ljutito ispituje.

— Dakako da imam cilj — rekoh — ali ne bih znao objasniti kakav. Ništa drugo nego da bih s novcima i za vas bio drugi čovjek, a

ne rob.

— A kako? Kako ćete to postići?

— Kako ću to postići? Šta, ne možete shvatiti čak ni to da mogu postići da ne gledate na me samo kao na roba. Eto, to je ono što ne želim, takva iščuđavanja i nedoumice!

— Pa, govorili ste da uživate u tom robovanju. I sama sam tako mislila.

— I sami ste tako mislili — uzviknuh osjećajući nekakav čudan užitak. — Ah, kako je lijepa ta vaša naivnost! Pa da, da, ja uživam da vam robujem. Ima, ima užitka i u najnižem stupnju poniženja i beznačajnosti! — nastavih buncati. — Vrag bi ga znao, možda ima užitka i u biču, kad bič pada na leđa i kida meso na komadiće. Ali možda ja želim okušati i druge užitke. Maloprije mi je general pred vama za stolom održao prodiku za onih sedamsto rubalja na godinu, koje možda neću nikad dobiti od njega. Markiz des Grieux promatra me uzvijenih obrva a da me uopće ne primjećuje. A ja opet možda žarko želim da povučem markiza des Grieuxa pred vama za nos.

— Govorite kao žutokljunac. U svakom se položaju može čovjek ponijeti dostojanstveno. Ako je riječ o borbi, ona može čovjeka samo uzvisiti, a ne poniziti.

— Baš kao iz čitanke! Zamislite samo da se ja možda ne znam ponijeti dostojanstveno. To jest, recimo da sam i dostojanstven čovjek, ali se ne znam ponijeti dostojanstveno. Shvaćate li da može biti tako? Pa svi su Rusi takvi, a znate zašto? Zato što su Rusi suviše bogato i mnogostruko nadareni da bi mogli brzo poprimiti formu koja im dolikuje. Tu je riječ o formi. Mi smo, Rusi, mahom toliko bogato nadareni da nam je za doličnu formu potrebna genijalnost. E, a genijalnosti najčešće nedostaje jer nje ionako malo ima. Samo kod Francuza, i možda kod još nekih Evropljana, forma je tako čvrsto određena da čovjek može djelovati izvanredno dostojanstveno a da bude posve nedostojan. Zato baš forma kod njih toliko znači. Francuz će otrpjeti uvredu, pravu, krvavu uvredu a da se neće ni namrštiti, ali zvrčku po nosu neće nipošto podnijeti, jer je to kršenje usvojene i uvriježene forme pristojnosti. I zato su naše gospođice tako slabe prema Francuzima što je kod njih forma tako lijepa. Uostalom, po mom mišljenju, tu i nema nikakve forme nego je

samo pijetao, le coq gaulois[44]. Doduše, to i ne mogu dobro shvatiti jer nism žensko. Možda su pijetlovi i dobri. Ma, i inače sam se previše zabrbljao, a vi me ne prekidate. Prekidajte me češće u riječi! Kad govorim s vama, htio bih iskazati sve, sve, sve. Gubim svaku formu. Slažem se, dapače, da meni ne nedostaje samo forma nego i bilo kakva vrlina. To vam, evo, izjavljujem. Čak mi nije stalo ni do kakvih vrlina. Sad je u meni sve zapelo. I sami znate zašto. Nemam nijedne ljudske misli u glavi. Već odavno ne znam što se zbiva u svijetu, ni u Rusiji ni ovdje. Proputovao sam, eto, kroz Dresden a da se uopće ne sjećam kakav je taj Dresden. I sami znate što me je svega zaokupilo. Kako nemam nikakve nade a u vašim sam očima nula, govorim vam ovako otvoreno — samo vas posvuda vidim, sve mi je ostalo svejedno. Zašto i kako vas volim, ne znam. A znate li da možda uopće niste lijepi! Zamislite, ne znam ni jeste li lijepi, čak ni u licu. Srce zacijelo nemate dobro; um vam nije plemenit; to je lako moguće.

— Možda zato i računate da ćete me potkupiti novcem što ne vjerujete da sam plemenita — reče ona.

— Kad sam to ja računao da ću vas potkupiti novcem? — uzviknuh.

— Zabrazdili ste pa ste izgubili nit. Ako ne mene a ono moje poštovanje mislite kupiti novcem.

— Ma ne, uopće nije tako. Rekao sam vam da mi je teško to razjasniti. Vi me sputavate. Nemojte se ljutiti na moje brbljarije. Shvaćate zašto se na mene ne treba ljutiti — ja sam naprosto lud. A, uostalom, svejedno mi je, baš ako se i ljutite. Gore, u svojoj sobici, treba samo da se prisjetim, da zamislim kako vam šušti haljina pa da bih mogao sam sebi izgristi ruke. A zašto se vi na mene ljutite? Zato što nazivam sam sebe robom? Iskoristite, iskoristite moje ropstvo, iskoristite ga! A znate li da ću vas jednog dana ubiti! Neću vas ubiti zato što vas više neću voljeti, ni iz ljubomore, nego tako, naprosto ću vas ubiti jer mi ponekad dođe da vas pojedem. Smijete se...

— Uopće se ne smijem — reče ona gnjevno. — Zapovijedam vam da šutite!

I ušutje jedva dišući od gnjeva. Bogme ne znam je li lijepa, ali i sam je oduvijek volio gledati kad tako preda mnom ušuti, i zato sam

često volio izazvati njen gnjev. Možda je ona to i zapazila pa se navlas ljutila. To joj i rekoh.

— Kakva gadarija! — uskliknu ona gadeći se.

— Baš me briga — nastavih. — A znate li da je opasno da nas dvoje sami hodamo, višeput me nešto neodoljivo vuklo da vas istučem, iznakazim, ugušim. I šta mislite da do toga neće doći? Vi ćete me razjariti. Neću se valjda poplašiti skandala? Ili vašeg gnjeva? Šta me briga za vaš gnjev! Volim vas bez nade i znam da ću vas nakon toga još tisuću puta više voljeti. Ako vas jednog dana ubijem, morat ću se valjda i sam ubiti. E, ali neću se ubiti dokle god budem mogao, da bih što dulje osjećao tu nesnosnu bol da ostanem bez vas. Znate li što je nevjerojatno, da vas svakim danom sve više volim, iako je to gotovo nemoguće. I kako da onda ne budem fatalist? Sjećate li se kako sam vam prekjučer, na Schlangenbergu, šapnuo, kad ste me izazvali: »Recite samo jednu riječ i skočit ću u ovaj ponor!« Da ste rekli tu riječ, bio bih odmah skočio. Zar zbilja ne vjerujete da bih skočio?

— Kakvo glupo naklapanje! — uzviknu ona.

— Nije me briga je li glupo ili pametno — uzviknuli. — Samo znam da pred vama moram govoriti, govoriti i govoriti, pa i govorim. Uz vas gubim svaku taštinu i sve mi je svejedno.

— A zašto bih vas tjerala da skočite sa Schlangenberga? — reče ona hladno i nekako osobito uvredljivo. — Od toga ne bih imala nikakve koristi.

— Krasno! — uzviknuh. — Namjerno ste upotrijebili tu krasnu riječ »korist« da me ubijete u pojam. Prozirem vas skroz-naskroz. Ne biste imali nikakve koristi, kažete? Ali užitak je uvijek koristan, a silna, neograničena vlast, pa i nad muhom, također je svojevrstan užitak. Čovjek je po prirodi despot i voli druge mučiti. Vi to strašno volite.

Sjećam se da me je promatrala nekako osobito pažljivo. Bit će da mi je lice izražavalo sve moje nerazumne i besmislene osjećaje. Sjećam se da je naš razgovor uistinu tekao gotovo od riječi do riječi ovako kako sam ga ovdje zapisao. Oči su mi se podlile krvlju. Na krajevima usana hvatala mi se pjena. A što se tiče Schlangenberga, kunem se čašću, čak i sad: da mi je tada zapovjedila da se

sunovratim, bio bih se sunovratio! Da je samo u šali rekla, da je prezirno, posprdno rekla — i tada bih bio skočio!

— Pa dobro, vjerujem vam — rekla je, ali onako kako samo ona umije ponekad reći, odajući takav prezir i zlobu, takvu uznositost da bih je, bome, bio kadar ubiti u tom trenutku. Stavljala je život na kocku. Ni to joj nisam slagao kad sam rekao.

— Niste kukavica? — priupita me iznenada.

— Ne znam, možda i jesam kukavica. Ne znam... o tome nisam već odavno razmišljao.

— Kad bih vam rekla: »Ubijte tog čovjeka!« biste li ga ubili?

— Koga?

— Koga ja budem htjela.

— Francuza?

— Ne pitajte već odgovarajte! Koga vam pokažem. Hoću da znam jeste li sad ozbiljno govorili? — Toliko je ozbiljno i nestrpljivo čekala odgovor da mu je postalo nekako čudno pri duši.

— Ama, hoćete li mi već jednom reći što se to uopće događa! — uzviknuh. — Što je, bojite li me se, što li? I sam vidim svu tu zbrku. Vi ste pastorka propalice i luđaka obuzetog strašću prema onom vragu — Blanche. Zatim je tu onaj Francuz, sa svojim tajanstvenim utjecajem na vas, a sad mi tako ozbiljno postavljate... to pitanje. Da bar znam što je posrijedi; inače ću pošašaviti i počiniti neku glupost. Ili, da se ne stidite da me udostojite iskrenošću? Pa zar se vi možete stidjeti prema mnom?

— S vama uopće ne razgovaram o tome. Pitala sam vas nešto i čekam odgovor.

— Dakako da bih ubio — uzviknuh — koga god zapovjedite da ubijem, ali zar biste mogli... zar ćete mi to zapovjediti?

— A što mislite, da ću se sažaliti na vas? Zapovjedit ću vam, a sama ću ostati po strani! Hoćete li to moći podnijeti? Ma nećete, gdje biste vi! Možda biste i ubili po nalogu, ali biste onda došli da i mene ubijete zato što sam se usudila da vam to naredim.

Na te riječi kao da me nešto ošinulo po glavi. I tada sam, naravno, smatrao to njeno pitanje napola kao šalu, kao izazov, ali je sve to suviše ozbiljno izrekla. Ipak sam bio preneražen što se tako izrazila, što zadržava za sebe takvo pravo nada mnom, što prihvaća takvu vlast nada mnom i što tako otvoreno govori: »Srljaj u propast,

a ja ću ostati po strani.« U tim je njenim riječima bilo nečega toliko ciničnog i bezočnog da je to, po mom mišljenju, bilo ipak malo previše. Pa kako nakon svega ovoga gleda na mene? Ovo je već prešlo granicu ropstva i beznačajnosti. Ovakvim me gledanjem uznijela do sebe. I, koliko god besmisleno, koliko god nevjerojatan bio sav taj naš razgovor, srce mi je ipak zadrhtalo.

Odjednom se ona zakikota. Sjedili smo na klupi, kraj djece što su se igrala, baš pred onim mjestom gdje se zaustavljaju ekipaže i iskrcava publika koja zatim ide alejom u kazino.

— Vidite li onu debelu barunicu? — uzviknu. — To je barunica Wurmerheim. Doputovala je tek prije tri dana. A vidite li joj muža, onog dugačkog, suhonjavog Prusa, sa štapom u ruci? Sjećate li se kako se prekjučer zagledao u nas? Hajde, pristupite sad odmah barunici, skinite šešir i recite joj nešto na francuskom!

— A zašto?

— Kleli ste se da biste skočili sa Schlangenberga, kunete se da ste spremni ubiti čovjeka ako vam zapovjedim. Umjesto svih tih ubojstava i tragedija, želim se samo malo nasmijati. Poslušajte me bez pogovora! Hoću da vidim kako će vas barun istući štapom.

— Izazivate me, mislite da neću to učiniti?

— Da, izazivam vas, a sad idite, jer ja tako hoću!

— Molim lijepo, idem, iako je taj vaš hir besmislen. Samo pazite, da ne pričinimo generalu neugodnosti, a on vama? Tako mi boga, ne brinem se za sebe nego za vas, pa i za generala. I kakva vas je to mušica spopala da vrijeđam ženu?

— Ama, vi ste, kako vidim, samo brbljavac — prezirno će ona. — Samo što su vam se oči maloprije podlile krvlju, a i to je bilo možda jedino zato što ste popili mnogo vina za ručkom. Kao da i sama ne znam da je to i glupo, i ružno, i da će se general naljutiti? Ali, eto, naprosto hoću da se nasmijem. Eto, hoću, i gotovo! I tko kaže da ćete vrijeđati ženu? Prije će vas izbatinati.

Okrenuh se i pođoh bez riječi da izvršim njezinu zapovijed. Naravno, bilo je to glupo i, naravno, nisam se znao izvući, ali, sjećam se, da sam se počeo približavati barunici, kao da me je neki vrag podbo, obuzela me nekakva dječačka obijest. A bio sam i strašno uzrujan, baš kao da sam bio pijan.

ŠESTO POGLAVLJE

Prošlo, je, evo, već dva dana od tog glupog događaja. Koliko vike, larme, pričanja i galame! I kakva zbrka, gužva, glupost i gadarija, a svemu sam ja kriv. Ma, uostalom, ponekad sve to biva i smiješno, bar meni. Nije mi ni samom jasno što mi je, jesam li uistinu izbezumljen, ili sam jednostavno zabrazdio pa se nepristojno vladam sve dotle dok me ne svežu. Na mahove mi se čini da silazim s uma. A na mahove mi se opet čini da još nisam daleko od djetinjstva, od školskih klupa, i da samo zbijam đačke šale.

Polina je tome kriva, svemu je tome Polina kriva. Možda ne bi ni bilo tih nestašluka da nije nje. A tko zna, možda sve to činim iz očaja (koliko god, uostalom, bilo glupo tako prosuđivati). I nije mi jasno, nije mi jasno što je u nje lijepo. Ono, da je lijepa, lijepa je; rekao bih da je lijepa. Pa i drugima je zavrtjela glavom. Visoka je i dobro građena. Samo je vrlo tanka. Rekao bih da bi je čovjek mogao svu zavezati u čvor, ili presaviti nadvoje. Stopalo joj je usko i dugačko — da svisneš! Upravo da svisneš. Kosa joj ima riđ preljev. Oči su joj baš kao u mačke, ali kako samo umije uznosito i oholo gledati! Prije četiri mjeseca, upravo kad sam stupio u službu, jedne je večeri, u dvorani, dugo i vatreno razgovarala s des Grieuxom. I tako ga je gledala... da sam poslije, kad sam se vratio u svoju sobu da legnem, uvrtio sebi u glavu da ga je bila čušnula — netom ga je bila ćušnula, stoji pred njim i gleda ga... Eto, te večeri sam je i zavolio.

Uostalom, da nastavim priču!

Sišao sam stazom do aleje, stao nasred aleje čekajući barunicu i baruna. Na pet koraka od njih skinuh šešir i naklonih se.

Sjećam se da je barunica bila u svilenoj, svijetlosivoj, beskrajno širokoj haljini, s naborima, krinolinom i povlakom. Malena je i neobično debela, strašno tustog i otoboljenog podvoljka tako da joj se uopće ne vidi vrat. Lice joj je grimiznocrveno. Oči sitne, opake i drske. Hoda baš kao da sve udostojava milošću. Barun je suhonjav i visok. Lice mu je, kao u većine Nijemaca, iskrivljeno i izbrazdano tisućom sitnih bora, nosi naočale, četrdeset i pet mu je godina. Noge mu počinju tako reći od prsa; znak plemenite rase. Ponosit je kao paun. Pomalo nespretan. U izrazu lica ima nečega ovnujskog, što na svoj način nadomješta dubokoumnost.

Sve sam to zapazio u tri sekunde.

Moj naklon i šešir u ruci jedva da su u prvi mah privukli njihovu pozornost. Samo se barun malko namrštio. Barunica je naprosto klizila pravo na mene.

— Madame la baronne — progovorih jasno i glasno, naglašavajući svaku riječ — j'ai l'honneur d'être votre esclave[45].

Zatim se poklonih, nataknuh šešir i prođoh mimo baruna, okrenuvši lice uljudno prema njemu i osmjehujući se.

Polina mi je bila zapovjedila da skinem šešir, a poklonio sam se i našalio na svoju ruku. Ne znam koji mi je bio vrag. Baš kao da se nisam mogao zaustaviti.

— Hej! — viknu ili, bolje reći, huknu barun obraćajući mi se srdito i začuđeno.

Okrenuh se i zastadoh uljudno i u iščekivanju, svejednako ga gledajući i smješkajući se. On je, očito, bio u nedoumici i uzvio je obrvama do nec plus ultra[46]. Sve se više i više mrgodio. Barunica se također okrenula prema meni gnjevno i začuđeno. Prolaznici se počeše zagledati u nas. Po neki čak i zastajkivahu.

— Hej! — huknu opet barun još dvaput bučnije i dvaput gnjevnije.

— Jawohl[47] — otegnuh gledajući mu i dalje u oči.

— Sind Sie rasend?[48] — viknu on i zamahnu štapom, pribojavajući se, čini se, već pomalo. Možda ga je zbunjivalo moje odijelo. Bio sam vrlo pristojno, čak i kicoški obučen, kao čovjek koji svakako pripada najpristojnijoj publici.

— Ja wo-o-hl! — proderah se odjednom iz svega glasa, otežući ono »o« kao što ga otežu Berlinci koji u razgovoru svaki čas upotrebljavaju riječ »ja wohl«, otežući glas »o« manje ili više, ne bi li izrazili različne tančine misli i osjećaja.

Barun i barunica hitro se okrenuše i gotovo pobjegoše u strahu od mene. Neki u publici progovoriše, a drugi me gledahu u nedoumici. Uostalom, ne sjećam se baš dobro.

Okrenuh se i pođoh običnim korakom prema Polini Aleksandrovnoj. Ali, nisam još došao ni na sto koraka do njene klupe kadli vidjeh kako ustaje i odlazi s djecom put hotela.

Sustigoh je na samu ulazu.

— Obavio sam... tu glupost — rekoh poravnavajući se s njom.

— Pa šta onda? Sad se ispetljavajte kako znate — odvrati a da me čak i ne pogleda, te pođe uza stube.

Cijelu sam tu večer lunjao po parku. Kroz park, pa onda kroz šumu, stigao sam čak u drugu kneževinu. U nekakvoj sam kolibi jeo kajganu i pio vino — i za tu su mi idilu oderali talir i pol.

Tek sam se u jedanaest sati vratio kući. Odmah me pozvaše generalu.

Naši su uzeli u hotelu dva apartmana; imaju četiri sobe. Prva je — velika — salon, s klavirom. Do nje je opet velika soba — generalov kabinet. Tu me čekao stojeći nasred kabineta u neobično veličanstvenoj pozi. Des Grieux se bio izvalio na divan.

— Milostivi gospodine, dopustite da vas upitam što ste to uradili? — poče general obraćajući se meni.

— Želio bih, gospodine generale, da odmah prijeđete na stvar — rekoh. — Vjerojatno želite govoriti sa mnom o mom današnjem susretu s jednim Nijemcem?

— S jednim Nijemcem? Taj je Nijemac barun Wurmerheim i vrlo ugledna ličnost, molim lijepo! Ružno ste se ponijeli prema njemu i barunici.

— Nipošto.

— Poplašili ste ih, milostivi gospodine — viknu general.

— Ma ni govora! Meni je još iz Berlina ostalo u uhu ono njihovo »jawohl« koje neprestance ponavljaju uz svaku riječ i onako odvratno otežu. Kad sam se sreo s barunom u aleji, odjednom mi je taj »jawohl«, ne znam zašto, pao na um i nekako me razdražio... Osim toga, barunica je već tri puta, kad god smo se sreli, išla ravno na mene, kao da sam nekakav crv kojeg ona može zgaziti. Dopustite da i ja mogu voljeti sama sebe. I tako sam skinuo šešir i uljudno (vjerujte mi, uljudno) rekao: »Madame, j’ai l’honneur d’être votre esclave«. A kad se barun okrenuo i povikao: »Hej!« odjednom me spopao neki vrag pa sam zavikao: »Jawohl!« Čak sam dvaput viknuo, prvi put obično, a drugi put sam otegnuo iz svega glasa. I eto, to je sve.

Priznajem da sam bio vrlo zadovoljan tim posve djetinjastim tumačenjem. Nekako mi se bilo prohtjelo da prikažem svu tu zgodu što besmislenijom.

I što dalje, sve sam više uživao.

— Tjerate li vi to šegu sa mnom, što li? — viknu general.

I okrenu se Francuzu i objasni mu na francuskom da baš tjeram mak na konac. Des Grieux se prezirno osmjehnu i slegnu ramenima.

— Ma nemojte tako, to mi nije ni nakraj pameti! — doviknuh generalu. — Nisam se, naravno, lijepo ponio, i priznajem to posve otvoreno. Moj se postupak može nazvati čak i glupom i nedoličnom huncutarijom, ali ništa više od toga. I znajte, gospodine generale, da se od sveg srca kajem. Ali, ima tu jedna okolnost koja me, po mom mišljenju, oslobađa čak i kajanja. U posljednje vrijeme, ima tome dva, pa i tri tjedna, ne osjećam se dobro — bolestan sam, nervozan, razdražljiv, mušičav i, u nekim trenucima, gubim vlast nad samim sobom. Da vam pravo kažem, višeput me spopala neodoljiva želja da se obratim markizu des Grieuxu i... Ma, uostalom, bolje da ne dovršim, možda bi se čovjek i uvrijedio. Jednom riječju, sve su to znaci bolesti. Ne znam hoće li barunica Wurmerheim uzeti u obzir tu okolnost kad je budem molio za oproštenje (jer, kanim je zamoliti za oproštenje)? Mislim da neće, pogotovo što su tu okolnost, koliko znam, pravnici počeli u posljednje vrijeme zloupotrebljavati. Branitelji u kriminalističkim parnicama vrlo često opravdavaju svoje branjenike, zločince, time da oni u trenutku zločina nisu bili pri sebi i da je to, tobože, nekakva bolest. »Izlemao ga je,« vele, »ali se ničega ne sjeća.« I zamislite, gospodine generale, medicina im daje za pravo — zaista potvrđuje da postoji takva bolest, takva privremena neuračunljivost kad se čovjek gotovo ničega ne sjeća, ili se sjeća napola, ili načetvrt. Ali su barun i barunica ljudi staroga kova, a uz to pruski junkeri i vlastela. Zacijelo još i ne znaju za taj napredak u pravnoj medicini, pa zato i neće prihvatiti moje objašnjenje. Što vi mislite, gospodine generale?

— Dosta, gospodine! — izusti oštro general obuzdavajući negodovanje. — Dosta! Pobrinut ću se da se jednom zauvijek izbavim vaših huncutarija. Nećete se morati ispričavati pred barunom i barunicom. Svaki dodir s vama, pa makar to bila samo vaša molba za oproštenje, bio bi za njih preveliko poniženje. Pošto je doznao da pripadate mom domu, barun je već razgovarao sa mnom u kazinu i, moram vam priznati, malo je nedostajalo pa da zatraži od mene zadovoljštinu. Shvaćate li čemu ste me izvrgli, mene, milostivi

gospodine? Ja, ja sam bio prisiljen da molim baruna za oproštenje, i zadao sam mu riječ da nećete više, već od danas, pripadati mom domu...

— Dopustite, dopustite, gospodine generale, on je, dakle, sam zatražio od vas da ja više ne pripadam vašem domu, kako ste se izvoljeli izraziti?

— Nije, nego sam ja sam smatrao za svoju dužnost da mu dam tu zadovoljštinu i, dakako, barun je bio zadovoljan. Mi se rastajemo, milostivi gospodine! Dugujem vam još ova četiri fridrihsdora i tri florina na ime ovdašnjih troškova. Evo vam ti novci, a evo vam i račun, možete provjeriti. Zbogom! Od sada se više ne poznajemo. Osim briga i neugodnosti, nisam imao ništa drugo od vas. Sad ću pozvati konobara i reći ću mu da od sutra ne odgovaram za vaše troškove u hotelu. Sluga pokoran!

Uzeh novce i papirić na kojem je bio olovkom ispisan račun, naklonih se generalu i rekoh mu vrlo ozbiljno:

— Gospodine generale, to ne može na tome ostati. Vrlo mi je žao što ste doživjeli neugodnosti od baruna, ali, oprostite, sami ste tome krivi. Zašto ste uzeli na sebe da odgovarate za mene barunu? Što znači izraz da pripadam vašem domu? Ja sam samo učitelj u vašoj kući i ništa više. Nisam vam rođeni sin, niti sam pod vašim skrbništvom, i ne možete vi odgovarati za moje postupke. Ja sam pravno kompetentna osoba. Dvadeset i pet mi je godina, diplomirao sam na sveučilištu, plemić sam i vama potpuno strana osoba. Jedino moje beskrajno poštovanje prema vašim vrlinama priječi me da zatražim od vas sad odmah zadovoljštinu, i da mi položite račun zašto ste prisvojili sebi pravo da odgovarate za mene.

General je bio toliko preneražen da je raširio ruke, a onda se obratio Francuzu i brže-bolje mu saopćio da ga umalo nisam sad izazvao na dvoboj. Francuz je prasnuo u smijeh.

— Ali, barunu ne kanim progledati kroz prste — nastavih posve hladnokrvno, nimalo zbunjen smijehom M. des Grieuxa. — A kako ste vi, gospodine generale, danas pristali da saslušate barunove pritužbe i da zastupate njegove interese, te tako postali neka vrsta sudionika u svemu tome, čast mi je izvijestiti vas da ću najkasnije sutra ujutro zatražiti od baruna, u svoje ime, formalno objašnjenje razloga iz kojih se, iako je imao posla samo sa mnom, obratio mimo

mene drugoj osobi, baš kao da ja nisam mogao, ili nisam bio dostojan, da odgovaram sam za sebe.

Dogodilo se ono što sam slutio. Kad je čuo tu novu glupost, general se strašno prepao.

— Kako, pa zar zbilja namjeravate i dalje tjerati tu prokletu glupost! — uzviknu. — Ama, što to radite od mene, o bože! Da se niste usudili, da se niste usudili, milostivi gospodine, jer inače, kunem vam se... I ovdje ima vlasti i ja ću... ja ću... jednom riječju, prema svom položaju... a i barun... jednom riječju, uhapsit će vas i protjerati odavde policijski, da ne pravite izgrede! Shvatite to, gospodine!

Ali, premda je predisao od srdžbe, bio je strašno uplašen.

— Gospodine generale — rekoh pokazujući mirnoću koju je on teško podnosio — nikoga se ne može uhapsiti zbog izgreda dok nije počinio izgred. Ja još nisam ni počeo prečišćavati račune s barunom, i vi još nemate ni pojma u kojem ću obliku ni s kojih osnova pristupiti tom poslu. Želim samo razjasniti kako je došlo do pretpostavke, koja je uvredljiva za mene, da sam pod skrbništvom osobe koja tobože može gospodariti mojom slobodnom voljom. Sasvim se nepotrebno toliko uzrujavate i uznemirujete.

— Za miloga boga, za miloga boga, Alekseju Ivanoviču, okanite se te nerazumne namjere! — promrmlja general, koji je iznenada namijenio srditi ton umolnim i čak me uhvatio za ruku. — Ama, zamislite što će se iz toga izleći? Opet same neugodnosti! Priznajte i sami da ja moram ovdje zauzeti posebno držanje!... Pogotovo sad!... Ma vi ne znate, ne znate u kakvom sam ja zapravo položaju!... Kad odemo odavde, spreman sam da vas ponovo primim u službu. Ja sam to sad tek onako, ama, jednom riječju, valjda shvaćate moje razloge! — uzviknu zdvojno. — Alekseju Ivanoviču, Alekseju Ivanoviču!

Uzmičući prema vratima, usrdno sam ga još jednom zamolio neka se ne uznemiruje, obećao mu da će se sve dobro svršiti i požurio se da iziđem.

Katkad su Rusi u inozemstvu suviše plašljivi i strašno se boje što će ljudi reći, i kako će ih pogledati, i hoće li to i to biti dolično. Jednom riječju, drže se baš kao da nose steznik, osobito oni kojima je stalo do ugleda. Najdraža im je neka određena, već ustaljena

forma koje se ropski pridržavaju — u hotelima, u šetnji, na skupovima, na putu... Ali, general se bio izlanuo da je uz to u nekakvu posebnu položaju, da mora ovdje zauzeti nekakvo »posebno držanje«. Zato se iznenada i onako kukavički prepao i promijenio ton. To sam zapazio i uzeo u obzir. A naravno, kako je lud, mogao se sutradan obratiti nekakvim vlastima, tako da sam zaista morao biti na oprezu.

Uostalom, uopće mi nije bilo stalo do toga da ljutim sama generala; ali mi se bilo prohtjelo da malo naljutim Polinu. Ona je bila postupila sa mnom onako okrutno i sama me nagnala na onakvu glupost tako, da sam žarko poželio da je natjeram da me sama zamoli da odustanem od svog nauma. Moji su nestašluci mogli, najposlije, i nju osramotiti. Osim toga, u meni su se bili javili i neki drugi osjećaji i želje. Ako se, primjerice, rasplinjavam pred njom od svoje volje u ništavilo, to još nipošto ne znači da sam pred svijetom mrtvo puhalo, i neće mi, valjda, barun »davati po prstima«. Prohtjelo mi se da ih sve ismijem, a da ja ispadnem momak i pol. Vidjet će oni s kim imaju posla. Jamačno će se ona uplašiti skandala i opet me pozvati. A i ne pozove li me, uvidjet će ipak da nisam mrtvo puhalo...

*****

(Čudna vijest — ovaj sam čas čuo od naše dadilje, koju sam sreo na stubištu, da je Marja Filipovna otputovala danas večernjim vlakom sama samcata u Karlove Vary, k svojoj sestrični. Što to ima da znači? Dadilja kaže da se odavno spremala da otputuje, ali kako za to nitko nije znao? Uostalom, možda samo ja nisam znao. Dadilja se izlanula da se Marja Filipovna još prekjučer bila pograbila s generalom. Razumijem. Tome je zacijelo kriva — Mlle Blanche. Da, kod nas se nešto grdno kuha.)

SEDMO POGLAVLJE

Ujutro sam pozvao konobara i rekao mu da moje troškove piše na zaseban račun. Moja soba nije bila toliko skupa da bih se morao suviše plašiti i odseliti se iz hotela. Imao sam šesnaest fridrihsdora a čekalo me... čekalo me, možda, bogatstvo! Začudo, nisam još bio

ništa dobio na kocki, a postupam, osjećam se i mislim kao bogataš, ne mogu drukčije ni zamisliti sama sebe.

Iako je bilo još rano, kanio sam odmah otići misteru Astleyju u hotel d'Angleterre, koji je vrlo blizu, kad odjednom uđe u moju sobu des Grieux. To se još nikad dotad nije bilo dogodilo, a osim toga, s tim sam gospodinom bio u posljednje vrijeme u posve hladnim i zategnutim odnosima. On nije ni pred kim krio da me omalovažava, čak se trudio da to ne krije, a ja... ja sam imao svoje razloge da ne držim nimalo do njega. Jednom riječju, mrzio sam ga. Njegov me dolazak neobično iznenadio. Odmah sam naslutio da se nešto grdno zakuhalo.

Držao se vrlo ljubezno i pohvalio mi sobu. Vidjevši da držim šešir u ruci, upitao me kako to da tako rano izlazim u šetnju. Kad je čuo da idem misteru Astleyju po poslu, porazmislio je, dosjetio se jadu i lice mu je poprimilo neobično zabrinut izraz.

Des Grieux bio je kao i svi Francuzi, što će reći veseo i ljubezan kad je potrebno i korisno, a dozlaboga dosadan kad više ne treba da bude veseo i ljubezan. Francuz je malokad prirodno ljubezan, uvijek je ljubezan kao na zapovijed, iz računa. Ako, na primjer, vidi da je potrebno da bude maštovit, originalan, pomalo neobičan, njegova će se mašta, posve glupa i neprirodna, poslužiti prihvaćenim i već odavno otrcanim oblicima. A prirodni je Francuz prožet potpuno malograđanskom, sitnom, svakodnevnom pozitivnošću — jednom riječju, to je najdosadnije čeljade na svijetu. Po mom mišljenju, samo se novajlije, a napose ruske gospođice, oduševljavaju Francuzima. Svaki pak čovjek na svom mjestu odmah uoči i ne može podnositi tu šablonu, što se sastoji od ustaljenih oblika salonske ljubeznosti, neusiljenosti i dobra raspoloženja.

— Došao sam po poslu — poče neobično nadobudno, ali inače uljudno — i ne krijem da sam došao kao generalov izaslanik ili, bolje reći, posrednik. Kako vrlo slabo znam ruski, nisam jučer gotovo ništa razumio, ali mi je general sve potanko razjasnio, i priznajem...

— Ma slušajte, monsieur des Grieux — upadoh mu u riječ — vi ste se, eto, i u tom poslu prihvatili posredničke uloge. Ja sam, naravno, un outchitel i nikad nisam pucao na čast da budem prisan prijatelj njihove obitelji, ni na bilo kakve osobito intimne odnose, pa zato i ne znam za sve okolnosti, ali mi razjasnite nešto: zar se vi već

sad zaista ubrajate u članove te obitelji? Jer vi, najposlije, u svemu toliko sudjelujete, upravo neizostavno, u svemu već posredujete...

Moje mu se pitanje nije svidjelo. Bilo mu je isuviše prozirno, a nije se opet želio odati.

— Mene vežu uz generala dijelom poslovi, a dijelom neke posebne okolnosti — reče hladno. — General me poslao da vas zamolim da se okanite one svoje jučerašnje namjere. Sve ono što ste izmislili vrlo je duhovito, naravno, ali me posebno zamolio da vas upozorim da vam ništa od toga neće poći za rukom; štoviše, barun vas neće ni primiti i, napokon, u svakom slučaju, on raspolaže svim sredstvima da se izbavi daljnjih neugodnosti s vaše strane. Priznajte i sami da je tako. Pa čemu onda da se to nastavlja, recite i sami! General pak obećava da će vas svakako opet primiti u svoju kuću, čim se ukaže prva prilika, a dotle će vam i dalje teći plaća, vos appointements[49]. Pa zar to nije prilično povoljno?

Odgovorio sam mu posve mirno da se ipak malo vara, da me barun možda i neće istjerati iz kuće nego će me, naprotiv, saslušati, i zamolio sam ga da prizna da je vjerojatno i došao zato da ispipa kako ću zapravo pristupiti tom poslu.

— Pa, bože moj, ako to generala toliko zanima, dakako da će mu biti drago čuti što ćete i kako učiniti. To je bar prirodno!

Počeh mu razjašnjavati, a on me je slušao zavaljen, nagnuvši glavu malko prema meni, s očitim, neprikrivenim podrugljivim izrazom na licu. Uopće se držao neobično uznosito. Ja sam se gradio, koliko sam god bolje mogao, da na sve to najozbiljnije gledam. Objasnio sam mu da je barun, samim time što se pritužio generalu na mene, baš kao da sam generalov sluga, prvo, kriv što sam izgubio namještenje, a drugo, postupio je sa mnom kao s osobom koja nije sposobna da odgovara za samu sebe i s kojom nije vrijedno ni razgovarati. Osjećam se, dakle, opravdano uvrijeđen; pa ipak, vodeći računa o razlici u godinama, društvenom položaju i tako dalje, i tako dalje (tu sam se jedva suzdržao da ne prasnem u smijeh), neću da počinim još jednu nesmotrenost, to jest da otvoreno zatražim od njega zadovoljštinu, pa čak ni da mu to predložim. Ali isto tako držim da imam puno pravo da se ispričam njemu, a napose barunici, pogotovo što se uistinu u posljednje vrijeme ne osjećam

dobro, što sam utučen i, da tako kažem, mušičav, i tako dalje, i tako dalje. Međutim, barun me je time što se jučer obratio generalu, i tako me uvrijedio, i time što je zatražio da me general otpusti iz službe, doveo u takav položaj da se sad više ne mogu ispričavati njemu i barunici, jer bi sad i on, i barunica, i svi zacijelo mislili da se ispričavam iz straha i zato da bih se ponovo vratio u službu. Iz svega toga slijedi da sam sad primoran zamoliti baruna da se on najprije ispriča meni, posve blagim izrazima — recimo da kaže da me nipošto ne želi uvrijediti. A kad barun to učini, ja ću se njemu, tada već odriješenih ruku, iskreno i od sveg srca ispričati. Jednom riječju — zaključih — samo molim da mi barun odriješi ruke.

— Pih, kakva sitničavost i kakve finese! I zašto da se on vama ispričava? Ama, priznajte, monsieur... monsieur... da sve to navlaš potežete da napakostite generalu... a možda imate i neke svoje posebne namjere... mom cher monsieur, pardon, j’ai oublié votre nom, monsieur Alexis... n’est ce pas?[50]

— Ali dopustite, mon cher marquis[51], što se sve to vas tiče?

— Mais le général[52]...

— Ma što se to i generala tiče? On je jučer govorio nešto o tome kako treba da se drži na nekakvoj visini... i toliko se uzrujavao... ali nisam ništa od svega toga shvatio.

— Tu je, baš tu postoji jedna posebna okolnost — prihvati des Grieux umolnim glasom, iz kojeg je sve više i više izbijala zlovolja. — Vi poznajete mademoiselle de Cominges?

— Mislite mademoiselle Blanche?

— Pa da, mademoiselle Blanche de Cominges... et madame sa mere[53]... znate i sami, general je... jednom riječju, general je zaljubljen i čak... čak će možda doći i do braka. I zamislite sad tu kojekakve skandale, priče...

— Ja ne vidim tu nikakvih skandala ni priča koje bi se ticale tog braka.

— Ali le baron est si irascible, un caractère prussien, vous savez, enfin il fera une querelle d’Allemand[54].

— Ali sa mnom, a ne s vama, jer ja više ne živim s tom obitelji... (Namjerno sam govorio što nesuvislije.) Ali, dopustite, to znači da je odlučeno da se mademoiselle Blanche uda za generala? Pa što čekaju? Hoću da kažem — čemu je potrebno to tajiti, bar pred nama, domaćima?

— Ne bih vam mogao... uostalom, to još nije sasvim... ipak... znate i sami da čekaju vijesti iz Rusije; general treba da sredi svoje poslove...

— Aha! La baboulinka!

Des Grieux me ošinu pogledom punim mržnje.

— Ukratko — presiječe me u riječi — ja se čvrsto uzdam u vašu prirođenu ljubeznost, u vaš um, taktičnost... to ćete, uostalom, učiniti za obitelj u kojoj su vas prihvatili kao svog rođenog, u kojoj su vas voljeli, cijenili...

— Ama, zaboga, istjerali su me iz nje! Eto, sad tvrdite da je to samo reda radi, ali, recite i sami, ako vam tko kaže: »Ja ti, naravno, ne želim istegnuti uši, ali sam dopusti, reda radi, da te potegnem...« zar nije to gotovo isto?

— Ako je tako, ako baš nikakve molbe ne mogu utjecati na vas — poče on strogo i nabusito — uvjeravam vas da ćemo poduzeti određene mjere. Ovdje postoji vlast, još će vas danas protjerati — que diable! Un blanc-bec comme vous[55] hoće da izazove na dvoboj takvu ličnost kao što je barun! I vi mislite da će vas ostaviti na miru? Vjerujte da vas se ovdje nitko ne boji! Molio sam vas, uglavnom u svoje ime, zato što ste uznemirili generala. Ali zar zbilja mislite da barun neće naložiti lakaju da vas jednostavno izbaci?

— Pa neću ja tamo osobno otići — odgovorih neobično mirno — varate se, monsieur des Grieux, sve će se to obaviti kudikamo pristojnije nego što vi mislite. Evo sad idem misteru Astleyju da ga zamolim da bude moj posrednik, ukratko, da bude moj second[56]. Taj me čovjek voli i zacijelo me neće odbiti. On će otići barunu, njega će barun primiti. Ako sam ja un outchitel i doimam se kao nešto subalterne[57] i, napokon, bez zaštite, mister Astley je nećak jednog lorda, pravog lorda, to svi znaju, lorda Peabrokea, i taj je lord ovdje. Vjerujte da će barun biti pristojan s misterom Astleyjem i da će ga

saslušati. A ako ga ne sasluša, mister Astley će to shvatiti kao osobnu uvredu (znate kako su Englezi jogunasti) pa će poslati barunu jednog svog prijatelja, a on ima dobre prijatelje. Vidite li sad da će možda ispasti i malo drukčije nego što vi mislite?

Francuz se napokon prepao; uistinu je sve to bilo vrlo nalik na istinu, a reklo bi se da sam zbilja i kadar da zakuham kašu.

— Ama, molim vas lijepo — poče on posve umolnim glasom — okanite se svega toga! Vama baš kao da je drago što će izbiti skandal! Vama nije stalo do zadovoljštine nego do skandala! Rekao sam da bi sve to bilo zabavno, pa čak i duhovito, za čim možda i težite, ali, ukratko, došao sam da vam predam ovo nekoliko riječi od jedne određene osobe, pročitajte, rečeno mi je da pričekam odgovor.

Rekavši to, izvadi iz džepa i dade mi presavijenu i zapečaćenu cedulju.

Tu je pisalo Polinim rukopisom ovo:

»Čini mi se da namjeravate tjerati dalje tu glupost. Naljutili ste se i pravite djetinjarije. Ali, tu su posrijedi neke posebne okolnosti koje ću vam poslije, možda, razjasniti; a vi, molim vas, prestanite i smirite se! Kakve su sve to besmislice! Potrebni ste mi, i obećali ste da ćete me slušati. Sjetite se Schlangenberga! Molim vas da budete poslušni, a ako je potrebno, zapovijedam vam!

Vaša P.

P.S. Ako se ljutite na mene zbog onoga jučer, oprostite mi!«

Kad sam pročitao te retke, sve kao da mi se prevrnu pred očima. Usne mi problijedješe i uzdrhtah. Onaj prokleti Francuz držao se tobože skromno i gledao u stranu, kao da ne želi vidjeti moju zbunjenost. Bilo bi mi draže da mi se nasmijao u brk.

— Dobro — rekoh — kažite mademoiselle da može biti mirna. Dopustite mi, ipak, da vas upitam — dometnuh oštro — zašto ste toliko čekali da mi predate ovo pisamce? Umjesto da naklapate tu o glupostima, čini mi se da je trebalo da odatle počnete... kad ste upravo radi toga i došli.

— Pa, htio sam... Sve je to, uopće, tako čudno da ćete mi oprostiti tu moju prirodnu nestrpljivost. Htio sam da osobno, što prije, doznam od vas samog što namjeravate. Uostalom, ne znam što piše

u tom pisamcu, i mislio sam da ću još imati vremena da vam ga predam.

— Razumijem, vama su prosto-naprosto naložili da to predate samo u krajnjem slučaju, a ako me ne uspijete odgovoriti od nauma, da mi uopće ne predajete. Je li tako? Odgovorite mi iskreno, monsieur des Grieux!

— Peut-être[58] — reče on zauzimajući nekakvo neobično suzdržljivo držanje i gledajući me nekako neobično.

Uzeh šešir, a on klimnu glavom i iziđe. Učinilo mi se da mu na usnama titra podrugljiv smiješak. A i kako je moglo biti drukčije?

— Još ćemo se mi obračunati, Francuziću moj, ogledat ćemo se još! — promrsih silazeći niza stube.

Još se nisam mogao sabrati, baš kao da me nešto lupilo po glavi. Zrak me donekle osvježio.

Nakon dvije-tri minute, čim mi se u glavi malko razbistrilo, zaokupile su me dvije misli: prva — da se zbog takvih sitnica, zbog nekoliko neozbiljnih, nevjerojatnih prijetnji koje je jučer na brzinu izgovorio jedan balavac digla takva opća uzbuna! I druga misao — kolik je zapravo utjecaj tog Francuza na Polinu? Jedna njegova riječ — i ona čini sve što on želi, piše pisamce i čak mene moli. Dakako, njihovi su odnosi bili meni oduvijek zagonetni, od sama početka, odonda kad sam se upoznao s njima; pa ipak, posljednjih dana zapazio sam kod nje iskreno gađenje, pa čak i prezir prema njemu, a on je nije čak ni gledao, bio je jednostavno neuljudan prema njoj. To sam dobro vidio. Sama mi je Polina govorila kako joj se gadi; njoj su se već bila omakla neobično značajna priznanja... On, dakle, jednostavno gospodari njome, kao da ju je okovao lancima...

OSMO POGLAVLJE

Na promenadi, kako ovdje kažu, to jest u aleji kestenova, sreo sam svog Engleza.

— O, o! — poče kad me ugleda. — Ja pošao k vama a vi k meni. Razišli ste se dakle s vašima?

— Recite mi najprije otkud vi sve to znate — zapitah ga u čudu — zar to već svi znaju?

— Ma ne, ne znaju svi, a i ne treba da znaju. Nitko ne govori o tome.

— Pa otkud onda vi znate?

— Znam, odnosno, slučajno sam doznao. Pa, kamo ćete sad? Vi ste meni dragi i zato sam pošao k vama.

— Divan ste vi čovjek, mister Astley — rekoh (ipak, strašno sam se začudio otkud on to zna) — a kako još nisam popio kavu, a i vi ste vjerojatno pili lošu kavu, hajdemo do kazina, lijepo ćemo sjesti, zapušiti i sve ću vam ispričati, a... i vi ćete meni ispričati.

Kavana je bila sto koraka dalje. Donesoše nam kavu, lijepo sjedosmo, pripalih cigaretu, mister Astley ne pripali ništa nego upre pogled u me, spreman da sluša.

— Nikamo ne idem, ostajem ovdje — počeh.

— Pa i ja sam bio uvjeren da ćete ostati — reče mister Astley odobravajući mi.

Kad sam bio pošao do mistera Astleyja, uopće nisam kanio, štoviše, nipošto mu nisam htio pripovijedati o svojoj ljubavi prema Polini. Sve te dane nisam progovorio s njim ni riječi o tome. Osim toga, on je bio vrlo snebivljiv. Odmah sam, pri prvom susretu, bio zapazio da je Polina ostavila na njega izvanredan dojam, ali je on nije bio nikad spomenuo preda mnom. Ali začudo, sad odjednom, čim je sjeo i upro u me svoj uporni, olovni pogled, u meni se, bogzna zašto, javi želja da mu sve ispripovjedim, to jest sve o svojoj ljubavi, do u tančine. Pripovijedao sam mu dobrih pola sata i to mi je neobično godilo, prvi put sam uopće o tome nekome pričao! A kad sam opazio da se on na nekim, osobito vatrenim mjestima zbunjuje, navlas sam još pojačao žar svoga pripovijedanja. Zbog nečega se ipak kajem — možda sam rekao ponešto suvišno o Francuzu...

Mister Astley me slušao sjedeći nepomično, sučelice meni, ne dajući ni glasa od sebe i gledajući mi pravo u oči, ali kad sam počeo govoriti o Francuzu, iznenada me presiječe u riječi i strogo upita imam li pravo spominjati tu sporednu okolnost. Mister Astley je uvijek vrlo čudno zadavao pitanja.

— Pravo kažete, bojim se da nemam — odgovorih.

— O tom markizu i o Miss Polini ne možete reći ništa pouzdano, samo možete nagađati?

Opet se začudih takvu određenu pitanju od takva snebivljiva čovjeka kao što je mister Astley.

— Ne mogu ništa pouzdano — odgovorih — naravno, ništa pouzdano.

— Ako je tako, onda nije lijepo ne samo što ste progovorili o tome preda mnom, nego i što ste uopće to pomislili.

— Dobro, dobro! Priznajem. Ali sad nije o tome riječ — rekoh čudeći se u sebi.

Tada mu ispričah sve što se jučer dogodilo, sa svim pojedinostima, Polinin hir, moj sukob s barunom, otpuštanje, generalov neobičan kukavičluk i, napokon, ispripovjedih mu potanko o des Grieuxovu današnjem posjetu, sve do u tančine, i na kraju mu pokazah pisamce.

— Što vi iz svega toga zaključujete? — upitah ga. — Zapravo sam i pošao k vama da doznam što vi mislite. Što se pak mene tiče, najradije bih ubio tog Francuza, a možda ću ga i ubiti.

— I ja — reče mister Astley. — A što se tiče Miss Poline, znate i sami da se ponekad zbližimo i s ljudima koji su nam mrski, ako nas nužda nagna na to. Možda su posrijedi odnosi za koje ne znate a koji zavise od sporednih okolnosti. Mislim da se možete umiriti... donekle, razumije se. A što se tiče njena jučerašnjeg postupka, on je, naravno, čudan, ne zato što je ona poželjela da vas se otrese i poslala vas barunu pod štap (kojim se on nije, ne znam zašto, poslužio, iako ga je držao u ruci), nego zato što takav hir ne dolikuje takvoj jednoj... takvoj jednoj izvanrednoj Miss. Dakako, ona nije mogla predvidjeti da ćete doslovno shvatiti njezinu podrugljivačku želju...

— Znate šta? — uzviknuh odjednom zagledajući se pozorno u mistera Astleyja. — Meni se čini da ste vi sve to već čuli, a znate od koga? Od same Miss Poline!

Mister Astley pogleda me u čudu.

— Oči vam sijevaju i čitam u njima sumnju — reče pošto mu se začas vratila njegova prijašnja hladnokrvnost — ali nemate ni najmanje prava da iznosite svoje sumnje. Ne mogu vam priznati to pravo i odlučno odbijam da vam odgovorim na to pitanje.

— Pa dobro! I ne treba da mi odgovorite! — povikah čudno uzbuđen, ne shvaćajući otkud mi je ta misao pala na pamet.

I kad, gdje i kako je Polina mogla izabrati mistera Astleyja za svog pouzdanika? Doduše, u posljednje mi je vrijeme mister Astley bio iščeznuo donekle iz očiju, a Polina mi je oduvijek bila zagonetna — toliko zagonetna da sam se, na primjer, sad, kad sam počeo pričati misteru Astleyju o svojoj ljubavi, odjednom, u toku sama pričanja, zaprepastio što ne mogu reći gotovo ništa točno i pouzdano o svojim odnosima s njom. Štoviše, sve je to bilo fantastično, čudnovato, neosnovano i, tako reći, ni na šta nalik.

— Pa dobro, dobro, smeten sam i zasad mi još štošta nije jasno — kazah, nekako zadihano. — Uostalom, vi ste dobar čovjek. A sad da prijeđemo na nešto drugo, neću vas moliti za savjet nego samo za mišljenje.

Pošutjeh i nastavih ovako:

— Što vi mislite, zašto se general toliko prepao? Zašto su svi digli takvu uzbunu zbog moje glupe djetinjarije? Takvu uzbunu da je čak des Grieux smatrao za potrebno da se uplete (a on se upleće samo u najvažnijim zgodama), da me posjeti (pomislite!), da me moli, kumi — on, des Grieux, mene! I napokon, upamtite da je došao oko devet sati, nešto prije devet, a pisamce Miss Poline bilo mu je već u rukama. Pitam se kad ga je ona napisala? Možda su Miss Polinu probudili da ga napiše! Osim što po tome vidim da je Miss Polina njegova ropkinja (jer čak mene moli za oproštenje!), što ona ima od svega toga, ona osobno? Zašto se toliko zanima za to? Što su se svi uplašili tamo nekog baruna? Pa šta onda što general uzima za ženu mademoiselle Blanche de Cominges? Kažu da se zbog toga moraju držati nekako posebno, ali to je već malo previše posebno, priznajte i sami! Što vi mislite? Vidim vam po očima da i o tome znate više nego ja!

Mister Astley se osmjehnu i klimnu glavom.

— Pa zbilja, čini mi se da i o tome znam kudikamo više nego vi — reče. — Tu se sve vrti oko mademoiselle Blanche, uvjeren sam da je upravo tako.

— Ma što ima s tim mademoiselle Blanche? — uzviknuh nestrpljivo (u meni se iznenada porodila nada da ću sad otkriti nešto o Mlle Polini).

— Čini mi se da mademoiselle Blanche ima trenutno mnogo razloga da se kloni svakog susreta s barunom i barunicom, pogotovo

neugodnog susreta, a još više sablažnjivog susreta.

— Vidi, vidi!

— Mademoiselle Blanche bila je već preklani, u sezoni, ovdje u Rulettenburgu. Bio sam i ja. Mademoiselle Blanche nije se tada zvala mademoiselle de Cominges, njena mati madame veuve Cominges[59] nije tada ni postojala. O njoj bar nije bilo ni spomena. A des Grieux — ni des Grieuxa nije tada bilo. Čvrsto sam uvjeren da oni ne samo što nisu ni u kakvu rodu nego i da se tek odnedavno poznaju. A i markiz je postao des Grieux tek nedavno, uvjeren sam u to zbog jednog razloga. Čak se može predmnijevati da se tek odnedavno zove des Grieux. Poznajem ovdje jednog čovjeka koji ga se sjeća i pod drugim imenom.

— Ali ima zaista niz vrijednih poznanstava?

— Ah, to može biti. Možda ih čak ima i njegova mademoiselle Blanche. Ali, preklani je ovdašnja policija, na pritužbu te iste barunice, naložila mademoiselle Blanche da napusti grad, i ona ga je napustila.

— Kako to?

— Tada se bila pojavila ovdje najprije s jednim Talijanom, nekakvim knezom s historijskim prezimenom, nešto kao Barberini ili tako nekako. Taj je čovjek bio sav okićen prstenjem i briljantima, koji čak i nisu bili lažni. Vozili su se u prekrasnoj ekipaži. Mademoiselle Blanche igrala je trente et quarante, isprva uspješno, a onda joj je sreća, koliko se sjećam, okrenula leđa. Sjećam se da je jedne večeri izgubila golemu svotu. Ali, što je najgore, un beau matin[60] njezin je knez nestao bestraga, a nestali su i konji i ekipaža, svega je nestalo. Dug je u hotelu bio strašan. Mademoiselle Zelma (odjednom se iz madame Barberini prometnula u mademoiselle Zelmu) bila je sva očajna. Kukala je i jaukala da se orilo po cijelom hotelu, a u bijesu je razderala haljinu na sebi. U istom je hotelu boravio i jedan poljski grof (svi su Poljaci na putu grofovi), i mademoiselle Zelma, koja je derala svoje haljine i grebla kao mačka sebi lice svojim krasnim rukama opranim u miomirisima, proizvela je na njega stanovit dojam. Porazgovarali su i do ručka se ona utješila. Navečer se on pojavio s njom ispod ruke u kazinu. Mademoiselle Zelma smijala se, po svom običaju, vrlo glasno i vladala se malko slobodnije nego inače.

Odmah se svrstala u red onih dama koje igraju na ruleti i koje, prilazeći stolu, svom snagom odgurnu ramenom nekog igrača da se dokopaju mjesta. To je ovdje poseban šik kod tih dama. Već ste ih, naravno, zapazili?

— Kako da ne!

— Nisu vrijedne pažnje. Na žalost pristojne publike, ima ih ovdje napretek, bar onih koje svaki dan mijenjaju za stolom novčanice od po tisuću franaka. Inače, čim prestanu mijenjati novčanice, zamole ih da se udalje. Mademoiselle Zelma još je mijenjala novčanice, ali je imala sve manje sreće. Nemojte zaboraviti da te dame vrlo često prati sreća u igri. Izvanredno dobro vladaju sobom. Uostalom, moja je priča pri kraju. Jednog se dana, isto onako kao i knez, izgubio i grof. Mademoiselle Zelma pojavila se navečer sama u kockarnici. Ovaj put se nije nitko našao da joj pruži ruku. U dva dana prokockala je sve što je imala. Stavivši i posljednji lujdor i izgubivši ga, obazrela se i opazila pokraj sebe baruna Wurmerhelma, koji ju je promatrao vrlo pozorno i neobično ogorčeno. Ali mademoiselle Zelma nije dobro zapazila to ogorčenje pa se obratila barunu smješkajući se onako kako umije, i zamolila ga da stavi za njen račun deset lujdora na crveno. Zbog toga joj je policija, na baruničinu pritužbu, naložila iste večeri da se ne pojavljuje više u kazinu. Ako se čudite što ja znam za sve te sitne i posve neprilične pojedinosti, znajte da sam ih čuo iz prve ruke od mistera Fiedera, svog rođaka koji je te iste večeri odvezao mademoiselle Zelma u svojoj kočiji iz Rulettenburga u Spa. Shvatite da mademoiselle Blanche želi biti generalica, vjerojatno zato da ubuduće ne dobiva više onakve naloge od policije u kazinu kakav je dobila preklani. Više se ne kocka, ali se ne kocka zato što sad ima, po svemu sudeći, kapital koji pozajmljuje ovdašnjim kockarima uz kamate. To je kudikamo promišljenije. Čak bih rekao da joj je i nesretni general dužan. A možda joj je i des Grieux dužan. Možda joj je i ortak. Vidite i sami da ona, bar prije vjenčanja, ne bi nikako željela svratiti na se pažnju barunice i baruna. Ukratko, njoj bi, u njenu položaju, skandal mogao najviše nauditi. Vi ste pak vezani s njihovom obitelji, a vaši bi postupci mogli izazvati skandal, pogotovo što se ona gotovo svaki dan pojavljuje među publikom ispod ruke s generalom ili s Miss Polinom. Je li vam sad jasno?

— Ne, nije mi jasno! — povikah i lupih šakom o stol tako da garçon[61] dotrča u strahu. — Recite mi, mister Astley — nastavih raspomamljeno — kad ste već znali cijelu tu priču, kad, dakle, tako dobro znate tko je ta mademoiselle Blanche de Cominges, kako to da niste upozorili na to bar mene, pa i sama generala, a što je najvažnije, Miss Polinu, koja se pojavljivala ovdje u kazinu, među publikom, s mademoiselle Blanche ispod ruke? Kako je to moguće?

— A zašto bih vas upozoravao kad ne biste mogli ništa učiniti? — odgovori mi mirno mister Astley. — A, uostalom, i na što da vas upozorim? General možda zna o mademoiselle Blanche još i više od mene, pa ipak se šeta s njom i s Miss Polinom. General je nesretnik. Jučer sam vidio kako mademoiselle Blanche jaše na krasnu konju s monsieur des Grieuxom i s onim malim ruskim knezom, a general jaše za njima na riđanu. Ujutro je govorio da ga bole noge, ali se dobro držao na konju. I eto, baš sam u tom trenutku iznenada pomislio da je potpuno propao. Osim toga, sve se to mene uopće ne tiče i tek sam nedavno imao čast da se upoznam s Miss Polinom. Uostalom (dosjeti se odjednom mister Astley), već sam rekao da vam ne mogu priznati pravo na neka pitanja, iako vas iskreno volim...

— Dosta — rekoh ustajući — sad mi je jasno kao dan da i Miss Polina zna sve o mademoiselle Blanche, ali da se ne može rastati od svog Francuza, pa da zato i pristaje da se šeta s mademoiselle Blanche. Vjerujte da je ništa drugo ne bi natjeralo da se šeta s mademoiselle Blanche i da mene moli da ne diram u baruna. Baš tu mora da je posrijedi taj utjecaj pred kojim se sve gubi! Pa ipak, upravo me ona nahuckala na baruna! Do vraga, tu čovjek ne može ama baš ništa shvatiti.

— Smećete s uma, prvo, da je ta mademoiselle de Cominges generalova zaručnica, a drugo, da Miss Polina, generalova pastorka, ima nejakog brata i nejaku sestru, generalovu rođenu djecu, koju je taj ludi čovjek već posve zapustio, a, čini se, i opljačkao.

— Jest, jest! To je istina! Ostaviti djecu znači isto što i zapustiti ih potpuno, a ostati uz njih znači štititi njihove probitke, a možda i spasiti ostatak imutka. Jest, jest, sve je to istina! Pa ipak, ipak! Eh, sad mi je jasno zašto se svi toliko zanimaju za bakicu!

— Za koga? — pripita mister Astley.

— Za onu staru vješticu u Moskvi, koja nikako neće da umre, a oni očekuju brzojav o njenoj smrti.

— Pa da, naravno, sav se interes usredotočio na nju. Sve ovisi o nasljedstvu! Kad se objavi oporuka, general će se oženiti, Miss Polina postat će također slobodna, a des Grieux...

— A des Grieux?

— A des Grieux će naplatiti dug. On ovdje samo to i čeka.

— Samo! Mislite da samo to čeka?

— Ništa drugo ne znam — uporno zašutje mister Astley.

— A ja znam, ja znam! — preuzeh razjareno. — I on čeka nasljedstvo zato što će Polina tada dobiti miraz, a čim dobije pare, pohrlit će mu u zagrljaj. Sve su žene takve! Najponosnije među njima pretvaraju se u najponiznije ropkinje! Polina je jedino kadra strastveno voljeti, i ništa više! Eto što ja mislim o njoj! Pogledajte je samo, osobito kad sjedi sama, zamišljena — to je nešto predodređeno, osuđeno, ukleto! Ona je spremna na sve strahote života i strasti... ona je... ali tko me to zove? — uzviknuh odjednom. — Tko to viče? Čuo sam kako je netko viknuo na ruskom: »Alekseju Ivanoviču!« Ženski glas, slušajte, slušajte!

U taj smo se čas približavali našem hotelu. Već smo odavno bili otišli iz kavane a da to nismo gotovo ni primijetili.

— Čuo sam neku ženu kako viče, ali ne znam koga zove jer zove na ruskom. Sad vidim odakle dolazi taj glas — pokazivaše mi mister Astley. — To viče eno ona žena koja sjedi u velikom naslonjaču i koju su upravo lakaji uznijeli uza stube. Za njom nose kovčege, bit će da je vlak maloprije stigao.

— Ali zašto mene zove? Eno opet dovikuje. Gledajte, maše nam.

— Vidim da maše — reče mister Astley.

— Alekseju Ivanoviču! Alekseju Ivanoviču! O bože, što je to mamlaz! — razlijegahu se očajni uzvici s hotelske terase.

Gotovo potrčasmo do ulaza u hotel. Popeh se uza stube i... ruke mi klonuše od zaprepaštenja a noge kao da mi se ukopaše u kamen.

DEVETO POGLAVLJE

Na terasi iznad širokog hotelskog stubišta, uznesena uza stepenice u naslonjaču i opkoljena slugama, sluškinjama i brojnom poniznom hotelskom poslugom, u nazočnosti sama natkonobara, koji je izišao da dočeka uglednu gošću što je stigla uz takvu viku i halabuku, s vlastitom služinčadi i s tolikim škrinjama i kovčezima, sjedila je kao na prijestolju — baka! Jest, to je bila glavom ona, strašna i bogata, sedamdesetpetogodišnja Antonida Vasiljevna Tarasevičeva, veleposjednica i moskovska vlastelinka, la baboulinka, zbog koje su slali i primali brzojave, koja je umirala i nikako da umre, i koja se iznebuha sama, osobno, pojavila kod nas kao grom iz vedra neba. Pojavila se iako nije mogla hodati, nosili su je u naslonjaču, kao i svagda u posljednjih pet godina, ali, po svom običaju, živahna, kočoperna, zadovoljna sama sobom, sjedila je uspravno, vikala glasno i zapovjednički, grdila sve odreda — ama, upravo ista onakva kakvu sam je imao čast vidjeti dva puta otkako sam bio stupio u generalovu službu kao. učitelj. Nije nikakvo čudo što sam se ukipio pred njom od zaprepaštenja. Ona me je pak opazila, svojim orlovskim okom još na stotinjak koraka, dok su je uznosili u naslonjaču, prepoznala me i zovnula mojim punim imenom, koje je također, po svom običaju, upamtila jednom zasvagda. »I ovakvu su ženu očekivali da vide u lijesu i da dobiju od nje nasljedstvo« — sijevnulo mi je glavom — »pa ona će nadživjeti sve nas i cijeli ovaj hotel! Ali, bože, što li će sad biti s našima, što li će biti s generalom! Ova će okrenuti cijeli hotel naglavu!«

— A što si, dragoviću moj, stao tu ko ukopan i izbečio oči! — vikaše baka i dalje na mene. — Zar se ne znaš pokloniti, pozdraviti, je li? Il da se nisi uzoholio pa nećeš? Il me ne poznaješ? Čuješ li, Potapiču — obrati se sijedom starčiću u fraku, s bijelom kravatom, rumene ćele, svom majordomusu koji ju je pratio na putovanju — čuješ li, ne poznaje me! Pokopali me! Brzojav za brzojavom šalju i pitaju: je l’ umrla ii nije? Ma znam ja sve! A evo vidiš, ja živa.

— Ama, zaboga, Antonido Vasiljevna, zašto bih vam ja želio zlo? — odvratih veselo pošto sam se prenuo. — Samo sam se začudio... A i kako se ne bih začudio, ovako iznenada...

— A što se imaš čuditi? Sjela sam u vlak i doputovala. U vagonu lijepo, ništa se ne trese. A šta, bio si u šetnji?

— Jesam, prošetao sam se do kazina.

— Lijepo je ovdje — reče baka obazirući se — toplo a drveće bujno. To volim! Jesu l' naši kod kuće? Je l' general tu?

— O da, u ovo su doba sigurno svi tu.

— I ovdje se drže rasporeda i svih ceremonija? Daju ton. Čula sam da drže ekipažu, les seigneurs russes![62] Sve lijepo proćerdali pa u inozemstvo! Je l' i Praskovja s njima?

— Jest, i Polina Aleksandrovna je tu.

— I onaj Francuzić? Pa dobro, i sama ću ih sve vidjeti. De, Alekseju Ivanoviču, vodi nas, ravno k njemu! A je l' tebi ovdje dobro?

— Pa tako, Antonido Vasiljevna.

— A ti, Potapiču, reci tom mamlazu, konobaru, da mi dadne lijepe, udobne sobe, da ne bude visoko, pa odmah odnesi stvari tamo! Ma šta su svi zapeli da me nose? Šta su se uzmuvali? Pravi robovi! A tko je to s tobom? — obrati se ponovo meni.

— To je mister Astley — odgovorih.

— Kakav to mister Astley?

— Turist, moj dobar znanac, poznaje se i s generalom.

— Englez. Zato se i zabuljio tako u mene i ne pokazuje zube. Inače volim Engleze. De, nosite me gore, ravno u njihove odaje, gdje su im sobe?

Poniješe baku. Pošao sam pred njima uz široke hotelske stube. Naša je povorka bila vrlo efektna. Svi su namjernici zastajkivali i gledali nas razrogačenim očima. Naš se hotel smatra za najbolji, najskuplji i najotmjeniji u toplicama. Na stubištu i po hodnicima vazda se nailazi na prekrasne dame i dostojanstvene Engleze. Mnogi su se raspitivali dolje kod natkonobara, koji je i sam bio neobično iznenađen. On je, naravno, svima odgovarao da je to neka ugledna strankinja, une Russe, une comtesse, grande dame[63], i da će odsjesti u onim istim odajama u kojima je prije sedmicu dana boravila la grande duchesse de N.[64] najviše je pridonosila snažnom dojmu zapovjednička i gazdinska vanjština bake koju su nosili u naslonjaču. Kad god bismo sreli neku nepoznatu osobu,

odmah bi je odmjerila radoznalim pogledom i glasno me ispitivala o njoj. Baka je bila krupna, i premda nije ustajala iz naslonjača, čovjek je naslućivao, gledajući je, da je vrlo visoka. Leđa su joj bila uspravna kao daska i nisu bila naslonjena na naslon. Glava joj je, velika i sijeda, s krupnim i oštrim crtama lica, bila uzdignuta; gledala je sve oko sebe čak nekako uznosito i izazovno, a opažalo se da su joj pogled i kretnje posve prirodni. I pored sedamdeset pet godina, lice joj je bilo prilično svježe i čak joj ni zubi nisu bili svi poispadali. Bila je u crnoj svilenoj haljini i nosila je bijelu kapicu na glavi.

— Neobično je zanimljiva — šapnu mi mister Astley uspinjući se sa mnom uza stube.

»Za brzojave zna« — pomislih — des Grieuxa također poznaje, ali čini se da još ne zna mnogo o Mlle Blanche.«

To odmah i rekoh misteru Astleyju.

Grešan li je čovjek! Čim me minulo ono prvo zaprepaštenje, strahovito sam se obradovao udaru groma koji će ubrzo prasnuti kod generala. Kao da me neki vrag podbadao, stupao sam pred njima neobično veselo.

Naši su stanovali na drugom katu; nisam najavio naš dolazak i nisam ni pokucao na vrata, nego sam ih jednostavno širom otvorio, te baku slavodobitno uniješe u sobu. Svi su bili, kao navlaš, na okupu u generalovu kabinetu. Bilo je dvanaest sati, i čini se da su se baš dogovarali za nekakav izlet — jedni su se spremali da krenu kolima, a drugi na konjima, cijelo društvo; osim toga, bili su tu i neki znanci koje su pozvali. Uz generala, Polinu s djecom i njihovu dadilju, u kabinetu su se nalazili des Grieux, Mlle Blanche, opet u amazonki, njena mati Mme veuve Cominges, mali knez i još nekakav učeni putnik, Nijemac, koga sam sad prvi put vidio kod njih. Naslonjač s bakom spustili su ravno nasred kabineta, na tri koraka od generala. Bože moj, nikad neću zaboraviti učinak koji smo izazvali! Prije nego što smo ušli, general je baš nešto pripovijedao, a des Grieux ga ispravljao. Valja napomenuti da su se Mlle Blanche i des Grieux već dva-tri dana, tko zna zašto, dodvoravali malom knezu — à la barbe du pauvre général[65], pa je raspoloženje, premda možda i hinjeno, ipak bilo vrlo živo, gostoljubivo i familijarno. Kad je ugledao baku, general se zapanjio, zinuo i umuknuo usred

riječi. Iskolačio je oči, kao da je opčinjen pogledom zmaja. Baka je pak gledala njega također bez riječi, netremice — ali kakav je to bio pobjednički, izazovan i podrugljiv pogled! Tako su se gledali dobrih deset sekunda, u općem muku. Des Grieux se isprva bio skamenio, ali mu se ubrzo na licu ocrtao neobičan nemir. Mlle Blanche uzvila je obrvama, zinula i tupo gledala baku. Knez i učenjak promatrali su sav taj prizor u veliku čudu. U Polininu pogledu odražavala se neobična začuđenost i nedoumica, ali je najednom postala blijeda kao krpa; nakon nekoliko trenutaka krv joj je naglo udarila u glavu i oblila obraze rumenilom. Jest, to je za sve njih bila katastrofa. Neprestano sam prelazio pogledom s bake na sve prisutne i obratno. Mister Astley stajao je, kao i občino, po strani, mirno i dostojanstveno.

— E pa, evo mene! Mjesto brzojava! — prasnu napokon baka prekidajući šutnju. — Šta, niste mi se nadali?

— Antonido Vasiljevna... tetice... ma kako to vi... — procijedi nesretni general.

Da je bakica šutjela još nekoliko sekunda, njega bi možda bila udarila kap.

— Šta kako? Sjela u vlak i doputovala. A čemu inače služi željeznica? A svi ste mislili — ja već otegnula papke i ostavila vam nasljedstvo? Ma znam ja kako si odavde slao brzojave. To te je moralo skupo koštati. Odavde to nije jeftino. A ja put pod noge pa vamo. Je l’ to taj Francuz? Monsieur des Grieux, čini mi se?

— Oui, madame — prihvati des Grieux — et croyez que je suis si enchanté... votre santé... c’est un miracle... vous voir içi, une surprise charmante[66]…

— Baš charmante; znam ja tebe, mustro jedna, ali ti evo ni ovolicko ne vjerujem! — i pokaza mu mali prst. — A koja je ovo? — zapita pokazajući u Mlle Blanche.

Očito ju je iznenadila dopadljiva Francuskinja u amazonci, s bičem u ruci.

— To je mademoiselle Blanche de Cominges, a ovo je njena mamica madame de Cominges; i one borave u ovom hotelu — izvijestih je.

— Je l’ kći udata? — upita baka bez uvijanja.

— Mademoiselle de Cominges je djevojka — odgovorih najuljudnije što sam mogao i u pola glasa.

— Je l’ vesela?

Nisam je odmah shvatio.

— Nije dosadno s njom? Razumije li ruski? Eto, des Grieux se kod nas u Moskvi izvještio da mlati po naški, sve zbrda-zdola.

Kazah joj da Mlle de Cominges nije nikad bila u Rusiji.

— Bonjour![67] — reče baka obraćajući se iznenada oštro Mlle Blanche.

— Bonjour, madame — i Mlle Blanche napravi reverans svečano i ljupko, iskazujući, pod krinkom neobične čednosti i uljudnosti, cijelim izrazom lica i kretnjama silno iznenađenje zbog takva čudna pitanja i vladanja.

— Oho, i oči je oborila, cifra se i prenavlja, odmah se vidi da je neka ptičica, glumica nekakva. Odsjela sam ovdje dolje u hotelu — obrati se iznenada generalu — bit ćemo komšije. Je l’ ti drago il' nije?

— Ama, tetice! Vjerujte da iskreno osjećam... zadovoljstvo — prihvati general. Već se bio donekle snašao, a kako je pokatkad umio govoriti lijepo i dostojanstveno, s ciljem da ostavi snažan dojam, počeo je raspredati. — Bili smo vrlo uznemireni i iznenađeni vijestima o vašoj bolesti... Primali smo takve beznadne brzojave... a sad odjednom...

— Ma lažeš, lažeš! — upade mu začas baka u riječ.

— Ali kako ste se samo — pohita general da joj upadne u riječ i povisi glas, gradeći se da nije čuo ono »lažeš« — kako ste se samo odlučili na tako dalek put? Priznajte i sami da u vašim godinama, i s vašim zdravljem... sve je to, u najmanju ruku, toliko neočekivano da je razumljivo naše iznenađenje. Ali tako mi je drago... i svi ćemo se mi (tu se poče umiljato i ushićeno smješkati) potruditi svim silama da vam boravak ovdje bude što ugodniji...

— Hajde, dosta tog pukog naklapanja, svašta si tu nadrobio, ko i obično, znat ću se ja i sama provesti. Uostalom, neću se ni vas kloniti, nisam zlopamtilo. Kako sam se dala na put, pitaš. Pa šta tu ima čudno? Sasvim jednostavno. I što se svi sad tu iščuđavaju? Dobar dan, Praskovja! Šta ti tu radiš?

— Dobar dan, bako — pozdravi je Polina prilazeći joj. — Jeste li dugo putovali?

— No, eto konačno jednog pametnog pitanja, a ne neprestano: ah, pa ah! Pa eto, vidiš, ležala sam i ležala, liječili me i liječili, dok nisam otjerala sve doktore i pozvala crkvenjaka iz Sv. Nikole. On je već izliječio jednu ženu od iste takve bolesti trunjem od sijena. Pa, eto, i meni je pomogao. Treći sam se dan sva preznojila i pridigla se. Onda su se opet okupili oni moji Švabe nataknuli očale pa me stali savjetovati: »Kad biste sad« — vele — »otišli na jednu kuru u neke strane toplice kanali vam se više uopće ne bi začepljivali.« Pa zašto ne bih, pomislila sam. Dur-Zažiginovi se uskokodakali: »Kud ćete« — vele — »na tako dalek put!« A evo, vidiš! Za jedan se dan spremila, i u prošli petak povela sa sobom djevojku, i Potapiča, i lakaja Fjodora, samo što sam tog Fjodora otjerala iz Berlina nazad jer vidim da mi uopće ne treba i da sam mogla i sama samcata doputovati... Uzimala sam vagon sama za sebe, a nosača ima na svim stanicama, odnijet će te za dvadeset kopjejaka kud god hoćeš... Gle, gle, kakav ste apartman uzeli! — zaključi gledajući oko sebe. — Otkud ti samo pare, prijane? Pa sve si založio. Kol’ko si samo ovom Francuzu dužan? Ma sve ja znam, sve!

— Ja, tetice... — poče general, posve smeten. — Čudim se, tetice... valjda mogu i bez ičije kontrole... osim toga, moji rashodi nisu viši od mojih prihoda...

— Da nisu viši? Reče i ostade živ! Mora da si djecu dogola opljačkao, skrbniče!

— Nakon toga, nakon takvih riječi... — poče general ogorčeno — zbilja više ne znam...

— Da da ne znaš! Bit će da se ne odmičeš od rulete? Sve si prorajtao?

General je bio toliko preneražen da umalo što se nije zagrcnuo od navale uzburkanih osjećaja.

— Na ruleti? Ja? Sa svojim ugledom... Ja? Saberite se, tetkice, bit će da se još niste sasvim oporavili...

— Ma lažeš, lažeš, sigurno te ne mogu odvući odande, lažeš li, lažeš! Baš ću pogledati kakva je ta ruleta, još danas. Ti ćeš mi, Praskovja, reći što se sve ima ovdje vidjeti, a pokazat će mi i Aleksej

Ivanovič, a ti, Potapiču, zapiši kud sve treba da idemo. Što se tu ima vidjeti? — obrati se iznenada opet Polini.

— Tu su u blizini razvaline jednog dvorca, pa Schlangenberg...

— Šta ti je to Schlangenberg? Je l' to kakva šuma?

— Ne, nije šuma nego planina; ondje je punkt...

— Kakav to punkt?

— Najviši vrhunac planine, ograđeno mjesto. S njega puca prekrasan vidik.

— Pa da me na brdo nose u naslonjaču? Hoće l' me moći uznijeti?

— Ah, nosači se mogu lako naći — odgovorih.

Uto priđe baki da se pozdravi dadilja Fedosja vodeći generalovu djecu.

— Ma šta ćemo se ljubiti! Ne volim se ljubiti s djecom, sva su djeca balava. Pa, kako je tebi ovdje, Fedosja?

— Ovđe je jako, jako lijepo, milostiva Antonido Vasiljevna — odgovori Fedosja. — A kako je vama bilo, milostiva gospojo? Ala smo se natugovali zbog vas!

— Znam, ti si dobra duša. A tko su vam ti tu, sami gosti? — obrati se opet Polini. — Tko vam je taj žgoljavac, s očalima?

— Knez Niljski, bako — prošapta Polina.

— A, Rus? A ja mislila da me neće razumijeti! Možda me i nije čuo. Mistera Astleyja sam već vidjela. A evo ga opet — opazi ga baka. — Dobar dan! — obrati mu se opet.

Mister Astley pokloni joj se bez riječi.

— E pa, što ćete mi lijepo kazati? Kažite mi štogod! Prevedi mu, Polina!

Poline prevede.

— Pa eto, gledam vas s velikim zadovoljstvom i radujem se što vas zdravlje dobro služi — odgovori mister Astley ozbiljno, ali neobično spremno.

Baki prevedoše njegove riječi, i one joj se, očito, svidješe.

— Kako samo ti Englezi uvijek lijepo odgovaraju — pripomenu. — Uvijek sam, ne znam ni sama zašto, Engleze voljela, Francuzi se ne mogu mjeriti s njima! Svratite koji put do mene — obrati se ponovo misteru Astleyju. — Trudit ću se da vas suviše ne uznemiravam. Prevedi mu to, i reci mu da sam ovdje dolje, ovdje

dolje, čujete li, dolje, dolje — ponovi misteru Astleyju pokazujući prstom nadolje.

Mister Astley bio je izvanredno zadovoljan tim pozivom.

Baka odmjeri Polinu od glave do pete pozornim i zadovoljnim pogledom.

— Tebe bih još voljela, Praskovja — odjednom će ona — zlatna si djevojka, bolja od svih njih, ali ti je narav... uh! Ma i ja imam tešku narav. Daj se okreni, to ti nije valjda lažna kosa?

— Nije, bako, moja je.

— Tako da, ne volim tu današnju glupu modu. Jako si zgodna. Da sam muško, zaljubila bih se u tebe. A što se ne udaješ? Nego, vrijeme je da krenem. A i prošetala bih se, u vagonu se ne možeš ni maknuti... A šta, ti se još ljutiš? — obrati se generalu.

— Ma, zaboga, tetice, nemojte tako! — prenu se general radosno. — Ja vas razumijem, u vašim godinama...

— Cette vieille est tombée en enfance[68] — šapnu mi des Grieux.

— Htjela bih, eto, sve ovdje razgledati. Hoćeš li mi ustupiti Alekseja Ivanoviča? — obrati se baka opet generalu.

— Oh, kad god želite, ali ću i sam... I Polina, i monsieur des Grieux... svi, svi ćemo smatrati za zadovoljstvo da vas pratimo...

— Mais, madame, cela sera un plaisir[69] — uplete se des Grieux smiješeći se čarobno.

— Baš plaisir. Nasmijavaš me, dragi moj! Ali para ti neću dati — dometnu odjednom generalu. — E, a sad u moj apartman da ga razgledam, a onda ćemo svuda redom. De, dižite me!

Ponovo podigoše baku i svi nagrnuše za naslonjačom niza stube. General je hodao ošamućen, kao da ga je tko zviznuo batinom po glavi. Des Grieux je nešto smišljao. Mlle Blanche kao da je htjela ostati, ali se onda, tko zna zašto, predomisli i pođe za ostalima. Za njom se uputi i knez, pa gore, u generalovim odajama, ostadoše samo Nijemac i madame veuve Cominges.

DESETO POGLAVLJE

U toplicama — a valjda u cijeloj Evropi — upravitelji hotela i natkonobari ne ravnaju se, kad izdaju gostima sobe, toliko po njihovim zahtjevima i željama koliko po osobnom mišljenju o njima; a valja priznati da se malokad prevare. Ali baki su, tko zna zašto, dodijelili toliko raskošan apartman da su ipak malo prekardašili — četiri bogato namještene sobe, s kupaonicom, prostorijama za poslugu, posebnom sobom za sobaricu, i tako dalje, i tako dalje. I zaista, u tim je odajama bila odsjela prije sedmicu dana nekakva grande duchesse, o čemu su, naravno, odmah izvijestili nove goste kako bi još više podigli vrijednost tog apartmana. Baku proniješe ili, bolje reći, provozaše po svim sobama, i ona ih pozorno i ozbiljno razgleda. Pri tom razgledanju pratio ju je smjerno natkonobar, koj bijaše vremešan, ćelav čovjek.

Ne znam što su svi oni mislili o baki, ali mi se čini da su je smatrali za izvanredno uglednu i, što je najvažnije, neobično bogatu osobu. U knjigu su odmah upisali: »Madame la générale princesse de Tarassevitcheva«[70], iako baka nije nikad bila kneginja. Osobna posluga, zaseban vagon, sva sila nepotrebnih škrinja, kovčega, pa čak i običnih sanduka, koji su stigli s bakom, vjerojatno su udarili temelje prestižu, a bakin naslonjač, oštar ton i glas, njezina ekscentrična pitanja koja je zadavala bez imalo ustručavanja, ne trpeći nikakva pogovora, ukratko, cijela bakina vanjština — uspravna, odlučna, zapovjednička — ulijevala je svima strahopoštovanje. Pri razgledanju bi kadikad iznenada zapovjedila da stanu, pokazala na neki predmet pokućstva i zadavala neočekivana pitanja natkonobaru, koji se smjerno smješkao, ali je već bio i pomalo uplašen. Baka je zapitkivala na francuskom, koji je, inače, prilično slabo govorila, pa sam ja obično prevodio. Natkonobarevi odgovori uglavnom joj nisu bili po volji, reklo bi se da je nisu zadovoljavali. A i ona je sve nešto pitala što nije bilo u vezi s apartmanom nego bogzna s čim. Iznenada se, na primjer zaustavila pred jednom slikom — prilično slabom kopijom nekog poznatog originala s mitološkim motivom.

— Čiji je to portret?

Natkonobar odgovori da je to vjerojatno portret neke grofice.

— A kako da to ne znaš? Tu živiš a ne znaš. Što će tu taj portret? Zašto su joj oči kose?

Natkonobar nije umio odgovoriti na sva ta pitanja kako treba, pa se čak i zbunio.

— E, baš je zvekan! — napomenu baka na ruskom.

Poniješe je dalje. Ista se priča ponovi s jednim saskim kipićem koji je baka dugo razgledala, a onda zapovjedila da ga uklone, tko zna zašto. Na kraju je saletjela natkonobara pitanjima — koliko su stajali sagovi u spavaonici, i gdje su izatkani? Natkonobar obeća da će se raspitati.

— E, baš su magarci! — progunđa baka i svrati svu svoju pozornost na postelju.

— Kakva li raskošna baldahina! Dajte razgrnite!

Razgrnuše postelju.

— Još, još, sve razgrnite! Skinite jastuke, navlake, dignite perinu!

Sve isprevrnuše. Baka pozorno sve razgleda.

— Dobro je što nemaju stjenica. A sad skinite svu posteljinu! Prostrite postelju mojom posteljinom i mojim jastucima! Nego, ipak je to sve malo previše raskošno, što će meni, starici, takve odaje, bit će mi dosadno samoj. Alekseju Ivanoviču, navraćaj češće do mene kad prestaneš učiti djecu!

— Od jučer nisam više u generalovoj službi — odvratih — i stanujem u hotelu sam za svoj račun.

— Otkud sad to?

— Neki je dan doputovao ovamo jedan ugledan njemački barun sa ženom, barunicom, iz Berlina. Jučer sam na šetnji poveo razgovor s njim na njemačkom, ne pridržavajući se berlinskog izgovora.

— Pa šta onda?

— On je to smatrao za drskost i pritužio se gospodinu generalu, pa mi je gospodin general jučer dao otkaz.

— A što, jesi li ga izružio, tog baruna, što li? Ako i jesi, vrlo važno!

— Ma nisam. Naprotiv, barun je zamahnuo štapom na mene.

— A ti si, slinavče jedan, dopustio da tako postupa s tvojim učiteljem — obrati se najednom generalu — i još si ga otpustio iz službe! Svi ste vi srolje, ko što vidim, prave srolje.

— Budite bez brige, tetice — odvrati general s uznositim i familijarnim prizvukom u glasu — znam i sam voditi svoje poslove. Osim toga, Aleksej Ivanovič nije vam sasvim točno ispričao cijeli slučaj.

— A ti si to mirno otrpio? — obrati se ona meni.

— Pa ja sam već htio izazvati baruna na dvoboj — odgovorih što sam skromnije i mirnije mogao — ali se gospodin general tome usprotivio.

— A što si se ti tome usprotivio? — obrati se baka ponovo generalu. — A ti, prijane, idi sad, doći ćeš opet kad te pozovu — obrati se i natkonobaru — što će tu prodavati zjake! Nikako ne trpim tu nirnberšku njušku!

Natkonobar se pokloni i ode a da nije, naravno, razumio bakin kompliment.

— Ama, zaboga tetice, tko još ide na dvoboje? — odgovori general podsmjehujući se.

— A što ne bi išli? Muškarci su svi ko pjetlići, odmah bi se potukli. Svi ste vi srolje, ko što vidim, ne znate braniti čast svoje domovine. De, dižite me! Potapiču, pobrini se da budu uvijek dva nosača spremna, pogodi se s njima i unajmi ih! Ne treba ih više od dvojice. Nosit će me samo uza stepenice, a po ravnom će me, na ulici voziti, tako im reci. I plati im unaprijed, pa će biti pristojniji. I ti da budeš uvijek uza me, a ti mi, Alekseju Ivanoviču, pokaži tog baruna na šetnji, da bar vidim kakav je taj von Barun. A gdje vam je ta ruleta?

Objasnih joj da su rulete u kazinu, u dvoranama. Zatim uslijediše pitanja — ima li ih mnogo? Kocka li se mnogo? Kocka li se cijeli dan? Kako je to uređeno? Naposljetku joj kazah da će biti najbolje da to pogleda svojim očima, da je ovako prilično teško opisati.

— E pa, onda neka me odmah odnesu tamo! Idi ti naprijed, Alekseju Ivanoviču!

— Kako, tetice, pa zar se zbilja nećete ni odmoriti od puta? — upita je general zabrinuto.

Nekako se uzvrpoljio, a i svi su se pomalo uskomešali i zgledali. Vjerojatno im je bilo malo nezgodno, pa i stidjeli su se da prate baku pravo u kazino, gdje je ona, naravno, mogla svašta uraditi, i„ to javno; pa ipak, svi su se sami ponudili da je prate.

— Ma šta se imam odmarati? Nisam umorna. Ionako sam pet dana samo sjedila. A poslije ćemo pogledati kakva su to ljekovita vrela i vode i gdje su. A onda... kako se ono zove, kako ono reče, Praskovja, punkt, je li?

— Jest, punkt, bako.

— Pa dobro, kad je punkt, nek bude punkt! A što još tu ima?

— Ima tu koječega, bako — reče Polina ne znajući više što da kaže.

— Eto, ni sama ne znaš! Marfa, i ti ćeš sa mnom — reče ona svojoj sobarici.

— Ali zašto da i ona ide, tetice? — uznemiri se odjednom general. — I, najposlije, ne može. Teško da će i Potapiča pustiti u sam kazino.

— Ma koješta! Zato što je sluškinja, da je ostavimo! Pa i ona je živo čeljade. Evo ima već tjedan dana kako se truckamo u vlaku, pa i ona bi rado štogod vidjela. A s kim će ako neće sa mnom? Sama se neće usuditi ni nosa pomoliti na ulicu.

— Ama, bako...

— A da tebe nije stid da ideš sa mnom? E pa, onda ostani lijepo kod kuće, nitko te ne zove. Pazite generala! Pa i ja sam generalica. A i što ćete vi svi da se vučete za mnom kao rep? Sve ću razgledati sama s Aleksejem Ivanovičem...

Ali je des Grieux navalio da je svi prate, i obasuo je najljubeznijim frazama o zadovoljstvu da budu u njenoj pratnji, i tako dalje. Svi krenusmo.

— Elle est tombée en enfance — ponovi des Grieux generalu — seule, elle fera des bêtises[71]… — dalje nisam čuo, ali je očito nekud smjerao, a možda mu se čak i vratila neka nada.

Do kazina je bilo oko pola kilometra. Put nas je vodio kroz aleju kestenova, do skvera, preko kojeg smo prešli i ušli ravno u kazino. General se donekle umirio, jer je naša povorka, premda prilično čudnovata, bila ipak dostojanstvena i pristojna. Pa i nije bilo nikakvo čudo što se u toplicama pojavilo bolesno i nemoćno čeljade koje ne može hodati. Ali se general, očito, pribojavao kazina — zašto bolesno čeljade koje ne može hodati, i još k tome starica, ide na ruletu? Polina i Mlle Blanche hodale su sa strane, uz naslonjač na

kotačićima. Mlle Blanche se smijala, bila je neupadljivo vesela i čak se na mahove vrlo ljubezno šalila s bakom, tako da ju je baka napokon pohvalila. Polina je pak morala odgovarati na bakina česta i nebrojena pitanja, kao na primjer: »Koji je ono što je prošao?« »Koja je ono što se provezla?« »Je l' velik ovaj grad?« »Je l' velik park?« »Kakvo je ovo drveće?« »Kakva su ono brda?« »Ima l' tu orlova?« »Kakav je ono smiješan krov?« Mister Astley išao je pokraj mene i šapnuo mi da mnogo očekuje od ovog prijepodneva. Potapič i Marfa išli su straga, iza sama naslonjača. Potapič u svom fraku, s bijelom kravatom, ali sa šapkom na glavi, a Marfa — četrdesetogodišnja rumena, ali već prosijeda djevojka, s kapicom na glavi, u cicanoj haljini i u škripavim papučama od jareće kože. Baka se vrlo često okretala i razgovarala s njima. Des Grieux i general bili su malo zaostali i neobično živo razgovarali. General je bio vrlo nujan, a des Grieux je odlučno nešto govorio. Možda je bodrio generala i očito mu nešto savjetovao. Ali je baka maloprije bila već izgovorila one kobne riječi: »Ali para ti neću dati«. Možda se des Grieuxu ta novost činila nevjerojatnom, ali je general dobro poznavao svoju tetkicu. Opazio sam da des Grieux i Mlle Blanche i dalje namiguju jedno drugome. Kneza i Nijemca putnika primijetio sam na samom kraju aleje; bili su zaostali i otišli nekamo dalje.

U kazino smo slavodobitno ušli. Vratar i lakaji iskazaše nam isto onakvo poštovanje kao i hotelska posluga. Ipak su nas radoznalo gledali. Baka je ponajprije naložila da je provozaju kroz sve dvorane. Ponešto je pohvalila, prema ponečem je ostala posve ravnodušna, ali se o svemu raspitivala. Napokon smo stigli i do dvorana za kockanje. Lakaj koji je stražario pred vratima bijaše kao gromom ošinut i odjednom nam širom otvori vrata.

Pojava bake za ruletom izazvala je snažan dojam kod publike. Oko ruletnih stolova i na drugom kraju dvorane, gdje je bio stol za trente et quarante, tiskalo se možda oko sto pedeset ili dvjesta igrača, u nekoliko redova. Oni kojima je pošlo za rukom da se probiju do stola stajali su, po običaju, kao ukopani i nisu napuštali svoje mjesto sve dok ne bi sve izgubili, jer se ne smije stajati samo tako, kao običan promatrač, i uzalud zauzimati mjesto za igrače. Premda su oko stola razmještene stolice, malo koji igrač sjedi, pogotovo kad je velika navala, jer kad ljudi stoje, može ih više stati i, prema tome,

lakše je doći do mjesta i igrati. Oni u drugom i trećem redu gurali su se iza prvog, čekali i pazili kad će na njih doći red, ali su pokatkad, onako nestrpljivi, proturali ruku kroz prvi red da stave svoje uloge. Neki su se bili toliko izvještili da su stavljali čak i iz trećeg reda. Zbog toga bi svakih deset minuta, pa i pet, na nekom kraju stola izbio »incident« oko spornih uloga. Policija je u kazinu inače prilično dobra. Gužva se, naravno, ne može izbjeći. Naprotiv, njima je drago kad publika nagrne jer je to unosno. Međutim, osam krupeja što sjede oko stola gledaju sve širom otvorenih očiju, oni i isplaćuju dobitke, a kad izbije spor, sami ga rješavaju. U krajnjem slučaju pozovu policiju koja obavi svoj posao u tili čas. Policajci se nalaze u samoj dvorani, među gledaocima, u običnim odijelima, tako da se i ne razaznaju od ostalih. Ponajviše motre na lopove i profesionalce, kojih ima oko ruleta vrlo mnogo, jer je tu neobično zgodna prilika za njihovo poslovanje. Zaista, svagdje drugdje treba krasti iz džepova ili obijati brave, što se, u slučaju neuspjeha, svršava vrlo nezgodno. A ovdje treba jednostavno pristupiti ruleti, početi igrati i najednom, javno i otvoreno, uzeti tuđi dobitak i strpati ga u džep; ako pak nastane spor, lupež jasno i glasno tvrdi da je ulog bio njegov. Ako je to vješto obavio, a svjedoci se kolebaju, lupež vrlo često uspije pokupiti pare, dakako ako svota nije osobito velika. U protivnom slučaju, ulog su još prije zacijelo bili uočili krupjei ili koji drugi igrač. Međutim, ako svota nije osobito velika, pravi dobitnik ponekad jednostavno neće da se dalje prepire, pribojavajući se skandala, te ode od stola. Uspiju li pak raskrinkati lopova, odmah ga bezobzirno izbacuju.

Sve je to baka gledala izdaleka, neobično radoznalo. Neobično joj se svidjelo što lopove izbacuju. Trente et quarante nije baš privuklo njenu pozornost. Više joj se svidjela ruleta i kuglica što se vrti. Napokon je zaželjela da izbliza pogleda igru. Ne znam kako se to dogodilo, ali lakaji i neki njeni drugi užurbani agenti (ponajvećma Poljaci koji su prokockali svoje pare i koji silom nude svoje usluge sretnim kockarima i svim strancima) odmah su našli baki mjesto, usprkos svoj onoj gužvi, uz samu sredinu stola, pokraj glavnog krupjea, i dogurali tamo njen naslonjač. Mnogi su posjetioci, koji nisu igrali nego samo sa strane promatrali igru (navlastito Englezi sa svojim obiteljima), nagrnuli prema tom stolu da pogledaju baku iznad

glava ostalih igrača. Mnogi se lornjoni okrenuše na tu stranu. Među krupjeima zarodi se nada — tako ekscentričan igrač kao da je zaista obećavao nešto nesvakidašnje. Sedamdesetpetogodišnja žena koja ne može hodati a želi se kockati nije bila baš svakidašnji gost. I ja se progurah do stola i stadoh pokraj bake. Potapič i Marfa ostali su negdje daleko sa strane, među svijetom. General, Polina, des Grieux i Mlle Blanche također su stajali po strani, među gledaocima.

Baka je najprije promatrala igrače. Neprestano mi je zadavala oštra, odsječna pitanja u po glasa: »Tko je taj?« »Tko je ta?« Osobito joj se svidio jedan vrlo mlad čovjek na kraju stola, koji je igrao na krupne svote, stavljao na tisuće i dobio, kako su šaptali oko nas, već oko četrdeset tisuća franaka, što su ležali pred njim na hrpi, u zlatu i novčanicama. Bio je blijed, oči su mu se krijesile, a ruke tresle; nije više računao koliko ulaže nego bi samo zagrabio rukom, a ipak je svejednako dobivao i dobivao, svejednako zgrtao i zgrtao. Lakaji su se vrzli oko njega, podmetali mu naslonjač, otiskivali ljude od njega da mu bude udobnije — a sve to zato što su se nadali bogatoj nagradi. Poneki sretni dobitnici daju im ponekad najpojnice a da i ne broje pare, onako, od radosti, koliko god zahvate rukom iz džepa. Pokraj mladića se već našao neki Poljak, koji se sav užurbao i smjerno mu ali neprekidno šaputao nešto, vjeraojatno ga upućujući kamo da stavi, savjetujući ga i upravljajući igrom — dakako, isto se tako nadajući napojnici. Ali igrač jedva da se i obazirao na nj, stavljao je nasumce i svejednako zgrtao novac. Očito je gubio glavu.

Baka ga je promatrala nekoliko minuta.

— Kaži mu — uzvrpolji se odjednom baka gurkajući me — kaži mu nek prestane, nek brže-bolje pokupi pare i ode! Izgubit će, začas će opet sve izgubiti — užurba se jedva dišući od uzbuđenja. — Ma gdje je Potapič! Pošalji Potapiča do njega! Ama, kaži mu, kaži — gurkala me dalje — ma gdje li je zbilja taj Potapič! Sortez, sortez![72] — počela je sama dovikivati mladiću.

Nagnuh se nad nju i odlučno joj šapnuh da se tu ne smije tako vikati, da se čak ne smije ni glasnije razgovarati zato što se time ometa ljude pri brojenju, i da če nas začas izbaciti.

— Baš mi je krivo! Propast če čovjek, ali valjda sam tako hoće... Ne mogu ga gledati, sve nešto kipi u meni. Kakav šmokljan!

I baka se brže-bolje okrenu na drugu stranu.

Ondje, slijeva, za drugom polovicom stola, udarala je u oči među igračima jedna mlada dama a pokraj nje nekakav patuljak. Tko je bio taj patuljak — ne znam, je li joj bio rođak ili ga je vodila tek onako, da više upada u oči. Tu sam gospođu bio još prije zapazio, pojavljivala se za stolom svaki dan, u jedan sat, a odlazila točno u dva. Već su je poznavali pa bi joj odmah ponudili naslonjač. Ona bi izvadila iz džepa nešto zlata i nekoliko tisuća franaka u novčanicama i počela stavljati mirno, hladnokrvno, vodeći računa o svemu, zapisujući olovkom na papirić brojeve i trudeći se da otkrije neki sustav po kojem se u određenom trenutku stječu šanse. Stavljala je povelike uloge. Svaki bi dan dobila po jednu, dvije, najviše tri tisuće franaka, i čim bi ih dobila, otišla bi. Baka ju je dugo promatrala.

— E, ta neće izgubiti! Eto, ta neće izgubiti! Čija je? Ne znaš je? Tko je ta?

— Sigurno Francuskinja, jedna od onih — šapnuh joj.

— E, poznaje se ptičica po letu. Pazi samo kako je pandže naoštrila! Nego, rastumači ti meni šta znači svaki taj obrtaj, i kako se to stavlja?

Protumačih joj kako sam najbolje znao i umio što znače sve one brojne kombinacije, rouge et noir, pair et impair, manque et passe[73] i, najposlije, kojekakve finese u kombinacijama brojeva. Baka me pozorno slušala, pamtila, zapitkivala i učila napamet. Za svaku kombinaciju brojeva mogao sam odmah navesti i primjer, pa je štošta vrlo lako i brzo naučila i upamtila. Bila je vrlo zadovoljna.

— A što je zéro[74]? Eno, onaj je krupje, onaj kuštravi, glavni, baš sad izviknuo zéro. I zašto je pokupio sve što je bilo na stolu? Onoliku hrpu, sve je pokupio. Što mu je to?

— Pa kad je zéro, bako, banka dobiva. Ako kuglica padne na zero, sve što je stavljeno na stol pripadne banci, sve bez razlike. Doduše, kuglica se još jedanput zavrti da se izravnaju računi, ali banka za to ništa ne plaća.

— Eto ti ga na! A ja ništa ne dobijem?

— Dobijete, bako, ako ste prije toga stavili na zéro i iziđe zéro, onda vam isplate trideset pet puta više.

— Kako, trideset pet puta više, a često izlazi? Pa što onda budale ne stavljaju na zéro?

— Trideset šest puta je vjerojatnije, bako, da neće izići.

— Kakva besmislica! Potapiču! Potapiču! Čekaj, imam i kod sebe para, evo! — I izvuče iz džepa nabijenu novčarku i izvadi iz nje jedan fridrihsdor. — Na, metni odmah na zéro!

— Ali, bako, zéro je upravo izišao — rekoh — pa sad vjerojatno neće dugo izići. Mnogo ćete izgubiti, pričekajte bar malo!

— De, ne pričaj, meći!

— Molim lijepo, ali možda neće doveče izići, možete izgubiti i tisuću puta za redom, i to se događa.

— Ma koješta, koješta! Tko se vuka boji, nek ne ide u šumu! Šta? Izgubili smo? Metni još jednom!

Izgubili smo i drugi fridrihsdor; stavili smo treći. Baka kao da je sjedila na iglama, upila se bila užagrenim očima u kuglicu što je skakutala po zupcima kola koje se vrtjelo. Izgubismo i treći fridrihsdor. Baka se izbezumljivala, nije mogla sjediti na miru i čak je udarila šakom o stol kad je krupje objavio trente-six[75] umjesto očekivanog zéro.

— Vrag ga odnio! — ljutila se baka. — Kad će već jednom izići ta prokleta zerica? Dočekat ću ja taj zéro, pa makar crkla! Sve je to maslo onoga prokletog kuštravog krupjea, kod njega nikako da iziđe! Alekseju Ivanoviču, metni dva zlatnika odjedared! Toliko čovjek izgubi da ništa ne dobije baš i kad mu iziđe zéro.

— Bako!

— Meći, meći! Nisu tvoje pare.

Stavih dva fridrihsdora. Kuglica je dugo letjela iznad kola i napokon počela skakutati po zupcima. Baka je sva premrla i stisnula mi ruku kad odjednom — hop!

— Zéro — objavi krupje.

— Eto vidiš, eto vidiš! — okrenu se baka hitro meni sijajući sva od zadovoljstva. — Šta sam ti rekla, šta sam ti rekla? I sam me Gospod prosvijetlio da stavim dva zlatnika. E pa, koliko ću sad dobiti? Sto sad ne isplaćuju? Potapiču, Marfa, ma gdje su? Ma kud su svi naši? Potapiču, Potapiču!

— Čekajte malo, bako — rekoh joj šaptom. — Potapič je pred vratima, njega neće pustiti ovamo. Pazite, bako, daju vam novce, uzmite!

Baki dobaciše težak smotak od pedeset fridrihsdora, zavijen u modar papir, i odbrojiše joj još dvadeset fridrihsdora. Sve to prikučih baki lopaticom.

— Faites le jeu, Messieurs! Faites le jeu, Messieurs! Rien ne va plus?[76] — vikaše krupje pozivajući igrače da stavljaju, i spremajući se da zavrti kolo.

— O, bože! Zakasnili smo! Sad će zavrtjeti! Meći, meći! — užurba se baka. — Što si se ušeprtljio, daj brže! — izbezumijivaše se ona gurajući me svom snagom.

— Ama, na što da stavim, bako?

— Na zéro, na zéro! Opet na zéro! Metni koliko god možeš! Koliko imamo svega? Sedamdeset fridrihsdora? Što da ih žalimo, meći po dvadeset fridrihsdora odjednom.

— Saberite se, bako! Ponekad ne iziđe po dvjesta puta za redom! Vjerujte mi da ćete izgubiti sav kapital.

— Ma ne pričaj koješta, nego meći! Šta mlatiš praznu slamu! Znam ja šta radim — reče baka tresući se od uzbuđenja.

— Po pravilima se, bako, ne može staviti na zéro više od dvanaest fridrihsdora, evo, stavio sam.

— Kako ne može? Ma da ti to meni ne lažeš? Musje! Musje! — uze ona gurkati krupjea koji je sjedio slijeva do nje i spremao se da zavrti kolo. — Combien zéro? Douze? Douze?[77]

— Oui, madame[78] — potvrdi krupje uljudno — isto kao što ni jedan pojedinačni ulog ne smije biti veći od četiri tisuće florina, takva su pravila — nadopuni objašnjenje.

— E pa, šta možemo, metni dvanaest!

— Le jeu est fait![79] — viknu krupje.

Kolo se zavrtje i iziđe trinaest. Izgubismo.

— Još! Još! Još! Metni još! — povika baka.

Više se nisam protivio nego sam samo slegnuo ramenima i stavio ponovo dvanaeset fridrihsdora. Kolo se dugo vrtjelo. Baka je sva drhtala prateći pogledom kolo. »Pa zar ona zbilja misli da će zero

opet izići?« — pomislih gledajući je u čudu. Na njenu je licu sjala nepokolebljiva vjera u dobitak, pouzdana nada da će krupje sad na izviknuti: zéro! Kuglica upade u udubinu.

— Zéro! — izvikne krupje.

— A-ha!!! — obrati se baka meni, likujući pomamno.

I sam sam kockar; to osjetih baš u tom trenu. I ruke i noge su mi podrhtavale, krv mi je udarila u glavu. Naravno, bila je prava rijetkost da u desetak okretanja iziđe tri puta zéro; ali nije to opet bilo nikakvo ćudo. Prekjučer je na moje oči zéro izišlo tri puta uzastopce, a jedan je igrač, koji revno zapisuje sve brojeve što iziđu, glasno napomenuo da je to isto zéro izišlo u toku jučerašnjeg dana jedan jedini put.

Baka je dobila najveću svotu novaca, pa je isplatiše neobično pažljivo i smjerno. Dobila je ravno četiri stotine i dvjesta fridrihsdora, odnosno četiri tisuća florina i dvadeset fridrihsdora. Dvadeset fridrihsdora isplatiše joj u zlatu, a četiri tisuće u novčanicama.

Ovaj put nije više zvala Potapiča; bila je zaokupljena nečim drugim. Čak me nije više gurkala niti je vidljivo drhtala, nego je, ako se tako može reći, drhtala nekako u sebi. Sva se bila na nešto usredotočila, kao da cilja:

— Alekseju Ivanoviču! Onaj je rekao da se može metnuti samo četiri tisuće florina u jedan mah? Evo ti na, metni ove četiri tisuće na crveno — odluči baka.

Zalud bih je bio odvraćao. Kolo se zavrtjelo.

— Rouge! — objavi krupje.

Opet je dobila četiri tisuće florina, svega, dakle, osam tisuća.

— Četiri daj vamo, a četiri opet stavi na crveno — zapovjedi baka.

Ponovo stavih četiri tisuće na crveno.

— Rouge! — objavi opet krupje.

— Sve skupa dvanaest! Daj sve vamo! Zlato saspi vamo, u novčarku, a banknote spremi! Dosta! Kući! Gurajte naslonjač!

JEDANAESTO POGLAVLJE

Naslonjač odguraše do vrata, na drugi kraj dvorane. Baka je sjala od sreće. Svi se naši začas sjatiše oko nje čestitajući joj. Ma koliko da se baka ekscentrično vladala, njezin je trijumf mnogo šta

zasjenio, i general se više nije bojao da se ne osramoti pred svijetom svojom rodbinskom vezom s tako čudnom ženom. Čestitao je baki osmjehujući se milostivo, familijarno i veselo, kao da zabavlja dijete. Uostalom, bio je očito preneražen kao i svi gledaoci. Posvuda su naokolo pričali o baki i upozoravali na nju. Mnogi su prolazili pored nje da je bolje vide. Mister Astley razgovarao je podalje o njoj s dvojicom znanaca Engleza. Nekoliko dostojanstvenih dama promatralo ju je u dostojanstvenoj nedoumici, kao kakvo čudo. Des Grieux ju je naprosto obasuo čestitkama i smiješcima.

— Quelle victoire![80] — rekao je.

— Mais, madame, c’était du feu![81] — nadodala je Mlle Blanche smiješeći se umiljato.

— Pa da, sjela sam i, ni pet ni šest, dobila dvanaest tisuća florina! Kakvih dvanaest, a ono u zlatu? Sa zlatom će biti skoro trinaest. Koliko je to u našim parama? Oko šest tisuća, je l’ da?

Rekoh joj da je više i od sedam, a po sadašnjem kursu možda čak i osam.

— Osam tisuća ko od šale! A vi, srolje, tu sjedite i dangubite! Potapiču, Marfa, jeste l’ vidjeli?

— Milostiva draga, pa kako ste vi to? Osam hiljada rubalja — klicaše Marfa previjajući se.

— Na, evo vam po pet zlatnika od mene!

Potapič i Marfa pohrliše da joj izljube ruke.

— I nosačima daj po jedan fridrihsdor! Daj im po jedan zlatnik, Alekseju Ivanoviču! Što se taj lakaj tu klanja, a i onaj drugi? Čestitaju mi? Daj i njima po jedan fridrihsdor.

— Madame la princesse... un pauvre expatrié... malheur continuel... les princes russes sont si généreux?[82] — uvijaše se oko naslonjača jedan čovjek u iznošenu redengotu, šarenu prsluku, s brkovima, držeći šapku u ispruženoj ruci i smješkajući se ponizno.

— Daj i njemu jedan fridrihsdor! Ma daj mu dva. E, a sad dosta jer inače nikad kraja. Dižite me i nosite! Praskovja — obrati se Polini Aleksandrovnoj — sutra ću ti haljinu kupiti, a kupit ću i onoj mademoiselle... kako se ono zove, mademoiselle Blanche, kako li, i njoj ću kupiti haljinu. Prevedi joj, Praskovja!

— Merci, madame[83] — poklecnu ljupko Mlle Blanche, kriveći usne u podrugljiv smiješak koji izmijeni s des Grieuxom i generalom. General je bio nešto zbunjen, odlanulo mu je kad smo stigli do aleje.

— A Fedosja, Fedosja, mogu zamisliti kako će se ta istom začuditi — reče baka pošto se sjetila dadilje generalove djece. — I njoj treba dati za haljinu. Hej, Alekseju Ivanoviču, Alekseju Ivanoviču, daj i tom prosjaku!

Putem je prolazio neki pogrbljeni odrpanac i gledao nas.

— Pa to možda i nije prosjak, bako, nego nekakva protuha.

— Daj mu! Daj mu! Daj mu gulden!

Priđoh mu i dadoh novac. On me pogleda tupo i začuđeno, ali šutke uze gulden. Zaudarao je na vino.

— A ti, Alekseju Ivanoviču, nisi još okušao sreću?

— Nisam, bako.

— A vidjela sam kako ti se oči krijese.

— Pokušat ću i ja, bako, svakako, poslije.

— I otprve metni na zéro pa ćeš vidjeti! Kolik ti je kapital?

— Svega dvadeset fridrihsdora, bako.

— Nije baš mnogo. Pozajmit ću ti pedeset fridrihsdora, ako hoćeš. Evo ti ovaj svitak, uzmi ga, a ti se, dragoviću moj, nemoj ničemu nadati, tebi neću dati! — obrati se iznenada generalu.

Generala kao da je nešto štrecnulo, ali nije rekao ni riječi. Des Grieux se namrgodio.

— Que diable, c’est une terrible vieille![84] — promrsi on kroza zube generalu.

— Prosjak, prosjak, eno opet prosjaka! — viknu baka. — Alekseju Ivanoviču, daj i njemu gulden!

Ovaj put smo sreli nekog sijedog starca, s drvenom nogom, u dugu modru redengotu, s dugačkim štapom u ruci. Nalikovao je na stara vojnika. Ali kad mu pružih gulden, ustuknu jedan korak i pogleda me prijeteći.

— Was ist’s der Teufel![85] — viknu i dometnu još desetak psovki.

— Ma ostavi budalu! — viknu baka i odmahnu rukom. — Vozite dalje! Gladna sam! Sad ćemo odmah poručati, a onda ću malko

prileći, pa opet onamo!

— Opet ćete igrati, bako? — uzviknuh.

— A nego šta si mislio? Ako vi sjedite ovdje u zapećku i kiselite se, zar da se i ja na vas ugledam?

— Mais, madame — približi joj se des Grieux — les chances peuvent tourner, une seule mauvaise chance et vous perdrez tout... surtout avec votre jeu... c'était terrible![86]

— Vous perdrez absolument[87] — procvrkuta Mlle Blanche.

— A šta se to vas uopće tiče? Neću vaše izgubiti nego svoje! A gdje je sad taj mister Astley? — priupita me.

— Ostao je u kazinu, bako.

— Šteta, eto, to je duša od čovjeka.

Kad smo stigli u hotel, baka se već na stubištu, susrevši natkonobara i pozvavši ga sebi, pohvalila svojim dobitkom. Zatim je pozvala Fedosju, poklonila joj tri fridrihsdora i naložila da se donese ručak. Fedosja i Marfa razvezoše pred njom za ručkom:

— Gledam ja vas, milostiva moja — blebetaše Marfa — i kažem Potapiču: šta li je ovo milostiva naša naumila! A na stolu paretine i paretine, bogo moj! U svom vijeku nisam toliko para vidjela, a svud unaokolo gospoda, sve sama gospoda sjede. I otkud, Potapiču, velim ja njemu, otkud se tu našla sve taka gospoda? I mislim ja nek joj pomogne sama Majka Božija! Molim se ja za vas, gospoja, a srce mi sve premire, premire, drhtim li, drhtim. Pomozi joj, Bože, mislim, i zbilja vam Bog pomože. Evo, još i sad, mila moja, neprestano drhtim, evo kako sva drhtim.

— Alekseju Ivanoviču, poslije ručka, u četiri sata, spremi se da pođemo. A dotle da si mi zdravo, i nemoj mi zaboraviti poslati kakva doktora, treba da i tu vodu pijem. Pazi da ne zaboraviš!

Otišao sam od bake kao omamljen. Trudio sam se da zamislim što li će sad biti sa svima našima, i kakav će preokret nastupiti u našem životu. Bilo mi je jasno da se oni (poglavito general) nisu još oporavili, čak ni od prvog dojma. Bakina pojava, umjesto brzojava o njenoj smrti (pa i o nasljedstvu), koji su svaki čas očekivali, toliko je razbila cijeli splet njihovih namjera i odluka da su u krajnjoj nedoumici i nekakvoj općoj zapanjenosti pratili kasnije bakine pothvate na ruleti. Međutim, ova je druga činjenica bila gotovo još

važnija od one prve, jer — iako je baka bila dvaput rekla da neće dati generalu para — ipak, tko zna, nije još trebalo gubiti nadu. A nije ju ni gubio des Grieux koji je bio upleten u sve generalove poslove. Uvjeren sam da ni Mlle Blanche, koja je također bila i te kako upletena (a kako i ne bi — generalica i veliko nasljedstvo!), ne bi izgubila nadu, nego bi se poslužila svim svojim koketnim čarima da predobije baku, nasuprot krutoj i ponositoj Polini koja se ne zna umiljavati. Ali sad, sad kad je baka izvela onakve pothvate na ruleti, sad kad se pred svima njima tako jasno i izrazito ocrtao bakin lik (samovoljna, vlastoljubiva baka et tombée en enfance[88]), sad je možda sve dokraja propalo — ta ona se raduje kao dijete što je dobila na kocki i, kao što već biva, izgubit će sve do posljednje pare. Bože, pomislih (i to, oprosti mi, Bože, smijući se zlurado), Bože, pa svaki onaj friđrihsdor koji je baka maloprije stavljala na kocku padao je generalu na srce kao kamen, ljutio des Grieuxa i razjarivao Mlle de Cominges, kojoj je izmicao mastan zalogaj. I još ovo — čak i kad je baka od dobitka, iz puke radosti, dijelila svima novce i svakog prolaznika držala za prosjaka, čak se ni tada nije mogla suzdržati da ne dovikne generalu: »A tebi ipak neću dati!« To znači da je uvrtjela sebi u glavu tu misao, uzjogunila se, zadala sama sebi riječ — opasno, bogami opasno!

Sve su mi se te misli rojile u glavi dok sam se penjao od bake uz glavno stubište na najviši kat, u svoju sobicu. Sve me je to neobično zanimalo. Iako sam, naravno, i prije naslućivao glavne i najčvršće niti što su vezale glumce preda mnom, ipak nisam pouzdano znao sva sredstva i tajne te igre. Polina mi se nije nikad do kraja povjeravala. Kadikad je, doduše, kao nehotice, otvarala preda mnom dušu, ali sam opazio da je često, pa i gotovo uvijek, nakon takva povjeravanja, ili sve okrenula na šalu, ili sve zamrsila i navlaš krivo prikazala. O, mnogo je šta tajila!

Bilo kako mu drago, slutio sam da se primiče finale cijele te tajnovite i napete situacije. Samo još jedan udarac — i sve će se svršiti i izići na vidjelo. O svojoj sudbini, premda sam bio u sve upleten, nisam se gotovo uopće brinuo. Čudno sam raspoložen — u džepu mi je svega dvadeset fridrihsdora, daleko sam u tuđini, bez namještenja i sredstava za život, bez nade, bez planova i — ne

brinem se zbog toga! Da ne mislim na Polinu, jednostavno bih se sav zadubio u komičnu zanimljivost skorašnjeg raspleta i smijao se na sav glas. Ali Polina me zabrinjava; njena je sudbina na kocki, to naslućujem, ali moram priznati da me nimalo ne uznemiruje njena sudbina. Htio bih proniknuti u njene tajne, htio bih da mi priđe i kaže: »Pa ja te volim,« a ako ne to, ako je ta ludost neostvariva, onda... e pa, što onda da poželim? Zar znam što želim? Nekako sam smućen, samo da mi je biti uz nju, u njenu svetokrugu, u njenu sjaju, dovijeka, zasvagda, do kraja života. Ništa drugo ne znam! Pa zar bih je mogao ostaviti?

— Polina Aleksandrovna...

— Tiše! — upozori me.

— Zamislite — prošaptah — ovaj čas kao da me nešto darnulo sa strane, kad se okrenem, a ono vi! Baš kao da elektricitet nekakav izbija iz vas!

— Uzmite ovo pismo — izusti Polina, brižna i namrštena, a da zacijelo nije ni čula što sam rekao — i predajte ga odmah misteru Astleyju osobno. Samo brže, molim vas! Odgovor nije potreban. On če sam...

Ne dovrši.

— Misteru Astleyju? — priupitah je u čudu.

Ali se Polina več izgubila u sobi.

Aha, oni se, dakle, dopisuju! Odmah sam, dakako, potrčao da potražim mistera Astleyja, najprije u njegovu hotelu gdje ga nisam našao, zatim u kazinu gdje sam optrčao sve dvorane, i napokon, onako zlovoljan, gotovo zdvojan, vraćajući se kući, sretoh ga slučajno u povorci nekakvih Engleza i Engleskinja na konjima. Pozvah ga, zaustavih i predadoh mu pismo. Nismo se dospjeli ni pravo pogledati. Ali sve bih rekao da je mister Astley namjerno potjerao brže konja.

Je li me mučila ljubomora? Bio sam duboko potišten. Nisam čak želio doznati o čemu se dopisuju. On je, dakle, njen pouzdanik! »Prijatelj joj je, prijatelj,« mislio sam, »i to je jasno (samo kad su se prije sprijateljili?) — ali je li posrijedi i ljubav? — Dakako da nije« — govorio mi je zdrav razum. Ali sam zdrav razum ne vrijedi mnogo u takvim prilikama. Kako bilo da bilo, trebalo je i to razjasniti. Sve skupa se grdno zaplelo.

Nisam još ni ušao u hotel kadli me vratar i natkonobar, koji je izišao iz svoje sobe, izvijestiše da me traže, zovu, da su već tri puta slali da pitaju gdje sam, mole me da što prije dođem u generalove odaje. Bio sam vrlo loše volje. U generalovu sam kabinetu zatekao, osim sama generala, još i des Grieuxa i Mlle Blanche, samu, bez majke. Ta je njena majka bila svakako obična figura koja služi samo za paradu, a kad god bi bio u pitanju pravi posao, Mlle Blanche djelovala je sama. I teško da je ta tobožnja majka išta znala o poslovima svoje nazovikćeri.

Njih su se troje živo o nečemu dogovarali, čak su i vrata kabineta bila zaključana, što se nikad prije nije dogodilo. Prilazeći vratima, čuo sam bučne glasove — des Grieuxov drski i zajedljivi govor, Blanchinu bezobraznu, prostačku i bijesnu dreku i glas jadnog generala, koji se, očito, nešto opravdavao. Kad sam se ja pojavio, svi su se kanda suzdržali i primirili. Des Grieux popravi kosu a srdžbu na licu zamijeni osmijehom — onim ružnim, službeno uljudnim, francuskim osmijehom koji mrzim iz dna duše. Utučeni i smeteni general poprimi dostojanstveno držanje, ali nekako mehanički. Jedino Mlle Blanche ne promijeni izraz lica iz kojeg je izbijao gnjev, nego samo ušutje i upre u mene pogled što odavaše nestrpljivo iščekivanje. Napominjem da se do tada držala prema meni nevjerojatno nemarno, nije mi čak ni odzdravljala, jednostavno me nije primjećivala.

— Alekseju Ivanoviču — poče general nježnim a prijekornim glasom — dopustite da vam kažem da je čudno, neobično čudno... jednom riječju, vaše postupanje sa mnom i s mojom obitelji... jednom riječju, neobično je čudno...

— Eh! Ce n’est pas ça[89] — upade mu u riječ des Grieux zlovoljno i prezirno. (On je svakako vodio ovdje glavnu riječ!) — Mon cher monsieur, notre cher général se trompé[90] zapadajući u takav ton (nastavljam njegov govor na ruskom), on vam je htio reći... ili upozoriti vas, ili, bolje reći, zamoliti vas najusrdnije da ga ne upropaštavate, pa da, da ga ne upropaštavate! Poslužit ću se baš tim izrazom...

— Ali, kako, kako? — utekoh mu se u riječ.

— Pa, zaboga, preuzeli ste dužnost da budete vodič (ili kako bi se to drukčije reklo?) toj starici, cette pauvre terrible vieille[91] — petljao je i sam des Grieux — a ona će sve prokockati! Pa i sami ste bili svjedok, vidjeli ste na svoje oči kako igra! Ako počne gubiti, neće se više odmicati od stola, iz tvrdoglavosti, iz pakosti, i neprestano će igrati, igrati, a u takvim se prilikama nikad ne povrati novac, a onda... onda...

— A onda — prihvati general — onda ćete upropastiti cijelu moju obitelj! Ja i moja obitelj, mi smo njeni nasljednici, ona nema bliže rodbine od nas. Otvoreno vam kažem — moji poslovi loše stoje, vrlo loše. I sami ponešto znate... Ako ona izgubi poveću svotu, ili možda čak cijeli imutak (o, bože!), što će tada biti s njima, s mojom djecom — tu se general osvrnu na des Grieuxa — sa mnom! — Zatim pogleda Mlle Blanche koja se prezirno okrenu od njega. — Alekseju Ivanoviču, spasite nas, spasite!...

— Ama, kako, gospodine generale, kažite mi kako ja mogu... Što ja tu uopće značim?

— Odbijte je, odbijte, ostavite je!...

— Pa će se naći netko drugi! — uzviknuh.

— Ce n'est pas ça, ce n'est pas ça — uplete se ponovo des Grieux — que diable![92] Ne, nemojte je ostavljati, ali je bar urazumite, odgovorite, odvucite... Ama, najposlije, ne dajte joj da suviše izgubi, odvucite je nekamo!

— Ama, kako da to učinim? Kad biste se bar vi toga prihvatili, monsieur des Grieux — dodah što sam bezazlenije mogao.

U taj tren opazih hitar, vatren, upitan pogled Mlle Blanche upućen des Grieuxu. A des Grieuxovim licem preletje nešto posebno, nešto otvoreno što nije mogao suspregnuti.

— U tome i jest vic što me sad ona ne bi primila! — uzviknu des Grieux i odmahnu rukom. — Kad bi bar... poslije...

Des Grieux pogleda hitro i značajno Mlle Blanche.

— Oh, mon cher monsieur Alexix, soyez si bon[93] — koraknu prema meni sama Mlle Blanche smiješeći se čarobno, uhvati me za obje ruke i čvrsto ih stisnu. Do vraga, to đavolsko lice unijelo se u tren oka promijeniti! U tom času lice joj bijaše vrlo umolno, vrlo milo i,

štoviše, nestašno; na kraju mi još mangupski namignu, krišom od one dvojice. Htjela me valjda na juriš osvojiti? I nije loše ispalo — samo što je ipak bilo grubo, strašno grubo.

Za njom priskoči i general — upravo priskoči.

— Alekseju Ivanoviču, oprostite što sam maloprije onako počeo govoriti s vama, nisam htio baš ono onako reći... Molim vas, preklinjem vas, klanjam vam se do zemlje, po ruski, jedino vi, jedino me vi možete spasiti! Ja i mademoiselle de Cominges preklinjemo vas, razumijete li, ta valjda me razumijete? — preklinjaše me pokazujući očima na Mlle Blanche. Šaka jada.

U taj čas začusmo tri tiha i smjerna kucaja na vrata. Otvoriše ih — kucao je sluga iz hodnika, a iza njega, dva-tri koraka dalje, stajao je Potapič. Poslala ih je baka. Zapovjedila im da me pronađu i odmah dovedu.

— Ljute se — izvijesti Potapič.

— Pa tek je tri i pol!

— Nisu mogli ni zaspati, samo su se prevrtali, a onda odjednoč ustali, zatražili naslonjač i da vas nađem. Sad su već na terasi, molit ću lijepo...

— Quelle mégére![94] — viknu des Grieux.

I zaista nađoh baku već na terasi, nestrpljivu što me nema. Nije mogla izdržati do četiri sata.

— Hajde, dižite! — viknu, pa se opet zaputismo na ruletu.

DVANAESTO POGLAVLJE

Baka je bila nervozna i razdražljiva; očito je bila opsjednuta ruletom. Ništa je drugo nije zanimalo, i uopće je bila neobično rastresena. Ni za šta se, na primjer, nije putem raspitivala kao prije podne. Kad je opazila neku raskošnu kočiju što je projurila pokraj nas kao strijela, podigla je načas ruku i upitala: »Šta je to? Čija je?« — ali kao da nije ni čula mog odgovora. Njenu su zamišljenost neprestance remetili oštri i nervozni pokreti i upadice. Kad sam joj pokazao izdaleka, pošto smo se već bili približili kazinu, baruna i barunicu Wurmerheim, rastreseno je pogledala i posve ravnodušno

rekla: »A!« te se hitro okrenula Potapiču i Marfi, koji su išli za nama, i obrecnula se na njih:

— A što ste me se vi navrzli? Neću vas valjda svaki put voditi! Vratite se! Ne treba mi nitko drugi osim tebe — dobaci mi pošto su se oni brže-bolje poklonili i vratili u hotel.

U kazinu su već čekali baku. Odmah su joj napravili mjesta, opet do onog krupjca. Čini mi se da ti krupjei, koji su uvijek vrlo dostojanstveni a koji su zapravo samo obični činovnici, kojima je gotovo sasvim svejedno hoće li banka dobiti ili izgubiti, nipošto nisu ravnodušni prema gubitku banke i da se jamačno drže kojekakvih uputa kako da primame kockare i kako da što bolje štite probitke državne blagajne — za što svakako primaju nagrade i premije. Baku su već zacijelo držali za svoju žrtvu. I tada se dogodilo ono što su naši predviđali.

Evo kako je to bilo.

Baka je odmah navalila na zéro i naložila mi da stavljam po dvanaest fridrihsdora. Stavili smo jedanput, dvaput, triput — ali zéro nije izlazilo.

— Meći, meći! — gurkala me baka nestrpljivo. Ja sam je slušao.

— Koliko smo već puta izgubili? — upita me napokon škrgućući zubima od nestrpljenja.

— Pa već dvanaest puta, bako. Izgubili smo sto četrdeset četiri fridrihsdora. Kažem vam, bako, da možda sve do večeri...

— Šuti! — presiječe me baka u riječi. — Metni opet na zéro i metni odmah i hiljadu guldena na crveno. Na, evo ti hiljadarke.

Crveno je izislo, a zéro opet nije. Povratili smo tisuću guldena.

— Eto vidiš, eto vidiš! — šaptala je baka. — Povratili smo gotovo sve što smo izgubili. Metni opet na zéro. Još ćemo deset puta metnuti, a onda ćemo ga se okaniti.

Ali nakon petog puta baki dosadi.

— Pusti tu gadnu zericu do vraga! Na, metni sve ove četiri hiljade guldena na crveno — naloži mi.

— Mnogo će biti, bako. A šta ako ne iziđe crveno? — preklinjao sam je, ali baka samo što ne dignu ruku na mene. (Uostalom, toliko me gurala da bi se gotovo moglo reći da me je i tukla.) Što sam mogao, stavio sam na crveno sve četiri tisuće guldena, koje smo bili

nedavno dobili. Kolo se zavrtje. Baka je mirno sjedila i ponosno se isprsila ne sumnjajući nimalo da će dobiti.

— Zéro! — objavi krupje.

U prvi mah baka nije ništa shvatila, ali kad je vidjela kako je krupje pokupio njene četiri tisuće s ostalim novcem što je ležao na stolu, i kad je doznala da je zéro, koje toliko dugo nije izlazilo i na kojem smo izgubili gotovo dvjesta fridrihsdora, izišlo, kao za pakost, baš onda kad ga je ona izgrdila i okanila ga se, duboko je uzdahnula i pljesnula rukama tako da je odjeknulo po cijeloj dvorani. Neki se oko nas čak i nasmijaše.

— Kuku meni! Baš je sad prokletnik izišao! — kukaše baka. — Pa to je, to je pravi đavo! Ti si tome kriv! Svemu si ti kriv! — okomi se nemilosrdno na mene gurajući me laktom. — Ti si me odgovorio.

— Bako, dobro sam vam govorio, ali kako mogu odgovarati za svaku šansu?

— Dat ću ja tebi šansu! — šaptaše ona prijeteći. — Odlazi od mene!

— Zbogom, bako! — okrenuh se da pođem.

— Alekseju Ivanoviču, Alekseju Ivanoviču, ostani! Kamo ćeš? Šta je, šta ti je? Gle ga što se naljutio! Budala! Ma budi, budi još malo tu, de, ne ljuti se, i ja sam prava budala! De, reci mi šta sad da radim!

— Neću vam, bako, više ništa govoriti, jer ćete me inače opet okriviti. Igrajte sami, zapovijedajte, a ja ću samo stavljati.

— No, pa dobro! De, metni još četiri hiljade guldena na crveno! Evo ti novčarke, uzmi! — Izvadi novčarku iz džepa i pruži mi je. — De, uzimaj brže, tu ti je dvadeset hiljada rubalja u gotovu.

— Bako — prošaptah — toliki ulozi...

— Povratit ću pare, pa makar crkla! Meći!

Stavismo, i izgubismo.

— Metni, metni, svih osam metni!

— Ne može, bako, najviše se može staviti četiri!...

— Pa metni onda četiri!

Ovaj put smo dobili. Baka se osokolila.

— Jesi vidio, jesi vidio! — poče me opet gurkati laktom. — Metni opet četiri!

Stavismo — izgubismo. Pa opet, i opet izgubismo.

— Bako, otišlo je svih dvanaest tisuća — izvijestih je.

— Vidim da je otišlo — reče ona odajući nekakav miran bijes, ako se tako može reći — vidim, dragoviću moj, vidim — mrmljaše gledajući netremice preda se, kao da razmišlja. — Eh, metni još četiri hiljade guldena, pa makar crkla!

— Ali nemamo više novaca, bako; tu u novčarci imate naše obveznice od pet procenata i još neke doznake, a novaca nemate.

— A u kesi?

— Ostao je samo sitniš, bako.

— Ima li ovdje mjenjačnica? Čula sam da se svi naši vrijednosni papiri mogu mijenjati — odlučno će baka.

— O da, koliko hoćete! Ali ćete toliko izgubiti pri mijenjanju... da će se i sam Čifutin zgroziti!

— Koješta! Povratit ću! Vozi! Pozovi te klipane.

Odgurah naslonjač, dođoše nosači i izidosmo iz kazina.

— Brže, brže, brže! — zapovijedaše baka. — Vodi nas, Alekseju Ivanoviču, ali gledaj kud je bliže... a je l' daleko?

— Tu odmah, bako.

Ali iza ugla skvera naiđosmo na cijelo naše društvo — generala, des Grieuxa i Mlle Blanche s mamicom. Poline Aleksanđrovne nije bilo, a ni mistera Astleyja.

— Hajde, hajde, hajde! Ne zaustavljajte se! — vikaše baka. — Šta je, šta hoćete? Nemam kad da pričam s vama.

Išao sam za bakom. Des Grieux mi pritrča.

— Izgubila je sve što je dobila, i još dvanaest tisuća guldena. Sad idemo promijeniti obveznice od pet posto — šapnuh mu na brzinu.

Des Grieux lupnu nogom i pohita da javi generalu. Proslijedismo dalje s bakom.

— Stanite, stanite! — prošapta mi general izbezumljeno.

— Pa hajde, pokušajte je vi zaustaviti — odvratih generalu šaptom.

— Tetice! — primaknu joj se general. — Tetice... sad ćemo mi... sad ćemo mi... — Glas mu je podrhtavao i jenjavao. — Unajmit ćemo kočiju i odvesti se izvan grada... Prekrasan vidik... punkt... došli smo po vas.

— Idi ti do vraga sa svojim punktom! — odmahnu baka srdito rukom.

— Tamo je selo… pit ćemo čaj... — produži general posve obuzet očajem.

— Nous boirons du lait sur l'herbe fraîche[95] — doda des Grieux odajući okrutnu pakost.

Du lait, de l'herbe fraîche — u tome je sva idealna idila pariškog buržuja; u tome se, kao što je poznato, sastoji njegov nazor o »nature et la vérité«[96].

— Idi ti do vraga sa svojim mlijekom! Loči ga sam, mene boli trbuh od njega. I što ste se navrzli na mene?! — povika baka. — Kažem vam da nemam kad!

— Stigli smo, bako! — povikah. — Tu je to!

Dogurali smo je do kuće u kojoj je bila bankarova poslovnica. Pođoh da promijenim obveznice, a baka je ostala na ulazu. Des Grieux, general i Blanche stajali su po strani ne znajući što da rade. Baka ih je srdito pogledala, pa se uputiše cestom put kazina.

Ponudili su mi toliko nepovoljan kurs da se nisam mogao sam odlučiti, nego sam se vratio do bake da je pitam.

— Uh, razbojnici jedni! — povika ona i pljesnu rukama. — Ma šta! Mijenjaj! — viknu odrješito. — Stani, zovni tog bankara ovamo!

— Da pozovem radije kojeg službenika, bako?

— Pa dobro, službenika, svejedno. Uh, razbojnici jedni!

Kad je službenik čuo da ga zove stara, oronula grofica koja ne može hodati, pristao je da iziđe. Baka ga je dugo, srdito i glasno grdila zbog lopovluka i cjenkala se s njim na mješavini ruskog, francuskog i njemačkog jezika, a ja sam pomagao prevodeći. Ozbiljni službenik gledao nas je oboje i šutke vrtio glavom. Baku je čak promatrao pretjerano radoznalo, što je već bilo i nepristojno. Napokon se počeo i smješkati.

— Hajde, tornjaj se! — viknu baka. — Dabogda ti moje pare zapele u grlu! Promijeni kod njega, Alekseju Ivanoviču, nemamo kad, inače bismo otišli drugome...

— Kaže da bi drugi još manje dali.

Ne sjećam se dobro tog kursa, ali je bio grozan. Dobio sam oko dvanaest tisuća florina u zlatu i novčanicama, uzeo sam račun i odnio sve baki.

— Ma dobro, dobro! Šta ćeš sad tu brojiti — zamaha ona rukama — brže, brže, brže!

— Nikad više neću igrati na onaj prokleti zéro, a ni na crveno — prozbori kad stigosmo pred kazino.

Ovaj put sam se svim silama trudio da je nagovorim da stavlja što manje uloge, uvjeravajući je da će uvijek biti vremena, ako se sreća okrene, da stavi i koji veću ulog. Ali je bila toliko nestrpljiva da je nisam mogao, iako se u početku bila složila sa mnom, nikako obuzdati u toku igre. Čim bi počela dobivati po deset, dvadeset fridrihsdora, počela bi me opet gurkati:

— Eto vidiš, eto vidiš! Eto, dobili smo, a da smo metnuli četiri hiljade mjesto deset zlatnika, dobili bismo četiri hiljade, a šta sad imamo od toga? Svemu, svemu si ti kriv!

I koliko god da sam se ljutio gledajući je kako igra, naposljetku sam odlučio da šutim i da joj ništa više ne savjetujem.

Odjednom mi pritrča des Grieux. Njih su troje stajali u blizini. Opazio sam da Mlle Blanche stoji s mamicom po strani i očijuka s malim knezom. General je bio u očitoj nemilosti, tako reći napušten. Blanche ga nije htjela pravo ni pogledati, iako joj se on svesrdno umiljavao. Siromah general! Blijedio je, crvenio, drhtao i nije više ni gledao baku kako igra. Blanche i mali knez napokon iziđoše, a general otrča za njima.

— Madame, madame — šaputaše medenim glasom des Grieux baki gotovo u samo uho. — Madame, tako ne može staviti... ne, ne, ne može... — natucaše na ruskom — ne može!

— A nego kako? De, pouči me! — obrati mu se baka.

Des Grieux odjednom zabrza na francuskom, uze je savjetovati, uzvrpolji se, kazivaše da treba čekati priliku, poče nešto računati... Baka nije ništa od svega toga razumjela. On se neprestance obraćao meni da joj prevodim, upirao prstom u stol, pokazivao. Najposlije je uzeo olovku i počeo nešto računati na papiriću. Baka je napokon izgubila strpljenje.

— De, bježi, bježi! Sve same gluposti melješ! »Madame, madame«, a ni sam ništa ne zna. Hajde bježi!

— Mais, madame — propiskuta des Grieux i uze joj iznova tumačiti i pokazivati. Bio je na sto muka.

— Pa dobro, metni jednom kako on kaže — naloži mi baka — pa da vidimo, možda će se zbilja nešto zalomiti.

Des Grieux ju je samo htio odvratiti od velikih uloga, predlagao joj je da stavlja na pojedine brojeve i na skupove brojeva. Stavio sam, po njegovim uputama, po jedan fridrihsdor na neparne brojeve do jedanaest i po pet fridrihsdora na skupove brojeva od dvanaest do osamnaest i od osamnaest do dvadeset četiri — svega šesnaest fridrihsdora.

Kolo se zavrtje.

— Zéro — izviknu krupje.

Sve smo izgubili.

— Mamlazu jedan! — viknu baka des Grieuxu. — Odurni Francuzić! Dobro me posavjetovao zlotvor! Hajde bježi, bježi! Nema pojma ni o čemu a gura se pred rudo.

Duboko uvrijeđen, des Grieux slegnu ramenima, prezirno pogleda baku i ode. I sam se zastidio što se upetljao, što nije mogao odoljeti napasti.

Za jedan sat, koliko god da smo se dovijali, izgubili smo sve.

— Kući! — viknu baka.

Sve do aleje nije izustila ni riječi. U aleji, kad smo se već približavali hotelu, počeše joj se otimati uzvici:

— Kakva sam ja budala! Budalina jedna! Stara, stara budalina!

Tek što smo ušli u njen apartman, povika:

— Čaja mi dajte! I odmah se spremajte za put! Idemo!

— A kud ćete, milostiva draga? — poče Marfa.

— A šta te briga? Gledaj svoja posla! Potapiču, spremaj sve, svu prtljagu! Idemo nazad, u Moskvu. Prokockala sam petnaest hiljada rubalja!

— Petnaest hiljada, milostiva draga! O, bože moj! — vrisnu Potapič i skrušeno pljesnu rukama, računajući zacijelo da će ugoditi gospodarici.

— De, de, budalo! Sad ćeš mi tu još cmizdriti! Šuti! Spremajte se! Račun, brže, brže!

— Prvi vam vlak polazi u deset i trideset, bako — izvijestih je ne bih li stišao njen bijes.

— A koliko je sad?

— Sedam i pol.

— Uh, do vraga! Ali svejedno! Alekseju Ivanoviču, nemam više ni prebijene pare. Evo ti još ove dvije obveznice, skokni opet tamo pa mi i njih promijeni. Inače ne bih imala čime platiti put.

Ođoh. Vrativši se nakon pola sata, zatekao sam kod bake sve naše. Vijest se baka vraća u Moskvu prenerazila ih je, čini se, još više nego njen gubitak na kocki. Njenim se odlaskom, recimo, spašavao njen imutak, ali što će sad biti s generalom? Tko će vratiti dug des Grieuxu? Mlle Blanche neće, dakako, čekati dok ne umre baka, zacijelo će sad strugnuti s malim knezom ili s nekim drugim. Svi su stajali pred njom, tješili je i odvraćali od puta. Poline opet nije bilo među njima. Baka se pomamno izdirala na njih.

— Manite me se, vragovi jedni! Šta se to vas tiče? Šta me se ta kozja bradica dopovezala? — vikaše na des Grieuxa. — A šta ti, žura hoćeš? — obrati se ona Mlle Blanche. — Šta se tu kreveljiš?

— Diantre![97] — prošapta Mlle Blanche i bijesno sijevnu očima, ali odjednom prasnu u smijeh i pođe.

— Elle vivra cent ans![98] — doviknu generalu izlazeći.

— A, tako, ti računaš da ću ja umrijeti? — podvrisnu baka na generala.— Gubi se! Sve ih istjeraj, Alekseju Ivanoviču! Šta se vas sve ovo tiče? Svoje sam proćerdala, a ne vaše!

General slegnu ramenima, poguri se i iziđe, a des Grieux za njim.

— Pozovi mi Praskovju — naloži baka Marfi.

Nakon pet minuta Marfa se vrati s Polinom. Za sve to vrijeme Polina je bila sjedila s djecom u svojoj sobi, čini se da je bila odlučila da nikamo ne izlazi cijelog dana. Lice joj bijaše ozbiljno, tužno i zabrinuto.

— Praskovja — poče baka — je li istina što sam maloprije slučajno čula da ona budala, tvoj očuh, hoće da uzme za ženu onu glupu vjetropirastu Francuskinju — glumica li je, ili još nešto gore? Govori, je li istina?

— Ne znam ništa pouzdano, bako — odgovori Polina — ali po riječima same mademoiselle Blanche, koja ne smatra za potrebno da to taji, sudim...

— Dosta! — presiječe je baka odrješito u riječi. — Sad mi je sve jasno! Oduvijek sam mislila da će tako svršiti i oduvijek sam ga smatrala za sasvim ništava i lakoumna čovjeka. Kiti se tim svojim

generalskim činom (bio je pukovnik, a general je postao tek kad je otišao u penziju) i pravi se važan. Sve, draga moja, sve znam, kako ste slali brzojav za brzojavom u Moskvu — »hoće li skoro stara bakica otegnuti papke?« Nadali ste se nasljedstvu; bez para ga ona pokvarena cura, kako se ono zove, de Cominges, kako li, ne bi ni za lakaja uzela, pogotovo s onim njegovim umjetnim zubalom. Kažu da sama ima para ko blata, da pozajmljuje uz kamate, lijepo ih je stekla. Ne krivim tebe, Praskovja, nisi ti slala brzojave, i neću da spominjem ono što je prošlo. Znam da imaš poganu narav — osica! Kad ubodeš, odmah natekne, ali mi te je žao jer sam pokojnu Katerinu, majku tvoju, voljela. No, hoćeš li da ostaviš sve ovo ovdje i da se vratiš sa mnom? Ionako nemaš kud, a i ne dolikuje ti da sad ostaneš s njima. Čekaj! — viknu baka Polini, koja je zaustila da joj odgovori. — Nisam ti još sve rekla. Ništa neću od tebe tražiti. Moja je kuća u Moskvi, i sama znaš, pravi dvorac, uzmi ako hoćeš cijeli kat i ne silazi do mene po cijele tjedne, ako ne budeš mogla podnositi moju narav. E pa, hoćeš li ili nećeš?

— Dopustite da vas najprije upitam — zar baš odmah hoćete da otputujete?

— A šta ti misliš, draga moja, da se ja šalim? Rekla sam da putujem, i putujem. Danas sam spiskala petnaest tisuća rubalja na onoj vašoj prokletoj ruleti. Prije pet godina zavjetovala sam se da ću mjesto jedne drvene crkve u okolici Moskve podići kamenu, a mjesto toga sam ovdje pare prorajtala. Sad, dijete moje, idem crkvu da zidam.

— A voda, bako? Pa došli ste ovamo da pijete vodu?

— Ostavi me na miru s tom svojom vodom! Nemoj me ljutiti, Praskovja, je l’ ti to meni uprkos? Odgovaraj, ideš li ii ne ideš?

— Ja sam vam, bako, vrlo, vrlo zahvalna — poče Polina osjećajno — na utočištu koje mi nudite. Donekle ste pogodili u kakvu sam položaju. Toliko sam vam zahvalna da ću vam doći, vjerujte mi, možda čak i uskoro; ali sad imam nekih razloga... važnih... i ne mogu se nakaniti sad odmah, ovog časa. Kad biste ostali bar još dva tjedna...

— Dakle, nećeš?

— Ne mogu. Osim toga, kako bilo da bilo, ne mogu ostaviti brata i sestru, a kako... kako... kako se može zaista dogoditi da oni ostanu

tako reći bez igdje ikoga... ako me primite s mališanima, bako, doći ću, naravno, k vama i, vjerujte mi, odužit ću vam se! — nadoda usrdno. — Ali bez djece ne mogu, bako.

— No, no, ne cmizdri! (Polini nije bilo ni nakraj pameti da cmizdri, nikad nije plakala.) Naći će se mjesta i za piliće, velik je kokošinjac. Osim toga, vrijeme je da pođu u školu. Dakle, ne ideš sad? E pa, Praskovja, čuvaj se! Ja ti dobro želim, a znam što nećeš da ideš. Sve ja znam, Praskovja! Onaj te bijedni Francuz neće usrećiti.

Polina buknu. I ja se lecnuh. (Svi znaju! Čini se da jedino ja ništa ne znam!)

— No, no, što si se namrštila! Neću te više gnjaviti. Samo pazi da ne bude zla, razumiješ li? Ti si pametna djevojka, bilo bi mi te žao. A sad dosta, neću više da vas gledam! Odlazi! Zbogom!

— Ispratit ću vas, bako — reče Polina.

— Ne treba, pusti me, a i dodijali ste mi već svi.

Polina poljubi baki ruku, ali baka istrgnu ruku i poljubi je u obraz.

Prolazeći mimo mene, Polina me hitro pogleda, ali odmah svrnu pogled.

— E pa, zbogom i ti, Alekseju Ivanoviču! Još svega jedan sat do polaska vlaka. A bit će da sam te i zamorila. Na, uzmi ovih pedeset zlatnika.

— Najljepša hvala, bako, ali me stid...

— No, no! — viknu baka, ali tako odrješito i prijeteći da se ne usudih i dalje odbijati, nego primih novac.

— A u Moskvi, kad se nađeš bez posla, dođi do mene, preporučit ću te nekome. Hajde, odlazi!

Vratio sam se u svoju sobu i legao u postelju. Mislim da sam ležao na leđima oko pola sata, zabačenih ruku ispod glave. Katastrofa je već bila nastupila, imao sam o čemu razmišljati. Odlučio sam da sutradan ozbiljno porazgovaram s Polinom. A onaj bijedni Francuz! Ipak je, dakle, istina! Ali što je zapravo moglo biti među njima? Polina i des Grieux! Bože, kakav par!

Sve je to bilo naprosto nevjerojatno. Odjednom skočih kao izbezumljen da odmah potražim mistera Astleyja i da ga pošto-poto natjeram da progovori. On, naravno, i o tome zna više od mene. Mister Astley? Eto još jedne zagonetke!

Ali najednom začuh gdje netko kuca na vrata, kad pogledam — a ono Potapič.

— Gospodine dragi, Alekseju Ivanoviču, zovu vas da dođete gospoji.

— Što je? Putuje li? Do polaska vlaka ima još svega dvadeset minuta.

— Sekiraju se, gospodine dragi, ne mogu s mirom da sjede. »Brže, brže!« to jest vi, da dođete: požurite se, tako vam boga!

Odmah strčah niza stube. Baku su već bili izvezli u hodnik. U rukama je držala novčarku.

— Alekseju Ivanoviču, pođi naprijed, idemo!...

— Kamo, bako?

— Povratit ću pare, pa makar crkla! Ajde, naprijed, bez zapitkivanja! Tamo se valjda igra do ponoći?

Zgranuh se, porazmislih i učas se odlučih.

— Radite što vas volja, Antonido Vasiljevna, ali ja ne idem.

— A što? Šta ti je sad opet? Jeste li se vi svi ludih gljiva najeli, što li?

— Radite što vas volja, ali ja bih poslije krivio sam sebe. Neću! Neću da budem ni svjedok ni sudionik; oslobodite me toga, Antonido Vasiljevna! Evo vam vaših pedeset fridrihsdora. Zbogom!

I ostavivši smotak fridrihsdora na stoliću pokraj kojeg stajaše bakin naslonjač, poklonih se i odoh.

— Kakva glupost! — viknu baka za mnom. — Pa ne moraš, molim lijepo, naći ću i sama put! Potapiču, hodi sa mnom! De, dižite me, nosite!

Nisam našao mistera Astleyja pa sam se vratio u naš hotel. Kasno, već iza ponoći, doznao sam od Potapiča kako se svršio bakin dan. Izgubila je sve što sam joj poslije podne bio promijenio, to jest, po našemu, još deset tisuća rubalja. Prikrpio joj se onaj isti Poljak kojem je onda bila dala dva fridrihsdora, i neprekidno je savjetovao u igri. Iz početka, dok nije došao Poljak, natjerala je bila Potapiča da stavlja, ali ga je ubrzo otjerala; tada se Poljak prilijepio za nju. Kao za pakost, razumio je ruski, pa čak i klaprnjao na mješavini triju jezika tako da su se njih dvoje nekako sporazumijevali. Baka ga je neprestano bezdušno grdila i, premda je

on neprekidno »puzio pred nogama pani«[99], »gdje bi se on mogo mjerit s vama« — pripovijedaše Potapič. — »S vama je postupala baš ko s gospodinom, a onaj je — na svoje sam oči vidio, ubio me bog ako nije — krao od nje sa stola. Dvaput ga je sama ulovila kako krade i izgrdila ga, izgrdila, gospodine moj, na pasja kola, čak ga je i za kose jednoč povukla, zbilja, ne lažem vam, tako da su se svi oko nas nasmijali. Sve je, gospodine moj, izgubila, sve, kad vam kažem, sve što ste joj bili promijenili. Dovezosmo je, sirotu gospoju, vamo — samo je malo vode tražila da popije, prekrižila se i legla u postelju. Mora da se izmorila, odmah je zaspala. Daj joj, bože, blažene snove! Eh, što ti je tuđina!« — zaključi Potapič. — »Govorio sam ja da neće na dobro izići. Samo da nam je što prije u našu Moskvu! I šta nam fali kod kuće u Moskvi? Bašča, cvijeće kakva ovdje i nema, mirisi, jabuke zru, širina — aja! Mora se u tuđinu! Oh, oh, oh!...«

TRINAESTO POGLAVLJE

Evo ima već gotovo mjesec dana kako nisam ni dotakao ove svoje bilješke koje sam započeo pod utjecajem još nesređenih, ali snažnih dojmova. Katastrofa, čije sam približavanje tada naslućivao, zaista je i nastupila, samo još sto puta naglije i neočekivanije nego što sam mislio. Sve je to bilo nekako čudno, gadno, pa čak i tragično, bar što se mene tiče. Doživio sam prava čuda; tako bar do dan-danas gledam na te događaje, iako bi se s jednog drugog stajališta, a pogotovo sudeći po vrtlogu u kojem sam se tada vrtio, moglo za njih reći tek toliko da nisu bili sasvim obični. Ali je za mene najveće čudo kako sam se ja držao prema svim tim događajima. Ni dan-danas ne mogu razumjeti sam sebe! I sve je to proletjelo kao san — čak i moja strast, a ona je ipak bila snažna i istinska, pa ipak... gdje li je sad? Zbilja, malo-malo pa mi tek sijevne u glavi: »Da ipak nisam tada sišao s uma, i da nisam sve ono vrijeme prosjedio u nekoj ludnici, a možda još i sad sjedim, tako da mi se sve to samo pričinilo, pa mi se i sad samo čini... «

Sakupio sam i pročitao ove svoje listiće. (Tko zna, možda samo zato da se uvjerim da ih nisam pisao u ludnici?) Sad sam sam samcat. Dolazi jesen, lišće žuti. Čamim u ovom turobnom gradiću (o,

kako su turobni njemački gradići!) i, umjesto da razmišljam o svom idućem koraku, živim pod dojmom netom minulih osjećaja, pod dojmom svježih uspomena, pod dojmom sveg onog nedavnog vihora koji me tada bio uvukao u onaj vrtlog i opet nekamo izbacio. Na mahove mi se čini da se svejednako vrtim u onom vihoru, i da će sad na opet naletjeti ona bura i zahvatiti me u prolazu svojim krilom, pa da ću opet izgubiti pravac i osjećaj mjere i vrtjeti se, vrtjeti, vrtjeti...

Uostalom, možda ću se nekako i zaustaviti i prestati se vrtjeti ako izvedem, po mogućnosti, načistac sve ono što se zbilo u ovo mjesec dana. Opet me privlači pero, a ionako ponekad uvečer nemam što raditi. Začudo, da bih se bilo čime zabavio, posuđujem iz ovdašnje kukavne knjižnice romane Paula de Kocka (u njemačkom prijevodu!), koje inače gotovo ne trpim, pa ih čitam i čudim se sam sebi — baš kao da se bojim da ozbiljnom knjigom ili kakvim god ozbiljnim poslom ne razbijem čari onoga što je netom minulo. Baš kao da su mi toliko dragi taj ružni san i svi dojmovi, što su ostali za njim, da se čak bojim dotaknuti ga nečim novim kako se ne bi rasplinuo! Je li mi zaista sve to toliko drago? Jest, dakako da mi je drago. Možda ću se i nakon četrdeset godina sjećati svega toga...

I tako, evo, opet pišem. Uostalom, sve se to može sad i ponešto sažetije ispričati — nisu to više oni isti dojmovi...

*

Ponajprije, da svršim s bakom. Sutradan je prokockala sve do posljednje pare. Drukčije nije ni moglo biti — kad tko od takvih ljudi pođe jednom tim putem, onda leti sve brže i brže, baš kao na sanjkama niz snježno brdo. Igrala je cijeli dan sve do osam sati uvečer. Nisam je gledao kako igra, nego znam samo po pričanju.

Potapič je dežurao pokraj nje u kazinu cijeli dan. Poljaci, koji su savjetovali baku, smjenjivali su se nekoliko puta toga dana. Najprije je otjerala onog Poljaka kojeg je dan prije bila vukla za kosu, te je uzela drugog, ali se pokazalo da je taj drugi još gori od prvog. Kad je otjerala i njega i uzela opet onog prvog, koji i nije odlazio nego se za cijelog izgnanstva motao oko nje, iza njena naslonjača, i na mahove proturao glavu do nje — obuzeo ju je napokon pravi očaj. Ni drugi otjerani Poljak nije nipošto htio otići, pa joj je jedan stajao s desne strane a drugi s lijeve. Njih su se dvojica neprekidno svađali i grdili

zbog uloga i poteza, nazivali jedan drugoga »lajdacima«[100] i drugim poljskim imenima od milja, pa su se opet pomirili i razbacivali novcem stavljajući nasumce. Kad god bi se posvađali, stavljali su svaki za se, jedan, na primjer, na crveno, a drugi u isti mah na crno. Najposlije su sasvim zaludili i smeli baku, tako da je ona na kraju, gotovo sa suzama u očima, zamolila starog krupjea da je zaštiti, da ih obadvojicu otjera. I zaista su ih odmah istjerali, bez obzira na njihovu dreku i prosvjede — obojica su se derala u isti mah i dokazivala da im je baka ostala dužna, da ih je nekako prevarila, da je postupila nečasno, huljski. Nesretni Potapič pričao mi je to sve, sa suzama u očima, te iste večeri, nakon bakina gubitka, i tužio se da su Poljaci punili sebi džepove parama, da je na svoje oči vidio kako su bezobrazno krali i svaki čas trpali novac u džepove. Izmoli, na primjer, od bake pet fridrihsdora za svoj trud i počne ih odmah stavljati, uz bakine uloge. Baka dobije, a on viče da je on dobio, a baka izgubila. Kad su ih otjerali, Potapič je prišao stolu i rekao da su im džepovi puni zlata. Baka je odmah zamolila krupjea da ureduje i, ma koliko da su oba Poljaka kričala (baš kao dva pijetla u ruci), uplela se policija i začas im ispraznila džepove u bakinu korist. Dok nije sve izgubila, baka je cijeli taj dan i kod krupjea i kod cijele uprave kazina uživala neprijeporan ugled. Malo-pomalo se bila pročula po cijelom gradu. Svi gosti u toplicama, svih narodnosti, i obični ljudi i najugledniji, jatili su se da vide »une vieille comtesse russe, tombée en enfance«[101] koja je izgubila već »nekoliko milijuna«.

Ali baka je vrlo, vrlo malo dobila time što su je izbavili od ona dva Poljaka. Umjesto njih joj je začas ponudio svoje usluge treći Poljak, koji je sasvim lijepo govorio ruski i bio obučen kao pravi gospodin, ali je svejedno podsjećao nečim na lakaja, onako golemih brkova i uznosit. I on je ljubio noge »pani« i »puzio pred nogama pani«, ali se prema svima oko sebe držao oholo, despotski zapovijedao — jednom riječju, od sama početka nije igrao ulogu bakina sluge nego gospodara. Svaki čas, nakon svakog poteza, obraćao joj se i kleo se najstrašnijim kletvama da je on »častan« pan i da neće uzeti ni kopjejke od bakina novca. Toliko je često ponavljao te kletve da joj je uistinu utjerao strah u kosti. A kako joj je taj pan u početku zbilja

donekle pomogao i počeo dobivati, baka nije više ni mogla bez njega. Oko sat kasnije ona dva prva Poljaka, koje su bili istjerali iz kazina, ponovo se pojaviše iza bakina naslonjača nudeći joj opet svoje usluge, makar i kao potrkala. Potapič se kumio bogom da im je »časni pan« namigivao i da im je čak davao nešto u ruke. Kako baka nije bila ručala, i kako gotovo nije ni napuštala naslonjač, jedan joj je Poljak zaista dobro došao — trknuo je u blagovaonicu kazina i donio joj šalicu bujona, a poslije i čaja. Uostalom, trčkarala su obojica. Ali pred večer, kad je već svima postalo jasno da će ona izgubiti i posljednju novčanicu, oko njena naslonjača stajalo je već pet-šest Poljaka, koje prije toga nitko nije ni vidio ni čuo. A kad je baka gubila već i posljednje novčiće, ne samo što je nitko od njih nije više slušao nego se nisu ni obazirali na nju, naginjali su se preko nje nad stol, sami uzimali novce, sami sve odlučivali i stavljali, svađali se i vikali, obraćali se »časnom panu« sasvim familijarno, a »časni pan« kao da je i zaboravio da baka postoji. Čak i onda kad se baka, pošto je bila izgubila sve do posljednje pare, vraćala uvečer oko osam sati u hotel, tri-četiri Poljaka nisu je još ostavljali na miru, trčkarali su oko njena naslonjača, sa strane, vičući na sav glas i tvrdeći brzorečicom da im je baka nešto podvalila i da im mora nešto vratiti. Tako su došli i do sama hotela, odakle ih napokon najuriše.

Po Potapičevu računu, baka je toga dana prokockala ukupno oko devetnaest tisuća rubalja, osim onoga što je izgubila dan prije. Sve svoje obveznice od pet posto, obveznice državnog zajma, sve dionice koje je imala uza se, promijenila je jednu za drugom. Isprva sam se začudio kako je izdržala svih tih sedam osam sati sjedeći u naslonjaču i gotovo se ne odmičući od stola, ali mi je Potapič rekao da je u dva-tri navrata zaista počela naveliko dobivati pa se, zanesena iznova nadom, nije više mogla otrgnuti.

Uostalom, kockari znaju kako čovjek može prosjediti za kartama dan i noć na jednom mjestu, ne odvajajući očiju od desne i lijeve ruke.

Međutim, i kod nas su se u hotelu cijeli taj dan zbivali sudbonosni događaji. Još do podne, prije jedanaest sati, dok je još baka bila u svojim odajama, naši, to jest general i des Grieux, odlučiše da poduzmu posljednji korak. Pošto su doznali da baka i ne pomišlja da otputuje, nego se, naprotiv, sprema da ponovo pođe u kazino, došli

su u punom sastavu (osim Poline) da porazgovaraju s njom posljednji put, i to, štoviše, otvoreno. General je strepio i premirao zbog mogućih strašnih posljedica pa je čak i prekardašio — nakon pola sata moljakanja i preklinjanja, pošto je sve otvoreno priznao, to jest sve svoje dugove, pa čak i svoju strast prema Mlle Blanche (sasvim je izgubio glavu), odjednom je progovorio prijetećim glasom i počeo čak i vikati na baku i toptati; vikao je da ona sramoti njihovu obitelj, da je postala javna sablazan u cijelom gradu i napokon... napokon: — Vi sramotite i rusko ime, gospođo! — derao se general. — A za to postoji i policija! — Baka ga je napokon otjerala štapom (pravim štapom).

General i des Grieux vijećali su još jedanput ili dvaput toga prijepodneva, a najviše ih je zanimalo pitanje: ne bi li se zaista mogli nekako poslužiti policijom? Da kažu, recimo, da je ta nesretna, inače poštovana starica ishlapjela, da gubi na kocki posljednje pare, i tako dalje. Jednom riječju, ne bi li mogli isposlovati nekakav nadzor ili zabranu?... Ali je des Grieux samo slijegao ramenima i smijao se u brk generalu, koji je bio posve zastranio i uspropadao se po kabinetu. Napokon je des Grieux odmahnuo rukom i izgubio se nekamo. Navečer smo doznali da se odselio iz hotela, pošto je prije toga vrlo odlučno i tajanstveno porazgovarao s Mlle Blanche. Što se pak tiče Mlle Blanche, ona je već od sama jutra poduzela konačne mjere — posve je odbacila generala i čak mu nije dala da joj iziđe na oči. Kad je general otrčao za njom u kazino i zatekao je kako ide ispod ruke s malim knezom, ni ona ni Mme veuve Cominges nisu ga više poznavale. Ni knez ga nije pozdravio. Cijeli taj dan Mlle Blanche je ispipavala i obrađivala kneza ne bi li se konačno izjasnio. Ali, jao, grdno se prevarila u računu! Ta se mala katastrofa dogodila tek navečer, odjednom je izišlo na vidjelo da je knez siromašan kao crkveni miš i da je, štoviše, računao da će od nje uzajmiti novaca na mjenicu kako bi mogao igrati malo na ruleti. Blanche ga je ozlojeđeno istjerala iz svoje sobe i zaključala se.

Toga dana izjutra otišao sam do mistera Astleyja ili, bolje reći, tražio sam mistera Astleyja cijelo jutro, ali ga nikako nisam mogao pronaći. Nije ga bilo ni u njegovu hotelu, ni u kazinu, ni u parku. Toga dana nije ni ručao u svom hotelu. Oko pet sati iznenada sam ga opazio kako ide od željezničke stanice ravno u hotel d’Angleterre.

Žurio se i bio je vrlo zabrinut, rekao bih, premda je na njegovu licu teško razaznati zabrinutost ili kakvu bilo uznemirenost. Prijazno mi je pružio ruku i uskliknuo, kao i obično: »A!«, ali nije stao već je nastavio put prilično žurnim korakom. Saletjeh ga, ali je on umio tako nekako odgovarati da nisam uspio ništa doznati. Osim toga, bilo me je, ne znam zašto, strašno stid da povedem razgovor o Polini, a on me opet uopće nije pitao za nju. Ispričao sam mu sve o baki. On me pozorno i ozbiljno saslušao i slegnuo ramenima.

— Sve će izgubiti — pripomenuh.

— Svakako — odvrati — počela je igrati još jutros, kad sam ja odlazio na put, pa sam bio uvjeren da će sve izgubiti. Ako budem imao vremena, svratit ću u kazino da pogledam, jer je to zanimljivo...

— A kamo ste to putovali? — uzviknuh čudeći se sam sebi što ga to već nisam upitao.

— Bio sam u Frankfurtu.

— Poslom?

— Da, poslom.

I što sam ga još mogao pitati? Uostalom, još sam hodao uz njega, ali je on iznenada skrenuo u hotel »Des quatre saisons«[102] pokraj kojeg smo prolazili, klimnuo mi glavom i izgubio se. Vraćajući se kući, malo-pomalo postalo mi je jasno da ne bih bio ništa doznao od njega, sve da sam i dva sata razgovarao s njim, zato... zato što ga nisam imao što pitati! Da, naravno, tako je! Nikako ne bih bio kadar tada formulirati svoje pitanje.

Cijeli se taj dan Polina sad šetala s djecom i dadiljom po parku, sad sjedila u svojoj sobi. Generala se već odavno klonila i gotovo nije s njim ni razgovarala, bar ni o čemu ozbiljnom. To sam odavno zapazio. Ali, znajući u kakvu je položaju bio general toga dana, pomislio sam da je on nije mogao zaobići, to jest da je među njima moralo doći do važnog obiteljskog razgovora. Pa ipak, kad sam se nakon razgovora s misterom Astleyjem vraćao u hotel i sreo Polinu s djecom, na njenu se licu ogledao nepomućen mir, kao da su jedino nju mimoišle sve obiteljske brige. Na moj pozdrav samo je klimnula glavom. Vratio sam se u svoju sobu ljut kao pas.

Nakon onog što se dogodilo s Wurmerhelmovima, klonio sam se naravno, razgovora s njom i nisam se nijednom s njom sastao.

Pomalo sam se pravio važan i izmotavao; ali što je vrijeme dalje odmicalo, to je u meni sve više i više raslo ogorčenje. Sve da me nije baš nimalo voljela, činilo mi se da ipak ne bi smjela tako gaziti moje osjećaje i tako nemarno slušati moja priznanja. Valjda je znala da je uistinu volim, jer me je puštala, dopuštala mi da onako govorim s njom! Doduše, to je nekako čudno počelo među nama. Prije nekog vremena, već odavno, ima tome dva mjeseca, počeo sam primjećivati kako želi da joj budem prijatelj, pouzdanik, i kako me pomalo već i iskušava. Ali to nekako nije pošlo kako treba; tako su i nastali naši sadašnji čudni odnosi, i zato sam i počeo onako govoriti s njom. Ali ako joj je moja ljubav bila mrska, zašto mi jednostavno nije zabranila da joj govorim o njoj?

Nije mi zabranila; štoviše, ponekad me čak i navodila na razgovor... naravno, da mi se naruga. Pouzdano znam, lijepo sam vidio kako je uživala da me, pošto bi me saslušala i toliko razdražila da sam patio, odjednom prenerazi nekakvom upadicom što je odavala najveći prezir i nepažnju. A dobro je znala da ne mogu živjeti bez nje. Eto, prošlo je tek tri dana od onog događaja s barunom, a više ne mogu biti bez nje. Kad sam je maloprije sreo pokraj kazina, srce mi je tako zalupalo da sam problijedio. Ali neće ni ona moći bez mene! Ja sam joj potreban, i to — zar zbilja, zar zbilja samo kao dvorska budala?

Ona čuva neku tajnu — to je jasno! Njezin razgovor s bakom ujeo me za srce. Ta tisuću sam je puta preklinjao neka bude iskrena prema meni i dobro je znala da sam zaista spreman da i život dam za nju. Ali se svagda izvlačila tako reći prezirom, ili je, umjesto da žrtvujem život za nju, kao što sam joj pönudio, tražila od mene da pravim onakve scene kakva je bila ona s barunom! Pa zar to nije da svisneš? Zar je njoj zbilja onaj Francuz sve na svijetu? A mister Astley? Ali tu mi već nije bilo ništa jasno, a međutim — bože, koliko sam patio!

Kad sam se vratio u svoju sobicu, obuzeo me bijes, pa sam dohvatio pero i nadrljao joj ovo:

»Polino Aleksandrovna, jasno mi je da se približava rasplet koji će, naravno, zahvatiti i vas. Posljednji vas put pitam: je li vam potreban moj život ili nije? Ako me budete trebali, za bilo šta — raspolažite sa mnom, a dotle ću sjediti u svojoj sobi, bar veći dio

vremena, i nikamo neću odlaziti. Trebate li što — pišite mi ili me pozovite.«

Zapečatio sam i poslao to pisamce po sluzi iz hodnika, pošto sam mu naložio da ga preda njoj osobno. Nisam očekivao odgovor, ali nakon tri minute lakaj se vratio i rekao da su me »dali pozdraviti«.

Oko sedam sati pozvali su me generalu.

Bio je u kabinetu, obučen kao da se sprema izići. Šešir i štap ležali su mu na divanu. Kad sam ulazio, učinilo mi se da stoji nasred sobe, raskoračen, oborene glave, i govori nešto sam sa sobom. Ali, čim me ugledao, pojuri prema meni gotovo vičući, pa i nehotice uzmaknuh i htjedoh već pobjeći. Međutim, uhvati me za obje ruke i povuče prema divanu; sjeo je na divan, a mene je posjeo u naslonjač sučelice sebi i, ne ispuštajući mi ruku, uzdrhtalih usana, sa suzama što mu iznenada zablistaše na trepavicama, progovori umolnim glasom:

— Alekseju Ivanoviču, spasite me, spasite, smilujte mi se!

Dugo nisam ništa shvaćao. Neprekidno je govorio, govorio i govorio, svejednako ponavljajući: »Smilujte se, smilujte!« Napokon se dosjetih da očekuje od mene nešto kao savjet; ili, bolje reći, napušten od svih, u brizi i tuzi, sjetio se mene i pozvao me samo da bi mogao govoriti, govoriti i govoriti.

Šenuo je pameću ili, u najmanju ruku, bio posve izbezumljen. Sklapao je ruke i bio spreman da padne preda mnom na koljena, samo da (što mislite?) odmah odem do Mlle Blanche i namolim je, urazumim je da se vrati njemu i uda za njega.

— Ama, zaboga, gospodine generale — uzviknuh — pa mademoiselle Blanche nije mene dosad možda još ni zapazila! Kako vam ja mogu pomoći?

Ali nije vrijedilo ni govoriti — nije uopće shvaćao što mu govorim. Razvezao je i o baki, ali dozlaboga nesuvislo; još se bavio mišlju da pozove policiju.

— Kod nas, kod nas — počeo je, obuzet iznenada ogorčenjem — jednom riječju, kod nas, u dobro uređenoj državi, gdje postoji vlast, takvu bi baku odmah stavili pod skrbništvo! Jest, molim lijepo, milostivi gospodine, jest, molim lijepo — proslijedi najednom prijekornim glasom, pa skoči s divana i uspropada se po sobi. — Vi to još možda niste znali, milostivi gospodine — obrati se nekom

zamišljenom milostivom gospodinu u kutu — e pa, onda znajte... jest, molim lijepo... kod nas takve babe stjeraju u mišju rupu, u mišju rupu, u mišju rupu, jest, molim lijepo... uh, do vraga!

Pa se opet izvali na divan, a nakon jedne minute, gotovo jecajući, predišući, uze mi brže-bolje tumačiti kako Mlle Blanche neće da se uda za njega zacijelo zato što je umjesto brzojava stigla baka, pa je sad već jasno da on neće ništa naslijediti. Mislio je da ja ništa od svega toga ne znam. Spomenuh des Grieuxa, ali on odmahnu rukom i reče:

— Otputovao je! A kod njega sam sve založio; siromašan sam kao crkveni miš! Oni novci koje ste donijeli... oni novci, ne znam koliko ih ima, čini mi se da je ostalo oko sedamsto franaka, i ništa više, molim lijepo, to je sve, a dalje... ne znam, molim lijepo, ne znam!...

— Pa kako ćete platiti hotel? — uzviknuh uplašeno. — I... što ćete onda?

Zamišljeno me pogledao, ali čini mi se da nije ništa shvatio, možda me nije ni čuo. Pokušao sam zapodjenuti razgovor o Polini Aleksandrovnoj, o djeci, ali mi je samo brže-bolje odgovorio: — Da! Da! — i odmah opet raspreo o knezu, o tome kako će Blanche sad otići s njim, a onda... a onda...

— Što ću, Alekseju Ivanoviču? — obratio mi se iznenada. — Što ću, bogamu, recite i sami, pa to je nezahvalnost! Pa zar to nije nezahvalnost?

Napokon je zaplakao kao ljuta godina.

S takvim se čovjekom nije moglo ništa učiniti. Ostaviti ga sama bilo je također opasno, moglo mu se nešto i dogoditi. Uostalom, nekako sam ga se otresao, ali sam rekao dadilji neka ga češće obilazi, a, osim toga, porazgovarao sam i sa slugom iz hodnika, vrlo bistrim momkom koji je također obećao da će pripaziti na njega.

Tek što sam se vratio od generala, dođe Potapič da mi javi da me zove baka. Bilo je osam sati, i upravo se bila vratila iz kazina, nakon konačnog kraha. Otišao sam do nje. Sjedila je u naslonjaču, posve izmorena i, očito, bolesna. Marfa joj je donijela šalicu čaja i gotovo je prisilila da je popije. I glas i ton bakin bili su se uvelike izmijenili.

— Zdravo, dragi moj Alekseju Ivanoviču — reče polako i dostojanstveno obarajući glavu. — Oprostite što sam vas još jednom

uznemirila, oprostite starom čeljadetu. Ovdje sam, sinko, ostavila sve pare, gotovo sto hiljada rubalja. Imao si pravo što jučer nisi htio poći sa mnom. Ostala sam bez novaca, nemam ni prebijene pare. Neću više časiti ni časa, odlazim u devet i pol. Poslala sam po onog tvog Engleza, Astlevja, kako li se zove, hoću da ga zamolim da mi pozajmi tri hiljade franaka na tjedan dana. A ti mu lijepo sve razloži, da ne pomisli štogod ružno pa da me ne odbije. Još sam, sinko, prilično bogata. Imam tri sela i dvije kuće. A naći će se još i para, nisam sve ponijela sa sobom. Govorim ti to radi toga da ne bi on slučajno posumnjao... E pa, evo i njega! Vidi se da je duša od čovjeka.

Mister Astley je pohitao na prvi bakin poziv. Bez razmišljanja i bez mnogo riječi, odmah joj izbroji tri tisuće franaka, a baka mu potpisa mjenicu. Obavivši posao, on se pozdravi i brže-bolje ode.

— A sad idi i ti, Alekseju Ivanoviču! Ostalo mi je još nešto više od sat vremene, htjela bih prileći, bole me kosti. Nemoj mi šta zamjeriti, staroj ludi. Sad više neću kriviti mladež da je lakoumna, bila bi grehota da sad još krivim i onog vašeg nesretnog generala. Pare mu ipak neću dati, kao što bi on želio, zato što je, po mom mišljenju, glup kao noć, samo, eto, ni je, stara luda, nisam pametnija od njega. Odista, i pod stare dane Bog naplaćuje svoje i kažnjava oholost. E pa, zbogom! Podigni me, Marfuša!

Ipak sam htio ispratiti baku. Osim toga, bio sam u nekakvu iščekivanju, sve sam čekao da će se sad na nešto dogoditi. Nije mi se sjedilo u sobi. Izlazio sam na hodnik, čak sam izišao da se malo prošetam alejom. Moje je pismo bilo jasno i odlučno, a sadašnja je katastrofa, naravno, bila posvemašnja. U hotelu sam opet čuo da je des Grieux otputovao. Najposlije, ako me ona i odbije kao prijatelja, možda me ipak neće odbiti kao slugu. Pa potreban sam joj bar kao potrkalo; dobro ću joj doći, nego šta!

Prije polaska vlaka otrčao sam na stanicu i smjestio baku. Svi su posjedali u zaseban obiteljski vagon.

— Hvala ti, sinko, na nesebičnoj pomoći — oprostila se baka sa mnom — i ponovi Praskovji ono što sam joj jučer rekla, da ću je čekati.

Vratih se u hotel. Prolazeći pokraj generalovih odaja, sreo sam dadilju i raspitao se za generala.

— Pa dobro je, gospodine — odgovori mi ona nujno.

Ipak sam navratio, ali sam na vratima kabineta zastao u čudu. Mlle Blanche i general smijali su se nečemu grohotom. I veuve Cominges sjedila je na divanu. General je očito, bio lud od radosti, blebetao je kojekakve gluposti i smijao se nervoznim otegnutim smijehom, od kojeg mu se cijelo lice izbrazdalo svom silom sitnih bora a oči mu se nekako gubile. Poslije sam doznao od same Blanche kako je, otjeravši kneza, doznala da general jadikuje, pa ja naumila da ga utješi i svrati načas do njega. A siromah general nije znao da je njegova sudbina bila u tom času već zapečaćena, da Blanche već sprema stvari kako bi sutradan, prvim jutarnjim vlakom, odmaglila u Pariz.

Pošto sam neko vrijeme stajao na pragu generalova kabineta, predomislio sam se i nisam ušao nego sam neopažen izišao. Popevši se gore i otvorivši vrata svoje sobice, spazih u sumraku neku priliku što jc sjedila na stolici u kutu, do prozora. Nije ustala kad sam ušao. Hitro joj priđoh, pogledah je i ostadoh bez daha — bijaše to Polina.

ČETRNAESTO POGLAVLJE

Ote mi se uzvik.

— Što je? Što je? — pitaše me ona čudno. Bila je blijeda i mrko me gledala.

— Kako što je? Vi? Ovdje, kod mene!

— Kad dolazim, dolazim čitava. Takav mi je običaj. Odmah ćete vidjeti; zapalite svijeću.

Zapalih svijeću. Ustade, priđe stolu i stavi preda me otvoreno pismo.

— Pročitajte — naloži mi.

— Pa to je... to je des Grieuxov rukopis! — uzviknuh kad dohvatih pismo. Ruke su mi se tresle, a reci igrali pred očima. Zaboravio sam kako je pismo točno glasilo, ali, evo ga — ako ne od riječi do riječi a ono bar njegov smisao.

»Mademoiselle« — pisao je des Grieux — »nepovoljne prilike primoravaju me da odmah otputujem. I sami ste, naravno, zapazili da sam se klonio konačnog pročišćavanja računa s vama sve dok se

ne razjasne sve okolnosti. Dolazak stare gospođe (de la vieille dame), vaše rođakinje, i njezino nerazumno vladanje izbavili su me od svih nedoumica. Slabo stanje mojih osobnih poslova nikako mi ne dopušta da i dalje gajim slatke nade kojima sam se usudio neko vrijeme zanositi. Žalim zbog onoga što se dogodilo, ali se nadam da u mom vladanju nećete otkriti ništa što bi bilo nedostojno jednog plemića i čestita čovjeka (gentilhomme et honnête homme). Potratio sam gotovo sav novac da platim dugove vašeg očuha pa sam zaista prisiljen da iskoristim ono što mi jos preostaje — već sam obavijestio svoje prijatelje u Petrogradu da odmah pristupe rasprodavanju imutka koji je založen kod mene;!pak, znajući da je vaš lakoumni očuh potrošio i vaše novce, odlučio sam da mu otpišem pedeset tisuća franaka, te mu vraćam dio založnica na njegov imutak u visini te svote, tako da sad možete povratiti sve ono što ste izgubili, ako zatražite pd njega svoj imutak sudskim putem. Uzdam se, mademoiselle, da će vam u sadašnjim prilikama moj postupak biti od velike koristi. Isto se tako uzdam da tim postupkom u potpunosti izvršavam dužnost časna i plemenita čovjeka. Budite uvjereni da će uspomena na vas ostati zauvijek u mom srcu.«

— Pa šta, ovo je sasvim jasno — rekoh Polini — zar ste se i mogli nadati nečemu drugom od njega? — dometnuh ogorčeno.

— Nisam se ja ničemu nadala — odgovori mi naoko mirno, ali kao da joj je glas malko podrhtavao. — Odavno sam već raščistila s time, čitala sam mu misli i znala sam sve što misli. On je mislio da ću ja tražiti... da ću navaljivati... — Zastala je u riječi, ne dovršivši, ugrizla se za usnu i ušutjela. — Namjerno sam pojačala svoj prezir prema njemu — nastavi opet — čekala sam da vidim što će on. Da je stigao brzojav o nasljedstvu, bacila bih mu u lice dug onog idiota (svog očuha) i otjerala ga od sebe! Odavno, odavno ga već mrzim. Ah, to je prije bio sasvim drukčiji čovjek, tisuću puta drukčiji, a sad, a sad!... O, kako bih mu rado bacila sad u ono njegovo podmuklo lice tih pedeset tisuća i pljunula... i rastrljala pljuvačku!

— Ali taj papir... ta založnica na pedeset tisuća koju je vratio, valjda je kod generala? Uzmite je i vratite je des Grieuxu.

— Ama, to nije isto! To nije isto!...

— Da, zbilja, zbilja, to nije isto! A i za što je sad general sposoban? A baka? — uzviknuh odjednom.

Polina me pogleda nekako rastreseno i nestrpljivo.

— Što baka? — zlovoljno će ona. — Ne mogu otići k njoj. A i nikoga neću da molim za oproštenje — doda srdito.

— Pa što ćete onda? — uzviknuh. — I kako, kako ste samo mogli voljeti des Grieuxa! E, hulja jedna, hulja! Pa dobro, hoćete li da ga ubijem u dvoboju? Gdje je sad?

— U Frankfurtu, i ostat će ondje tri dana.

— Recite samo jednu riječ i sutra ću otputovati tamo prvim vlakom! — rekoh u nekakvu glupu zanosu.

Ona se nasmija.

— Pa što, još će možda reći: vratite mi najprije pedeset tisuća franaka. A i zašto bi se tukao?... Kakva besmislica!

— Pa dobro, odakle da uzmemo, odakle da uzmemo tih pedeset tisuća franaka — ponavljah škrgućući zubima, baš kao da smo ih mogli podići s poda. — Slušajte, a mister Astley? — pripitah, a u isti se čas zače u meni nekakva čudna ideja.

Ona sijevnu očima.

— Šta, pa zar bi ti sam htio da od tebe odem tom Englezu? — reče gledajući mi u oči prodornim pogledom i osmjehujući se gorko. Prvi put mi je u životu rekla ti.

Čini se da joj se u tom trenu zavrtjelo u glavi od uzbuđenja, jer je odjednom sjela na divan, kao da je iznemogla.

Mene kao da je grom ošinuo; stajao sam pred njom ne vjerujući svojim očima, ne vjerujući svojim ušima! Pa ona me, dakle, voli! Došla je meni, a nije otišla misteru Astleyju! Ona je, djevojka, došla meni u sobu, u hotelu — pred svima se, dakle, kompromitirala — a ja, ja stojim pred njom i još ništa ne shvaćam!

Glavom mi sijevnu luda misao.

— Polino! Daj mi samo sat vremene! Pričekaj ovdje samo jedan sat i... vratit ću se! To je... to je prijeko potrebno! Vidjet ćeš! Budi tu, budi tu!

I izjurih iz sobe ne odgovarajući na njen začuđen, upitan pogled. Nešto mi doviknu, ali se ne vratih.

Jest, katkad se i najluđa misao, naoko posve nemoguća misao toliko uvrti čovjeku u glavu da je napokon prihvaća kao nešto ostvarljivo... Štoviše, ako se ta ideja udruži sa snažnom, žarkom željom, katkad je napokon prihvati kao nešto kobno, nužno,

neumitno, kao nešto što se mora zbiti, što se mora ostvariti! Možda je tu još nešto posrijedi, nekakva kombinacija slutnji, nekakav neobičan napor volje, trovanje sama sebe vlastitom uobraziljom ili još nešto drugo — ne znam, ali te sam večeri (koju neću zaboraviti do kraja života) doživio nešto čudesno. I premda se to može potpuno opravdati aritmetikom, meni taj doživljaj ni dan-danas nije ništa manje čudesan. I zašto, zašto se ta uvjerenost onako duboko, onako čvrsto bila uvriježila u meni, i to još odavno? Jer — ponavljam — nikad odista nisam pomišljao na to kao na slučaj koji se može dogoditi među ostalim slučajevima (pa se ne bi ni morao dogoditi), nego kao na nešto što se bezuvjetno mora dogoditi.

Bilo je deset i četvrt; uđoh u kazino obuzet tako čvrstom nadom j u isto vrijeme tako uzbuđen kao nikad u životu. U dvoranama je bilo još prilično svijeta, premda upola manje nego prije podne.

Nakon deset sati za stolovima u kockarnicama ostaju još samo pravi, okorjeli kockari za koje u toplicama postoji jedino ruleta, koji su i došli u toplice samo radi nje i koji gotovo i ne zapažaju što se oko njih zbiva, ništa ih drugo ne zanima u toku cijele sezone, samo se kockaju dan i noć i kockali bi se možda i svu noć, do zore, kad bi mogli. I svagda se nerado razilaze kad se u ponoć ruleta zatvara. A kad glavni krupje, prije nego što zatvori ruletu, oko dvanaest sati, objavi: »Les trois derniers coups, messieurs!«[103], kadri su da u te tri posljednje igre prokockaju sve što imaju u džepu — i zaista se baš tada najviše i gubi. Priđoh onom istom stolu za kojim je nedavno sjedila baka. Nije bilo velike navale, pa sam uskoro zauzeo mjesto za stolom, stojećki. Upravo preda mnom, na zelenu suknu, bijaše ispisana riječ: Passe. Passe je niz brojeva od devetnaest do trideset šest zaključno. Prvi se pak niz, od jedan do osamnaest zaključno, naziva Manque; ali što sam ja za to mario? Niti sam što računao, niti sam čak čuo koji je broj posljednji izišao, niti sam se raspitao prije nego sam počeo igrati — kao što bi učinio svaki igrač koji bar malo vodi računa o svojoj igri. Izvadio sam svih svojih dvadeset fridrishdora i bacio ih na passe ispred sebe.

— Vingt-deux![104] — izviknu krupje.

Dobio sam — i opet sve stavio na isto; i ono prvo i dobitak.

— Trente et un[105] — povika krupje.

Opet sam dobio! Imao sam, dakle, već osamdeset fridrihsdora! Sve sam ih stavio na dvanaest srednjih brojeva (trostruk dobitak, ali i dvostruko veća vjerojatnost da ću izgubiti nego dobiti) — kolo se zavrtjelo, i iziđe broj dvadeset i Četiri. Isplatiše mi tri smotka po pedeset fridrihsdora i još deset zlatnika; svega sam, s onim otprije, imao sad dvjesta fridrihsdora.

Bio sam kao u groznici i prenio cijelu tu hrpu novaca na crveno — i odjednom se otrijeznio! Samo taj jedan jedini put cijele te večeri, za cijele te igre, sledih se od straha, a ruke i noge mi zadrhtaše. Obuze mu užas i u hipu pojmih što bi mi sad značilo da izgubim! Sav moj život bijaše na kocki.

— Rouge! — viknu krupje, pa odahnuh i podiđoše me vreli žmarci. Isplatiše me u novčanicama; imao sam, dakle, već četiri tisuće florina i osamdeset fridrihsdora! (Tada sam još mogao voditi račun o tome koliko sam dobio.)

Zatim sam, sjećam se, stavio dvije tisuće florina opet na dvanaest srednjih brojeva, i izgubio; pa sam stavio zlato i osamdeset fridrihsdora, i izgubio. Obuze me bjesnilo — zgrabih posljednje dvije tisuće florina i stavih ih na prvih dvanaest brojeva — onako, naslijepo, nasumce, ne vodeći ni o čemu računa! Nastao je, uostalom, trenutak iščekivanja koji je, možda, nalikovao na osjećaj koji je obuzeo Mme Blanchard[106] kad je u Parizu padala u zračnom balonu na zemlju.

— Quatre![107] — izviknu krupje.

Opet sam, s ulogom, imao šest tisuća florina. Već sam se držao kao pobjednik, više se ničega, ama baš ničega nisam bojao te sam bacio četiri tisuća florina na crno. Devetoro je ljudi pohitalo za mnom da stave također na crno. Krupjei su se zgledali i nešto dogovarali. Svi su oko mene nešto govorili i čekali.

Iziđe crno. Od tada se više ne sjećam ni računa ni reda kojim sam ulagao. Sjećam se samo, kao kroza san, da sam već bio dobio, čini mi se, šesnaest tisuća florina, a onda sam odjednom, u tri nesretna poteza, izgubio dvanaest tisuća; zatim sam stavio posljednje četiri tisuće na passe (tada više nisam ništa osjećao,

samo sam čekao, nekako mehanički, bez misli) — i opet dobio; zatim sam dobio još četiri puta uzamance. Samo se sjećam da sam zgrtao novac na tisuće; upamtio sam također da je najčešće izlazilo dvanaest srednjih brojeva, uz koje sam se bio nekako vezao. Izlazili su nekako redovito — svagda po tri-četiri puta za redom, zatim ih po dva puta nije bilo, a onda su se opet vraćali, po tri-četiri puta uzastopce. Ta neobična pravilnost javlja se pokatkad u serijama — i baš je to ono što zbunjuje igrače koji zapisuju i računaju s olovkom u ruci. Kako im se ponekad sudbina grozno naruga!

Mislim da nije još bilo prošlo ni pola sata od mog dolaska kad me krupje izvijesti da sam dobio trideset tisuća florina, da banka ne isplaćuje u jednom danu više od te svote, te da se ruleta zatvara do sutradan. Sakupio sam sve svoje zlato, sasuo ga u džepove, pokupio sve novčanice i prešao odmah za drugi stol, u drugu dvoranu, gdje se nalazila druga ruleta; za mnom je nagrnula sva svjetina; tu su mi odmah napravili mjesta, pa sam opet počeo stavljati nasumce i bez računa. Nije mi jasno što me je spasilo!

Uostalom, na mahove sam ipak vodio računa o igri. Držao sam se nekih brojeva i šansa, ali sam ih ubrzo ostavljao i opet gotovo nesvjesno stavljao. Mora da sam bio vrlo rastresen; sjećam se da su me krupjei nekoliko puta ispravljali u igri. Grubo sam griješio. Sljepoočnice su mi bile oznojene, a ruke drhtale. Prilazili su mi i Poljaci nudeći mi usluge, ali nikog nisam slušao. Sreća me i dalje pratila! Odjednom se oko mene razlegao glasan žamor i smijeh. »Bravo, bravo!« — vikali su svi, neki su čak i zapljeskali. I tu sam digao trideset tisuća florina, pa su i tu banku zatvorili do sutradan.

— Odlazite, odlazite! — šaputao mi je netko sa strane. Bio je to neki Židov iz Frankfurta, koji je neprekidno stajao pokraj mene i pomagao mi vjerojatno pokatkad u igri.

— Odlazite, za miloga boga! — prošapta mi netko drugi u lijevo uho.

Obazreh se. Bijaše to vrlo skromno, ali pristojno odjevena dama tridesetih godina, nekakva bolesno blijeda, izmučena lica, na kojem je ipak još ostao trag nekadašnje čudesne ljepote. U taj sam tren baš trpao u džepove novčanice, gužvajući ih nemilice, i sakupljao zlato što je ostalo na stolu. Dohvativši posljednji smotak od pedeset fridrihsdora, uspio sam ga posve neprimjetno tutnuti u ruku blijedoj

dami. Osjetio sam bio neodoljivu želju da to učinim, a njezini su mi tanahni, slabašni prstići, sjećam se, čvrsto stegnuli ruku u znak najusrdnije zahvalnosti. Sve se to odigralo u tren oka.

Pošto sam sve sakupio, brže-bolje prijeđoh na trente et quarante.

Trente et quarante igra aristokratska publika. To nije ruleta nego kartaška igra. Tu banka isplaćuje najviše sto tisuća talira u jednom danu. I tu je najveći ulog četiri tisuće florina. Uopće nisam poznavao tu igru niti sam znao kako se ulaže, osim na crveno i crno, kojih i tu ima. Na njih sam se i navadio. Cijeli se kazino sjatio oko mene. Ne sjećam se jesam li ijednom u to vrijeme pomislio na Polinu. Osjećao sam neodoljiv užitak da grabim i zgrćem novčanice što su se gomilale preda mnom.

I zaista, baš kao da me je sudbina vodila. Ovaj put, kao navlaš, slučilo se nešto što se, uostalom, prilično često događa u toj igri. Navadi se sreća, na primjer, na crveno i ne napušta ga po deset, pa i petnaest puta za redom. Prije dva dana sam bio čuo da je prethodne sedmice crveno izišlo dvadeset dva puta uzamance; to se ne pamti ni na ruleti i o tome se naveliko pričalo. Dakako da se svi tada okane crvenog i već nakon deset puta, na primjer, gotovo se nitko ne usuđuje stavljati na nj. Ali nitko od iskusnijih igrača ne stavlja tada ni na suprotnu boju, crnu. Iskusan igrač zna što znači ta »hirotivost slučaja«. Na primjer, reklo bi se da će, pošto je šesnaest puta za redom izišlo crveno, sedamnaesti put bezuvjetno izići crno. Za tim se pojagme novajlije, udvostručuju i utrostručuju uloge, i strahovito gube.

Ali ja sam, iz neke čudne svojeglavosti, kad sam opazio da je crveno izišlo sedam puta uzastopce, navalio baš na nj. Uvjeren sam da polovica zasluge za to pripada mojoj taštini; prohtjelo mi se da zadivim gledaoce ludim rizikom i — o, čudna li osjećanja — dobro se sjećam da me iznenada uistinu obuzela, bez ikakve veze s taštinom, neodoljiva želja za rizikom. Možda se duša, kad prođe kroz tolike osjećaje, ne zasiti nego se samo nadraži pa traži još nove osjećaje, sve snažnije i snažnije, sve dok ne iznemogne. I zaista, ne lažem, da su pravila igre dopuštala da se stavi pedeset tisuća florina u jedan mah, ja bih svakako bio stavio. Svi su oko mene vikali da je to ludo, da je crveno izišlo već četrnaesti put!

— Monsieur a déjà gagné cent mille florins[108] — reče netko pokraj mene.

Odjednom se prenuh. Šta? Večeras sam dobio sto tisuća florina? Pa što će mi više? Dohvatih novčanice, strpah ih u džep a da ih nisam izbrojio, pokupih sve svoje zlato, sve smotke i pojurih iz kazina. Oko mene su se svi smijali dok sam prolazio kroz dvorane, gledali su mi nabijene džepove i kako me u hodu zanosi zlato. Mislim da ga je bilo blizu deset kila. Više se ruku ispruži prema meni, dijelio sam šakom i kapom, koliko bih god zahvatio. Na izlazu me zaustaviše dva Židova.

— Smioni ste! Vrlo smioni! — rekoše mi. — Ali otputujte bezuvjetno sutra ujutro, što ranije, jer ćete inače izgubiti sve do posljednje pare...

Nisam ih slušao. U aleji je bilo mračno, nisam vidio prsta pred nosom. Do hotela je bilo oko pola kilometra. Nikad se nisam bojao ni lopova ni razbojnika, čak ni u djetinjstvu, pa nisam ni sad mislio na njih. Uostalom, ne sjećam se o čemu sam putem razmišljao, glava mi je bila prazna. Samo sam osjećao nekakav silan užitak — uživao sam u uspjehu, pobjedi, moći — ne znam kako bih se izrazio. Pred oči mi je izlazio i Polinin lik; sjetio sam se i znao da idem k njoj, da ću se ubrzo sastati s njom i da ću joj pričati, pokazivati... ali jedva da sam se još sjećao što mi je ono maloprije govorila, i zašto sam pošao na kockanje, i svi oni osjećaji koji su me obuzimali još prije svega pola sata činili su mi se već kao davna prošlost, kao nešto prevaljeno, zastarjelo — što više nećemo ni spominjati, jer će sad sve početi iznova. Već pri kraju aleje spopade me iznenada strah: »A što ako me sad tko ubije i opljačka?« Svakim korakom taj se strah udvostručavao. Gotovo sam već trčao. Najednom, na kraju aleje, zablista cijeli naš hotel osvijetljen nebrojenim svjetlima — hvala bogu, stigao sam!

Dotrčah do svoje sobe i naglo otvorih vrata. Polina je još bila tu, sjedila je na divanu, pokraj upaljene svijeće, prekriženih ruku. U čudu me pogledala jer sam, naravno, u tom času bio zacijelo vrlo čudan. Stadoh pred nju i počeh bacati na stol cijelu svoju hrpu novaca.

PETNAESTO POGLAVLJE

Sjećam se da mi je netremice gledala u oči, ne mičući se s mjesta, ne mijenjajući čak ni položaja tijela.

— Dobio sam na kocki dvjesta tisuća franaka — uzviknuh izbacajući i posljednji smotak.

Golema hrpa novčanica i smotaka zlatnika prekrila je cijeli stol. Nisam mogao odvojiti očiju od nje i na mahove sam sasvim zaboravljao na Polinu. Čas sam sređivao hrpe novčanica slažući ih jednu na drugu, čas sam odvajao zlato na jednu gomilu, a čas sam opet sve ostavljao i hodao hitrim koracima gore-dolje po sobi, zavozio se u misli, pa onda opet iznenada prilazio stolu i opet počinjao brojiti novce. Odjednom, baš kao da sam se otrijeznio, jurnuh do vrata i brže-bolje ih zaključah, okrenuvši ključ dva puta u bravi. Zatim zastadoh zamišljen pred svojim kovčegom.

— Da potrpam sve to u kovčeg do sutra? — zapitah, pošto sam se sjetio Poline i naglo okrenuo njoj.

Ona je pak svejednako nepomično sjedila na istom mjestu, ali me pozorno pratila pogledom. Nekako joj čudnovat bijaše izraz lica; nije mi se svidio taj izraz! Neću pogriješiti ako kažem da je u njemu bilo mržnje.

Hitro joj priđoh.

— Polino, evo vam dvadeset pet tisuća florina, to je pedeset tisuća franaka, pa i više. Uzmite ih i bacite mu ih sutra u lice!

Ništa mi ne odgovori.

— Ako hoćete, odnijet ću mu ih ja, rano izjutra. Vrijedi?

Odjednom se nasmija. Dugo se smijala.

Gledah je u čudu, obuzet nekim bolnim osjećajem. Taj je smijeh bio vrlo sličan onom njenom doskorašnjem. čestom, podrugljivom smijehu što ju je spopadao kad god bih joj najstrastvenije govorio o svojoj ljubavi. Napokon se prestala smijati i namrštila se gledajući me strogo ispod oka.

— Neću uzeti vaše novce — reče mi prezirno.

— Kako? Što je sad opet to? — povikah. — A zašto nećete, Polino?

— Ne primam novce tek tako.

— Ali ja vam ih nudim kao prijatelj, nudim vam i svoj život.

Pogleda me dugim, ispitljivim pogledom, kao da mi želi proniknuti u dušu.

— Suviše dajete — reče podsmjehujući se. — Des Grieuxova ljubavnica ne vrijedi pedeset tisuća franaka.

— Polino, kako možete sa mnom tako govoriti! — uzviknuh prijekorno. — Pa zar sam ja des Grieux?

— Mrzim vas! Da... da!... Ne volim vas ništa više nego des Grieuxa — uzviknu sijevajućim očima.

Tada iznenada pokri lice rukama i uhvati je histerija. Pohrlih do nje.

Shvatih da joj se za mog izbivanja nešto dogodilo. Baš kao da je šenula pameću.

— Hajde, kupi me! Hoćeš li? Hoćeš li? Za pedeset tisuća franaka, kao des Grieux? — otimaše joj se iz grudi sred grčevita jecanja.

Zagrlih je, izljubili joj ruke i noge i padoh pred njom na koljena.

Histerija ju je prolazila. Položila mi je obje ruke na ramena i promatrala me pozorno, kao da želi pročitati nešto na mom licu. Slušala me, ali, očito, nije čula što joj govorim. Lice joj postade nekako zabrinuto i zamišljeno. Uplašio sam se za nju, zaista mi se činilo da joj se muti um. Čas bi me polako privlačila sebi, na licu bi joj već lebdio povjerljiv osmijeh, a onda bi me opet gurala od sebe i zagledala se mrko u mene.

Odjednom me poče grliti.

— Pa ti me voliš, voliš? — reče. — Pa ti si, pa ti si... radi mene htio poći na dvoboj s barunom!

I odjednom prasnu u grohotan smijeh, baš kao da joj je nešto smiješno i drago palo na pamet. I plakala je i smijala se u isti mah. Što sam mogao? I sam sam bio kao u groznici. Sjećam se da mi je počela nešto govoriti, ali nisam gotovo ništa razumio. Bilo je to nekakvo buncanje, nekakvo tepanje — baš kao da mi je htjela nešto na brzinu ispričati — buncanje isprekidano na mahove najradosnijim smijehom koji me već počeo plašiti.

— Ama, ti si tako drag, drag! — ponavljaše neprestance. — Ti si mi tako vjeran! — pa mi je opet stavljala ruke na ramena, opet se zagledala u mene i dalje ponavljala: — Ti me voliš... voliš... hoćeš li me voljeti?

Nisam skidao pogleda s nje, još je nikad nisam vidio tako obuzetu nježnošću i ljubavlju; to je, doduše, bilo buncanje, ali... opazivši moj strastveni pogled, odjednom se počela lukavo smješkati, a onda najednom, iz neba pa u rebra, poče govoriti o misteru Astleyu.

Uostalom, neprestano je spominjala mistera Astleya (osobito kad se maloprije naprezala da mi nešto ispriča), ali nikako nisam mogao shvatiti što zapravo govori; čini se da ga je čak i ismijavala, neprestance je ponavljala da je on čeka... i znam li ja da on sad zacijelo stoji pod prozorom?

— Da, da, pod prozorom, hajde, otvori prozor pogledaj, pogledaj, tu je, tu je!

Gurala me prema prozoru, ali čim bih pošao da ga otvorim, nadušila bi se smijati, pa bih ostao uz nju, a ona mi se bacala u zagrljaj.

— Hoćemo li otputovati? Sutra ćemo otputovati, je li? — palo bi joj iznenada na pamet. — A... — Tu se zamislila. — A hoćemo li stići baku, što misliš? Mislim da ćemo je stići, u Berlinu. Što misliš da će reći kad je stignemo i kad nas ugleda? A mister Astley?... E pa, taj neće skočiti sa Schlangenberga, je li da neće? — Grohotom se nasmija. — Nego, slušaj, znaš kamo će on na ljeto? Hoće da ide na sjeverni pol radi naučnih istraživanja, i pozvao je i mene, ha-ha-ha! Kaže da mi Rusi ništa ne znamo bez Evropljana i da nismo m za šta sposobni... Ali je on i dobar! Znaš da opravdava »generala«; kaže da Blanche... da strast... ma ne znam, ne znam — ponovi iznenada kao da se splela i zbunila. — Jadni su oni, baš mi ih je žao, pa i bake... Nego, slušaj, slušaj, gdje bi ti mogao ubiti des Grieuxa! Pa zar si zbilja, zar si zbilja mislio da ga ubiješ? O, kako si glup! Kako si mogao i pomisliti da ću te pustiti da pođeš na dvoboj s njim? Ma ne bi ti ni baruna ubio — nadoda pa se opet nasmija. — O, kako ste ti i barun bili onda smiješni, gledala sam vas obojicu s klupe. A nikako ti se tada nije išlo kad sam te slala. Kako sam se tada nasmijala, kako sam se tada nasmijala — nadoda smijući se grohotom.

Pa me opet počela grliti i ljubiti, opet je strastveno i nježno prislanjala svoje lice uz moje. Više ništa nisam mislio niti sam što čuo. Zavrtjelo mi se u glavi.

Mislim da je bilo oko sedam sati ujutro kad sam se prenuo iza sna; sunce je obasjavalo sobu. Polina je sjedila pokraj mene i čudno se obzirala, kao da izlazi iz nekog mraka i prisjeća se svega.

I ona se bila netom probudila i pozorno je gledala stol i novce. Meni je glava bila nekako teška i boljela me. Posegnuh za njenom rukom, ali me ona naglo odgurnu i skoči s divana. Dan koji se rađao bijaše tmuran; pred zoru je padala kiša. Ona priđe prozoru, otvori ga, promoli kroza nj glavu i prsa i, podnimivši se i nalaktivši se na podboj, ostade tako dvije-tri minute ne okrećući se meni i ne slušajući što joj govorim. Pomišljao sam u strahu što li će sad biti, i kako će se sve to svršiti. Odjednom se uspravi, priđe stolu i, gledajući me pogledom punim beskrajne mržnje, reče mi (usne su joj podrhtavala od pakosti):

— E pa, daj mi sad tih mojih pedeset tisuća franaka!

— Polino, zar opet, zar opet? — počeh.

— Ili, da se nisi predomislio? Ha-ha-ha! Možda ti je sad već i žao?

Dvadeset pet tisuća florina koje sam još jučer bio izbrojio ležali su na stolu. Uzeh ih i dadoh joj.

— Sad su, dakle, moji? Je li tako? Je li? — upita me pakosno, držeći novce u rukama.

— Pa i bili su tvoji — rekoh.

— E pa, onda evo ti tvojih pedeset tisuća franaka!

Zamahnu i baci mi novce u lice. Lice me zabolje od udarca svežnja što se razletje po podu. Nakon toga Polina izjuri iz sobe.

Znam naravno, da nije u tom trenutku bila prisebna, iako ne razumijem tu privremenu neuračunljivost. Doduše, i dan-danas je, nakon mjesec dana, još bolesna. Pa ipak, koji je bio uzrok tom raspoloženju i, što je najvažnije, tom ispadu? Da nije povrijeđen ponos? Da nije očaj zbog toga što je odlučila da dođe k meni? Da joj se nije učinilo da se razmećem svojom srećom, i da se odista želim, baš kao i de Grieux, izbaviti od nje poklonom od pedeset tisuća franaka? Ali sve to nije bilo tako, savjest mi kaže da nije bilo tako. Mislim da je tome bila djelomično kriva i njena taština — taština ju je napućivala da mi ne vjeruje i da me uvrijedi, iako sve to možda i njoj samoj nije bilo jasno. Ako je tako, onda sam, naravno, ispaštao zbog des Grieuxa i bio okrivljen, možda, bez velike krivnje. Istina, sve je to

učinila u bunilu; istina je isto tako da sam znao da je u bunilu a da... nisam vodio računa o toj okolnosti. Možda mi sad to ne može oprostiti? Jest, ali to je sad, a onda, onda? Ta nije valjda onda bila toliko u bunilu i toliko bolesna da nije uopće znala što radi kad mi je donijela des Grieuxovo pismo? Znala je, dakle, što radi.

Kojekako, na brzu ruku, potrpah sve svoje novčanice i svu svoju gomilu zlata u postelju, pokrih je i izidoh iz sobe deset minuta nakom Poline. Bio sam uvjeren da je odjurila u svoju sobu, pa sam se htio nenapadno uvući u njihov apartman i u predsoblju sam upitao dadilju kako je gospođici. Ali kako sam se zabezeknuo kad sam od dadilje, koju sam sreo na stubištu, doznao da se Polina još nije vratila i da je dadilja pošla k meni po nju.

— Pa maloprije — rekoh joj — maloprije je tek otišla od mene, nema ni deset minuta, pa kamo je mogla nestati?

Dadilja me prijekorno pogleda.

Međutim je izbio cijeli skandal koji se već prepričavao po hotelu. Kod vratara i kod natkonobara šaputalo se da je Fräulein jutros, u šest sati, izjurila iz hotela na kišu i otrčala put hotela d’Angleterre. Po njihovim riječima i nagovještajima zaključio sam da već znaju da je provela noć u mojoj sobi. Uostalom, već se svašta govorkalo o cijeloj generalovoj obitelji — svi su znali da je general jučer ludovao i da je plakao na sav glas. Uz to se pričalo da je baka njegova mati i da je došla čak iz Rusije samo zato da zabrani sinu da uzme za ženu Mlle de Cominges, jer da će ga inače razbaštiniti, a budući da je zaista nije poslušao, grofica je, na njegove oči, namjerno prokockala sav svoj novac na ruleti, kako mu baš ništa ne bi ostalo. »Diese Russen!«[109] — ponavljao je natkonobar vrteći glavom. Ostali su se smijali. Natkonobar je spremao račun. I za moj se dobitak već znalo; prvi mi je čestitao Karl, lakaj na mom katu. Ali meni sad nije bilo do njih. Pohitah u hotel d’Angleterre.

Bilo je još rano, mister Astley nije nikoga primao, ali kad je doznao da ga ja tražim, izišao je u hodnik, stao preda me i šutke upro u mene svoj olovni pogled, očekujući što ću mu reći. Najprije ga zapitah za Polinu.

— Bolesna je — odgovori mister Astley, gledajući me i dalje netremice i ne odvajajući očiju od mene.

— Zbilja je, dakle, kod vas?

— O, da, kod mene je.

— Pa kako to... namjeravate je držati kod sebe?

— O, da, namjeravam.

— Mister Astley, izbit će skandal, ne smijete tako. Osim toga, ona je zaista bolesna; možda niste to primijetili?

— O, da, primijetio sam i već sam vam i rekao da je bolesna. Da nije bolesna, ne bi bila provela noć kod vas.

— Dakle, i to znate?

— Znam. Jučer je bila pošla ovamo, a ja bih je bio odveo svojoj rođakinji, ali kako je bila bolesna, pogriješila je i otišla k vama.

— Pomislite samo! E pa, čestitam vam, mister Astley! Da, zbilja, sad ste me podsjetili na nešto: jeste li zaista prostajali cijelu noć pod mojim prozorom? Miss Polina me tjerala cijelu noć da otvorim prozor i pogledam stojite li pod prozorom, i strašno se smijala.

— Zbilja? Ne, nisam stajao pod prozorom, ali sam čekao u hodniku i šetao se oko hotela.

— Ali nju treba liječiti, mister Astley!

— O, da, već sam pozvao liječnika, a ako ona umre, odgovarat ćete mi za njenu smrt.

Zabezeknuh se.

— Zaboga, mister Astley, šta to govorite?

— Nego, je li istina da ste jučer dobili na kocki dvjesta tisuća talira?

— Svega sto tisuća florina.

— No, eto vidite! Onda otputujte još danas u Pariz.

— A zašto?

— Svi Rusi kad imaju novaca idu u Pariz — razjasni mister Astley takvim glasom i tonom kao da čita iz knjige.

— Pa što bih ja sad, ljeti, u Parizu? Ja nju volim, mister Astley! I sami to znate.

— Zbilja? Uvjeren sam da je ne volite. A, osim toga, ako ostanete ovdje, zacijelo ćete sve prokockati i nećete imati čime platiti put do Pariza. E pa, zbogom, čvrsto sam uvjeren da ćete još danas otputovati u Pariz.

— Pa dobro, zbogom, iako neću otputovati u Pariz. A vi, mister Astley, razmislite malo o tome što se sad sve može dogoditi. Jednom

riječju, general... pa sad još ovo što je snašlo Miss Polinu, o tome će cijeli grad brujati.

— Da, cijeli grad; ali držim da general ne misli na to i da mu nije sad do toga. A, osim toga, Miss Polina ima puno pravo da živi gdje god želi. Što se pak tiče te obitelji, može se slobodno reći da ta obitelj više ne postoji.

Odlazeći, smješkao sam se zbog čudne uvjerenosti tog Engleza da ću otputovati u Pariz. »Nego, taj me zbilja kani ubiti u dvoboju ako mademoiselle Polina umre« — pomislio sam — »s njim nema šale!« Kunem se da mi je bilo žao Poline, ali, začudo, od onog trenutka kad sam jučer pristupio kockarskom stolu i počeo zgrtati svežnjeve novčanica, moja ljubav kao da je pala u zasjenak. To sad kažem, ali tada mi još to nije bilo sasvim jasno. Pa zar sam zbilja kockar, zar sam zbilja... tako čudno volio Polinu? Ali, još je i sad volim, bog mi je svjedok! I onda, kad sam otišao od mistera Astleya i vraćao se u svoj hotel, iskreno sam patio i krivio sama sebe. Ali... ali tada mi se dogodilo nešto vrlo čudno i glupo.

Hitao sam generalu kadli se najednom, nedaleko od njihova apartmana, otvoriše vrata i netko me zovnu. Bila je to Mme veuve Cominges, a zovnula me po nalogu Mlle Blanche. Uđoh u odaje Mlle Blanche.

Njihov apartman nije bio velik, svega dvije sobe. Čuo sam smijeh i ciku Mlle Blanche iz spavaonice. Ustajala je iz postelje.

— Ah, c’est lui! Viens donc, bêta! Je li istina que tu as gagné une montagne d’or et d’argent. J’aimerais mieux l’or.[110]

— Jesam, dobio sam — odgovorih smijući se.

— Koliko?

— Sto tisuća florina.

— Bibi, comme tu es bête![111] Ama, hajde, uđi, ništa te ne čujem. Nous ferons bombance, n’est-ce pas?[112]

Uđoh u spavaonicu. Valjuškala se ispod atlasnog pokrivača iz kojeg su virila crmpurasta, jedra, divna ramena — ramena o kakvima se može samo sanjati — tek ovlaš pokrivena batistenom košuljom opšivenom čipkom bijelom kao snijeg što je divno pristajala njenoj tamnoj puti.

— Mon fils, as-tu du coeur?[113] — uskliknu kad me ugleda, te se zakikota. Uvijek se smijala vrlo veselo, gdjekad čak i iskreno.

— Tout autre[114]... — zaustih parafrazirajući Corneillea.

— Eto vidiš, vois-tu — procvrkuta odjednom — najprije mi potraži čarape i pomozi mi da ih navučem, a onda, si tu n'es pas trop bête, je te prends à Paris.[115] Putujem, znaš.

— Odmah?

— Za pola sata.

I zaista je sve bilo spremljeno za put. Svi kovčezi i stvari stajali su spremni. Kavu je bila već popila.

— Eh, bien, ako hoćeš, tu verras Paris. Dis donc, qu'est-ce que cest qu'un outcbitel? Tu étais bien bête, quand tu étais outcbitel[116]. Ma gdje su mi čarape? Daj mi ih navuci!

I zaista ispruži svoju bajnu nožicu, tamnoputu, majušnu, nimalo izobličenu, kao što inače jesu gotovo sve nožice koje su tako zgodne u cipelicama. Nasmijah se i uzeh joj navlačiti svilenu čarapu. Mlle Blanche sjedila je na postelji i čavrljala.

— Eh bien, que feras-tu, si je te prends avec? Prvo, je veux cinquante mille francs. Dat ćeš mi ih u Frankfurtu. Nous allons à Paris; ondje ćemo živjeti zajedno et je te ferai voir des étoiles en plein jour[117]. — Vidjet ćeš žene kakvih nisi još nikad vidio. Slušaj...

— Čekaj malo, ako ti dam pedeset tisuća franaka, što će onda meni ostati?

— Et cent cinquante mille francs[118], na njih si zaboravio, osim toga, pristat ću da živim s tobom u tvom stanu mjesec-dva, que sais-je![119] Dakako da ćemo u dva mjeseca potrošiti tih sto pedeset tisuća franaka. Eto vidiš, je suis bonne enfant pa ti to unaprijed kažem, mais tu verras des étoiles[120].

— Kako, sve u dva mjeseca?

— Što! Zgražaš se? Ab, vil esclave![121] A znaš li ti da mjesec dana takva života vrijedi više od cijelog tvog vijeka? Mjesec dana...

et après, le déluge! Mais tu ne peux comprendre, va! Bježi, bježi, ti nisi vrijedan toga! Jao, que fais-tu?[122]

U taj sam joj čas navlačio čarapu na drugu nožicu, ali nisam mogao odoljeti da je ne poljubim. Ona istrgnu nogu i poče me tući vrhom stopala po licu. Napokon me otjerala.

— Eh, bien, mon outcbitel, je t'attends, si tu veux[123]; za četvrt sata odlazim! — doviknu mi još.

Kad sam se vratio u svoju sobu, bio sam već kao opčinjen. Pa šta, nisam ja bio kriv što mi je Mlle Polina bacila cijeli svežanj novčanica u lice i što je već jučer dala prednost misteru Astleyju preda mnom. Nekoliko je novčanica još ležalo na podu, pa ih pokupih. U taj se mah otvoriše vrata i uđe sam natkonobar (koji me prije nije htio ni pogledati) da me zapita ne bi li mi možda bilo po volji da se preselim dolje, u krasan apartman u kojem je dosad stanovao grof V.

Porazmislih stojeći.

— Račun! — viknuh mu. — Odmah odlazim, za deset minuta.

»U Pariz, pa u Pariz!« pomislih. »Valjda je tako suđeno!«

Nakon četvrt sata zaista smo sjedili svi troje u zasebnom obiteljskom odjeljku — ja, Mlle Blanche et Mme veuve Cominges. Mlle Blanche kikotala se, gledajući me, kao da ju je uhvatila histerija. Veuve Cominges povela se za njom; ne bih mogao reći da sam bio radostan. Život mi se prelamao, ali od jučer sam se već bio navikao da sve stavljam na kocku. Možda je zbilja istina da nisam mogao podnijeti teret tolikih novaca i da mi je udarilo u glavu. Peut-être, je ne demandais pas mieux[124]. Činilo mi se da se privremeno — ali samo privremeno — mijenja dekoracija. »Ali za mjesec dana vratit ću se opet ovamo, a onda... a onda ćemo se još ogledati, mister Astley!« Nego, koliko se sad sjećam, već mi je i tada bilo strašno teško pri duši, iako sam se smijao na sav glas s onom ludicom Blanche.

— Ama, što ti je? Baš si glup! Eh, baš si glup! — klicala je Blanche prestajući se smijati i grdeći me već ozbiljno. — Pa da, pa da, tako je, potrošit ćemo tvojih dvjesta tisuća franaka, ali zato, mais tu seras heureux, comme un petit roi[125]; sama ću ti vezati kravatu i

upoznat ću te s Hortense. A kad potrošimo sve tvoje pare, vratit ćeš se ovamo i opet ćeš razbiti banku. Kako su ti ono rekli Židovi? Najvažnija je smionost, a ti je imaš i još ćeš mi često donositi novac u Pariz. Quant à moi, je veux cinquante mille francs de rente, et alors[126]...

— A general? — pripitah je.

— A general, znaš i sam, odlazi svaki dan u ovo doba da mi kupi buket. Ovaj put sam mu navlaš rekla da potraži najrjeđe cvijeće. Kad se vrati, siromašak, a ptičica odletjela! Doletjet će već za nama, vidjet ćeš. Ha-ha-ha! Baš će mi biti drago. Dobro će mi doći u Parizu, a ovdje će njegov račun podmiriti mister Astley...

I eto, tako sam tada otputovao u Pariz.

ŠESNAESTO POGLAVLJE

Što da kažem o Parizu? Sve je to, naravno, bilo samo jedno bunilo i budalaština. Ostao sam u Parizu svega nešto više od tri tjedna, i za to sam vrijeme spiskao svih svojih sto tisuća franaka. Kažem samo sto tisuća jer sam ostalih sto tisuća dao Mlle Blanche — pedeset tisuća u Frankfurtu, a nakon tri dana, u Parizu, izdao sam joj na ostalih pedeset tisuća mjenicu, za koju je ona, uostalom, nakon tjedan dana uzela od mene novce, »et les cent mille francs qui nous restent, tu les mangeras avec moi, mon outchitel«[127]. Neprestano me zvala učiteljem. Teško je zamisliti stvorenje koje bi bilo proračunatije, škrtije i čuvarnije od tog soja kojem pripada Mlle Blanche. Ali to vrijedi samo za njihov novac. Što se pak tiče mojih sto tisuća franaka, otvoreno mi je poslije rekla da su joj bili potrebni za smještaj u Parizu.

— Sad sam se, eto, jednom zauvijek pristojno smjestila i nitko mi tako skoro neće ništa moći, za to sam se bar pobrinula — dometnula je.

Uostalom, gotovo da nisam ni vidio tih sto tisuća, jer je za sve vrijeme držala novce kod sebe, a u mojoj novčarci, u koju je svaki dan zavirivala, nije bilo nikad više od stotinu franaka, a obično je bilo manje.

— Ama što će ti novci? — pitala me ponekad sasvim prostodušno, a ja se nisam htio prepirati. Zato je ona tim novcem i te kako lijepo uredila sebi stan, a kad me je poslije dovela u taj novi stan, rekla je pokazujući mi sobe: — Eto vidiš što se sve s računom i dobrim ukusom može učiniti čak i najbjednijim sredstvima! — Ta je bijeda ipak stajala ravno pedeset tisuća franaka. Za ostalih pedeset tisuća nabavila je ekipažu i konje, a uz to smo još priredili dva bala, zapravo dvije večere na kojima su bile i Hortense, i Lisette, i Cléopâtre — po mnogo čemu izvanredne žene, i štoviše, nimalo ružne. Na te dvije večere bio sam prisiljen igrati neobično glupu ulogu domaćina, dočekivati i zabavljati dobro potkožene i tupoglave trgovčiće, različne dozlaboga neuke i neotesane poručnike, bijedna književnička i novinarska piskarala, koji su došli u modernim frakovima i blijedožutim rukavicama, a bili su toliko tašti i uobraženi da se to čak i kod nas u Petrogradu teško može zamisliti — što nije mala stvar. Čak im je palo na pamet da me ismijavaju, ali sam se napio šampanjca pa sam otišao u stražnju sobu da spavam. Sve mi se to strašno gadilo.

— C’est un outchitel — govorila je Blanche o meni — il a gagné deux cent mille francs[128] koje bez mene ne bi znao potrošiti. A poslije će opet u učitelje. Zna li tko od vas za kakvo mjesto? Trebalo bi nešto učiniti za njega.

Za šampanjcem sam vrlo često posezao jer mi je neprestano bilo teško pri duši i dozlaboga dosadno. Živio sam u najburžoaskijoj i najmerkantilnijoj okolini gdje se vodi račun o svakoj pari. Blanche me prvi tjedan dana nije uopće voljela, to sam primijetio; obukla me, doduše, kicoški i sama mi svaki dan vezala kravatu, ali me u duši iskreno prezirala. Međutim, ja za to nisam ni najmanje mario. Onako potišten i sjetan, odlazio sam obično u Château des Fleurs[129], gdje sam se redovito, svake večeri, opijao i učio plesati kankan (koji se ondje sasvim nepristojno pleše), pa sam se poslije čak i pročuo u toj vještini. Napokon je Blanche uvidjela s kim ima posla — ona je prije bila utuvila sebi u glavu da ću ja, za cijelog našeg zajedničkog života, hodati za njom s olovkom i papirom u ruci i da ću neprestano računati koliko je potrošila, koliko ukrala, koliko će još potrošiti i koliko ukrasti. I, naravno, bila je uvjerena da ćemo se natezati oko

svakih deset franaka. Za svaki moj napad koji je predviđala, pravovremeno je, unaprijed, pripremila odgovor, ali kako je uopće nisam napadao, iz početka se sama pravdala. Ponekad bi počela izvanredno žestoko, a kad bi opazila da šutim — ponajčešće sam bio izvaljen na počivaljci i zurio u strop — najposlije bi se začudila. Isprva je mislila da sam naprosto glup, un outchitel, i jednostavno bi se prestala opravdavati misleći vjerojatno: »Pa, on je glup; nema smisla da ga upozoravam kad sam ništa ne shvaća.« Pa bi otišla, ali bi se nakon desetak minuta opet vratila (to se događalo onda kad je najluđe trošila, kad je trošila kudikamo više nego što smo mogli sebi priuštiti — prodala je, na primjer, konje i kupila drugi par za šesnaest tisuća franaka).

— Ti se, bibi, dakle ne ljutiš? — rekla bi prilazeći mi.

— Ne-e-e lju-utim! Dodi-i-ijala si mi! — odgovarao sam otiskujući je rukom od sebe, ali je to njoj bilo toliko čudnovato da je odmah sjela do mene.

— Odlučila sam, vidiš, da toliko platim samo zato što je to bila povoljna prilika. Uvijek ih mogu opet prodati za dvadeset tisuća franaka.

— Vjerujem, vjerujem, konji su krasni, i sad imaš sjajnu zapregu, dobro će ti doći, a sad dosta!

— Ne ljutiš se, dakle?

— A zašto bih se ljutio? Pametno radiš što nabavljaš neke stvari koje su ti prijeko potrebne. Sve će ti to poslije dobro doći. Jasno mi je da se zbilja moraš tako opremiti jer se inače nećeš nikad domoći milijuna. Za to je naših sto tisuća franaka tek početak, kap u moru.

Blanche, koja je od mene najmanje očekivala da ću tako prosuđivati (mjesto da vičem i korim je!), baš kao da je s neba pala.

— A takav... takav si ti! Mais tu as l’esprit pour comprendre! Sais-tu, mon garçon[130], iako si samo učitelj, trebalo je da se rodiš kao knez! Dakle, ne žališ što nam pare brzo odlaze?

— Neka odlaze, da bar hoće što prije!

— Mais... sais-tu... mais dis donc, zar si ti bogat? Mais saistu, pa ti ipak malo previše prezireš pare. Qu’est-ce que tu feras après, dis donc?[131]

— Après ću u Homburg pa ću opet iskockati sto tisuća franaka.

— Oui, oui, c’est ça, c’est magnifique![132] I ja znam da ćeš svakako iskockati i donijeti ovamo pare. Dis donc, pa ja ću te na kraju još zaista zavoljeti! Eh bien, zato što si takav, ja ću te sve to vrijeme voljeti i neću ti se ni jedan jedini put iznevjeriti. Eto vidiš, i dosad, iako te nisam voljela parce que je croyais que tu n’étais qu’un outchitel (quelque chose comme un laquais, n’est-ce pas?), ipak sam ti bila vjerna, parce que je suis bonne fille[133].

— E, lažeš! A ono s Albertom, s onim crnomanjastim oficirčićem, misliš da nisam vidio prošli put?

— Oh, oh, mais tu es[134]...

— Ma lažeš, lažeš. A što misliš, da se ljutim? Ama, fućka se meni; il faut que jeunesse se passe[135]. Nećeš ga valjda sad otjerati kad si ga poznavala prije nego mene i kad ga voliš! Samo mu nemoj davati novaca, čuješ li!

— Ni zbog toga se, dakle, ne ljutiš? Mais tu es un vrai philosophe, sais-tu? Un vrai philosophe!uzviknu ushićeno. — Eh bien, je t’aimerai, je t’aimerai... tu verras, tu seras content![136]

I zbilja, od tada kao da me je uistinu čak nekako prigrlila, Čak mi je postala prijatelj, i tako smo proveli posljednjih deset dana. Obećanih »zvijezda« nisam vidio, ali je u ponečemu zaista održala riječ. Povrh toga, upoznala me s Hortense, koja je, na svoj način, bila čak isuviše izvanredna žena pa su je u našem društvu zvali Thérèse philosophe[137]…

Uostalom, nema smisla da sad raspredam o tome; sve bi to moglo biti tema za drugu priču, s posebnim koloritom, koji neću da unosim u ovu pripovijest. Riječ je o tome da sam od sveg srca želio da se sve to što prije svrši. Ali onih naših sto tisuća franaka doteklo je, kako rekoh, gotovo za mjesec dana — čemu sam se iskreno čudio, jer je za najmanje osamdeset tisuća od tog novca Blanche bila nakupovala sebi svakojakih stvari tako da za život nismo nikako potrošili više od dvadeset tisuća franaka — pa ipak je bilo dovoljno. Blanche je na kraju bila već gotovo iskrena prema meni (ipak mi nije

baš sve lagala), pa mi je kazala da bar neću morati vraćati dugove koje je bila prisiljena napraviti.

— Nisam ti davala da potpisuješ račune i mjenice — rekla mi je — zato što si mi se sažalio, a neka bi druga to svakako učinila i strpala te u zatvor. Eto vidiš, vidiš koliko sam te voljela i kako sam dobra! Koliko će me samo ta vražja svadba koštati!

Kod nas je zaista bila svadba. To se dogodilo negdje potkraj tih mjesec dana, i nije teško pogoditi da su na nju otišli i posljednji ostaci mojih sto tisuća franaka; tako se sve i svršilo, to jest tako se svršilo tih naših mjesec dana, i nakon toga sam se službeno povukao u mirovinu.

Dogodilo se to ovako — oko tjedan dana pošto smo se bili nastanili u Parizu stigao je general. Došao je pravo k Blanche i, tako reći, odmah i ostao kod nas. Imao je, doduše, negdje nekakav svoj stanić. Blanche ga je dočekala radosno, cičeći i kikoćući se, i čak mu je pohrlila u zagrljaj. Na kraju ga nije više puštala od sebe, i on ju je morao posvuda pratiti — i na bulevaru, i u kočiji, i u kazalištu, i kod znanaca. Za tu joj je svrhu general još mogao poslužiti; bio je prilično stasit i naočit — povisoka rasta, obojenih zalisaka i brčina (nekad je služio u oklopnicima), pristala, premda već ponešto omlohavjela lica. U društvu se lijepo vladao i vrlo mu je dobro pristajao frak. U Parizu je počeo nositi svoja odlikovanja. S takvim čovjekom ne samo što se moglo prošetati bulevarom, nego je to čak bilo, ako sc može tako reći, i preporučljivo. Dobri i razboriti general bio je zbog svega toga i te kako zadovoljan; uopće se nije tome nadao kad je doputovao u Pariz i došao k nama. Tada samo što nije drhtao od straha, mislio je da će se Blanche proderati i naložiti da ga izbace, pa je zato, nakon ovakva obrata, bio ushićen i cijeli je taj mjesec bio u nekakvu blaženu zanosu, a takav je bio i kad sam ga ostavio. Tek sam ovdje doznao da ga je, nakon našeg naglog odlaska iz Rulettenburga, onog istog jutra, spopao nekakav napadaj. Pao je u nesvijest, a zatim je cijeli tjedan dana bio kao lud i bulaznio. Liječili su ga, ali je najednom sve ostavio, sjeo na vlak i dokoturao se u Pariz. Dakako da je Blanchin doček bio za nj najbolji lijek, ali su se na njemu još dugo opažali tragovi bolesti, uza svu njegovu radost i zanos. Uopće nije više bio kadar dobro prosuđivati, pa čak ni voditi koliko-toliko ozbiljan razgovor; u takvim je zgodama uz svaku riječ dodavao

»hm!« i klimao glavom — tako se izvlačio iz škripca. Često se smijao, ali nekako nervozno, nezdravo, baš kao da grca; ili bi pak sjedio sate i sate natmuren kao oblačno nebo, namrštenih gustih obrva. Mnogo se čega nije više uopće sjećao, postao je rastresen preko svake mjere i prešlo mu u naviku da govori sam sa sobom. Jedino ga je Blanche mogla oživiti; pa i ona tmurna, nujna raspoloženja, kad se zavlačio u kut, značila su samo to da već dugo nije vidio Blanche, ili da je Blanche nekamo otišla a da ga nije povela sa sobom, ili da ga na odlasku nije pomilovala. Tada ne bi ni sam znao reći što želi, niti je znao da je natmuren i neveseo. Pošto bi sjedio tako sat-dva (to sam zapazio dva-tri puta, kad je Blanche otišla nekamo na cijeli dan, zacijelo k Albertu), najednom bi se počeo obzirati, vrpoljiti, meškoljiti, prisjećati se i kao nekog tražiti; ali kako nije nikog vidio, niti se mogao sjetiti sto je htio pitati, opet bi zapao u mrtvilo koje bi potrajalo sve dok se iznenada ne bi pojavila Blanche, vesela, čila, dotjerana, smijući se svojim zvonkim smijehom, pa mu je pritrčala, počela ga drmusati i, štoviše, ljubiti — čime ga je, uostalom, malokad usrećivala. Jednom joj se general toliko obradovao da je čak i proplakao — čak sam se iznenadio.

Blanche se već od prvog dana počela zauzimati za njega kod mene. Čak mi je držala govorancije; podsjećala me da se iznevjerila generalu zbog mene, da mu je bila već tako reći zaručnica, da mu je bila dala riječ, da je on zbog nje ostavio svoju obitelj i da sam ja, najposlije, služio kod njega pa da treba da to shvatim i da... kako me nije stid... Šutio sam kao zaliven, a ona je naklapala i naklapala. Naposljetku sam prasnuo u smijeh i tako se to svršilo, naime, ona je isprva pomislila da sam budala, a na kraju je zaključila da sam vrlo dobar i razborit čovjek. Ukratko, imao sam tu sreću da sam na kraju stekao potpunu naklonost te dične djevojke. (Blanche je uostàlom, zaista i bila vrlo duševna djevojka — naravno, na svoj način; isprva je nisam dovoljno cijenio.)

— Ti si pametan i dobar čovjek — kazivala mi je pod kraj — i... i... samo šteta što si takva budala! Nikad nećeš ništa steći!

»Un vrai Russe, un Kalmouk![138]« Nekoliko me puta poslala da se prošetam s generalom, baš kao što je slugu slala sa svojim hrtom. Uostalom, vodio sam ga i u kazalište, i u Bal-Mabille, i u

restorane. Za to mi je Blanche davala i novce, iako je general imao svojih novaca i, štoviše, vrlo rado vadio novčarku pred svijetom. Jednom sam ga morao gotovo silom spriječiti da ne kupi za sedam stotina franaka nekakav broš, koji mu se svidio u Palais-Royalu i koji je pošto-poto želio pokloniti Blanche. A što bi ona s brošem koji stoji sedamsto franaka? General ionako nije imao više od jedne tisuće. Nikako nisam uspio doznati otkud mu ti novci. Predmnijevam da ih je dobio od mistera Astleyja, pogotovo zato što je on za sve njih platio račun u hotelu.

Što se pak tiče toga što je general za sve to vrijeme mislio o meni, čini mi se da nije ni slutio u kakvim sam odnosima s Blanche. Iako je bio načuo da sam se obogatio na ruleti, zacijelo je držao da sam neka vrsta osobnog tajnika Blanche, ili možda čak i sluga. Bilo kako mu drago, i dalje je govorio sa mnom s visoka, šefovski, i čak me koji put i grdio. Jednom, dok smo ujutro pili kavu, nasmijao je mene i Blanche do suza. Inače nije bio baš osjetljiv, ali se tada najednom osjetio pogođen, a zbog čega? Ne znam još ni dan-danas. Uostalom, nije ni on sam znao. Ukratko, počeo je govoriti bez glave i repa, à hâtons rompus[139], derao se da sam balavac, da će me on naučiti pameti... da će mi pokazati... i tako dalje, i tako dalje. Nitko ništa nije mogao shvatiti. Blanche se valjala od smijeha. Napokon smo ga nekako umirili i odveli u šetnju. Inače, višeput sam zapazio da mu je teško pri duši, da mu je nekoga i nečega žao, da mu netko nedostaje, iako je i Blanche bila uz njega. U takvim je trenucima dva-tri puta zapodijevao razgovor sa mnom, ali nikad nije umio jasno reći što ga muči, spominjao je službu, pokojnu ženu, gospodarstvo, imutak. Pala bi mu na um neka riječ kojoj bi se obradovao i koju bi ponavljao po sto puta na dan, iako uopće nije izražavala ni njegove osjećaje ni njegove misli. Pokušavao sam povesti s njim razgovor o njegovoj djeci, ali se izvlačio onom svojom brzorečicom i brže-bolje prelazio na drugi predmet:

— Da, da! Djeca, djeca, imate pravo, djeca! — Samo se jednom raznježio, kad sam išao s njim u kazalište. — Nesretna su ta djeca! — progovorio je iznenada. — Jest, gospodine moj, jest, nes-s-retna su ta djeca!

I još je nekoliko puta te večeri ponovio riječi »nesretna djeca«. A kad sam jednom spomenuo Polinu, čak se razjario.

— To je nezahvalnica — uzviknuo je. — Zla je i nezahvalna! Osramotila je obitelj! Kad bi ovdje bilo zakona, ja bih je stjerao u kozji rog! Jest, jest, molim lijepo!

A što se tiče des Grieuxa, nije trpio ni da mu se ime spomene.

— On me je upropastio — kazivao je. — On me je pokrao, on me je dotukao! On me je mučio kao mora pune dvije godine! Sanjao sam ga svake noći mjesece i mjesece! To je... to je... to je... Ah, ne spominjite mi ga nikad više!

Zapazio sam da njih dvoje nešto snuju, ali sam, kao i obično, šutio. Blanche me prva obavijestila, točno tjedan dana prije mog odlaska.

— Il a des chances[140] — naklapala je — babouchka je sad već ozbiljno bolesna i svakako će umrijeti. Mister Astley mu je brzojavio. A general je ipak njezin nasljednik. A sve da i nije, neće mi biti na smetnju. Prvo, ima svoju penziju, a drugo, stanovat će u svojoj sobici i bit će potpuno sretan; a ja ću biti »madame la Générale«. Ući ću u pristojno društvo (o tome je Blanche neprestano sanjarila), poslije ću postati ruska vlastelinka, j'aurai un château, des moujiks, et puis j'aurai toujours mon million[141].

— Dobro, a ako postane ljubomoran, ako počne zahtijevati... tko zna što... razumiješ?

— Ma neće, non, non, non! Neće se usuditi! Pobrinula sam se ja za to, ne boj se! Već sam ga natjerala da potpiše nekoliko mjenica koje glase na Alberta. Čim šta zucne, loše će se provesti. Ali neće se usuditi!

— E pa, dobro, udaj se...

Svadbu su obavili bez velike svečanosti, tiho i kod kuće. Pozvali su bili Alberta i još nekoliko prijatelja. Hortense, Cléopâtre i njima slične nisu uopće došle u obzir. Mladoženja je vrlo ozbiljno shvatio ženidbu. Blanche mu je sama svezala kravatu, sama ga namazala pomadom, pa se, u svom fraku i bijelom prsluku, doimao très comme il faut[142].

— Il est pourtant très comme il fautf[143] — kazala mi je sama Blanche kad je izišla iz generalove sobe, baš kao da je i sama iznenađena mišlju da je general très comme il faut.

Sudjelujući u svemu tome samo kao dokon promatrač, toliko sam se malo bavio pojedinostima da sam mnogo šta i zaboravio od onoga što se zbilo. Samo se sjećam da se pokazalo da Blanche uopće nije de Cominges, isto kao što ni njena mati nije uopće bila veuve Cominges, nego du Placet. A zašto su obje bile do tada de Cominges — ne znam. Ali je general bio i time vrlo zadovoljan, i du Placet svidjelo mu se još više nego de Cominges. Izjutra, na dan vjenčanja, neprestano je, obučen od glave do pete, hodao gore-dolje po salonu i neprestance ponavljao sam za se, držeći se neobično ozbiljno i važno:

— Mademoiselle Blanche du Placet! Blanche du Placet! Du Placet! Gospođica Blanka di Plase!...

A lice mu je sjalo od nekog zadovoljstva samim sobom. U crkvi, u općini i kod kuće za objedom nije bio samo radostan i zadovoljan nego i ponosan. Oboje su se nekako promijenili. I Blanche se držala nekako posebno dostojanstveno.

— Sad se moram sasvim drukčije vladati — rekla mi je neobično ozbiljno — mais, vois-tu[144], nisam se ni sjetila nečeg vrlo neugodnog. Pomisli, još nikako ne mogu upamtiti svoje novo prezime: Zagorjanski, Zagozjanski, madame la générale de Sago-Sago, ces diables des noms russes! Enfin, madame la générale à quatorze consonnes! Comme c’est agréable, n’est-ce pasf?[145]

Napokon smo se rastali, a Blanche, ta glupa Blanche pustila je čak i po neku suzu na rastanku.

— Tu étais bon enfant — govorila je šmrcajući. — Je te croyais bête et tu en avais l'air[146], ali tebi to nekako pristaje.

A pošto mi je već i posljednji put stisnula ruku, iznenada je uskliknula: — Attends![147] — jurnula u svoj budoar i začas mi donijela dvije novčanice od po tisuću franaka. Tome se nisam ni u snu nadao.

— To će ti dobro doći, možda si i vrlo učen outchitel, ali si strašno glup čovjek. Više od dvije tisuće ne bih ti nipošto dala, jer ćeš ionako sve prokockati. E pa, zbogom! Nous serons toujours bons amis[148], a ako opet što iskockaš, svakako dođi k meni, et tu seras heureux[149].

I samom mi je ostalo još oko pet stotina franaka; osim toga, imam i krasan sat koji vrijedi tisuću franaka, briljantna dugmeta za manšete i još ponešto, tako da ću moći još prilično dugo bezbrižno poživjeti. Namjerno sam se zadržao u ovom gradiću da se saberem, a što je najvažnije, čekam ovdje mistera Astleyja. Pouzdano znam da će ovuda proputovati i zadržati se jedan dan radi posla. Tada ću sve doznati... a onda... onda ću pravo u Homburg. U Rulettenburg ne idem, možda tek dogodine. Zbilja, kažu da ne valja kušati sreću dva puta uzastopce za istim stolom, a u Homburgu se tek pravo kocka.

SEDAMNAESTO POGLAVLJE

Evo, prošla je već godina dana i osam mjeseci kako nisam zavirio u ove zapise, i tek mi je sad, od tuge i nevolje, palo na um da se razonodim, te sam ih slučajno pročitao. Završio sam ih time da ću poći u Homburg. Bože moj, kako sam razmjerno laka srca tada napisao te posljednje retke! Zapravo, ne baš laka srca — nego vrlo samopouzdano, pun nepokolebljive nade! Jesam li bar malo sumnjao u sebe? A evo, prošlo je već više od godine i pol dana, a ja živim, mislim, kudikamo gore od prosjaka. Ma kakav prosjak! Briga mene za neimaštinu! Jednostavno sam propao! Uostalom, ne mogu se gotovo ni s kim mjeriti, a i čemu da sam sebi držim moralnu prodiku! U ovakvu trenutku nema ničeg besmislenijeg od prodike! O, ljudi zadovoljni sami sobom! Kako su ti brbljavci, onako puni ponosnog zadovoljstva samima sobom, spremni izlagati svoje mudre misli! Kad bi samo znali kako dobro shvaćam svu odvratnost svoga sadašnjeg položaja, dakako da im pouke ne bi ni mogle prijeći preko jezika! Ama, što, što mi oni mogu reći novo, što već ne znam? I zar je u tome vic? Vic je u tome što je dovoljan samo jedan obrtaj kola pa da se sve promijeni, i da mi ti isti moralisti (u to sam uvjeren) sami dođu čestitati, šaleći se prijateljski sa mnom. I tada neće svi okretati

glavu od mene kao sad. Ma baš me briga za sve njih! Što sam ja sad? Zéro. A što mogu biti sutra? Sutra mogu uskrsnuti od mrtvih i početi život iznova! Mogu još otkriti čovjeka u sebi, sve dok sasvim ne propadne!

Zaista sam tada otišao u Homburg, ali... poslije sam opet bio i u Rulettenburgu, i u Spau, pa čak i u Badenu, kamo sam putovao kao sobar savjetnika Hinzea, hulje i mog tadašnjeg gospodara. Da, bio sam i lakaj, punih pet mjeseci! To je bilo odmah pošto sam bio izišao iz zatvora. (Jer, sjedio sam i u zatvoru u Rulettenburgu, zbog jednog duga. Iskupila me neka nepoznata osoba — tko li je to bio? Mister Astley? Polina? Ne znam, ali dug je bio namiren, ukupno dvjesta talira, pa su me pustili na slobodu.) Kamo sam mogao otići? Tako sam i stupio u službu kod tog Hinzea. To je mlad i lakouman čovjek, lijenčina, a ja znam govoriti i pisati na tri jezika. Najprije sam stupio u službu kod njega kao neka vrsta tajnika, za trideset guldena na mjesec, ali sam se na kraju srozao do pravog lakajstva — on nije više imao sredstava da drži tajnika pa mi je smanjio plaću, a ja nisam imao kamo otići pa sam ostao — i tako se pretvorio u lakaja. Bio sam i gladan i žedan kod njega, ali sam zato u pet mjeseci skucao sedamdeset guldena. Jedne sam mu večeri, u Badenu, saopćio da ga želim ostaviti, i te sam se iste večeri otputio na ruletu. O, kako mi je lupalo srce! Ne, nije mi bilo stalo do novaca! Tada mi je bilo samo do toga da sutra oni svi Hinzei, svi oni natkonobari, sve one krasne badenske dame — da svi govore o meni, da pričaju o mom slučaju, da mi se dive, da me hvale i da se klanjaju mom novom uspjehu. Sve su to djetinjaste želje i snovi, ali... tko zna, možda bih se sreo i s Polinom i sve joj ispričao, pa bi uvidjela da sam iznad svih tih glupih udaraca sudbine... Ne, nije mi stalo do novaca! Uvjeren sam da bih ih opet spiskao s nekakvom Blanche i da bih opet otputovao u Pariz na tri tjedna u svojoj kočiji, s konjima koji stoje šesnaest tisuća franaka. Ta pouzdano znam da nisam škrt: štoviše, mislim da sam rasipan — pa ipak, uza sve to, kako strepim, kako mi srce zamire kad slušam krupjeov glas: trente et un, rouge, impair et passe ili quatre, noir, pair et manque! Kako pohlepno gledam kockarski stol po kojem su razbacani lujdori, fridrihsdori i taliri, stupce zlata kad se pod krupjeovom lopaticom rasipaju u gomilice što svjetlucaju kao žar, ili aršin visoke stupce srebra

poredane oko kola. Dok se približavam kockarskoj dvorani, dvije sobe dalje, čim začujem zveckanje novaca što se presipa, hvata me drhtavica.

O, i ta večer, kad sam pošao sa svojih sedamdeset guldena za kockarski stol, bila je također izvanredna. Počeo sam s deset guldena koje sam opet stavio na passe. Sklon sam passeu. Izgubio sam. Ostalo mi je šezdeset guldena u srebru. Porazmislio sam i priklonio se zeru. Počeo sam stavljati po pet guldena na zéro. Treći put iziđe zéro, pa umalo što ne svisnuh od radosti kad dobih sto sedamdeset pet guldena. Nisam se toliko radovao ni onda kad sam dobio sto tisuća guldena. Odmah stavih sto guldena na rouge i — dobih, pa sve četiri stotine na noir i — dobih, pa svih osam stotina na manque i — dobih. S onim otprije imao sam tisuću sedam stotina guldena, i to nakon nepunih pet minuta! Da, u takvim trenucima zaboravljaš na sve prijašnje nedaće! Ta sve sam to postigao stavljajući na kocku više nego život, usudio sam se riskirati i — eto, opet sam postao čovjek!

Uzeo sam sobu, zaključao se i do tri sata u noći sjedio i brojio novce. Kad sam se ujutro probudio, nisam više bio lakaj. Odlučio sam da taj isti dan otputujem u Homburg — ondje nisam nikad bio lakaj niti sam sjedio u zatvoru. Pola sata prije polaska vlaka otišao sam da stavim još dva vloga, ništa više, i izgubio sam tisuću i pol florina. Ipak sam otputovao u Homburg, i ovdje sam, evo, već mjesec dana...

Dakako da živim u neprestanoj tjeskobi, igram samo nasitno i sve nešto čekam, računam, stojim po cijele dane za ruletom i proučavam igru, čak je i sanjam, ali mi se, uza sve to, čini da sam nekako otupio, baš kao da sam upao u žabokrečinu. Zaključujem to po dojmu koji je na meni ostavio susret s misterom Astleyjem. Sve odonda nismo se vidjeli i slučajno smo se sreli. Evo kako je to bilo. Hodao sam po vrtu i računao kako sam ostao gotovo bez novaca, ali kako još imam pedeset guldena — osim toga, u hotelu gdje stanujem u jednoj sobici podmirio sam bio još prije dva dana cijeli račun. Preostala mi je, dakle, mogućnost da bar još jednom odem na ruletu — ako dobijem bar malo, moći ću i dalje igrati, a ako izgubim — morat ću opet u lakaje, osim ako ne nađem neke Ruse kojima je potreban učitelj. Zaokupljen tim mislima, pošao sam na svoju

svakodnevnu šetnju kroz park i kroz šumu do susjedne kneževine. Pokatkad sam tako hodao po četiri sata i vraćao se u Homburg umoran i gladan. Tek što sam prešao iz vrta u park, iznenada opazih na klupi mistera Astleyja. On je mene prvi primijetio i zovnuo. Sjedoh do njega. Zapazivši da se drži nekako važno, odmah obuzdah svoju radost; a bio sam mu se strašno obradovao.

— Tu ste, dakle! Pa i mislio sam da ću vas sresti — reče mi. — Nemojte se truditi da mi pričate; znam, sve znam; poznat mi je cijeli vaš život u ovu godinu dana i osam mjeseci.

— Oho! Ipak, dakle, vodite brigu o starim prijateljima! — odvratili. — Služi vam na čast što ne zaboravljate... Čekajte, molim vas, sad sam se nečeg sjetio... da me niste možda vi iskupili iz zatvora u Rulettenburgu gdje sam sjedio zbog duga od dvjesta guldena? Iskupila me neka nepoznata osoba.

— Ne nisam. Nisam vas ja iskupio iz zatvora u Rulettenburgu gdje ste sjedili zbog duga od dvjesta guldena, ali znam da ste sjedili u zatvoru zbog duga od dvjesta guldena.

— Ipak, dakle, znate tko me je iskupio?

— O ne, ne mogu reći da znam tko vas je iskupio.

— Čudno. Nitko me od Rusa ovdje ne poznaje, a Rusi me po svoj prilici ne bi ovdje ni iskupili; to samo ondje kod nas, u Rusiji, pravoslavni iskupljuju pravoslavne. Zato sam i mislio da je to učinio neki čudak Englez, iz nastranosti.

Mister Astley slušao me pomalo u čudu. Valjda je mislio da će me naći nevesela i utučena.

— Ipak, vrlo mi je drago što vidim da ste sačuvali svu slobodu svog duha, pa čak i dobro raspoloženje — izusti držeći se nekako odbojno.

— A u sebi se izjedate od bijesa što nisam utučen i ponižen — rekoh smijući se.

Nije me odmah shvatio, ali kad je shvatio, osmjehnuo se.

— Sviđaju mi se vaše napomene. Po tim riječima poznajem svog starog, pametnog, zanesenog i u isti mah ciničnog prijatelja; jedino u Rusa može biti u isto vrijeme udruženo toliko suprotnosti. Pa zbilja, čovjek voli vidjeti svog najboljeg prijatelja poniženog; prijateljstvo se ponajviše i zasniva na poniženju; to je stara istina koju znaju svi

pametni ljudi. Ali, u ovoj prilici, uvjeravam vas da mi je uistinu drago što ne tugujete. Recite mi, zar zbilja ne kanite ostaviti kocku?

— Ma do vraga i kocka! Odmah bih je ostavio, samo da...

— Samo da povratite što ste izgubili? Tako sam i mislio, ne govorite dalje... znam... to ste nehotice rekli pa ste, prema tome, rekli istinu. A recite mi, zar se ničim drugim ne bavite osim kockanjem?

— Pa, ničim drugim...

Poče me ispitivati. Ništa nisam znao, gotovo nisam ni zavirivao u novine i za sve to vrijeme nisam otvorio ni jedne jedine knjige.

— Otupjeli ste — pripomenu — ne samo što ste se odrekli života, svojih i društvenih probitaka, dužnosti građanina i čovjeka, svojih prijatelja (ipak ste ih imali), ne samo što ste se odrekli svakog cilja osim dobitka na kocki, nego ste se odrekli i svojih uspomena. Sjećam vas se iz strastvenog i burnog razdoblja vašeg života, ali sam uvjeren da ste zaboravili sve svoje tadašnje najljepše dojmove. Vaši snovi, vaše sadašnje najveće želje ne sežu dalje od pair i impair, rouge, noir, dvanaest srednjih brojeva, i tako dalje, i tako dalje, uvjeren sam u to!

— Dosta, mister Astley, molim vas, molim vas, ne spominjite mi to — uzviknuh mrzovoljno, gotovo pakosno — znajte da nisam ama baš ništa zaboravio, ali sam sve to samo privremeno odagnao od sebe, čak i uspomene, sve dotle dok ne popravim iz temelja svoj položaj, a onda... onda ćete vidjeti kako ću uskrsnuti od mrtvih!

— Bit ćete ovdje i nakon deset godina — reče on. — Hoćete li da se okladimo da ću vas podsjetiti na to, ako budem još živ, evo na ovoj istoj klupi?

— Ama, prestanite — upadoh mu nestrpljivo u riječ — a da vam dokažem da nisam baš sve zaboravio, dopustite da vas upitam gdje je sad Miss Polina. Ako me niste vi iskupili, onda me je vjerojatno ona. Sve odonda nisam ništa čuo o njoj.

— Ne, nije, mislim da vas nije ona iskupila. Ona je sad u Švicarskoj, a učinit ćete mi veliku uslugu ako se prestanete raspitivati o Miss Polini — reče odrješito i, štoviše, srdito.

— To znači da je već i vas ozbiljno povrijedila! — nasmijah se i nehotice.

— Miss Polina je najbolje od svih stvorenja dostojnih poštovanja, ali ćete mi, ponavljam, učiniti veliku uslugu ako me prestanete

zapitkivati o njoj. Vi je nikad niste pravo upoznali, a njeno ime iz vaših usta smatram za povredu svog moralnog osjećaja.

— A, tako! Uostalom, nemate pravo. Pa o čemu drugom mogu uopće razgovarati s vama, recite i sami! Jer u tome se i sastoje sve na$e uspomene. Budite bez brige, uostalom, uopće mi nije stalo do vaših osobnih tajni... Mene samo zanima, da tako kažem, društveni položaj Miss Poline, jedino prilike u kojima sad živi. To mi možete reći u dvije-tri riječi.

— Pa dobro, ali pod uvjetom da s te dvije-tri riječi bude sve svršeno. Miss Polina bila je dugo bolesna, pa i sad je još bolesna. Neko je vrijeme živjela s mojom majkom i sestrom na sjeveru Engleske. Prije pola godine umrla joj je baka — sjećate se, ona luda žena — i ostavila joj sedam tisuća funta. Sad Miss Polina putuje s obitelji moje sestre koja se udala. Njezin mali brat i sestra također su osigurani bakinom oporukom i pohađaju školu u Londonu. Njezin očuh, general, umro je prije mjesec dana od kapi u Parizu. Mademoiselle Blanche postupala je s njim dobro, ali je uspjela prenijeti na sebe sve što je naslijedio od bake... eto, to bi bilo sve.

— A des Grieux? Da ne putuje i on po Švicarskoj?

— Ne, des Grieux ne putuje po Švicarskoj, ne znam gdje je. Osim toga, opominjem vas jednom zauvijek da se klonite sličnih aluzija i nedostojnih kombinacija, jer ćete inače bezuvjetno imati sa mnom posla.

— Kako! Usprkos našem nekadašnjem prijateljstvu?

— Da, usprkos našem nekadašnjem prijateljstvu.

— Molim vas tisuću puta da mi oprostite, mister Astley! Ali, dopustite, u mojim riječima nije bilo ničeg uvredljivog ni nedostojnog; pa ja ni za šta ne krivim Miss Polinu. Osim toga, Francuz i ruska gospođica, općenito uzevši, to vam je kombinacija, mister Astley, koju nas dvojica nismo kadri razjasniti ni potpuno shvatiti.

— Pod uvjetom da ne spominjete des Grieuxovo ime u vezi s onim drugim imenom, zamolio bih vas da mi protumačite što podrazumijevate pod izrazom »Francuz i ruska gospođica«. Kakva je to »kombinacija«? Zašto baš Francuz, i zašto baš ruska gospođica?

— Eto vidite da ste se ipak zainteresirali. Ali to je duga priča, mister Astley. Tu treba mnogo toga prethodno znati. Uostalom, to je važno pitanje, koliko god se činilo smiješno na prvi pogled. Francuz

je, mister Astley, završena, otmjena forma. Možda se vi, kao Britanac, nećete s tim složiti, a ne slažem se ni ja, kao Rus, možda čak i iz zavisti, ali naše gospođice mogu imati drukčije mišljenje. Vi možete držati da je Racine izvještačen, neprirodan i naparfimiran, i zacijelo ga nećete ni čitati. I ja mislim da je on izvještačen, neprirodan i naparfimiran, a s određenog gledišta i smiješan; ali je on, mister Astley, dražestan i, što je najvažnije, velik pjesnik, htjeli mi to ili ne htjeli. Nacionalna forma Francuza, ili Parižanina, počela se lijepo oblikovati dok smo mi još bili medvjedi. Revolucija se povela za plemstvom. Sad i najkukavniji Francuz može imati manire, držanje, izraze, pa čak i misli najljepšeg oblika a da se ne unosi u taj oblik sam od sebe, ni dušom ni srcem; sve je to baštinio. Sami po sebi oni mogu biti najkukavniji i najnepošteniji ljudi. A sad, mister Astley, da vam kažem da nema lakovjernijeg ni iskrenijeg stvorenja na svijetu od dobre, bistre i ne suviše izvještačene ruske gospođice. Kad se jedan des Grieux pojavi u kakvoj bilo ulozi, zamaskiran, on može osvojiti njeno srce bez po muke; on ima lijepu formu, mister Astley, a gospođica prihvaća tu formu kao njegovu dušu, kao prirodnu formu njegove duše i srca, a ne kao ruho koje je naslijedio. Na vaše veliko nezadovoljstvo, moram vam reći da su Englezi uglavnom kruti i nezgrapni, a Rusi pak imaju prilično razvijen osjećaj za ljepotu i ne mogu joj odoljeti. Ali, da se dokuči ljepota duše i originalnost ličnosti, treba kudikamo više samostalnosti i slobode nego što ih imaju naše žene, a pogotovo gospođice, i svakako je potrebno više iskustvo. Miss Polini — oprostite, omaklo mi se — treba mnogo, mnogo više vremena da se odluči za vas nego za onog nitkova des Grieuxa. Ona će vas i dobro procijeniti, i sprijateljit će se s vama, i otvorit će vam srce, ali će u tom srcu svejedno vladati onaj odvratni nitkov, pokvaren i sitni lihvar des Grieux. Ona će vam takva ostati tako reći iz pukve tvrdoglavosti i taštine, zato što se taj isti des Grieux pojavio nekad pred njom s aureolom otmjena markiza i razočarana liberala, koji je propao (tobože!) pomažući njenoj obitelji i lakoumnom generalu. Sve te njegove smicalice izišle su poslije na vidjelo. Ali nije važno što su izišle na vidjelo — svejedno, dajte joj samo onog nekadašnjeg des Grieuxa, eto što njoj treba! I što više mrzi sadašnjeg des Grieuxa, to više čezne za onim

nekadašnjim, iako je taj nekadašnji postojao samo u njenoj mašti. Vi ste proizvođač šećera, mister Astley?

— Jesam, suvlasnik sam poznate tvornice šećera Lowel and Comp.

— Pa, eto vidite, mister Astley. S jedne strane proizvođač šećera, a s druge strane Apolon Belvederski; to nekako ne ide pod istu kapu. A ja nisam čak ni proizvođač šećera, ja sam tek sitan kockar, a bio sam čak i lakaj, što Miss Polina zacijelo već zna jer ima, čini se, dobru policiju.

— Ozlojeđeni ste pa zato i govorite sve te besmislice — reče mister Astley hladnokrvno, nakon kraćeg razmišljanja. — Osim toga, u tim vašim riječima nema nimalo originalnosti.

— Slažem se! Ali to je baš ono strašno, plemeniti moj prijatelju, što su sve te moje optužbe, koliko god bile zastarjele, koliko god banalne, koliko god vodviljske, ipak istinite! Ni vi ni ja nismo ipak ništa postigli.

— To je odvratna besmislica... jer... jer... da znate... — izusti mister Astley drhtavim glasom, sijevajući očima — da znate, nezahvalni i nedostojni, bijedni i nesretni čovječe, da sam došao u Homburg upravo po njenoj želji da vas vidim, da porazgovaram s vama dugo i srdačno, pa da joj poslije sve ispripovjedim — o vašim osjećajima, mislima, nadama i... uspomenama!

— Zar zbilja! Zar zbilja! — uskliknuh, a iz očiju mi grunuše suze.

Nisam ih mogao suspregnuti, valjda mi se to dogodilo prvi put u životu.

— Da, nesretniče, ona vas je voljela, sad vam to mogu kazati, zato što ste propali! Štoviše, baš ako vam kažem da vas još i sad voli, svejedno ćete ostati i dalje ovdje! Da, vi ste upropastili sami sebe. Imali ste izvjesnih sposobnosti, živahnu ćud i niste bili loš čovjek; mogli ste čak biti korisni svojoj domovini, kojoj su ljudi i te kako potrebni, ali ćete ostati ovdje, i vaš je život svršen. Ne krivim vas osobno. Svi su Rusi, po mom mišljenju, takvi ili skloni da budu takvi. Ako ne ruleta, onda nešto drugo, slično tome. Iznimke su suviše rijetke. Niste prvi koji ne shvaćate što je to rad (ne govorim o vašem narodu). Ruleta je u prvom redu ruska igra. Dosad ste bili pošteni i radije ste otišli u lakaje nego da kradete... ali se bojim i pomisliti što bi moglo biti poslije od vas. A sad dosta, zbogom!

Trebate, naravno, novaca? Evo vam od mene deset lujdora, više vam neću dati jer ćete ih ionako prokockati. Uzmite i ostajte zbogom! Ma uzmite!

— Neću, mister Astley, nakon svega toga što ste rekli...

— U-zi-majte! — uzviknu on. — Uvjeren sam da ste još plemeniti, i dajem vam kao što može samo prijatelj dati pravom prijatelju. Kad bih mogao povjerovati da ćete ostaviti kocku i Homburg, i da ćete se vratiti u svoju domovinu, bio bih spreman dati vam sad odmah tisuću funta da započnete novu karijeru. Ali vam baš zato i ne dajem tisuću funta nego samo deset lujdora što je vama sad sasvim svejedno — tisuću funta ili deset lujdora, ionako ćete sve prokockati! Uzmite, i ostajte zbogom!

— Uzet ću ako mi dopustite da vas zagrlim na rastanku.

— O, to vrlo rado!

Iskreno se zagrlismo, i mister Astley ode.

Ne, nema pravo! Ako sam se prenaglio i bio glup kad sam onako govorio o Polini i des Grieuxu, on se prenaglio kad je onako brzopleto govorio o Rusima. O sebi ništa ne kažem. Uostalom... uostalom, sve to ipak nije ono pravo. Sve su to samo riječi, riječi, riječi, a potrebna su djela! Sad je najvažnije Švicarska! Sutra već... O, kad bih već sutra mogao otputovati! Preporoditi se, uskrsnuti. Treba im dokazati... Da Polina vidi da još mogu biti čovjek. Samo da... uostalom, danas je već kasno, ali sutra... Oh, imam nekakav predosjećaj, i ne može biti drukčije! Sad imam petnaest lujđora, a počinjao sam i od petnaest guldena! Samo ako počnem oprezno... pa zar sam zbilja još takvo derište! Zar mi nije jasno da sam propalica? Ali... zašto ne bih ipak mogao uskrsnuti? Jest, treba samo da jednom u životu budem razborit i strpljiv i — ništa više! Treba samo da bar jednom obuzdam svoj karakter, pa da u hipu izmijenim svoju sudbinu! Najvažniji je karakter. Kad se samo sjetim što sam doživio prije sedam mjeseci u Rulettenburgu, prije nego što sam sve prokockao. O, to je bio izvanredan primjer odlučnosti — tada sam bio izgubio sve, sve... Izlazim iz kockarnice, gledam, kad ono u džepiću na prsluku još jedan gulden: »E pa, imat ču čime platiti ručak!« — pomislio sam, ali sam se nakon stotinjak koraka predomislio i vratio. Stavio sam taj gulden na manque (taj put je red bio za manque), i zbilja ima nešto posebno u tom osjećaju kad si

sam, u tuđini, daleko od domovine i od prijatelja, kad ne znaš hoćeš li danas imati što jesti, staviš posljednji gulden na kocku, posljednji gulden koji ti je još ostao. Dobio sam, a nakon dvadeset minuta izišao iz kockarnice sa sto sedamdeset guldena u džepu. To je činjenica, molim lijepo! Eto što ponekad može značiti posljednji gulden! A što bi bilo da sam tada klonuo duhom, da se nisam odvažio?

Sutra, sutra će svemu biti kraj!

VJEČITI MUŽ

I
VELJČANINOV

Došlo je ljeto, a Veljčaninov je, mimo očekivanja, ostao u Petrogradu. Propao mu je bio put na jug Rusije, a parnici nije bilo kraja. Ta parnica — proces oko zemlje — počela se odjednom razvijati vrlo nepovoljno. Još prije tri mjeseca činilo se da je sasvim jednostavna, a njezin ishod gotovo neprijeporan, ali se najednom nekako sve izmijenilo. »Pa i uopće, sve se počelo mijenjati nagore!« — tu je rečenicu Veljčaninov počeo često zlurado ponavljati u sebi. Imao je spretna, skupa i glasovita odvjetnika i nije žalio novaca, ali se od nestrpljenja i iz nepovjerljivosti navadio upletati u parnicu — čitao je i pisao spise koje je odvjetnik redom bacao u koš, obijao je pragove ureda, raspitivao se na sve strane i, po svoj prilici, samo svemu smetao. Odvjetnik se bar tužio na nj i tjerao ga na ladanje. Ali se nije mogao nakaniti ni da ode na ladanje. Prašina, sparina, petrogradske bijele noći koje nadražuju živce — eto čime se naslađivao u Petrogradu. Stanovao je negdje u blizini Velikog kazališta, nedavno je bio unajmio stan kojim isto tako nije bio zadovoljan. »Ništa mi ne ide od ruke!« Hipohondrija mu je rasla od dana do dana, ali je hipohondriji ionako već naginjao.

Bio je to čovjek koji je negda živio burno i gospodski, nipošto više mlad, bilo mu je trideset osam ili čak trideset devet godina, a ta ga je »starost« — kako je sam govorio — bila snašla »gotovo sasvim nenadano«, ali mu je i samom bilo jasno da nije toliko ostario zbog broja godina koliko, da tako kažemo, zbog kakvoće godina, i da se njegova slabost očituje prije iznutra nego izvana.

Naoko je još bio momak i pol. Bio je visok i krepak, svijetlosmeđe i bujne kose i bez i jedne jedine sijede vlasi, dugačke brade koja mu je sezala gotovo do polovice prsa. Na prvi pogled doimao se nekako nespretno i mlitavo, ali kad biste ga malo bolje pogledali, začas biste uvidjeli da je to gospodin koji se umije izvrsno držati i koji je u djetinjstvu stekao najbolji odgoj. Veljčaninov se još i sad vladao slobodno, smiono, pa čak i graciozno, usprkos naknadno stečenoj mrgodnosti i tromosti. Isto je tako sačuvao onu nepokolebljivu,

neobično otmjenu i bezočnu samouvjerenost kojoj možda ni sam nije slutio razmjera, iako nije bio samo pametan čovjek nego čak ponekad i promečuran, prilično naobražen i neosporno nadaren. Njegovo otvoreno i rumeno lice isticalo se nekad ženskom nježnošću i privlačilo je pozornost žena. Pa i sad bi ponetko, kad bi ga vidio, rekao: »Kakav jakota, lice mu krv i mlijeko!« Pa ipak je taj »jakota« i te kako patio od hipohondrije. U očima mu je, plavim i krupnim, bilo prije deset godina također mnogo toga što je razoružavalo; bile su to toliko svijetle, toliko vesele i bezbrižne oči da su i nehotice privlačile svakoga s kim bi se našao. Sad su se, na pragu četrdesetih godina, bile gotovo ugasile bistrina i dobrota u tim očima, već okruženim sitnim borama; u njima su se, štoviše, pojavili cinizam izmorena čovjeka koji nije baš ni ćudoredan, lukavost, a ponajčešće podrugljivost i još jedna natruha koje prije nije bilo — natruha tuge i bola, nekakve rastresene tuge, kanda bezrazložne ali snažne. Osobito je ta tuga izbijala kad bi ostao sam. Začudo, taj čovjek koji je još prije svega dvije godine bio bučan, veseo i pustopašan, koji je onako divno pričao vrlo smiješne zgode, sad je najviše volio da ostane sam samcat. Navlaš se odrekao mnogih poznanstava, kojih se još ni sad ne bi morao odreći, iako su mu se imovne prilike bile naglo pogoršale. Doduše, tome je pripomogla i taština — onako nepovjerljiv i tašt, ne bi mogao podnositi prijašnja poznanstva. Ali i taština mu se u osami malo-pomalo počela mijenjati. Nije se smanjila; naprotiv, počela se izrođavati u nekakvu posebnu vrstu taštine koje prije nije bilo — katkad je patila iz posve drugih razloga nego prije, iz neočekivanih razloga koji se prije nisu mogli ni zamisliti, iz »viših« razloga nego do tada — »ako se uopće može tako reći, ako zaista ima viših i nižih razloga...« To je već sam dodavao.

Jest, i dotle je dotjerao; nosio se sad s nekim višim razlozima na kojima se prije ne bi ni zadržavao. U duhu je i po savjesti nazivao »višima« sve one razloge kojima se (na svoje čudo) nikako nije mogao u sebi nasmijati — čega prije nije bilo — u sebi, naravno; ah, u društvu je bilo nešto drugo! Dobro je znao da bi se, u prvoj zgodnoj prilici, već sutra, unatoč svim potajnim i pobožnim odlukama svoje savjesti, na sav glas i sasvim mirno odrekao svih tih »viših« razloga i da bi ih sam, prvi, izvrgnuo smijehu, ne priznajući, naravno, ništa. I

to je zaista bilo tako, usprkos nekoj, čak prilično znatnoj slobodi mišljenja, koju je u posljednje vrijeme izborio od »nižih razloga« što su do tada bili prevladavali. Pa i koliko se puta sam, kad bi ujutro ustao, stidio svojih misli i osjećaja koji su ga bili obuzimali za nesanice u toku noći! (U posljednje je vrijeme neprestano patio od nesanice.) Odavno je već bio zapazio da postaje neobično nepovjerljiv prema svemu, i prema onom što je važno i prema sitnicama, pa je zato baš i odlučio da što manje vjeruje sam sebi. Međutim, javljale su se činjenice o kojima nikako nije mogao tvrditi da zaista ne postoje. U posljednje su mu se vrijeme, gdjekad po noći, gotovo iz temelja mijenjale svakidašnje misli i osjećaji, a ponajčešće nisu nimalo nalikovali na one koji su ga obuzimali u prvoj polovici dana. To ga je prenerazilo, pa se čak i posavjetovao s jednim glasovitim liječnikom, kojeg je, inače, dobro poznavao; poveo je, naravno, razgovor s njim u šali. Dobio je odgovor da je preobrazba, pa čak i podvajanje misli i osjećaja noću za nesanice, pa i općenito noću, opća pojava kod ljudi koji »intenzivno misle i intenzivno osjećaju«, da se dugovječna uvjerenja kadšto naglo mijenjaju pod melankoličnim utjecajem noći i nesanice, da se najednom, iz čista mira, donose najkobnije odluke, ali da, naravno, sve ima svoje granice — pa ako subjekta napokon ta podvojenost počne suviše tištati tako da čak i pati, to je nesumnjivo već znak bolesti, te je, dakle, potrebno odmah nešto poduzeti. Najbolje je korjenito promijeniti način života, promijeniti ishranu ili čak nekamo otputovati. Korisno je svakako i pročistiti crijeva.

Veljčaninov nije htio dalje slušati, ali mu je bolest bila posve dokazana.

»Sve je to, dakle, samo bolest, svi ti viši razlozi nisu ništa drugo nego bolest!« — uzvikivao je katkad zajedljivo u sebi. Nikako mu se nije dalo to priznati.

Uskoro je, uostalom, počeo osjećati i ujutro ono što mu se događalo tek u noćne sate, samo žučljivije nego noću, kajanje je ustupilo mjesto pakosti a ganuće podrugljivosti. Uglavnom su to bili neki događaji iz njegove bliže i dalje prošlosti, koji su mu sve češće i češće dolazili na um, »iznenada i bogzna zašto«, ali na nekakav poseban način. Veljčaninov se, na primjer, već odavno tužio da ga izdaje pamćenje — zaboravljao je lica znanaca koji su se zbog toga

vrijeđali kad bi se sreo s njima; gdjekad se ne bi više ničega sjećao o knjizi koju je bio pročitao prije pola godine. Ali što? Iako ga je pamćenje, očito, svaki dan sve više izdavalo (što ga je i te kako zabrinjavalo), sve ono što je bilo davno minulo, sve ono čega se u deset, petnaest godina nije ni jedan jedini put sjetio, sve bi mu to odjednom sad došlo na um, a dojmovi i pojedinosti bili su toliko izvanredno točni da ih je tako reći ponovo proživljavao. Neke činjenice, kojih bi se sjetio, bio je sasvim smetnuo s uma tako te mu se činilo da je pravo čudo što ih se uopće mogao sjetiti. Ali to još nije bilo sve; a i tko od onih ljudi koji su burno živjeli nema svojevrsnih uspomena? Nego, riječ je o tome da se svega toga sad sjećao s nekog posve novog, neočekivanog stajališta, koje kao da je netko drugi pripravio i koje nekoć nije mogao ni zamisliti. Zašto su mu se neke uspomene sad činile pravim zločinima? I nije riječ samo o sudu njegova uma, jer svome mračnom, samotničkom i bolesnom umu ne bi ni povjerovao, nego je i proklinjao sama sebe, pa čak i plakao, ako baš i nije ronio suze, plakao je u sebi. A još prije dvije godine ne bi bio povjerovao da mu je tko rekao da će ikad zaplakati! Isprva se, uostalom, prisjećao više gorkih nego sentimentalnih zgoda — prisjećao se po nekih društvenih neuspjeha, poniženja; sjetio se, na primjer, kako ga je »ocrnio jedan spletkar«, zbog čega ga nisu više htjeli primati u jednu kuću, kako ga je, na primjer, i to ne baš tako davno, netko grdno uvrijedio pred svijetom, a on nije izazvao tog čovjeka na dvoboj, kakd su ga jednom poklopili vrlo duhovitim epigramom pred nekim prekrasnim ženama, a on nije znao što da odgovori. Prisjetio se čak i dvaju-triju nevraćenih dugova, doduše beznačajnih, ali dugova časti, i to ljudima s kojima se prestao družiti i koje je već ogovarao. Mučilo ga je (ali samo u najgorim časovima) i sjećanje na to kako je vrlo glupo prorajtao dva prilično velika imutka. Međutim, uskoro se počeo prisjećati i onih »viših razloga«.

Odjednom mu je, na primjer, »iz čista mira« izišao pred oči zaboravljen, i to posve zaboravljeni lik jednog duševnog starog činovnika, sijedog i smiješnog, kojeg je nekad, davno, davno, nekažnjeno uvrijedio pred svijetom, i to radi pukog razmetanja, samo zato da mu ne bi uludo propala jedna smiješna i uspjela dosjetka kojom se proslavio i koju su poslije ljudi ponavljali. Toliko je bio smetnuo s uma tu činjenicu da se nije više sjećao ni prezimena tog

starkelje, iako mu je cijeli prizor bio izišao neshvatljivo jasno pred oči. Dobro se sjećao da je starac tada branio svoju kćerku, koja je živjela s njim i ostala usidjelica, a o kojoj su se po gradu pronosili neki glasovi. Starčić je počeo nešto odgovarati i ljutiti se, ali je najednom udario u plač pred cijelim društvom, što je čak izazvalo određen dojam. Svršilo se tako što su ga tada, šale radi, napojili šampanjcem i nasmijali se do mile volje. A kad se sad Veljčaninov »iz čista mira« sjetio kako je starkelja ridao i poklopio lice rukama kao dijete, najednom mu se učinilo da nije to nikad ni bio smetnuo s uma. I, začudo, sve mu se to onda činilo vrlo smiješnim, a sad baš naprotiv, i najviše se sjećao upravo pojedinosti, baš ono kako je starac poklopio lice rukama. Zatim se sjetio kako je, samo da se našali, oklevetao vrlo zgodnu ženu jednog učitelja i kako je ta kleveta doprla do muževih ušiju. Veljčaninov je uskoro otputovao iz tog gradića i nije znao kakve su bile posljedice te njegove klevete, ali je sad odjednom počeo zamišljati te posljedice, i tko zna kamo bi ga odvela mašta da mu se iznenada nije javilo jedno kudikamo svježije sjećanje na neku djevojku, običnu pučanku, koja mu se nije čak ni sviđala i koje se, valja priznati, i stidio, a s kojom je imao dijete ne znajući ni sam kako, pa ju je i ostavio s djetetom, nije se čak ni oprostio s njom (nije, doduše, imao ni kad) prije nego što je otputovao iz Petrograda. Tu je djevojku poslije tražio punu godinu dana, ali je nikako više nije mogao pronaći. Uostalom, takvih je uspomena bilo tako reći na stotine — štoviše, kao da je svaka uspomena povlačila za sobom na desetke drugih. Malo-pomalo počela mu je i taština patiti.

Rekli smo već da mu se taština izrodila u nešto posebno. I to je istina. Na trenutke je (rijetke, uostalom) toliko zatajivao sama sebe da se nije stidio ni toga što nema svoje kočije, što obilazi, urede pješice, što je postao nekako nemaran u odijevanju, a kad bi ga slučajno neki stari znanac odmjerio podrugljivim pogledom na ulici ili se samo gradio da ga ne poznaje, u njega je, zbilja, bilo dovoljno uznositosti da se čak i ne namršti, da se stvarno, uistinu ne namršti, a ne samo da se pretvara. Dakako da se to malokad događalo, da su to bili tek trenuci zatajivanja sama sebe i svoje razdražljivosti, ali se svejedno njegova taština malo-pomalo odvraćala od prijašnjih

pobuda i usredotočivala se na jedno pitanje koje ga je neprestano zaokupljalo.

»Pa eto« — razmišljao bi pokatkad ironično (gotovo je svagda, razmišljajući o sebi, počinjao ironično) — »pa eto, ima dakle negdje netko kome je stalo do toga da se moralno popravim, pa mi šalje te proklete uspomene i ‚suze pokajničke'. Pa neka, ali sve je to uzalud! Sve je to pucanje slijepim mecima! Kao da ne znam pouzdano, još više nego pouzdano, da usprkos svem tom plačljivom kajanju i okrivljavanju sama sebe, nema u mene ni trunka samostalnosti, usprkos svim mojim preglupim četrdesetak godina! Ta kad bi me već sutra snašla napast, kad bi se, eto, stekle opet takve prilike da bi mi bilo probitačno da razglasim kako je učiteljeva žena tobože primala od mene darove, svakako bih to i razglasio a da ne bih ni okom trepnuo, i to još gore, prljavije nego prvi put, zato što bi bilo već drugi put, a ne prvi put. Eto, da me sad opet uvrijedi onaj mali knez, jedinac u majke, kojeg sam prije jedanaest godina pogodio iz pištolja u nogu, odmah bih ga izazvao na dvoboj i priskrbio mu i drugu drvenu nogu. Pa zar nisu onda to slijepi meci, i koja korist od njih? I čemu ta sjećanja kad se ni sam od sebe ne mogu koliko-toliko pristojno izbaviti?«

I premda se nije više ponovilo ono s učiteljicom, premda nije više nikom priskrbio drvenu nogu, sama pomisao da bi se to svakako dogodilo kad bi se stekle prilike, ubijala ga je, tako reći, u pojam... ponekad. Jer, zaista, ne može se čovjek uvijek mučiti uspomenama; može se odmoriti i prošetati se — u međučinovima.

Tako je Veljčaninov i činio — bio je spreman da se u međučinovima prošeta; pa ipak, u Petrogradu mu je bivalo sve neugodnije. Primicao se već i srpanj. Na mahove se u njemu budila volja da ostavi sve, pa i samu parnicu, i da otputuje nekamo glavom bez obzira, nekako iznebuha, neočekivano, pa makar, na primjer, i na Krim. Ali već nakon sat vremena obično bi prezirao tu svoju misao i ismijavao je: »Ove ružne misli neće me nigdje na jugu ostaviti kad su se već jednom pojavile, i kad sam koliko-toliko čestit čovjek, pa ne treba ni da bježim od njih, a nemam ni zašto.«

»Pa i čemu da bježim« — filozofirao je dalje od puke muke — »ovdje je takva prašina, takva sparina, u ovoj je kući sve tako zamazano; u tim uredima po kojima švrljam, među svim tim

poslovnim ljudima, takva je luda vreva, toliko je sitnih briga, u svem tom svijetu što je ostao u gradu, na svim tim licima što promiču od jutra do mraka, toliko se naivno i jasno ogleda sva njihova samoživost, sva njihova prostodušna drskost, sva kukavnost njihovih sitnih duša, sav kukavičluk njihovih sitnih srdaca, da je tu zaista pravi raj za hipohondra, sasvim ozbiljno govoreći! Sve je otvoreno, sve je jasno, nitko ništa ne drži čak za potrebno da krije, kao što čine naše gospođe na ladanju ili u toplicama u inozemstvu, pa je sve i kudikamo vrednije dubokog poštovanja zbog same otvorenosti i jednostavnosti... Nikamo ne idem! Makar i crkao ovdje, nikamo ne idem!...«

II
GOSPODIN S FLOROM NA ŠEŠIRU

Bio je treći srpnja. Vladala je nesnosna vrućina i sparina. Veljčaninovu je to bio vrlo tegoban dan — cijelo je prijepodne morao trčkarati i vozikati se, a navečer je trebalo svakako posjetiti jednog utjecajnog gospodina, poslovna čovjeka i državnog savjetnika, u njegovu ljetnikovcu, negdje na Crnoj rječici, koga je htio zaskočiti kod kuće. Negdje poslije pet sati Veljčaninov je napokon ušao u jedan restoran (vrlo sumnjiv ali francuski) na Nevskom prospektu, kod Policijskog mosta, sjeo u svoj kut, za stol za kojim je obično sjedio, i naručio svoj svakidašnji ručak.

Svaki je dan ručao za jedan rubalj, a vino je plaćao zasebno, što je smatrao za žrtvu koju razložno prinosi svojim lošim imovnim prilikama. Čudio se kako može jesti takve splačine, a ipak bi smazao sve do posljednje mrvice — i to svaki put tako slatko kao da nije jeo tri dana. »To je nekakva bolest« — gunđao je za se kad bi zapazio koliko jede. Ali je ovaj put sjeo za svoj mali stol vrlo loše raspoložen, srdito je bacio nekamo šešir, nalaktio se i zamislio. Kad bi se sad gost za susjednim stolom uzvrpoljio zbog nečega, ili kad ga momčić što ga poslužuje ne bi otprve razumio — on bi se, koji je inače bio vrlo uljudan i, kad treba, nepomućeno uznosit, zacijelo razgalamio kao kakav podoficir i možda bi napravio i scenu.

Konobar mu donese juhu, on uze žlicu, ali najednom, prije nego što je i zagrabio, baci žlicu na stol i umalo što ne skoči sa stolca.

Iznenada mu je bila sijevnula glavom jedna neočekivana misao — u taj je čas, bogzna kakvim misaonim procesom odjednom pojmio uzrok svojoj tjeskobi, svojoj osobitoj, posebnoj tjeskobi koja ga je mučila već nekoliko dana bez prestanka, za sve posljednje vrijeme, bogzna kako ga se navrzla i bogzna zašto nikako neće da ga ostavi na miru; sad mu je umah sve postalo jasno i bjelodano, kao pet prstiju na rođenoj ruci.

Svemu je tome kriv onaj šešir! — progunđa kao nadahnut. — Ništa drugo nego onaj prokleti cilidar, s onim odvratnim florom, on je svemu kriv!

Počeo je razmišljati, a što je dulje razmišljao, to se više mrgodio i to mu se čudnijom činila »cijela ta zgoda«.

»Ali... ali kakva je to uopće zgoda?« — pobunio se ne vjerujući sam sebi. — »Ima li tu ičeg što bi bilo nalik na nekakvu zgodu?«

Evo što se dogodilo. Prije gotovo već dva tjedna (nije se pravo sjećao, ali mu se činilo da je bilo prije dva tjedna) susreo je prvi put, na ulici negdje na uglu Podjačeske i Meščanske, jednog gospodina s florom na šeširu. Bio je to gospodin kao i svaki drugi, ničeg na njemu nije bilo posebnog, brzo je prošao, ali je pogledao Veljčaninova nekako suviše pozorno i odmah je, tko zna zašto, zaokupio svu njegovu pažnju. Kako bilo da bilo, njegovo se obličje učinilo Veljčaninovu poznatim. Bilo je očito da ga je nekad i negdje sretao. »A, uostalom, zar nisam u svom vijeku vidio na tisuće lica — tko bi ih se svih sjećao!« Kad je prošao dvadesetak koraka, činilo se da je već i zaboravio na taj susret, usprkos onom prvom snažnom dojmu. Pa ipak, taj ga je dojam pratio cijeli dan — prilično originalno, u obliku nekakve bezrazložne, posebne pakosti. Svega se toga sad, nakon dva tjedna, lijepo sjećao; sjećao se i da mu tada nikako nije bilo jasno otkud mu ta pakost, tako da nije čak nijedanput povezao u mislima svoje loše raspoloženje cijele te večeri s tim jutrošnjim susretom. Ali taj se gospodin sam požurio da ga podsjeti na sebe, i sutradan se opet skobio s Veljčaninovom na Nevskom prospektu i opet ga nekako čudno pogledao. Veljčaninov je otpljunuo, ali tek što je otpljunuo, začudio se sam sebi. Ima, doduše, obličja koja umah izazivaju bezrazložno i besmisleno gađenje. »Da, zbilja sam ga negdje sretao« — promrsio je zamišljeno, već pola sata nakon tog susreta. Zatim je opet cijelu večer bio vrlo zle volje. Čak je i nešto

ružno sanjao, a ipak se nije dosjetio da je jedini uzrok toj njegovoj novoj i posebnoj mrzovolji samo onaj gospodin u koroti, iako je te večeri više puta pomislio na njega. Čak se i rasrdio načas što se toliko dugo sjeća »takve tričarije«, a da svu svoju uzrujanost pripiše njemu, smatrao bi čak za poniženje, kad bi mu uopće ta misao pala na pamet. Nakon dva dana opet su se sreli, u svjetini, dok su izlazili s broda na Nevi. Veljčaninov bi se zakleo da ga je taj put, treći put, gospodin s plakavicom na šeširu prepoznao i pohrlio prema njemu, ali ga je svjetina odvukla i odgurala dalje; čini se da se čak »drznuo« pružiti ruku prema njemu, možda mu je čak nešto doviknuo i zovnuo ga po imenu. Ovo posljednje, uostalom, nije dobro čuo, ali... »Tko li je ta ništarija i zašto mi ne pristupi ako me zaista poznaje, i ako mi baš želi pristupiti?« — pomislio je pakosno sjedajući u fijaker i odlazeći put manastira Smoljni. Nakon pola sata već je galamio i prepirao se sa svojim odvjetnikom, ali ga je navečer i u noći opet mučila odvratna i upravo fantastična tjeskoba. »Da mi se nije razlila žuč?« — pitao je sumnjičavo sama sebe gledajući se u zrcalu.

To je bio treći susret. Zatim pet dana za redom nije baš »nikog« sreo, a od »ništarije« ni traga ni glasa. Međutim, svaki bi. se čas sjetio gospodina s florom na šeširu. Pomalo je u čudu lovio sama sebe kako misli na njega. »Čeznem li ja ovo za njim, što li? Hm... Pa i on valjda ima mnogo posla u Petrogradu — i za kim li nosi onaj flor? On je, očito, mene prepoznao, a ja njega nisam. I zašto ti ljudi nose flor? Nekako im ne pristaje... Sve mi se čini, kad bih ga malo bolje pogledao, da bih ga prepoznao...«

I nešto kao da se počelo buditi u njegovim uspomenama, kao neka poznata riječ koju si, bogzna zašto, zaboravio i koje se nastojiš pošto-poto prisjetiti; znaš je vrlo dobro, i znaš da je znaš, znaš što zapravo znači, vrtiš se oko nje, ali eto, nikako da se sjetiš te riječi, pa upravo da te tko ubije!

»To je bilo... To je bilo davno... i to je bilo negdje... Bilo je to... bilo je to... ama, nek ide k vragu što je bilo i što nije bilo!...« — uzviknuo je odjednom pakosno. — »I zar se vrijedi toliko uzrujavati i ponižavati zbog jedne takve ništarije!...«

Strahovito se ražestio. Ali navečer, kad se iznenada sjetio kako se maloprije ražestio, i to »strahovito«, bilo mu je vrlo neugodno — baš kao da ga je tko zatekao na nedjelu. Smeo se i začudio.

»Ima, dakle, nekih razloga zbog kojih se ovoliko ljutim... iz čista mira... čim se sjetim...« Nije dovršio tu misao.

Sutradan se još žešće razljutio, ali mu se ovaj put učinilo da ima i zašto i da ima potpuno pravo. »Nečuvena drskost!« Riječ je o tome da je došlo do četvrtog susreta. Gospodin s florom ponovo se pojavio, kao da je izniknuo iz zemlje. Veljčaninov je upravo bio ulovio na ulici onog istog državnog savjetnika i utjecajnog gospodina, kojeg je još lovio ne bi li ga zatekao makar i u ljetnikovcu, zato što mu je taj činovnik, kojeg jedva da je poznavao ali koji mu je trebao radi parnice, i onda i sad izmicao i krio se, očito ne želeći nipošto da se sastane s Veljčaninovom. Obradovavši se što se napokon ipak namjerio na njega, Veljčaninov je pošao brže-bolje uz njega, zagledajući mu u oči i upinjući se svim silama da navede sijedog lisca na određenu temu, na razgovor u kojem bi se ovaj možda raspričao i nekako izlanuo jednu željenu i davno očekivanu riječ, ali je i stari lisac bio mudar, samo se smješkao i šutio — i eto, baš u tom izvanredno škakljivom trenutku Veljčaninov je iznenada preko puta spazio gospodina s florom na šeširu. Stajao je i pozorno ih obojicu motrio; pratio ih je — to je bilo očito — i čak kao da se podsmjehivao.

»Vrag ga odnio!« — planuo je Veljčaninov, pošto je već bio otpratio činovnika i sav svoj neuspjeh pripisao nenadanoj pojavi onog »bezobraznika«. — »Vrag ga odnio, uhodi li on to mene, što li? Očito je da me prati! Da ga nije tko unajmio i... i... i, bogami, podsmjehivao mi se! Bogami ću ga izlemati... Šteta samo što ne nosim štap sa sobom! Kupit ću štap! Neću to samo ovako ostaviti! Tko li je to? Svakako hoću da znam tko je to!«

Napokon, upravo tri dana nakon tog (četvrtog) susreta, nalazimo Veljčaninova u restoranu, kao što smo opisali, već ozbiljno i silno uzrujana i čak pomalo zbunjena. To je morao čak i sam priznati, uza svu svoju ponositost. Morao se napokon dosjetiti, razmotrivši sve okolnosti, da uzrok svoj njegovoj mrzovolji, svoj njegovoj posebnoj tjeskobi i svem njegovu uzrujavanju u ta dva tjedna nije nitko drugi no onaj isti gospodin žalobnik, »koliko god bio ništavan«.

»Recimo da sam i hipohondar« — mislio je Veljčaninov — »i spreman, dakle, da od muhe napravim slona, ali zar mi je lakše zato što je sve to, možda, samo moja tlapnja? Ta ako svaka takva

vucibatina može sasvim okrenuti čovjeku pamet, onda je to... onda je to...«

I zaista, pri tom današnjem (petom) susretu, zbog kojeg se Veljčaninov toliko uzrujao, pokazalo se da je slon gotovo obična muha — onaj je gospodin projurio mimo njega kao i prije, ali ovaj put se nije više zagledao u Veljčaninova niti je, kao prije, pokazao da ga poznaje, već je, naprotiv, oborio oči i, čini se, žarko želio da ostane neprimijećen. Veljčaninov se okrenuo i doviknuo mu iz sveg glasa:

— Hej, vi! Flor na šeširu! Sad se sakrivate! Stanite, tko ste vi?

To je pitanje (i sva ta vika) bilo posve neumjesno. Ali je Veljčaninov to pojmio tek pošto se bio izvikao. Na tu viku gospodin se okrenuo, zastao, smeo se, osmjehnuo i htio već da nešto kaže, da nešto učini — bio je, očito, časak strašno neodlučan — ali se odjednom okrenuo i pobjegao glavom bez obzira. Veljčaninov je u čudu gledao za njim.

»A što« — pomisli — »a što ako zbilja ne progoni on mene, nego, naprotiv, ja njega, i ako u tom grmu leži zec?«

Pošto je poručao, zaputio se brže-bolje k onom činovniku u ljetnikovac. Nije ga našao. Rekli su mu da se »od jutros nisu vraćali, a i teško da će se danas vratiti prije tri-četiri sata u noći jer su ostali u gradu na nečijem imendanu«. To je već bilo toliko uvredljivo da je Veljčaninov, u onoj prvoj razjarenosti, nakanio da ode k slavljeniku, čak je i pošao. Ali je putem shvatio da ide malo predaleko, pa je nasred puta otpustio fijaker i odvukao se pješice kući, do Velikog kazališta. Osjećao je potrebu da se razgiba. Da bi smirio razdražene živce, valjalo je da se dobro naspava, pošto-poto, usprkos nesanici, a da bi zaspao, trebalo je da se bar umori. I tako je stigao kući tek u deset i pol, jer je hodao dobar komad puta i zaista se pošteno umorio.

Stan koji je bio unajmio u ožujku mjesecu i koji je onako zlurado omalovažavao i grdio, ispričavajući se sam sebi da je »sve to po vojnički« i da je »zaglibio« u Petrogradu slučajno, zbog te »proklete parnice« — taj mu stan nije nipošto bio tako ružan ni neprikladan kako je sam o njemu govorio. Veža je bila zaista ponešto mračna i »zamazana«, ispod vratnica; ali sam stan, na prvom katu, sastojao se od dvije velike, svijetle i visoke sobe, odijeljene mračnim predsobljem, tako da je jedna gledala na ulicu a druga na dvorište.

Uz onu koja je gledala na dvorište nalazio se sa strane omanji kabinet, koji je trebalo da služi kao spavaonica, ali su kod Veljčaninova ležale tu u neredu knjige i spisi, a on je spavao u jednoj od onih dviju velikih soba, u onoj koja je gledala na ulicu. Prostirali su mu ležaj na divanu. Pokućstvo mu je bilo čestito, iako olupano, a bilo je tu čak i nekoliko skupocjenih stvarčica, ostataka negdašnjeg blagostanja — porculanskih i brončanih figura, velikih i pravih buharskih čilima; sačuvale su se čak i dvije slike; ali sve to, očito, nije bilo sređeno ni na svom mjestu, a bilo je čak i prašno otkako je Pelageja, djevojka koja ga je posluživala, otišla u pohode rodbini u Novgorod i ostavila ga sama. Zbog te neobične činjenice što je bilo samo jedno, i to žensko, služinče u neoženjena i svjetskog čovjeka, koji je još svejednako želio da bude pravi gospodin, Veljčaninov se morao gotovo crvenjeti, iako je tom Pelagejom bio vrlo zadovoljan. Ta je djevojka stupila u njegovu službu čim je bio proljetos unajmio taj stan, a došla mu je bila iz neke obitelji koju je poznavao i koja je otputovala u inozemstvo, te mu je djevojka uvela red u kuću. Ali kad je otišla, nije se mogao nakaniti da uzme neku drugu služavku. Da pak na kratko vrijeme uzme slugu, ne bi mu se isplatilo, a nije ni volio sluge. Tako je i došlo do toga da mu je sobe svako jutro pospremala pazikućina sestra Mavra, kojoj je ostavljao i ključ kad god bi izlazio, i koja ama baš ništa nije radila, samo je ubirala pare i, čini se, potkradala ga. Ali je već od svega bio digao ruke i bio, štoviše, zadovoljan što sad kod kuće ostaje sam samcat. Ali sve ima svoje granice — i njegovi živci pokatkad, u nekim žučnim trenucima, nisu nikako bili voljni da podnose svu tu »prljavštinu« i, kad bi se vratio kući, gotovo je svaki put gadljivo ulazio u svoje sobe.

Ali ovaj put, tek što se svukao, izvalio se u postelju i, onako ozlovoljen, odlučio da ni na šta ne misli i da pošto-poto »još ovaj čas« zaspi. I, začudo, odmah je zaspao, čim je glavom dotaknuo jastuk. To mu se nije bilo dogodilo već mjesec dana.

Spavao je oko tri sata, ali nemirnim snom. Sanjao je nekakve čudne snove kakvi se snivaju u groznici. Posrijedi je bio nekakav zločin koji je on tobože počinio i zatajio, i zbog kojeg su ga optuživali u jedan glas ljudi što su neprestance dolazili odnekud k njemu. Slegla se silna svjetina, ali ljudi su svejednako ulazili tako da se vrata nisu više ni zatvarala nego su bila širom otvorena. Ali sva se

pozornost usredotočila na nekog čudnog čovjeka, kojeg je nekoć vrlo dobro poznavao i koji je već umro, a sad je najednom, tko zna zašto, također došao k njemu. Najmučnije je bilo to što Veljčaninov nije znao kakav je to čovjek, zaboravio mu je ime i nikako ga se nije mogao sjetiti, samo je znao da ga je nekad mnogo volio. Kao da su sve pridošlice očekivale da taj čovjek vodi glavnu riječ — ili da okrivljuje Veljčaninova, ili da ga opravdava, i svi su bili nestrpljivi. Ali je on nepomično sjedio za stolom, šutio je i nije htio govoriti. Žamor se nije stišavao, uzbuđenje je raslo, i odjednom je Veljčaninov, obuzet bijesom, udario tog čovjeka zato što nije htio govoriti, i osjetio je zbog toga čudan užitak. Srce mu je premrlo od strave zbog toga što je učinio, ali je užitak i bio baš u tom premiranju. Pomahnitavši do kraja, udario ga je i po drugi i po treći put i, u nekakvoj opijenosti od razjarenosti i straha, koja je prerasla u ludilo ali u kojoj se također krio beskrajan užitak, nije više brojio udarce nego je tukao onog čovjeka bez predaha. Htio je sve, sve to uništiti. Iznenada se nešto dogodilo, svi su zavrištali i okrenuli se vratima iščekujući nešto, i u taj je čas zvonce tri puta jasno zazvonilo, tako snažno kao da ga tko pokušava strgati s vrata. Veljčaninov se probudio, u hipu se prenuo, navrat-nanos skočio s postelje i jurnuo do vrata. Bio je tvrdo uvjeren da cilik zvonca nije sanjao i da mu je zaista maloprije netko pozvonio. »Bilo bi odveć neprirodno da sam tek sanjao tako jasno, tako zbiljsko, istinsko zvonjenje!«

Ali, na njegovo veliko čudo, pokazalo se da je i cilik zvonca sanjao. Otvorio je vrata i izišao u hodnik, zavirio čak i na stubište — ali nigdje ni žive duše. Zvonce je nepomično visilo. Začudio se, ali i obradovao i vratio u sobu. Paleći svijeću, sjetio se da su vrata bila samo zatvorena, a ne i zaključana i zakračunata. I prije je, kad bi se vratio kući, često zaboravljao zaključati vrata prije spavanja, ne vodeći o tome mnogo računa. Pelageja mu je zbog toga višeput prigovorila. Vratio se u predsoblje da zaključa vrata, još ih je jedanput otvorio i pogledao u hodnik, pa je zakračunao vrata, ali mu se i opet nije dalo okrenuti ključ u bravi. Sat je izbio dva i pol, prema tome, spavao je tri sata.

San ga je toliko uzrujao da nije htio odmah leći, nego je odlučio da hoda oko pola sata po sobi — »koliko da popuši cigaru«. Obukavši se na brzinu, priđe prozoru i odgrnu debelu suknenu

gardinu, a za njom i bijelu storu. Vani se već bilo sasvim razdanilo. Svijetle ljetne petrogradske noći oduvijek su mu dražile živce, a u posljednje su vrijeme samo pripomagale njegovoj nesanici, pa je prije dvije sedmice dao staviti na prozore te debele suknene gardine, koje nisu propuštale svjetlo kad su bile do kraja spuštene. Odgrnuvši zastore i zaboravivši na svijeću što mu je gorjela na stolu, ushodao se gore-dolje, obuzet svejednako nekakvim teškim i bolnim osjećanjem. Još je bio pod dojmom sna. I dalje je ozbiljno patio što je digao ruku na onog čovjeka i tukao ga.

»Pa tog čovjeka nema, niti ga je ikad bilo, sve je to bio samo san, pa što onda još cmoljim?«

Ogorčeno, i kao da su se tu skupile sve njegove brige, počeo je razmišljati o tome kako se zaista razbolio, kako je zaista »bolestan čovjek«.

Oduvijek mu je bila muka priznati da stari ili slabi, pa je u teškim časovima, od pakosti, preuveličavao i jedno i drugo, navlaš, dražeći sama sebe.

Starost! Posve sam ostario — gunđao je hodajući gore-dolje. — Pamćenje me izdaje, koješta mi se priviđa, koješta sanjam, zvonca zvone... Do vraga! Znam iz iskustva da su takvi snovi uvijek navješćivali kod mene groznicu... Uvjeren sam da je i sva ta »zgoda« s tim florom isto tako, možda, samo san. Dobro sam jučer ono pomislio — ja, ja progonim njega, a ne on mene! Izmislio sam o njemu cijelu priču, a od straha se pod stol zavlačim. I zato ga nazivam ništarijom? Možda je to posve čestit čovjek. Lice mu je, doduše, odbojno, ali na njemu nema ničeg osobito ružnog. Obučen je kao i svatko drugi. Samo mu je pogled nekakav... Eto, opet ja svoje! Opet o njemu! Šta me, vraga, briga za njegov pogled? Zar zbilja ne mogu živjeti bez tog... obješenjaka?

Među ostalim mislima što su mu padale na um, još ga je jedna ujela za srce — najednom je nekako uvjerio sam sebe da ga je taj gospodin s florom nekad dobro poznavao i da mu se sad, kad god se sretnu, podsmjehuje zato što zna neku njegovu nekadašnju veliku tajnu, a sad ga vidi u ovako bijednom položaju. Makinalno priđe prozoru da ga otvori i udahne malo noćnog zraka i... i odjednom sav uzdrhta — učinilo mu se da se pred njim nenadano zbilo nešto nečuveno i nevjerojatno.

Nije još bio ni otvorio prozor, pa se brže-bolje skloni za ugao prozorske udubine i pritaji — na pustom pločniku preko puta iznenada je spazio, upravo nasuprot kući, gospodina s florom na šeširu. Gospodin je stajao na pločniku okrenut licem njegovim prozorima, ali ga, očito, nije opazio, te je radoznalo razgledao kuću, kao da nešto snuje. Reklo bi se da se nešto premišlja i kao da se na nešto odlučuje; pridigao je ruku i kao da je stavio prst na čelo. Napokon se odlučio. Naglo se osvrnuvši, pođe na prstima, kradom i žurno preko ulice. Upravo tako — ušao je na njihove vratnice, na vratašca (koja se ljeti nisu ponekad zakračunavala sve do tri sata). »Ide k meni« — sijevnu Veljčaninovu glavom, pa navrat-nanos, isto onako na prstima, otrča u predsoblje do vrata i — pritaji se, zamre od iščekivanja i ovlaš stavi drhtavu desnicu na zasun koji je maloprije bio povukao, osluškujući napeto ne bi li čuo očekivane korake na stubištu.

Srce mu je tako lupalo da se bojao da neće čuti kad se neznanac popne na prstima uza stube. Nije ništa shvaćao, ali je sve doživljavao deset puta snažnije nego inače. Kao da se davni san stopio s javom. Veljčaninov je po prirodi bio odvažan. Kadšto se volio i pomalo razmetati neustrašivošću u očekivanju opasnosti, čak i kad ga nitko nije gledao, jednostavno se divio sam sebi. Ali sad je bilo i nešto drugo posrijedi. Maloprijašnji hipohondar i sumnjičavi cmizdro potpuno se preobrazio, bio je to sasvim drugi čovjek. Nervozan, nečujan smijeh otimao mu se iz grudi. Iza zatvorenih vrata naslućivao je svaki neznančev pokret.

Aha, evo, sad se penje, popeo se, obzire se, osluškuje, ne bi li čuo što odzdo sa stubišta, jedva da diše, šulja se... Aha! Uhvatio je za kvaku, poteže je, pokušava otvoriti! Računao je da neće biti zaključano! Znao je, dakle, da se ponekad zaboravim zaključati! Opet poteže za kvaku; pa što misli, da će se zasun otkvačiti? Neće da odustane! Ne da mu se otići samo tako!«

I zaista, sve se tako zacijelo i zbivalo kako je zamišljao — netko je zaista stajao pred vratima i tiho, nečujno pokušavao otvoriti vrata i potezao za kvaku i... dakako, »imao neki svoj cilj«. Ali je Veljčaninov imao već gotovo rješenje problema i nekako je zanosno očekivao pravi trenutak, spremao se i odmjeravao — osjetio je neodoljivu želju da naglo odmakne zasun, da naglo otvori širom vrata i da se nađe

oči u oči s »baukom« pa da mu kaže: »A što vi to tu radite, milostivi gospodine?«

Tako je i bilo. Ulučivši priliku naglo povuče zasun, odgurne vrata i... gotovo naletje na gospodina s florom na šeširu.

III
PAVLE PAVLOVIČ TRUSOCKI

Onaj je stajao kao ukopan. Stajala su tako njih dvojica jedan prema drugom, na pragu, i gledala netremice jedan drugome u oči. Tako je prošlo nekoliko časaka kad odjednom — Veljčaninov prepozna svoga gosta.

U isti mah i gost se, očito, dosjeti da ga je Veljčaninov nesumnjivo prepoznao — to mu sijevnu u pogledu. Umah mu se cijelo lice, tako reći, rastopi od najslađeg smiješka.

— Zacijelo imam čast da govorim s Aleksejem Ivanovičem? — gotovo propjeva vrlo nježnim glasom, koji je u ovoj prilici bio upravo komičan.

— Pa, zar ste vi zbilja Pavle Pavlovič Trusocki? — prozbori napokon i zabezeknuti Veljčaninov.

— Upoznali smo se prije devet godina u T... i, ako dopustite da vas podsjetim, bili smo prijatelji.

— Da, molim lijepo... recimo da je tako... ali sad je tri sata, a vi ste punih deset minuta iskušavali je li kod mene zaključano ili nije...

— Tri sata! — uskliknu gost, izvadi sat i čak se nekako bolno začudi. — Pa zbilja, tri! Oprostite, Alekseju Ivanoviču, trebalo je da promislim prije nego što sam ušao. Upravo me stid. Navratit ću ovih dana da porazgovaram s vama, a sad...

— E, nećemo tako! Ako već hoćete da razgovaramo, izvolite onda sad odmah! — trgnu se Veljčaninov. — Izvolite, molim lijepo, unutra, u sobu, gospodine! Ionako ste namjeravali da i sami uđete, niste došli po noći samo zato da iskušavate brave...

Bio je u isti mah i uzbuđen i nekako preneražen, i osjećao je da se nikako ne može snaći. Čak se i postidio — nikakve tajne ni opasnosti, ničega od sve te fantazmagorije, samo glupo lice nekakvog Pavla Pavloviča. Ali, uostalom, nikako ne može vjerovati da je sve to tako jednostavno; nešto je mutno i u strahu predosjećao.

Posjevši gosta u naslonjač, nestrpljivo je sjeo na postelju, na korak od naslonjača, malo se nagnuo, upro dlanovima o koljena i napeto čekao da onaj progovori. žudno ga je promatrao i prisjećao se. Ali je onaj, začudo, šutio i kao da mu uopće nije bilo jasno da je »dužan« odmah progovoriti; štoviše, gledao je domaćina kao da nešto očekuje od njega. Možda se samo plašio, osjećao se u prvi mah nekako nelagodno, kao miš u mišolovci, ali se Veljčaninov rasrdi.

— Pa što je sad? — uzviknu. — Niste valjda ni utvara ni san! Igrali biste se mrtvaca, što li? Govorite, gospodine moj!

Gost se promeškolji, osmjehnu i poče oprezno:

— Koliko vidim, vas je najviše iznenadilo što sam došao u ovo doba i... pod ovakvim posebnim okolnostima... A meni je, kad se sjetim svega onoga što je bilo i kako smo se rastali, gospodine, sad čak i neobično... Uostalom, nisam ni imao namjeru da svratim, gospodine, a ako se već tako dogodilo, to je slučajno, molim lijepo...

— Kako slučajno! Pa vidio sam vas kroz prozor kako ste na prstima pretrčali preko ulice!

— Ah, vidjeli ste me! E pa, onda možda vi više o svemu tome znate od mene, gospodine! Ali, samo vas ljutim... Evo o čemu se radi, molim lijepo! Doputovao sam ovamo već prije otprilike tri tjedna, po svom poslu... Pa ja sam Pavle Pavlovič Trusocki, i sami ste me prepoznali, gospodine; a ovdje nastojim isposlovati premještaj u drugu guberniju i u drugu službu, gospodine, i na mnogo viši položaj... Ma, uostalom, nisam to htio reći, gospodine!... Najvažnije je, ako hoćete, to što ovuda tumaram evo već tri tjedna i sam, čini mi se, zatežem svoj posao, to jest što se tiče premještaja, gospodine, i zbilja, čak ako mi to i pođe za rukom, sve bih rekao da ću još i zaboraviti da mi je pošlo za rukom i da neću, u ovom svom raspoloženju, ni otputovati iz tog vašeg Petrograda. Tumaram kao da sam izgubio cilj i kao da mi je čak i drago što sam ga izgubio... u ovom svom raspoloženju, gospodine...

— U kakvom to raspoloženju? — namršti se Veljčaninov.

Gost uzgleda na nj, dignu šešir i sad već odlučno i dostojanstveno pokaza na flor.

— Pa eto vidite u kakvom raspoloženju!

Veljčaninov tupo gledaše sad flor, sad gosta. Odjednom mu rumenilo u tren oka obli lice i strahovito se uzruja.

— Pa zar Natalja Vasiljevna?

— Ona, molim lijepo! Natalja Vasiljevna! Sad, u ožujku... Sušica, i to tako reći preko noći, za neka dva-tri mjeseca! A ja ostao... kao što vidite!

Nakon tih riječi gost, obuzet snažnim osjećajima, raširi ruke držeći u ljevici šešir s florom, duboko sagnu ćelavu glavu i držaše je tako najmanje deset sekunda.

Taj prizor i ta gesta kao da su najednom razgalili Veljčaninova; na usnama mu zatitra podrugljiv, pa čak i zajedljiv smiješak — ali samo načas. Vijest o smrti one dame (koju je davno nekad poznavao i koju je već odavno zaboravio) učinila je na njega sad neočekivano potresan dojam.

— Ma nemojte! — promrmlja prve riječi koje mu padoše na pamet. — Pa zašto niste odmah došli da mi to javite!

— Zahvaljujem vam na sućuti, vidim je i cijenim, iako...

— Iako?

— Iako se nismo vidjeli toliko godina, sad ste mojoj žalosti, pa i meni, iskazali toliko prave sućuti da sam vam, naravno, zahvalan. Eto, samo sam vam to htio reći, molim lijepo. I nije da sam sumnjao u svoje prijatelje, mogao bih i ovdje, sad odmah, naći najiskrenije prijatelje, gospodine (uzmimo samo Stepana Mihajloviča Bagautova), ali od mog poznanstva s vama, Alekseju Ivanoviču (pa možda i prijateljstva, svega se zahvalno sjećam), prošlo je već devet godina, molim lijepo, niste nam više dolazili, niti smo se dopisivali...

Gost je pjevao kao po notama, ali dok je god govorio, gledao je u pod, iako je, naravno, vidio sve što se zbiva. Ali se i domaćin već pomalo snašao.

Obuzet nekakvim čudnim osjećanjem, koje je sve više i više raslo, slušao je i promatrao Pavla Pavloviča, a kad je ovaj ušutio, odjednom su mu sunule u glavu kojekakve nevezane i neočekivane misli.

— Ama, kako vas nisam sve dosad prepoznao? — viknu nekako živahnije. — A valjda smo se pet puta sreli na ulici!

— Da, sjećam se, neprestance sam nailazio na vas, dvaput, možda čak i triput...

— Zapravo ja sam neprestance nailazio na vas, a ne vi na mene!

Veljčaninov ustade i najednom se glasno i posve neočekivano nasmija. Pavle Pavlovič zastade, pozorno ga pogleda, ali ubrzo opet proslijedi:

— A što me niste prepoznali, to nije čudo, možda ste me, prvo, zaboravili, molim lijepo, a onda, ja sam u međuvremenu prebolio kozice koje su mi ostavile neke tragove na licu.

— Kozice? Pa zbilja ste imali kozice! Pa kako vas je to...

— Zakvačilo? Svašta se događa, Alekseju Ivanoviču: malo-malo pa te nešto zakvači!

— Samo, ipak je to strašno smiješno. Hajde, nastavite, nastavite... prijatelju dragi!

— Iako sam i ja vas, gospodine, sretao...

— Stanite! Zašto ste maloprije rekli »zakvačilo«? Ja sam se htio mnogo pristojnije izraziti. Hajde, nastavite, nastavite!

Nekako se sve više i više udobrovoljavao. Potresni je dojam posve ustupio mjesto jednom drugom dojmu.

Hitro je hodao gore-dolje po sobi.

— Iako sam i ja vas, gospodine, sretao i, štoviše, kad sam polazio ovamo, u Petrograd, namjeravao sam svakako potražiti, ipak, ponavljam, sad sam u takvu raspoloženju... i tako sam duševno utučen od ožujka mjeseca...

— Ah, da! Utučeni ste od ožujka mjeseca... Čekajte, pušite li vi?

— Pa ja sam, znate, dok je Natalja Vasiljevna bila živa...

— Pa da, pa da. A od ožujka mjeseca?

— Možda tek cigareticu.

— Evo vam cigarete. Zapalite i... nastavite! Nastavite, strašno ste me...

I Veljčaninov, pripalivši cigaru, brže sjede opet na postelju. Pavle Pavlovič ušutje načas.

— Ama, kako ste vi to nekako uzrujani, jeste li zdravi, gospodine?

— Eh, k vragu sad i moje zdravlje! — ozlojedi se iznenada Veljčaninov. — Nastavite!

Gledajući domaćina kako je uzbuđen, gost je bivao nekako sve zadovoljniji i samopouzdaniji.

— Pa što imam nastavljati, molim lijepo? — preuze ponovo. — Zamislite, Alekseju Ivanoviču, prvo, utučena čovjeka, odnosno, ne

samo onako utučena nego, da tako kažem, radikalno utučena; čovjeka koji nakon dvadeset godina braka mijenja život i tumara po prašnim ulicama bez pravog cilja, kao po stepi, gotovo nesvjesno, i u toj nesvjesnosti nalazi čak nekakav užitak. Pa ako i sretnem koji put nekog znanca ili čak pravog prijatelja, prirodno je što ga namjerno zaobiđem da mu ne pristupim u takvu času, to jest u času te nesvjesnosti. A drugi put, opet, tako se svega prisjetiš i toliko poželiš da vidiš bar kojeg svjedoka i sudionika one nedavne ali nepovratne prošlosti, i tako ti zalupa srce da se ne samo po danu nego i noću odvažiš da pohrliš u zagrljaj prijatelju, pa makar ga morao radi toga probuditi i poslije tri sata. Prevario sam se, evo, samo u satu, a nisam i u prijatelju, jer sam u ovom trenutku, gospodine, isuviše nagrađen. A što se tiče doba, zbilja sam mislio da je tek dvanaest sati, u ovom svom raspoloženju. Piješ vlastitu žalost i kao da se opijaš njome. Pa i ne mori me više žalost, nego upravo ove nove prilike...

— Ipak, kako se čudno izražavate! — pripomenu nekako sumorno Veljčaninov, koji se iznenada opet neobično uozbiljio.

— Da, gospodine, baš se čudno izražavam...

— A da se... ne šalite?

— Šalim! — uskliknu Pavle Pavlovič u bolnoj nedoumici. — U ovom trenutku, kad vam javljam...

— Ah, nemojte više o tome, molim vas!

Veljčaninov ustade i ponovo se uspropada po sobi.

Tako prođe pet-šest minuta. I gost htjede već ustati, ali mu Veljčaninov doviknu:

— Sjedite, sjedite!

I gost se odmah poslušno zavali u naslonjač.

— Pa ipak, kako ste se promijenili! — prozbori opet Veljčaninov i najednom stade pred njim, baš kao da ga je ta pomisao upravo prenerazila. — Strašno ste se promijenili! Nevjerojatno! Sasvim drugi čovjek!

— Nije ni čudo, gospodine, devet je godina prošlo.

— Ne, ne, ne, nije riječ o godinama! Vanjština vam se nije bogzna koliko promijenila, nego nešto drugo!

— Može i to biti, devet je godina prošlo.

— Ili, da nije to od ožujka?

— He-he — osmjehnu se Pavle Pavlovič lukavo. — Vama je na pameti nekakva vragolasta misao... Ali... u čemu je ta promjena, ako smijem pitati?

— Pa što! Nekad onako solidni i pristojni Pavle Pavlovič, onakva pametna glava Pavle Pavlovič, a sad... pravi vaurien[150] Pavle Pavlovič.

Bio je razdražen do te mjere kad i najsuzdržljiviji ljudi ponekad govore koješta što ne treba.

— Vaurien? Mislite? I više nisam »pametna glava«? Nisam pametna glava? — hihotao je slatko Pavle Pavlovič.

— Kakva vražja »pametna glava«! Sad ste već možda i prepametni.

»Bezobrazan sam, ali je taj nitkov još bezobrazniji. I... kud li samo smjera?« — mislio je svejednako Veljčaninov.

— Oh, predragi, oh, najdraži moj Alekseju Ivanoviču! — uzbudi se odjednom gost i uzvrpolji se u naslonjaču. — Ma šta nas briga! Pa nismo sad u visoku društvu, nismo u otmjenu, sjajnu društvu! Nas smo dvojica nekad bili najiskreniji i najbolji prijatelji, i sad smo se, da tako kažem, potpuno iskreno sastali i zajedno se sjećamo te dragocjene veze, u kojoj je pokojnica bila najdragocjenija karika našeg prijateljstva!

I kao da su ga osjećaji toliko zanijeli da je opet, kao ono maloprije, oborio glavu, a lice je ovaj put zaklonio šeširom. Veljčaninov ga je motrio nekako gadljivo i nemirno.

»A što ako je to običan lakrdijaš?« — sijevnu mu glavom. — »Ali n-nije, n-ije! Ne bi se reklo da je pijan... uostalom, možda je i pijan; lice mu je nekako crveno. Ali, ako je i pijan, izlazi na isto. što li mu je na umu? Što hoće ta hulja?

— Sjećate li se, sjećate li se — uzvikivaše Pavle Pavlovič odmičući polako šešir i zanoseći se kanda sve više i više uspomenama — sjećate li se onih naših izleta, pa onih naših večeri i sijela, plesova i nedužnih igara kod presvijetloga Semjona Semjonoviča koji je bio onako gostoljubiv! A naših večernjih čitanja utroje? A našeg upoznavanja, kad ste ujutro došli k meni da se raspitate o svom poslu, pa ste počeli čak i vikati, molim lijepo, a onda je odjednom došla Natalja Vasiljevna, pa ste već nakon deset minuta

postali najbolji prijatelj naše obitelji, što ste ostali punu godinu dana, molim lijepo... baš kao ono u Provincijalki, u onom komadu gospodina Turgenjeva...

Veljčaninov se polako šetuckao, gledao u pod i siušao nestrpljivo i gadljivo, ali napeto.

— Meni Provincijalka nije bila ni nakraj pameti — upade mu u riječ pomalo zbunjeno — a vi niste nikad prije govorili takvim piskutljivim glasom, i takvim... tuđim tonom. Čemu sve to?

— Pa zbilja sam prije više šutio, molim lijepo, odnosno bio sam šutljiviji, molim lijepo — žurno prihvati Pavle Pavlovič — znate i sami da sam prije više volio slušati kad bi pokojnica uzela govoriti. Sjećate se kako je ona govorila, kako je bila duhovita... A što se tiče Provincijalke, i napose što se tiče Stupendjeva, i tu imate pravo, to smo tek poslije, moja mila pokojnica i ja, sjećajući se u nekim mirnim trenucima vas, gospodine, kad ste već bili otputovali, uspoređivali naš prvi susret s tim kazališnim komadom... jer je zbilja bilo neke sličnosti, molim lijepo. A što se tiče sama Stupendjeva...

— Ma kakvog to Stupendjeva, do vraga! — povika Veljčaninov i čak lupnu nogom, jer se već bio sasvim smeo pri spomenu Stupendjeva, zbog neke nemile uspomene koju je to ime pobudilo u njemu.

— Pa Stupendjev je uloga, molim lijepo, kazališna uloga, uloga muža u komadu Provincijalka — propiskuta najslađim glasićem Pavle Pavlovič — ali to već pripada drugom nizu naših dragih i divnih uspomena, iz doba nakon vašeg odlaska, kad nas je Stepan Mihajlovič Bagautov počastio svojim prijateljstvom, baš kao i vi, gospodine, i to na punih pet godina.

— Bagautov? Što? Koji Bagautov? — stade odjednom Veljčaninov kao ukopan.

— Pa Bagautov, Stepan Mihajlovič, koji nas je počastio svojim prijateljstvom upravo godinu dana nakon vas i... slično vama, molim lijepo.

— O, bože moj, pa to znam! — uzviknu Veljčaninov pošto se napokon dosjetio. — Bagautov! Pa on je služio kod vas...

— Služio je, služio, kod gubernatora! Onaj neobično otmjeni mladić iz Petrograda, iz najvišeg društva! — uzvikivaše Pavle Pavlovič, obuzet pravim zanosom.

— Da, da, da! Što ja to! Pa i on je...

— I on je, i on je! — ponovi isto onako zanosno Pavle Pavlovič prihvaćajući domaćinov neoprezan izričaj. — I on je! I eto, tada smo baš i igrali Provincijalku u kućnom kazalištu, kod presvijetloga Semjona Semjonoviča koji je bio onako gostoljubiv, Stepan Mihajlovič igrao je »grofa«, ja »muža«, a pokojnica »provincijalku«, samo što su meni oduzeli ulogu »muža«, na zahtjev pokojničin, tako da nisam igrao »muža«, navodno zbog nesposobnosti, molim lijepo...

— Ma kakav ste vi vražji Stupendjev! Vi ste u prvom redu Pavle Pavlovič Trusocki, a nikakav Stupendjev! — reče Veljčaninov grubo, bez ustručavanja, malne dršćući od srdžbe. — Ali, dopustite, taj je Bagautov ovdje, u Petrogradu, vidio sam ga svojim očima, proljetos sam ga vidio? Pa zašto ne odete i k njemu?

— Odlazim mu svaki bogovetni dan, evo već tri tjedna, molim lijepo. Ne primaju me! Bolestan je, ne može me primiti! I zamislite, doznao sam iz najpouzdanijih izvora da je zbilja vrlo teško bolestan! A kakav nam je bio prijatelj šest godina! Eh, Alekseju Ivanoviču, kažem vam ja i ponavljam da čovjeku u takvu raspoloženju ponekad dođe da bi najradije u zemlju propao, upravo tako, molim lijepo. A drugi put bi opet najradije nekog zagrlio, i to baš kojeg od onih nekadašnjih, da tako kažem, svjedoka i sudionika, i to samo zato da se isplačem, to jest ni za što drugo nego da se isplačem!...

— E pa, za danas bi vam ipak bilo dosta, nije li tako? — oštro će Veljčaninov.

— I više, i više nego dosta! — ustade odmah Pavle Pavlovič. — Četiri je sata, a što je najgore, zbilja sam vas bezobzirno uznemirio...

— Slušajte, sam ću svakako navratiti do vas, a onda ćemo valjda... Recite mi pravo, otvoreno mi recite, niste li danas pijani?

— Pijan? Ni govora...

— Niste pili prije nego što ste došli ovamo, ili još nešto prije?

— Znate, Alekseju Ivanoviču, vi zbilja imate groznicu, molim lijepo.

— Sutra ću navratiti, do podne, prije jedan sat...

— Primijetio sam već da ste tako reći u bunilu, molim lijepo — upadaše mu i dalje Pavle Pavlovič u riječ, držeći se te teme kao da

uživa u njoj. — Zbilja me stid što sam svojom nespretnošću... ali idem, idem! A vi lijepo lezite i spavajte!

— A niste mi rekli gdje stanujete? — trgnu se Veljčaninov i doviknu za njim.

— Nisam vam rekao, molim lijepo? U hotelu Pokrov...

— U kakvom to opet hotelu Pokrov?

— Pa uz samu crkvu Pokrova Bogorodice, u onoj uličici, molim lijepo, eto, zaboravio sam kako se zove ulica, a zaboravio sam i broj, ali je uz samu crkvu...

— Naći ću već.

— Bit ćete mi uvijek dobrodošli gost.

Već je izlazio na stubište.

— Stanite! — viknu opet Veljčaninov. — Da nećete odmagliti?

— Kako to mislite »odmagliti«? — izbeči oči Pavle Pavlovič, okrećući se i smješkajući se na trećoj stepenici.

Umjesto odgovora, Veljčaninov zalupi vratima, pomno ih zaključa i gurnu zasun. Vrativši se u sobu, otpljunu kao da se nečim opoganio.

Pošto je pet-šest minuta nepomično stajao nasred sobe, izvali se na postelju a da se nije ni svukao, te u tren oka zaspi. Svijeća, na koju je zaboravio, dogorjela je tako sama na stolu.

IV
ŽENA, MUŽ I LJUBAVNIK

Spavao je kao zaklan i probudio se točno u devet i pol. Učas se pridigao, sjeo na postelju i odmah počeo misliti na smrt »one žene«.

Sinoćnji potresni dojam nenadane vijesti o toj smrti ostavio je u njemu nekakvu smetenost, pa čak i bol. Tu smetenost i bol bila je sinoć, u nazočnosti Pavla Pavloviča, potisnula na neko vrijeme u njemu jedna čudna misao. Ali sad, kad se probudio, sve ono što se zbilo prije devet godina iziđe mu neobično jasno pred oči.

Onu je ženu, pokojnu Natalju Vasiljevnu, suprugu »tog Trusockoga«, on volio i bio njezin ljubavnik kad je zbog nekog svog posla (i opet je posrijedi bila parnica oko nasljedstva) ostao u T... cijelu godinu dana, iako sam posao nije iziskivao da toliko dugo ostane; pravi je razlog bila ta ljubavna veza. Ta veza i ta ljubav bile

su toliko ovladale njime da je, tako reći, robovao Natalji Vasiljevnoj, i zacijelo bi se bio u tili čas odlučio na nešto posve čudovišno i nepromišljeno, da je to samo zatražila i najsitnija mušica te žene. Nikad, ni prije ni poslije, nije ništa slično doživio. Potkraj te godine, kad je rastanak bio već neminovan, Veljčaninov je toliko zdvajao što se primiče taj kobni čas — zdvajao je, premda je vjerovao da će se rastati samo na kratko vrijeme — da je ponudio Natalji Vasiljevnoj da je otme i odvede od muža, da sve ostavi i otputuje s njim zauvijek u inozemstvo. Samo poruge i nepokolebljiva odlučnost te dame (koja je u prvi mah bila pristala na taj naum, ali vjerojatno samo iz dosade ili tek toliko da se našali) mogle su ga odvratiti od toga i prisiliti da otputuje sam. I što se dogodilo? Nije bilo prošlo ni dva mjeseca od njihova rastanka, a on je već u Petrogradu zadavao sam sebi pitanje, koje je za nj ostalo do kraja bez odgovora — je li zaista volio tu ženu, ili je sve to bila tek puka »tlapnja«? I nije se to pitanje nipošto začelo u njemu iz lakoumnosti ni pod utjecajem nove strasti što se probudila u njemu — u ta dva prva mjeseca u Petrogradu bio je nekako izbezumljen i gotovo mu nijedna žena nije bila zapela za oko, iako se odmah bio pridružio svom starom društvu i vidio na stotine žena. Uostalom, i predobro je znao da bi opet, kad bi se umah ponovo našao u T... podlegao mučnim čarima te žene, usprkos svim pitanjima što su se bila javila u njemu. čak je i nakon pet godina bio uvjeren u to. Ali je nakon pet godina priznavao to već ogorčeno, pa i same »te žene« nerado se sjećao. Stidio se one godine dana koju je proveo u T... Nije mu, štoviše, bilo jasno kako je njega, Veljčaninova, uopće mogla obuzeti onakva »glupa« strast! Sve uspomene na tu strast činile su mu se sramotne; crvenilo mu je tjeralo suze na oči i pekla ga je savjest. Doduše, nakon još nekoliko godina uspio se već donekle smiriti; potrudio se da sve to zaboravi... i gotovo je i uspio. I evo, sad odjednom, nakon devet godina, sve to tako iznenada i čudno uskrsava opet pred njim, nakon sinoćnje vijesti o smrti Natalje Vasiljevne.

Sjedeći sad na svojoj postelji, zaokupljen mutnim mislima što su mu se u neredu rojile u glavi, jasno je osjećao i poimao samo jedno — da je, uza sav onaj sinoćnji »potresni dojam« te vijesti, ipak ostao sasvim miran u povodu njene smrti. »Pa zar je neću ni požaliti?« — pitao je sama sebe. Nije više, doduše, osjećao mržnje prema njoj i

mogao je nepristranije i pravednije suditi o njoj. Po njegovu mišljenju, koje je, uostalom, bio već odavno stvorio u tih devet godina otkako su se bili rastali, Natalja Vasiljevna pripadala je najobičnijim provincijskim damama iz »boljeg« provincijskog društva i — »tko zna, možda je tako i bilo, možda sam jedino ja napravio od nje onakvu utvaru?« Uostalom, oduvijek je nekako slutio da se možda i vara, a pomislio je to i sad. Pa i činjenice su govorile suprotno. Onaj Bagautov proveo je također nekoliko godina s njom i bio je također, čini se, »potpuno očaran njome«. Bagautov je zaista bio mladić iz najboljeg petrogradskog društva, a kako je bio »posve ništavan čovjek« (kako je govorio o njemu Veljčaninov), mogao je napraviti karijeru jedino u Petrogradu. A eto, ipak se odrekao Petrograda, to jest svog najvećeg probitka, i protratio pet godina u T... jedino zbog te žene! A možda se najposlije vratio u Petrograd samo zato što je i on bio odbačen kao »stara, iznošena cipela«. Bilo je, dakle, u te žene nešto vrlo neobično — bila je nadarena da privlači, podjarmljuje i gospodari!

A, opet, reklo bi se da nije imala čime privlačiti ni podjarmljivati: »ne bi se čak moglo reći da je bila lijepa, a možda je bila i naprosto ružna«. Kad ju je Veljčaninov upoznao, bilo joj je već dvadeset i osam godina. Njeno lice, koje nije bilo osobito zgodno, ponekad bi dražesno živnulo, ali joj oči nisu bile lijepe — u pogledu joj je bilo nekakve pretjerane tvrdoće. Bila je vrlo mršava. Duševno je bila slabo razvijena; imala je svakako pameti i pronicavosti, ali joj je um bio gotovo uvijek jednostran. Manire otmjene provincijske dame i uz to, doduše, mnogo takta; istančan ukus ali uglavnom samo u odijevanju. Karakter odlučan i zapovjednički; nikad se ni s čim nije napola mirila: »ili sve, ili ništa«. U teškim prilikama začudna čvrstina i ustrajnost. Velikodušnost a uz to gotovo redovito beskrajna nepravednost. Raspravljati se s tom gospođom nikako nije moglo — dva puta dva nije za nju nikad ništa značilo. Nikad nije držala da je nepravedna ili kriva. Neprestane i nebrojene nevjere nisu joj nimalo teretile savjest. Sam ju je Veljčaninov uspoređivao s »Bogorodicom bičevačke sekte« koja i sama čvrsto vjeruje da je zaista Bogorodica — i Natalja Vasiljevna čvrsto je vjerovala da je svaki njen postupak ispravan. Ljubavniku je bila vjerna — uostalom, samo dok joj ne bi dosadio. Rado je mučila ljubavnika, ali ga je rado i nagrađivala. Bila

je strastvena, okrutna i osjećajna. Mrzila je razvrat, napadala ga nevjerojatno ogorčeno, a sama je bila razvratnica. Nikakve je činjenice ne bi nikad mogle nagnati da spozna da je razvratnica. »Ona vjerojatno odista nema pojma o tome« — mislio je Veljčaninov o njoj već u T... (Spomenimo usput da je i sam sudjelovao u njenu razvratu.) »To je jedna od onih žena« — mislio je — »koje se valjda zato i rađaju da budu nevjerne. Te žene nikad ne posrnu dok su još djevojke. Po zakonu njihove naravi, moraju se najprije udati. Muž im je prvi ljubavnik, ali tek nakon vjenčanja. Nitko se ne uda spretnije i lakše od njih. Za prvog je ljubavnika uvijek muž kriv. I sve to čine potpuno iskreno; sve do kraja misle da imaju potpuno pravo i, naravno, da su posve nedužne.«

Veljčaninov je bio uvjeren da zaista postoji takav tip žena, ali je isto tako bio uvjeren da postoji i tip muževa koji odgovaraju tim ženama i kojima je jedini cilj u životu da odgovaraju tom ženskom tipu. Po njegovu mnijenju, osnovna je značajka takvih muževa u tome da budu, tako reći, »vječiti muževi« ili bolje reći, da u životu budu samo muževi, i ništa više. »Takav se čovjek rađa i razvija jedino zato da se oženi, a kad se oženi, da se odmah pretvori u prirepak svojoj ženi, čak ako ima i neosporni karakter. GJavna je oznaka takva muža — određen ukras. On ne može da ne bude rogonja, isto tako kao što sunce ne može da ne sja, ali on o tome ne samo što nikad ništa ne zna nego i ne može nikad ništa doznati, po samim zakonima prirode.« Veljčaninov je bio duboko uvjeren da ta dva tipa postoje i da je Pavle Pavlovič Trusocki u T... bio savršen primjerak jednoga od njih. Sinoćnji Pavle Pavlovič nije, dakako, bio onaj isti Pavle Pavlovič kojeg je poznavao u T... Držao je da se nevjerojatno promijenio, ali je Veljčaninov znao da se i morao promijeniti i da je sve to sasvim prirodno. Gospodin Trusocki mogao je biti sve ono što je nekad bio samo za ženina života, a ovo je sad bio tek dio cjeline koji je odjednom bio pušten na slobodu, to jest nešto čudnovato i ni na šta nalik.

Što se pak tiče Pavla Pavloviča iz T... evo što je Veljčaninov upamtio o njemu i čega se sad sjećao.

Dakako, Pavle Pavlovič bio je u T... samo muž, i ništa više. Što je, na primjer, uz to, bio i činovnik, to je bilo jedino zato što je za njega i služba bila, da tako kažemo, jedna od bračnih dužnosti. On je

služio radi žene i radi njena društvenog položaja u T... iako je sam po sebi bio vrlo revan službenik. Tada mu je bilo trideset pet godina i posjedovao je nekakav imutak koji, štoviše, nije bio beznačajan. U službi nije pokazivao osobitih sposobnosti, ali nije bio ni nesposoban. Družio se s najuglednijim ličnostima u guberniji i uživao glas da živi gospodski. Natalja Vasiljevna bila je u T... neobično poštovana. Uostalom, ona i nije mnogo držala do toga, držeći da tako mora biti, ali je umjela svakog lijepo dočekati u svojoj kući, a Pavla je Pavloviča bila tako izdresirala da se znao pristojno vladati čak i pri dočeku najviših gubernijskih uglednika. Možda je on (kako se činilo Veljčaninovu) imao i pameti, ali kako Natalja Vasiljevna nije baš voljela da joj suprug mnogo govori, njegova pamet nije ni mogla doći do izražaja. Možda je imao mnogo prirođenih vrlina, baš kao i mana. Ali njegove vrline kao da su bile pod navlakom, a ružne sklonosti gotovo sasvim potisnute. Veljčaninov se, primjerice, sjećao kako se u gospodina Trusockoga budila gdjekad sklonost da ismije bližnjega svoga, ali mu je to bilo strogo zabranjeno. Isto je tako gdjekad volio ponešto ispričati, ali se i na to pazilo — smio je ispričati samo štogod beznačajnije i što kraće. Bio je sklon da se sastaje s prijateljima izvan kuće, pa čak i da popije s njima koju čašicu, ali je ovo potonje bilo dokraja iskorijenjeno. I uz to još nešto — na prvi pogled nitko ne bi rekao da je taj muž pod papučom. Činilo se da je Natalja Vasiljevna sasvim poslušna žena, možda je čak i sama bila uvjerena u to. Možda je Pavle Pavlovič ludo volio Natalju Vasiljevnu, ali to nitko nije zapazio, a vjerojatno nije ni mogao zapaziti, isto tako po kućnoj odredbi Natalje Vasiljevne. Veljčaninov se nekoliko puta za svog boravka u T... pitao ne sumnja li muž bar malčice da on vodi ljubav s njegovom ženom. Nekoliko je puta ozbiljno pitao o tome Natalju Vasiljevnu, a ona mu je svagda pomalo mrzovoljno odgovarla da njen muž ništa ne zna, i da nikad ništa i ne može doznati, i da se »sve to njega nimalo ne tiče«. Još jedna njena crta — nikad nije ismijavala Pavla Pavloviča i ni u čemu nije držala da je smiješan i vrlo loš, štoviše, i te kako bi se zauzela za njega kad bi se tko usudio da bude neuljudan prema njemu. Kako nije imala djece, morala se, naravno, pretvoriti, uglavnom, u otmjenu damu, ali nije mogla ni bez kuće. Društveni je užici nisu nikad posve zaokupljali, i vrlo se rado bavila kućanskim poslovima i ručnim radom. Pavle Pavlovič

spomenuo je bio sinoć njihova kućna čitanja, uvečer, u T... Tako je i bilo — čitao je Veljčaninov, a čitao je i Pavle Pavlovič. Na veliko čudo Veljčaninova, Pavle Pavlovič vrlo je lijepo čitao naglas. Natalja je Vasiljevna dotle štogod vezla i slušala sve mirno i pozorno. Čitali su Dickensove romane, ponešto iz ruskih časopisa, a ponekad i štogod »ozbiljno«. Natalja Vasiljevna neobično je cijenila Veljčaninovljevu načitanost, ali prešutno, kao nešto svršeno i utvrđeno o čemu se više i nema što govoriti. Uopće se prema svemu knjiškom i učenom držala ravnodušno, kao prema nečemu posve sporednom, premda možda i korisnom; Pavle Pavlovič pokazivao je, pak, gdjekad za to i ponešto žara.

Ta se ljubav u T... prekinula naglo, pošto je kod Veljčaninova bila dosegla vrhunac, pa čak gotovo i ludilo. Jednostavno su ga iznenada najurili, iako je sve bilo tako uređeno da je otputovao a da nije imao ni pojma da je već odbačen »kao stara, iznošena cipela«. Oko mjesec i pol prije njegova odlaska pojavio se u T... jedan vrlo mladi artiljerijski oficirčić, koji je bio netom izišao iz vojne škole i počeo posjećivati Trusocke. Tako ih je umjesto troje bilo sad četvoro. Natalja Vasiljevna primala je tog dečka dobrostivo, ali je postupala s njim kao s dečkom. Veljčaninov nije ama baš ništa slutio, a i nije mu tada bilo do toga, jer mu je iznenada bilo rečeno da se moraju rastati. Jedan od stotinu razloga koje mu je iznijela Natalja Vasiljevna i zbog kojih je morao bezuvjetno i što prije otputovati, bio je i taj što se njoj učinilo da je trudna, pa je, naravno, trebalo da se on bezuvjetno odmah izgubi bar na tri-četiri mjeseca, kako joj muž ne bi, nakon devet mjeseci, štogod posumnjao, ako se poslije i izlegne kakva kleveta. Taj je argument bio prilično nategnut. Nakon Veljčaninovljeve usrdne ponude da pobjegnu u Pariz ili u Ameriku, otputovao je sam u Petrograd, »svakako samo na kratko vrijeme«, to jest na najviše tri mjeseca, jer inače ne bi bio nipošto otputovao, unatoč svim razlozima i argumentima. Točno nakon dva mjeseca primio je u Petrogradu pismo od Natalje Vasiljevne koja ga je molila neka se nikad više ne vraća, jer je ona zavoljela već nekoga drugoga. O svojoj ga je trudnoći obavijestila da se prevarila. Ta je obavijest bila suvišna, jer je njemu bilo već sve jasno — sjetio se onog oficirčića. Tako se sve skupa zauvijek završilo. Poslije, već

nakon nekoliko godina, čuo je negdje da je Bagautov proveo ondje punih pet godina.

Neobičnu trajnost te veze protumačio je sam sebi, između ostaloga, i time što je Natalja Vasiljevna zacijelo već ostarjela, pa je postala i privrženija.

Prosjedio je na postelji gotovo sat vremena. Napokon se prenuo, pozvonio Mavri da mu donese kavu, na brzinu popio kavu, obukao se i točno u jedanaest sati zaputio se prema crkvi Pokrova Bogorodice da potraži hotel Pokrov. O tom hotelu stvorio je jutros nekakvo posebno mišljenje. Osim toga, nekako se čak i stidio što je sinoć onako postupio s Pavlom Pavlovičem, pa je sad valjalo sve izvesti načistac.

Svu sinoćnju fantazmagoriju u vezi s vratima protumačio je slučajnošću, pijanstvom Pavla Pavloviča i možda još koječim drugim, ali zapravo mu nije bilo posve jasno zašto sad ide da uspostavlja nekakve nove odnose s mužem svoje pokojne ljubavnice, kad se već sve među njima svršilo onako prirodno i samo od sebe. Vuklo ga je nešto, posrijedi je bio nekakav poseban dojam koji ga je vukao...

V
LIZA

Pavlu Pavloviču nije bilo ni nakraj pameti da »odmagli«, a i bog bi ga znao zašto ga je Veljčaninov jučer to zapitao; odista je on sam šenuo pameću. Na prvo pitanje u sitničariji kod crkve Pokrova Bogorodice pokazaše mu hotel Pokrov, na dva-tri koraka dalje u uličici. U hotelu mu rekoše da je gospodin Trusocki »odsjeo« odmah tu u dvorištu, u pokrajnjoj zgradi, u namještenoj sobi kod Marje Sisojevne. Dok se uspinjao uz uske, ispolijevane i vrlo prljave kamene stube na prvi kat gdje su bile te sobe, iznenada začu plač. Kao da je plakalo dijete od sedam-osam godina; plač je bio bolan, razlijegalo se prigušeno ali prodorno ridanje, a u isti mah i toptanje, i isto tako prigušeni ali bijesni povici, u nekakvu promuklu falsetu odrasla čovjeka. Reklo bi se da taj odrasli čovjek smiruje dijete i da mu je mnogo stalo do toga da se ne čuje plač, iako je dizao veću dreku od djeteta. Povici su bili žestoki, a dijete baš kao da je molilo za oproštenje. Kad je stupio u nevelik hodnik, na kojem su s obje

strane bila po dvoja vrata, Veljčaninov srete vrlo debelu i visoku ženu, neuredno obučenu, i zapita je za Pavla Pavloviča. Ona upre prstom u vrata iza kojih se razlijegao plač. Debelo i rumeno lice te četrdesetogodišnje žene odavalo je nekakvo ogorčenje.

— Eto kako se taj zabavlja! — reče potiho u basu i ode na stubište.

Veljčaninov htjede pokucati, ali se predomisli i umah otvori vrata sobe Pavla Pavloviča. U omanjoj sobi, pretrpanoj običnim obojenim pokućstvom, stajao je na sredini Pavle Pavlovič, samo dopola odjeven, bez prsluka i kaputa, srdita, crvena lica, i umirivao vikom, gestama, a možda (kako se učini Veljčaninovu) i udarcima djevojčicu od svojih osam godina, koja bijaše obučena siromaški, ali kao gospođica, u crnu vunenu kratku haljinicu. Činilo se da ju je spopao pravi napadaj histerije, histerično je jecala i pružala ruke prema Pavlu Pavloviču kao da ga želi obujmiti i zagrliti, kao da ga moli i preklinje. Učas se sve promijeni — opazivši gosta djevojčica vrisnu i jurnu u susjednu sobicu, a Pavle Pavlovič, načas zabezeknut, ubrzo razvuče lice u najslađi smiješak, baš kao ono sinoć kad je Veljčaninov naglo otvorio pred njim vrata svog stana.

— Alekseju Ivanoviču! — uskliknu neobično začuđeno. — Nikako se nisam nadao... evo izvolite, ovamo, ovamo! Evo ovamo, na divan, ili ovamo u naslonjač, a ja ću...

I, zaboravivši obući prsluk, poče brže-bolje oblačiti kaput.

— Nemojte se dotjerivati, ostanite samo tako!

Veljčaninov sjede na stolac.

— Ma, dopustite ipak, molim lijepo, da se malo dotjeram. Evo, sad sam ipak malo pristojnije obučen. Ama, kud ste to sjeli u kut? Evo izvolite ovamo, u naslonjač, do stola... Nisam vam se nadao, nisam vam se nadao!

On također sjede na kraj pletena stolca, ali ne do »nenadana« gosta, nego okrenu stolac tako da gleda u lice Veljčaninovu.

— A zašto mi se niste nadali? Pa sinoć sam vam rekao da ću doći baš u ovo vrijeme?

— Mislio sam da nećete doći, molim lijepo, a kad sam se probudio i promislio o svemu što se sinoć dogodilo, izgubio sam svaku nadu da ću vas vidjeti, da ću vas još ikad vidjeti.

Veljčaninov je dotle pogledao oko sebe. Soba je bila u neredu, postelja nepospremljena, odjeća razbacana, na stolu su ležale mrvice kruha, stajale neoprane šalice za kavu i poluprazna boca šampanjca, bez čepa, i do nje čaša. Zirnuo je u susjednu sobicu, ali je ondje bilo tiho, djevojčica se bila pritajila i utihnula.

— Pa zar to sad pijete? — pokaza Veljčaninov na bocu šampanjca.

— Ostaci, molim ljepo... — zbuni se Pavle Pavlovič.

— Zaista ste se promijenili!

— Loše navike, i to preko noći, molim lijepo. To je zbilja odonda, kad vam kažem, gospodine! Ne mogu se obuzdati. Ali budite bez brige, Alekseju Ivanoviču, sad nisam pijan i neću svašta trabunjati kao ono sinoć kod vas, ali kažem vam po istini — sve je to odonda, molim lijepo! Da mi je još prije pola godine tko rekao da ću se najednom ovako raspustiti kao evo sad, da mi je pokazao mene sama u ogledalu, ne bih mu bio vjerovao!

— Sinoć ste, dakle, bili pijani?

— Jesam, molim lijepo — potiho prizna Pavle Pavlovič i zbunjeno obori oči. — Znate šta, gospodine, nisam zapravo više bio pijan, već sam se bio malo otrijeznio. Htio bih vam to objasniti zato što sam poslije pića još gori, molim lijepo. Nisam toliko mamuran koliko nekako okrutan i nerazborit, a i tuga me jače mori. Od tuge možda i pijem, molim lijepo. Onda sam kadar da svašta napravim, svakakve gluposti, pa i da vrijeđam. Sigurno sam vam jučer bio vrlo čudan?

— Pa zar se ne sjećate?

— Kako se ne bih sjećao, svega se sjećam, molim lijepo...

— Vidite, Pavle Pavloviču, upravo sam tako i ja mislio i isto tako protumačio — pomirljivo će Veljčaninov. — Osim toga i ja sam bio sinoć pomalo razdražljiv i... pretjerano nesnošljiv i to vam sad vrlo rado priznajem. Katkad se ne osjećam sasvim dobro, a vaš iznenadni dolazak noću...

— Da, noću, noću! — zaklima glavom Pavle Pavlovič kao da se čudi i sam sebe kudi. — I koji me samo vrag tjerao! Ni za šta na svijetu ne bih bio ušao da mi niste sami otvorili, molim lijepo. Okrenuo bih se i otišao. Dolazio sam bio već do vas, Alekseju Ivanoviču, prije tjedan dana, ali vas nisam našao kod kuće, a možda više nikad ne bih ni svratio, molim lijepo. Ipak imam ponešto ponosa,

Alekseju Ivanoviču, iako znam sebe... u takvu stanju. I na ulici smo se susretali, ali sam sve mislio: a što ako me ne prepozna, a što ako okrene glavu od mene, devet godina nije šala... pa se nisam usudio ni pristupiti. A jučer sam bazao sve od Petrogradske strane, i smetnuo sam s uma koje je doba, molim lijepo. Sve vam je to od ovoga — tu pokaza na bocu — a i od osjećaja, molim lijepo. Glupo, vrlo glupo! I da vi niste takav čovjek — eto, ipak ste došli k meni i poslije onoga jučer, sjetili ste se starih vremena — izgubio bih čak nadu da ćemo obnoviti poznanstvo.

Veljčaninov ga je pozorno slušao. Činilo mu se da taj čovjek govori iskreno, pa čak i pomalo dostojanstveno, a opet mu nije ništa vjerovao od samog onog trenutka kad je ušao u sobu.

— Slušajte, Pavle Pavloviču, vi kanda niste ovdje sami? Čija je ona curica koju sam maloprije zatekao kod vas?

Pavle se Pavlovič čak začudi i uzvi obrvama, ali bistro i umiljato pogleda Veljčaninova.

— Kako to mislite čija je curica? Pa to je Liza! — reče smiješeći se prijazno.

— Koja Liza? — promrmlja Veljčaninov, i kao da ga odjednom nešto štrecnu. Ovaj je dojam bio suviše nenadan. Kad je maloprije bio ušao i ugledao Lizu, začudio se, doduše, ali ga nije obuzela ama baš nikakva slutnja niti mu je pala na um neka posebna misao.

— Pa naša Liza, kćerkica naša Liza! — smješkaše se Pavle Pavlovič.

— Kako kćerkica? Pa zar ste vi s Nataljom... s pokojnom Nataljom Vasiljevnom imali djece? — pripita Veljčaninov sumnjičavo i bojažljivo, i nekako vrlo tiho.

— Pa nego šta, molim lijepo? Ah, bože moj, pa zbilja, od koga ste to i mogli saznati? E, baš sam ja... To nam je Bog dao kad ste vi već bili otišli!

Pavle Pavlovič poskoči čak sa stolca od nekog uzbuđenja, koje bijaše, uostalom, ponešto ugodno.

— Nisam ništa čuo — reče Veljčaninov i problijedje.

— Pa zbilja, zbilja, od koga ste i mogli saznati, molim lijepo? — ponovi Pavle Pavlovič malaksalim i raznježenim glasom. — Ta pokojnica i ja bili smo već izgubili nadu, valjda se i sami sjećate, i odjednom nas je Gospod blagoslovio. Kako je meni tada bilo, to

jedino on zna! Točno godinu dana, čini mi se, nakon vašeg odlaska! Ili nije, nije bilo ni godina dana, nipošto, čekajte malo, molim lijepo! Pa vi ste otišli od nas, ako me pamćenje ne vara, u listopadu ili čak u studenom?

— Otišao sam iz T... na početku rujna, dvanaesti rujna, dobro se sjećam...

— Zar zbilja u rujnu? Hm... Kako sam ja to?... — čudom se čudio Pavle Pavlovič. — E pa, ako je tako, onda dopustite, vi ste otišli dvanaesti rujna, molim lijepo, a Liza se rodila osmi svibnja, to će, dakle, biti rujan, listopad, studeni, prosinac, siječanj, veljača, ožujak, travanj, nakon nešto više od osam mjeseci, eto tako, molim lijepo! A da samo znate kako je pokojnica...

— Pa pokažite mi je... pozovite je... — promuca Veljčaninov nekakvim isprekidanim glasom.

— Svakako, molim lijepo! — užurba se Pavle Pavlovič, ne nastavljajući ono što je htio reći, kao da je to posve nevažno. — Odmah, odmah ću vam je predstaviti, molim ljepo! — i ode žurno u sobicu po Lizu.

Prošlo je možda pune tri ili četiri minute. U sobici su nešto brzo i užurbano šaptali, a Lizin glas jedva da se čuo. »Moli ga neka je ne vodi« — pomisli Veljčaninov. Napokon dođoše.

— Evo, molim lijepo, uvijek se snebiva — reče Pavle Pavlovič — nekako je sramežljiva, ponosita... sva je na pokojnicu!

Liza nije više bila uplakana, a ušla je oborenih očiju, otac ju je vodio za ruku. Bijaše to povisoka, tanahna i vrlo zgodna djevojčica. Naglo je digla svoje krupne plave oči prema gostu, pogledala ga radoznalo ali mrko, i odmah ih ponovo oborila. U pogledu joj je bilo one djetinje ozbiljnosti kakva je u djece kad ostanu nasamu s neznancem, pa odu u kut i odande zirkaju ozbiljno i nepovjerljivo na novog gosta kojeg još nikad nisu vidjela. Ali taj je pogled odavao, možda, i jednu drugu misao koja i nije bila baš djetinja — tako se bar učini Veljčaninovu. Otac je dovede ravno pred njega.

— Evo vidiš, ovaj je čiko poznavao nekad mamu, bio nam je prijatelj, što si tako divlja, pruži mu ruku!

Djevojčica se ovlaš nakloni i stidljivo pruži ručicu.

— Natalja Vasiljevna nije ju htjela učiti da klecne u znak pozdrava, nego ju je naučila da se ovako, na engleski način, nakloni

i pruži gostu ruku — objasni on Veljčaninovu promatrajući ga pozorno.

Veljčaninov je znao da ga on promatra, ali se nije više ni trudio da prikrije uzbuđenje, sjedio je nepomično na stolcu, držao Lizinu ruku u svojoj ruci i pozorno promatrao dijete. Ali je Liza bila zbog nečega vrlo zabrinuta te je zaboravila na svoju ruku u njegovoj ruci i nije odvajala očiju od oca. Bojažljivo je i napeto slušala što on govori. Veljčaninov je bio odmah prepoznao te krupne plave oči, ali ga je najviše prenerazila čudesna, neobično nježna bjelina njena lica i boja kose; ti su mu znaci bili i te kako značajni. Obris lica i oblik usana, naprotiv, živo su ga podsjećali na Natalju Vasiljevnu. Dotle se Pavle Pavlovič bio već raspričao o nečemu, nekako neobično vatreno i osjećajno, ali ga Veljčaninov uopće nije čuo. Ulovio je samo posljednju rečenicu:

—... ne možete, Alekseju Ivanoviču, ni zamisliti kako smo se radovali tom daru Gospodnjem, molim lijepo! Ona mi je postala sve, pa da po volji Božjoj i nestane moje mirne sreće, ostat će mi, eto, mislio sam, Liza, to sam bar pouzdano znao, molim lijepo!

— A Natalja Vasiljevna? — priupita Veljčaninov.

— Natalja Vasiljevna? — nakrevelji se Pavle Pavlovič. — Pa vi ste je poznavali, sjećate se, molim lijepo, ona nije baš voljela pokazivati što osjeća, ali zato, kad se opraštala s njom na samrtničkoj postelji... tada je baš sve izišlo na vidjelo! Eto, upravo rekoh »na samrtničkoj postelji«, molim lijepo, a još se onaj dan prije smrti uzrujavala, ljutila — hoće da je, veli, dotuku ljekarijama, da ona ima samo običnu groznicu, i da oba naša liječnika nemaju ni o čemu pojma, a čim se vrati Koh (sjećate se onog našeg vojnog doktora, onog starog?), da će ona za dva tjedna ustati iz kreveta! Ma šta, još se pet sati prije nego što je izdahnula sjetila da za tri tjedna mora svakako posjetiti tetku na njezin imendan, na njezinu imanju, Lizinu krsnu kumu, molim lijepo...

Veljčaninov odjednom ustade sa stolca držeći svejednako Lizu za ručicu. Učinilo mu se, između ostaloga, da se u gorljivu pogledu djevojčice, uprtom u oca, krije nešto prijekorno.

— Da nije bolesna? — priupita nekako čudno, žurno.

— Ne bih rekao, molim lijepo, ali... evo vidite u kakvim prilikama živimo — reče Pavle Pavlovič žalostivo i zabrinuto — dijete je ionako

čudno, molim lijepo, nervozno, nakon majčine smrti bolovala je dva tjedna, histerična je, molim lijepo. Koliko je bilo samo plača maloprije, baš kad ste vi došli!... Čuješ li, Lizo, čuješ li? A zbog čega, molim lijepo? Samo zato što ja odem i ostavim je, pa veli da je tobože više ne volim onoliko-koliko sam je volio dok je mamica bila živa, eto kako me okrivljuje! I kako samo padne na pamet takva ludorija takvu djetetu, koje bi se još trebalo samo igrati svojim igračkama. A i nema se ovdje s kim poigrati.

— Pa kako vi to... zar ste vas dvoje ovdje posve sami?

— Sasvim smo osamljeni, molim lijepo, samo što služavka dođe da nas posluži, jedanput na dan.

— A kad nekamo odete, ostavite je samu?

— Pa kako ću drukčije? Kad sam jučer odlazio, čak sam je i zaključao, eno u onu sobicu, pa smo se danas zato tako i rasplakali. A što sam mogao, recite i sami! Prekjučer je sišla bez mene u dvorište, pa joj je neki dječak bacio kamen u glavu. Ili se opet rasplače pa saleti sve na dvorištu da pita kamo sam otišao. A to nije zgodno, molim lijepo. A i ja sam vam neki — odem na jedan sat a vratim se sutra ujutro, tako je i jučer bilo. Još je sva sreća što ju je gazdarica pustila, pozvala bravara da otključa vrata, čak me i sramota, molim lijepo, osjećam se zbilja kako nekakvo čudovište, molim lijepo. A sve to zato što mi se pomutila pamet, molim lijepo...

— Tatice! — progovori djevojčica plašljivo i uznemireno.

— Eto, i opet! Opet ti ono svoje! A što sam ti maloprije rekao?

— Neću, neću — reče Liza prestrašeno, sklapajući brže-bolje ruke pred njim.

— Ne možete tako dalje živjeti, u takvim prilikama — prozbori odjednom nestrpljivo Veljčaninov, kao čovjek koji odlučuje. — Pa vi ste... pa vi ste imućan čovjek. Pa kako ste onda, prvo, u ovoj dvorišnoj zgradi, a onda, u ovakvoj sobi?

— U dvorišnoj zgradi, kažete? Pa za tjedan ćemo dana već možda i otputovati, molim lijepo, a novaca smo ionako mnogo potrošili, iako imamo nešto imutka...

— Ma dosta, dosta! — presiječe ga u riječi Veljčaninov, koga obuzimaše sve veće i veće nestrpljenje, samo što mu ne reče: »Ne treba trošiti riječi, znam sve što ćeš reći, i znam u kakvoj namjeri to govoriš!« — Slušajte, evo šta vam predlažem. Sad ste rekli da ćete

ostati ovdje još tjedan dana, a možda i dva. Ovdje znam za jednu kuću, to jest, poznajem jednu obitelj kod koje sam kao kod kuće, ima već dvadeset godina. To su neki Pogoreljcevi. Aleksandar Pavlovič Pogoreljcev, tajni savjetnik; možda će vam čak dobro doći u tom vašem poslu. Sad su na ladanju. Imaju krasan ljetnikovac. Klavdija Petrovna Pogoreljceva meni je kao sestra, kao majka. Imaju osmoro djece. Dajte da odmah odvedem Lizu k njima... mislim, da ne gubimo vrijeme. Oni će je objeručke prihvatiti za sve to vrijeme, pazit će je kao rođenu kćer, kao rođenu kćer!

Bio je strašno nestrpljiv i nije to skrivao.

— E, to ipak ne može, molim lijepo — reče Pavle Pavlovič, prenavljajući se i gledajući u oči Veljčaninovu nekako lukavo, kako se ovom učinilo.

— Zašto? Zašto ne može?

— Pa kako, molim lijepo, da samo ovako pustim dijete, i to ovako naglo, molim lijepo, pa makar, recimo, i s takvim dobrim prijateljem kao što ste vi, ne kažem, molim lijepo, ali svejedno u nepoznatu obitelj, i još iz takvog visokog društva, gdje još i ne znam kako će je primiti.

— Pa rekao sam vam da sam im ja kao rod — viknu Veljčaninov gotovo gnjevno. — Klavdija Petrovna bit će sretna da je primi, samo ako joj kažem jednu riječ, kao moju rođenu kćer... ma k vragu, pa i sami znate da vi to tek toliko da nešto brbljate... Što tu još ima da se govori!

Čak lupnu nogom.

— Ja to zato da ne bude ipak malo čudno, molim lijepo? Trebalo bi ipak da i ja koji put navratim, jer kako će opet da oca nikad ne vidi, molim lijepo? He-he... i to još u tako finu familiju, molim lijepo.

— Ma to je sasvim obična familija, nikakva »fina« familija! — vikaše Veljčaninov. — Kažem vam da imaju mnogo djece. Preporodit će se kod njih, samo radi toga mislim... A vas ću već sutra predstaviti njima, ako hoćete. Pa ionako će svakako trebati da im se zahvalite; odlazit ćemo tamo svaki dan, ako hoćete...

— Ipak mi je to nekako...

— Koješta! A najvažnije je što to i sami znate! Slušajte, dođite večeras k meni, možete i prenoćiti kod mene, pa ćemo sutra malo ranije krenuti tako da budemo tamo o podne.

— Dobrotvore moj! Čak i da prenoćim kod vas... — pristade najednom ganuti Pavle Pavlovič. — Zbilja činite dobro djelo... a gdje je taj njihov ljetnikovac?

— U Lesnom.

— Samo kako da se obuče, molim lijepo? Jer u takvu uglednu obitelj, pa još u ljetnikovac, molim lijepo, znate i sami... očinsko srce, molim lijepo.

— Ma što će se oblačiti? U crnini je. Kako bi se mogla drukčije obući? Obučena je najpristojnije što može biti! Samo da joj je rublje malo čistije, i rubac...

Rubac i rublje, koliko se vidjelo, bili su zaista vrlo prljavi.

— Sad će se ona. odmah, svakako, presvući — užurba se Pavle Pavlovič — a ostalo ćemo potrebno rublje odmah isto tako pokupiti, na pranju je kod Marje Sisojevne...

— Pa onda naručite kočiju — upade mu Veljčaninov u riječ — samo što prije, ako je moguće.

Ali iskrsnu zapreka. Liza se odlučno usprotivila. Ona je cijelo vrijeme u strahu slušala razgovor i, da je Veljčaninov, dok je nagovarao Pàvla Pavloviča, imao vremena da je malo bolje pogleda, bio bi zapazio na njenu licu posvemašnji očaj.

— Ja ne idem — rekla je tiho ali čvrsto.

— Eto, eto vidite, molim lijepo, ista mama!

— Nisam ja ista mama, nisam ja ista mama! — uzvikivaše Liza, kršeći od očaja svoje sitne ruke, kao da se brani pred ocem od strašnog prijekora da se uvrgla na mamu. — Tatice, tatice, ako me ostavite...

Odjednom se okomi na uplašenog Veljčaninova.

— Ako me vi odvedete, ja ću...

Ali nije mogla nastaviti, jer ju je Pavle Pavlovič ščepao za ruku, umalo što nije i za vrat, te je povukao u sobicu ne skrivajuću više ozlojeđenost. Ondje su opet šaputali nekoliko trenutaka, pa se razlegao prigušen plač. Veljčaninov je već htio da pođe za njima, ali Pavle Pavlovič iziđe i, cerekajući se, reče mu da će ona začas doći, molim lijepo. Veljčaninov se trudio da ga ne gleda, i svrnuo je pogled u stranu.

Dođe i Marja Sisojevna, ona ista žena koju je Veljčaninov bio sreo kad je maloprije ušao u hodnik, i poče spremati u Lizinu lijepu

malu torbu rublje koje joj je bila donijela.

— A šta, hoćete li to vi, gospodine moj, odvesti curicu sa sobom? — obrati se Veljčaninovu. — Šta, imate svoju familiju? Dobro ćete učinit, gospodine moj, dijete je mirno, a izbavit ćete ga iz pakla.

— Šta vi to, Marja Sisojevna... — progunđa Pavle Pavlovič.

— A šta Marja Sisojevna! Svak zna da se tako zovem. A nije l' možda u tebe pakao? Zar se pristoji djetetu koje sve razumije da gleda taku sramotu? Stigla vam je kočija, gospodine moj... idete u Lesno?

— Da, da.

— E pa, sretno vam bilo!

Liza iziđe prilično blijeda, oborenih očiju, i uze putnu torbu a da i ne baci pogled na Veljčaninova. Obuzdala se i nije pohrlila, kao maloprije, da zagrli oca, čak ni na rastanku. Bilo je očito da neće ni da ga pogleda. Otac je poljubi u glavu i pogladi je, kako mu je i dolikovalo. Njoj se iskrivi usna i zadrhta brada, ali svejedno ne dignu pogled na oca. Pavle Pavlovič bijaše nekako blijed i ruke su mu drhtale — Veljčaninov je to lijepo vidio, iako se svojski trudio da ga ne gleda. Njemu je bilo samo do toga da što priju odu. »Pa šta onda, što sam ja tu kriv?« — mislio je. — »Tako je moralo biti.« Siđoše, Marja Sisojevna izljubi se s Lizom, a Liza, tek kad sjede u kočiju, dignu pogled na oca i najednom pljesnu rukama i ciknu — još samo tren i poletjela bi iz kočije prema njemu, ali su konji bili već krenuli.

VI
NOVA MUŠICA DOKONA ČOVJEKA

— Da vam nije zlo? — prepade se Veljčaninov. — Zapovjedit ću da stane, da donesu vode...

Ona naglo dignu oči i pogleda ga gorljivo i prijekorno.

— Kamo rne vozite? — upita ga oštro i odsječno.

— To je divna obitelj, Lizo. Sad su u divnu ljetnikovcu; imaju mnogo djece, svi će vas voljeti, dobri su... Ne ljutite se na mene Lizo, ja vam želim dobro...

Da ga je u tom trenutku mogao vidjeti koji od njegovih znanaca učinio bi mu se čudnim.

— Kako ste... kako ste... kako ste... uh, kako ste zločesti! — reče Liza predišući od susppregnutih suza i sijevajući raspomamljenim divnim očima.

— Lizo, ja...

— Zločesti ste, zločesti, zločesti, zločesti!

Kršila je ruke. Veljčaninov se posve smeo.

— Lizo draga da samo znate u kakav me očaj nagonite!

— Je li istina da će on sutra doći? Je li istina? — upita ga zapovjednički.

— Istina je, istina! Sam ću ga dovesti, otići ću po njega i dovest ću ga.

— Prevarit će nas — prošapta Liza obarajući oči.

— Pa zar vas on ne voli, Lizo?

— Ne voli.

— Je li vam činio nažao? Je li?

Liza ga mrko pogleda i ušutje. Opet se okrenula od njega i sjedila neprekidno oborenih očiju. On je poče uvjeravati, govorio je vatreno, bio je i sam u groznici. Liza ga je slušala nepovjerljivo, neprijateljski, ali ga je slušala. Njena ga je pozornost neobično obradovala. Čak joj je počeo tumačiti kakav je čovjek koji pije. Kazao joj je da je i on voli i da će paziti na njena oca. Liza je napokon digla oči i pozorno ga pogledala. Počeo joj je pripovijedati kako je poznavao i njezinu mamu, i zapazio je da je zabavlja svojim pripovijedanjem. Malo-pomalo je počela ponešto odgovarati na njegova pitanja, ali oprezno, kratko, svojeglavo. Na glavna pitanja ipak nije ništa odgovarala, tvrdokorno je šutjela o svemu što se ticalo njena prijašnjeg držanja prema ocu. Razgovarajući s njom, Veljčaninov ju je uhvatio za ruku, kao ono maloprije, i nije ju ispuštao, a ona se nije otimala. Uostalom, djevojčica nije samo šutjela. Ipak se u nejasnim odgovorima izlanula da je oca više voljela nego mamu, zato što ju je on prije uvijek više volio, a mama ju je prije manje voljela; ali kad je mama umirala, puno ju je ljubila i plakala kad su svi bili izišli iz sobe i njih dvije ostale same... i sad nju najviše voli, više od svih na svijetu, i svake je noći najviše voli. Ali djevojčica je bila zaista ponosita. Kad je pojmila da se izbrbljala, opet se odjednom povukla u sebe i umuknula; štoviše, ošinula je Veljčaninova pogledom zato što ju je naveo da se izbrblja. Pri kraju puta prošlo ju je bilo gotovo sasvim ono histerično

raspoloženje, ali je postala strašno zamišljena i gledala sve oko sebe kao divljakuša, natmureno, mrko i odlučno. A što su je sad vodili u nepoznatu kuću u kojoj još nikad nije bila, reklo bi se da je to zasad baš ne smeta. Mučilo ju je nešto drugo, to je Veljčaninov vidio. Slutio je da se ona stidi zbog njega, da se stidi upravo toga što ju je otac onako lako pustio, gurnuo je tako reći njemu u ruke.

»Bolesna je« — mislio je — »možda i ozbiljno, izmučili su je... E, ona prokleta, pijana hulja! Sad ga razumijem!« Požurivao je kočijaša; uzdao se u ljetnikovac, u svjež zrak, u bašču, u djecu, u nov, njoj neznani život, a onda, poslije... Ali o tome što će biti poslije nije više nimalo sumnjao; bio je pun vedrih nada. Jedno je samo pouzdano znao, da nije još nikad doživio to što sad osjeća, i da će tako ostati do kraja života! »Evo mi cilja, evo mi života!« — mislio je ushićeno.

Mnogo mu je misli prolazilo glavom, ali se ni na jednoj nije zadržavao i uporno se klonio potankosti — bez potankosti sve je bivalo jasno, sve je bilo neoborivo. Glavni je plan nastao sam od sebe: »Djelovat ćemo udruženim silama na tu ništariju« — sanjario je — »pa će ostaviti Lizu kod Pogoreljcevih u Petrogradu, makar isprva samo privremeno, na neko vrijeme, a on će sam otputovati, i Liza će ostati meni, eto, to je sve, što mi treba više?... A... a, naravno, on to i sam želi; zašto bi je inače mučio?« Napokon stigoše. Ljetnikovac Pogoreljcevih bio je zaista krasno mjestašce, najprije ih je dočekala bučna družina djece što je povrvjela na ulazne stube ljetnikovca. Veljčaninov nije već dugo bio tu, pa su mu se djeca pomamno obradovala, jer su ga voljela. Oni mu stariji odmah doviknuše, još prije nego što je sišao s kočije:

— A kako parnica, kako vaša parnica?

To prihvatiše i oni najmlađi, cičeći usred smijeha za starijima. Ovdje su ga svi zadirkivali zbog parnice. Ali kad opaziše Lizu, odmah je okružiše i počeše promatrati odajući nijemu i pozornu dječju radoznalost. Iziđe Klavdija Petrovna, a za njom i njen muž. I ona i muž počeše ga najprije, smijući se, zapitkivati za parnicu.

Klavdija Petrovna bijaše dama od trideset i sedam godina, punašna i još lijepa crnka, svježa i rumena u licu. Njenu je mužu bilo pedeset pet godina, a bio je to pametan i dovitljiv čovjek ali prava dobričina. U njihovu se domu Veljčaninov zaista osjećao »kao kod kuće«, kako je sam govorio. Ali tu se krilo još nešto posebno — prije

dvadesetak godina ta ista Klavdija Petrovna umalo što se nije bila udala za Veljčaninova, koji je tada bio još golobrad momak, student. To im je bila prva ljubav, žarka, smiješna i divna. Na kraju se ona ipak udala za Pogoreljceva. Nakon pet-šest godina opet su se sreli, i sve se svršilo čistim i mirnim prijateljstvom. U njihovim se odnosima zauvijek sačuvala nekakva toplina, nekakva posebna svjetlost koja je obasjavala te odnose. Tu je sve u Veijčaninovim uspomenama bilo neporočno i besprijekorno, što mu je bilo još draže zato što je možda tu jedino tako bilo. Tu, u toj obitelji, bio je jednostavan, prostodušan, dobar, tetošio je djecu, nikad se nije prenemagao, sve je priznavao i ispovijedao se. Višeput se zakleo Pogoreljcevima da neće više dugo zalaziti u društvo, nego će se preseliti k njima, živjeti s njima i više se neće rastajati od njih. I zaista je ozbiljno pomišljao na to.

Prilično im je potanko izložio o Lizi sve što je bilo potrebno, iako bi bila dovoljna samo njegova zamolba, bez ikakva posebna obrazloženja. Klavdija Petrovna izljubila je »siroče« i obećala da će učiniti sve što može. Djeca su prihvatila Lizu i odvela je u bašču da se poigraju. Nakon pola sata živa razgovora Veljčaninov je ustao i počeo se opraštati. Bio je toliko nestrpljiv da su to svi zapazili. Svi se začudiše — nije ga bilo tri tjedna, a sad odlazi već nakon pola sata. On se smijao i kleo da će sutra opet doći. Rekoše mu da je malo previše uzbuđen. On iznenada uhvati Klavdiju Petrovnu za ruku i odvede je u drugu sobu, pod izgovorom da joj je zaboravio reći nešto vrlo važno.

— Sjećate li se što sam vam pričao, jedino vama, što čak ni vaš muž ne zna, o onoj godini dana koju sam proveo u T...?

— Sjećam se i te kako dobro, često ste mi o tome pričali.

— Nisam vam pričao, nego sam vam se ispovijedao, i to jedino vama, jedino vama! Nikad vam nisam spominjao prezime te žene. Zvala se Trusocka i bila je žena ovog Trusockog. To je ona umrla, a Liza je njena kći i... moja kći!

— Je li to sigurno? Da se ne varate? — pripita Klavdija Petrovna, pomalo uzbuđena.

— Nipošto, nipošto se ne varam! — izusti Veljčaninov zanosno.

I ispriča joj sve što je kraće mogao, žurno i strašno uzbuđeno.

Klavdija Petrovna znala je sve to i otprije, samo nije znala kako se ta dama prezivala. Veljčaninov bi se svagda toliko zgrozio pri

samoj pomisli da bi se koji njegov znanac mogao jednom upoznati s Mme Trusocki i pomisliti kako je on mogao toliko voljeti tu ženu, da se čak ni Klavdiji Petrovnoj, svom jedinom prijatelju, nije sve dosad usudio otkriti prezime »te žene«.

— A otac joj ništa ne zna? — priupita ga ona pošto ga je saslušala.

— M-ma zna... Baš me to i muči što mi još nije tu sve sasvim jasno! — produži vatreno Veljčaninov. — Zna on, zna; primijetio sam to sinoć i danas. Ali moram doznati koliko zapravo zna. Zato se sad i žurim. Večeras će on doći k meni. Ipak, nije mi jasno otkud bi mogao znati, naime, baš sve znati. O Bagautovu zna sve, o tom nema dvojbe. Ali o meni? Pa, znate kako žene u takvim prilikama umiju uvjeriti muževe! Sam anđeo da siđe s nebesa, muž ne bi ni njemu povjerovao nego bi vjerovao ženi! Nemojte vrtjeti glavom, nemojte mi zamjerati, ja sam sebi zamjeram i zamjerio sam sve to odavno, odavno!... Eto vidite, maloprije sam kod njega bio toliko čvrsto uvjeren da sve zna da sam se sam obrukao pred njim. Vjerujte mi da me je stid i da mi je teško pri duši što sam ga sinoć onako neprijazno dočekao. (Sve ću vam to poslije još potanje ispričati!) On se sinoć i svratio k meni iz neodoljive pakosne želje da mi natukne da zna da mu je nanesena uvreda i da sam mu je ja nanio! Eto, to je jedini razlog njegovu glupu dolasku k meni, onako u pijanstvu. Ali to je sasvim prirodno od njega! Došao je baš zato da me ukori! Uopće sam bio danas i sinoć suviše plahovit! Neoprezan i glup! Sam sam se pred njim odao! Zašto je baš morao doći kad sam bio onako neuračunljiv? Kažem vam da je čak i Lizu mučio, mučio je dijete, i to zacijelo isto tako samo zato da je ukori, da iskali pakost makar i na djetetu! Jest, ogorčen je, koliko god bio ništavan, ogorčen je, štoviše, vrlo ogorčen. Sam po sebi je običan lakrdijaš, iako je prije, bogami, bio čestit čovjek, koliko je mogao biti, ali je opet sasvim prirodno što je tako zaglibio! Na to, draga moja, treba gledati kršćanskim očima! I znate, dobra i mila moja, da želim sasvim promijeniti svoje držanje prema njemu, da ga želim prigrliti. Tako ću učiniti čak »dobro djelo«. Jer, ipak sam mu mnogo skrivio! Slušajte, znate, da vam još ovo kažem, kad mi je jednom u T... iznenda ustrebalo četiri tisuće rubalja, on mi ih je dao u istom trenutku, bez ikakve potvrde, iskreno se obradovao što mi može ugoditi, i ja sam uzeo te novce, primio sam

ih iz njegovih ruku, uzimao sam novce od njega, čujete li, uzimao sam kao od prijatelja!

— Samo budite malo oprezniji — napomenu na sve to uznemireno Klavdija Petrovna. — Toliko ste se zanijeli da se zbilja bojim za vas! Naravno, Liza je sad i moja kći, ali tu ima još toliko, toliko toga neriješenog! A najvažnije da budete sad pažljiviji, svakako treba da budete pažljiviji kad ste tako sretni i tako zaneseni, suviše ste velikodušni kad ste sretni — doda smiješeći se.

Svi iziđoše da isprate Veljčaninova. Djeca dovedoše Lizu s kojom su se igrala u bašči. Činilo se da joj se sad još više čude nego maloprije. Liza se dokraja snebila kad ju je Veljčaninov na rastanku pred svima poljubio i usrdno ponovio obećanje da će sutradan doći s njenim ocem. Do posljednjeg je trenutka šutjela i nije ga gledala, ali ga je tada iznenada uhvatila za rukav i povukla nekamo u stranu, upirući u njega umolni pogled. Htjela mu je nešto reći. Odmah ju je odveo u drugu sobu.

— Što je, Lizo? — upita je nježno, sokoleći je, ali ga ona, obzirući se svejednako plašljivo, povuče još dalje u kut. Htjela se od svih dobro sakriti.

— Što je, Lizo, što je?

Šutjela je i krzmala, netremice mu gledala u oči svojim plavim očima, a cijelo joj je lice odavalo samo bezuman strah.

— On će se... objesiti! — prošapta kao da bunca.

— Tko će se objesiti? — upita je Veljčaninov prestravljeno.

— On, on! Noćas se htio objesiti! — reče djevojčica brzo i zadihano. — Sama sam vidjela! Htio se objesiti, rekao mi je, rekao! I prije je htio, oduvijek je htio... Vidjela sam noćas...

— Ne može biti! — prošapta Veljčaninov u čudu.

Ona mu odjednom poče ljubiti ruke, plakala je, predisala od jecanja, molila ga i preklinjala, ali on nije mogao razumjeti ništa od njena histerična mucanja. I zasvagda mu se urezao u sjećanje, priviđao na javi i dolazio u snu taj potišteni pogled izmorena djeteta što ga gleda u bezumnu strahu kao posljednju nadu.

»Pa zar ga zbilja, zar ga zbilja toliko voli?« — mislio je ljubomorno i zavidno, vraćajući se u grad, obuzet grozničavim nestrpljenjem. »I sama je maloprije rekla da majku više voli... a možda ga mrzi i nimalo ne voli...«

»I što znači ono da će se on objesiti? Što je ono govorila? On, budala, da se objesi?... Treba da to izvidim, da pošto-poto izvidim! Treba sve to što prije riješiti, riješiti jednom zauvijek!«

VII
MUŽ I LJUBAVNIK SE LJUBE

Strašno se žurio da »izvidi«. »Dosad sam bio kao ošamućen, dosad nisam imao vremena da razmišljam« — mislio je sjećajući se svog prvog susreta s Lizom — »e, a sad treba sve izvidjeti.« Da bi što prije izvidio, naložio je kočijašu, onako nestrpljiv, da ga odveze ravno k Trusockom, ali se začas predomislio: »Ama bolje da on dođe k meni, a ja ću dotle brže-bolje posvršavati te svoje proklete poslove.«

Grozničavo se prihvatio posla, ali je ovaj put i sam zapazio da je suviše rastresen i da će biti bolje da se danas ne bavi poslovima. U pet sati, kad je već pošao na ručak, odjednom mu, prvi put, pade na um smiješna misao da možda i zaista samo smeta u poslu, uplećući se u tu parnicu, trčkarajući i gurajući se po uredima i loveći svog odvjetnika, koji se već počeo sakrivati od njega. Veselo se nasmijao toj svojoj pomisli. »Da mi je to još jučer palo na um, bio bih se strašno ražestio« — pomisli još veselije. Uza sve to dobro raspoloženje, postajao je sve rastreseniji i nestrpljiviji — napokon je postao i zamišljen. I premda su mu se nemirne misli koječega hvatale, nikako da se iz svega toga izlegne ono što mu je trebalo.

»On mi treba, taj čovjek!« — zaključi naposljetku. — »Njega treba da prozrem, a onda ću tek odlučiti što da radim. Ovo je pravi dvoboj!«

Kad se u sedam sati vratio kući, nije još bilo Pavla Pavloviča i zbog toga se našao u veliku čudu, pa se rasrdio, a onda čak i rastužio; najposlije ga uhvatio i strah. »Bogzna, bogzna kako će se ovo svršiti!« — ponavljao je u sebi, sad hodajući po sobi, sad se protežući na divanu i neprestance gledajući na sat. Napokon, već oko devet sati, pojavio se Pavle Pavlovič. »Da je taj čovjek lukav, nikad me ne bi bolje uvrebao nego sad, toliko sam već izbezumljen« — pomislio je, odjednom živnuo i neobično se raspoložio.

Na živo i veselo pitanje zašto je toliko okasnio, Pavle Pavlovič se nacerio, sjeo neusiljeno, a ne kao jučer, i nekako nehajno bacio na drugi stolac šešir s florom. Veljčaninov je odmah zapazio tu neusiljenost i vodio o njoj računa.

Mirno i bez suvišnih riječi, bez prijašnje uzrujanosti, ispripovjedi, kao da podnosi izvještaj, kako je odveo Lizu, kako su je ondje lijepo primili, kako će joj to dobro doći, i malo-pomalo, kao da je već posve zaboravio na Lizu, neprimjetno skrenu razgovor samo na Pogoreljceve, naime kako su to dragi ljudi, kako ih odavno poznaje, kako je Pogoreljcev dobar i, štoviše, utjecajan čovjek, i tome slično. Pavle Pavlovič slušao je rastreseno i kadikad, ispod oka, pogledao pripovjedača, smješkajući se mrzovoljno i podmuklo.

— Plahovit ste vi čovjek — progunđa smješkajući se nekako neobično ružno.

— A vi ste danas nekako pakosni — pripomenu Veljčaninov zlovoljno.

— A zašto da ne budem pakostan kao i svi drugi? — okomi se iznenada Pavle Pavlovič na nj, baš kao da ga je zaskočio. Štoviše, kao da i nije ništa drugo čekao nego da ga zaskoči.

— Od volje vam — podsmjehnu se Veljčaninov — samo sam pomislio da vam se nije što dogodilo.

— Pa i dogodilo se, molim lijepo! — kliknu Pavle Pavlovič, baš kao da se hvali time.

— A što to?

Pavle Pavlovič pričeka časak prije nego što odgovori.

— Pa eto, molim lijepo, naš Stepan Mihajlovič još tjera šegu... Bagautov, onaj onako otmjeni petrogradski mladić iz najvišeg društva, molim lijepo...

— Šta, opet vas nisu primili?

— J-jesu, ovaj put su me baš primili, prvi put su me pustili k njemu, molim lijepo, i promatrao sam mu crte lica... samo što je već bio pokojni!...

— Šta-a-a! Umro je Bagautov? — silno se začudi Veljčaninov, iako se zapravo nije imao baš ničemu čuditi.

— Jest, molim lijepo! Moj odani i stari prijatelj! Još je jučer oko podne umro, a ja nisam ni znao! Možda sam baš u taj čas bio kod njega da se raspitam za njegovo zdravlje. Sutra je sprovod i

sahrana, već leži u lijesu, molim lijepo. Lijes mu je presvučen zagasitocrvenim baršunom i ukrašen zlatnom trakom... od vrućice je umro, molim lijepo. Pustili su me, pustili k njemu, promatrao sam mu crte lica! Rekao sam im na ulazu da sam mu bio pravi prijatelj, pa su me pustili. Eto vidite, molim lijepo, što mi je napravio taj moj pravi i stari prijatelj! A možda sam jedino radi njega i doputovao u Petrograd!

— Ama, što se sad ljutite na njega — nasmija se Veljčaninov — pa nije čovjek htio umrijeti!

— Sve ovo i govorim zato što ga žalim, tog svog predragog prijatelja, eto vidite što je on meni značio, molim lijepo.

I Pavle Pavlovič najednom, posve neočekivano, napravi rogove sa dva prsta na svojoj ćelavoj glavi i zasmijulji se, tiho i otegnuto. Sjedio je tako pola minute s rogovima, i smijuljeći se, gledajući u oči Veljčaninova, kao da je opijen neobično zlobnom bezočnošću. Veljčaninov se ukočio kao da je ugledao sablast. Ali je njegova ukočenost potrajala samo trenutak i na usnama mu polako zatitrao smiješak, što je odavao podrugljivost i upravo drsku mirnoću.

— A što vam to predstavlja? — nehajno ga upita, otežući riječi.

— To predstavlja rogove, molim lijepo — odsiječe Pavle Pavlovič spuštajući napokon prste s glave.

— Mislite... vaše rogove?

— Moje rogove, pošteno stečene! — naceri se opet Pavle Pavlovič neobično ružno.

Obojica pošutješe.

— Ipak ste vi hrabar čovjek! — reče Veljčaninov.

— Mislite zato što sam vam pokazao rogove? Znate šta, Alekseju Ivanoviču, bolje bi bilo da me nečim počastite! Pa ja sam vas častio u T... punu godinu dana, molim lijepo, svaki bogovetni dan, molim lijepo... Dajte pošaljite po jednu bocu, grlo mi se osušilo.

— Vrlo rado, što niste odmah rekli? A što biste vi?

— A zašto vi, kažite radije mi, valjda ćemo zajedno popiti, nije li tako? — zagleda mu se Pavle Pavlovič u oči izazovno, ali u isti mah nekako neobično uznemireno.

— Šampanjca?

— Pa nego šta drugo? Na votku još nije došao red, molim lijepo...

Veljčaninov polako ustade, pozvoni Mavri i naredi da donese šampanjac.

— U čast radosnog susreta, molim lijepo, nakon devet godina — smijuljio se Pavle Pavlovič neumjesno i neuvjerljivo — sad ste mi vi, samo i jedino vi ostali pravi prijatelj, molim lijepo! Nema više Stepana Mihajloviča Bagautova. Kako ono reče pjesnik:

Nema više velikog Patrokla,
Osta samo kukavni još Terzit![151]

I na riječ »Terzit« upre prstom sebi u prsa.

»A što se ti, svinjo, ne izjasniš već jednom, ne volim nikakve aluzije« — mislio je Veljčaninov. U njemu je vrila srdžba, već se dugo jedva obuzdavao.

— Nego, recite vi meni nešto — poče zlovoljno — kad već tako otvoreno optužujete Stepana Mihajloviča (sad ga više nije zvao naprosto Bagautovom), za vas je prava sreća što je umro čovjek koji vam je nanio uvredu; pa što se onda ljutite?

— Kakva sreća, molim lijepo! Zašto sreća?

— Pa sudim po vašim osjećajima.

— He-he, tu se varate, molim lijepo, što se tiče mojih osjećaja, kako ono reče jedan mudrac: »Dobro je kad je neprijatelj mrtav, ali je joŠ bolje kad je živ«, hi-hi!

— Pa živa ste ga viđali, mislim, pet godina svaki dan, imali ste ga se kad nagledati — pripomenu Veljčaninov pakosno i drsko.

— A mislite da sam onda... da sam onda znao, molim lijepo? — okomi se Pavle Pavlovič na nj, baš kao da ga je opet zaskočio, čak obuzet nekakvom radošću što ga je sugovornik napokon upitao nešto što je odavno očekivao — pa što vi mislite, Alekseju Ivanoviču, o meni, kakav sam ja čovjek?

I u pogledu mu iznenada sijevnu nekakav posve nov i neočekivan izraz od kojeg kao da mu se potpuno preobrazi lice, što se do tada samo pakosno i podmuklo cerilo.

— Zar zbilja niste ništa znali? — priupita smućeni Veljčaninov čudom se čudeći.

— Zar nisam znao? Da sam znao! O, soje Jupitera naših! Vama je čovjek isto što i pas i sve ljude sudite po svojoj sitnoj duši! Evo vam, molim lijepo! Progutajte ovo! — i bijesno udari šakom o stol, ali se odmah uplaši svoga udarca i plašljivo zirnu.

Veljčaninov se isprsi.

— Slušajte, Pavle Pavloviču, meni je valjda sasvim svejedno, priznajte i sami, jeste li što znali ili niste. Ako niste znali, to vam svakako služi na čast, iako... uostalom, meni uopće nije jasno zašto ste izabrali mene da mi se povjeravate?...

— Nisam mislio na vas... nemojte se ljutiti, nisam mislio na vas... — promrmlja Pavle Pavlovič gledajući u pod.

Uđe Mavra noseći šampanjac.

— A, evo ga! — povika Pavle Pavlovič, koji se očito obradovao ovoj upadici. — Čaše, mila moja, čaše! Divota! Ništa više nećemo trebati od vas, milena! I već je otčepljeno? Svaka vam čast i dika, dušo draga! E, a sad idite!

I, ponovo ohrabren, pogleda drzovito Veljčaninova.

— A priznajte — naceri se odjednom — da vas sve to strašno zanima i da vam nipošto nije »sasvim svejedno«, kako ste se izvoljeli izraziti, i da biste se čak i ražalostili kad bih ovaj čas ustao i otišao a da vam nisam ništa objasnio.

— Bogami se ne bih ražalostio.

»E, lažeš« — kazivaše smiješak Pavla Pavloviča.

— E pa, da se prihvatimo, molim lijepo! — pa natoči pjenušavac u čaše. — Da nazdravimo — reče dižući čašu. — U zdravlje blago preminuloga prijatelja Stepana Mihajloviča!

On pridignu čašu i ispi je.

— Ja neću da pijem nakon takve zdravice — odloži Veljčaninov svoju čašu.

— Zašto nećete? Baš je zgodna zdravica.

— Nego, niste li vi bili već pijani kad ste došli?

— Malo sam popio. A zašto, molim lijepo?

— Ništa, ništa, samo mi se činilo da ste jučer, a pogotovo danas prije podne, iskreno žalili za pokojnom Nataljom Vasiljevnom.

— A tko vam kaže da i sad ne žalim iskreno za njom? — opet začas skoči Pavle Pavlovič, baš kao da ga je tko povukao za oprugu.

— Nisam to htio reći, ali priznajte i sami da ste se mogli i prevariti što se tiče Stepana Mihajloviča, a to nije šala.

Pavle Pavlovič lukavo se osmjehnu i namignu.

— E, kako biste rado znali kako sam saznao za Stepana Mihajloviča!

Veljčaninov pocrvenje.

— I opet vam kažem da mi je svejedno.

»A da ga izbacim sad odmah van, skupa s bocom?« — pomisli razjareno i još više pocrvenje.

— Pa, dobro, molim ljepo! — reče Pavle Pavlovič kao da ga bodri, te natoči sebi ponovo čašu. — Sad ću vam odmah objasniti kako sam »sve« doznao, molim lijepo, pa ću tako udovoljiti vašim vatrenim željama... jer vi ste vatren čovjek, Alekseju Ivanoviču, strašno vatren čovjek, molim lijepo! He-he! Dajte mi samo cigareticu jer od ožujka...

— Evo vam cigarete.

— Pokvario sam se od ožujka, Alekseju Ivanoviču, a evo kako se sve to dogodilo, molim lijepo, slušajte dobro, molim lijepo. Sušica je, kao što i sami znate, prijatelju dragi — postajaše sve familijarniji — čudnovata bolest, molim lijepo. Vrlo često sušičav čovjek umire a da gotovo i ne sluti da će već sutra umrijeti. Kažem vam, još pet sati prije nego što je umrla, Natalja Vasiljevna govorila je kako će za dva tjedna otići k tetki koja stanuje četrdesetak kilometara daleko od nas. Osim toga, vjerojatno vam je poznat običaj ili, bolje reći, navika mnogih dama, a možda i kavalira, da čuvaju kod sebe svu onu starež od ljubavnih pisama. Najsigurnije bi bilo s tim u peć, nije li tako, molim lijepo? Ali jok, svaki komadić papira pomno čuvaju u kutijama i torbicama, čak je sve označeno po godinama, datumima i vrstama. Možda ih to zabavlja, ne znam, molim lijepo, ali bit će da to čine radi lijepih uspomena. Budući da je još pet sati prije smrti govorila da će otići k tetki na imendan, Natalja Vasiljevna nije, naravno, ni pomišljala na smrt sve do posljednjeg časa, i neprestano je čekala da se Koh vrati. Tako se i dogodilo, molim lijepo, da je Natalja Vasiljevna umrla a da joj je u pisaćem stolu ostala kutija od ebanovine, ukrašena srebrom i sedefnim inkrustacijama. Zgodna mala kutija, s ključićem, molim lijepo, obiteljska uspomena, koja joj je ostala od bake. E pa, u toj sam kutiji sve otkrio, molim lijepo, ama

baš sve, bez iznimke, po danima i po godinama, za svih dvadeset godina. A kako je Stepan Mihajlovič imao izrazitu sklonost prema literaturi, pa je čak i jednu ljubavnu pripovijest poslao u neki časopis, u toj je škatulji bilo gotovo stotinjak njegovih djela, napisanih, doduše, u toku pet godina. U nekim je pismima bilo i svojeručnih napomena Natalje Vasiljevne. Pravo veselje za supruga, što kažete, molim lijepo?

Veljčaninov brzo promisli i sjeti se da nikad nije napisao ni jedno pismo, štoviše ni jedno pisamce Natalji Vasiljevnoj. Iz Petrograda je, doduše, pisao dva puta ali je naslovio pisma na oboje supružnika, kako se bio i dogovorio. A na posljednje pismo Natalje Vasiljevne, u kojem mu je ona otkazala ljubav, nije ni odgovorio.

Pošto je završio pripovijedanje, Pavle Pavlovič šutio je cijelu minutu, smješkajući se uporno i očekujući odgovor.

— A što mi ništa ne odgovarate na moje pitanjce, molim lijepo?

— Na kakvo to pitanjce?

— Pa, o suprugovu veselju kad je pronašao škatuljicu, molim lijepo.

— E, baš me briga! — odmahnu Veljčaninov žučljivo rukom, ustade i ushoda se po sobi.

— Kladim se da sad mislite: »Svinja si što sam upozoravaš na svoje rogove«, he-he! Gadljiv čovjek... vi, molim lijepo.

— Ništa ja o tome ne mislim. Naprotiv, suviše ste se razljutili zbog smrti čovjeka koji vam je nanio uvredu, a osim toga ste i previše popili. Ne vidim u svemu tome ništa neobično, razumijem i te kako dobro zašto vam je bio potreban živ Bagautov, i mogu shvatiti vaše nezadovoljstvo, ali...

— A zašto je meni bio potreban živ Bagautov, molim lijepo, po vašem mišljenju?

— To je vaša briga.

— Kladio bih se da ste mislili na dvoboj, molim lijepo!

— Do vraga! — gubio je Veljčaninov sve više i više strpljenje. — Mislio sam da se nijedan čestit čovjek... u takvim prilikama... neće srozati do komičnh brbljarija, do glupa kreveljenja, do smiješnih žalopojki i odurnih aluzija kojima još više kalja sama sebe, nego da će nastupiti javno, pravo, otvoreno, kao čestit čovjek!

— He-he, a možda ja i nisam čestit čovjek, molim lijepo?

— To je opet vaša briga... a, uostalom, kojeg će vam vraga onda živi Bagautov?

— Pa da bar vidim malo prijatelja, molim lijepo. Da, eto, popijemo zajedno koju bocu!

— On ne bi s vama ni htio piti.

— Zašto ne? Noblesse oblige?[152] Pa eto, vi pijete sa mnom, molim lijepo. Po čemu bi on bio bolji od vas?

— Ja nisam pio s vama.

— Otkud sad odjednom takav ponos?

Veljčaninov prasnu u nervozan i srdit smijeh.

— Uh, do vraga! Pa vi ste zbilja nekakav »krvoločni tip«! A ja sam mislio da ste samo »vječiti muž«, i ništa više!

— Kakav to »vječiti muž«, što je to? — nape uši Pavle Pavlovič.

— Pa tako, jedan tip muževa... predugo bi trajalo da vam pričam. Odlazite radije, a i vrijeme vam je, dosadili ste mi!

— A ono krvoločno, što je to? Rekli ste krvoločno?

— Rekao sam da ste »krvoločan tip«, narugao sam vam se.

— Kakav to »krvoločan tip«, molim lijepo? Recite mi, molim vas, Alekseju Ivanoviču, tako vam boga, ili tako vam Isukrsta!

— E, sad je dosta, dosta! — razljuti se opet Veljčaninov i viknu. — Vrijeme je da krenete, odlazite!

— Ne, nije dosta, molim lijepo! — skoči i Pavle Pavlovič. — Ako sam vam i dosadio, svejedno nije dosta, jer moramo još prije zajedno popiti i kucnuti se! Kad popijemo, otići ću, molim lijepo, ali zasad još nije dosta!

— Pavle Pavloviču, možete li danas otići do vraga ili ne možete?

— Mogu otići do vraga, molim lijepo, ali najprije da popijemo! Rekli ste da baš sa mnom nećete da pijete. E, a ja hoću da baš sa mnom popijete!

Nije se više kreveljio niti smijuckao. Sve se na njemu opet iznenada nekako promijenilo i postalo toliko oprečno cijelom liku i cijelom tonu maloprijašnjeg Pavla Pavloviča da se Veljčaninov uistinu zgranuo.

— Hajde da popijemo, Alekseju Ivanoviču, de, nemojte me odbiti! — proslijedi Pavle Pavlovič i uhvati ga čvrsto za ruku, gledajući mu nekako čudno u lice. Bilo je očito da mu nije na umu samo piće.

— Pa, dobro — promrmlja Veljčaninov — ali kako... ovo je bućkuriš...

— Ostalo je taman još za dvije čaše, obični je bućkuriš, molim lijepo, ali ćemo se kucnuti i popiti. Evo izvolite, uzmite čašu, molim lijepo!

Kucnuše se i popiše.

— E, a kad je tako, kad je tako... ah!

Pavle Pavlovič uhvati se odjednom rukom za čelo i ostade tako nekoliko trenutaka. Veljčaninov pomisli da će sad na izustiti i onu posljednju riječ. Ali Pavle Pavlovič ništa ne izusti, samo ga pogleda i tiho opet razvuče usne kao maloprije u lukav smiješak, namigujući mu usput.

— Što vi hoćete od mene, pijanduro jedna! Šegačite se sa mnom! — povika Veljčaninov bjesomučno i zatopta nogama.

— Nemojte vikati, nemojte vikati, zašto vičete? — zamaha Pavle Pavlovič brže-bolje rukom. — Ne šegačim se, ne šegačim! Znate li što ste sad... evo, što ste sad za mene postali!

I iznenada ga uhvati za ruku i poljubi mu je. Veljčaninov se nije snašao.

— Eto vidite što ste vi sad meni, molim lijepo! A sad idem... do sto vragova.

— Čekajte, stanite! — viknu Veljčaninov pošto se snašao. — Zaboravio sam vam reći...

Pavle Pavlovič okrenu se na vratima.

— Znate — progunđa Veljčaninov neobično brzo, crveneći se i gledajući na drugu stranu — sutra biste morali svakako otići do Pogoreljcevih... da se upoznate i zahvalite... svakako...

— Svakako, svakako, razumije se samo po sebi! — neobično spremno prihvati Pavle Pavlovič odmahujući brzo rukom, kao da kaže da to ne treba ni spominjati.

— Osim toga, i Liza vas željno očekuje. Obećao sam...

— Liza — vrati se iznenada opet Pavle Pavlovič — Liza? Znate li vi, molim lijepo, što je meni bila Liza, što je bila i što jest? Bila i jest — viknu odjednom gotovo izbezumljeno. — Ali... He! O tom ćemo poslije, molim lijepo, o svemu ćemo tome poslije, molim lijepo... a sad... nije meni dosta što smo zajedno popili, Alekseju Ivanoviču, meni je potrebna i jedna druga zadovoljština, molim lijepo!...

Odloži šešir na stolac i pogleda Veljčaninova kao maloprije, ponešto zadihan.

— Poljubite me, Alekseju Ivanoviču — predloži iznenada.

— Jeste li pijani? — povika Veljčaninov i ustuknu.

— Jesam, molim lijepo, ali me svejedno poljubite, Alekseju Ivanoviču, de, poljubite me! Pa ja sam vama maloprije poljubio ruku.

Aleksej Ivanovič šutio je neko vrijeme, kao da ga je tko zviznuo batinom po glavi. Ali najednom se sagnu do Pavla Pavloviča, koji mu je bio do ramena, i poljubi ga u usta, iz kojih je snažno zaudaralo po vinu. Uostalom, nije bio sasvim načistu je li ga poljubio.

— E pa, sad, sad... — viknu opet Pavle Pavlovič u pijanu zanosu i sijevnu pijanim očima — evo što ću vam sad reći. Onda sam pomislio: »Nije valjda i taj? E, ako je i taj, mislio sam, ako je i on, kome još onda mogu vjerovati?«

Pavle Pavlovič poli se odjednom suzama.

— Razumijete li, dakle, kakav ste mi sad prijatelj?!

I izjuri sa šeširom iz sobe. Veljčaninov je opet ostao stajati nekoliko minuta na mjestu, kao i nakon prvog posjeta Pavla Pavloviča.

»Eh, pijani lakrdijaš i ništa više!« — odmahnu rukom.

»Ama baš ništa više!« — potkrijepi odlučno, pošto se već svukao i legao u postelju.

VIII
LIZA JE BOLESNA

Sutradan ujutro, čekajući Pavla Pavloviča koji je obećao da će doći na vrijeme da krenu k Pogoreljcevima, Veljčaninov je hodao po sobi, pijuckao kavu, pušio i neprestance priznavao sam sebi da je baš kao čovjek koji se ujutro probudio i svaki se čas sjeća, kako je sinoć dobio pljusku.

»Hm... on i te kako dobro zna što je posrijedi, i osvetit će mi se Lizom!« — mislio je u strahu.

Dragi lik sirotog djeteta iziđe mu bolno pred oči. Srce mu snažnije zalupa pri pomisli da će još danas, uskoro, za dva sata, opet ugledati svoju Lizu. »Eh, o tom nema dvojbe!« — zaključi poletno. — »U tome je sad sav moj život i sav moj cilj! Što me briga

za sve one pljuske i uspomene!... I radi čega sam uopće dosad živio? Sve neka zbrka i tuga... a sad je sve drukčije, posve drukčije!«

Ali, uza sav svoj zanos, postajao je sve zamišljeniji.

»Mučit će me Lizom — to je jasno! I Lizu će mučiti. Eto, tako ću mu i platiti za sve. Hm... nipošto ne smijem dopustiti da me opet onako bocka kao jučer« — pocrvenje odjednom. — »A... a evo, ipak ga nema, a već je prošlo jedanaest sati!«

Dugo je čekao, sve do dvanaest i pol, i tjeskoba ga je sve više i više obuzimala. Pavle Pavlovič nije dolazio. Napokon ga je misao, koja ga je već dugo kopkala da navlaš neće doći jedino zato da ga još jednom bocne kao jučer, sasvim razljutila: »On zna da zavisim od njega. A što li će sad biti s Lizom? I kako ću doći pred nju bez njega!«

Napokon nije više mogao izdržati i točno u jedan sat odjurio je sam do Pokrova. U svratištu mu rekoše da Pavle Pavlovič nije ni spavao kod kuće, da se vratio tek oko devet sati izjutra, ostao svega četvrt sata i opet nekamo otišao. Veljčaninov je stajao pred vratima sobe Pavla Pavloviča, slušao što mu govori služavka i mehanički okretao kvaku zaključanih vrata, potežući je amo tamo. Prenuvši se, otpljunuo je, ostavio kvaku na miru i zamolio služavku da ga odvede k Marji Sisojevnoj. Kad je ova čula tko je, iziđe i sama.

Bila je to dobra žena, »žena plemenitih osjećaja« — kako je rekao o njoj Veljčaninov kad je poslije prepričavao svoj razgovor s njom Klavdiji Petrovnoj. Pošto se ukratko raspitala kako je jučer odvezao »curicu«, Marja Sisojevna odmah rasprede o Pavlu Pavloviču. Kako, sama reče, »samo da nije onog djeteta, odavno bih ga bila najurila. Pa i iz hotela su ga najurili vamo zato što je bio bezobrazan preko svake mjere. Ta nije li grehota, doveo sa sobom po noći djevojčuru, a tu je dijete koje sve razumije! Pa se dere: ‚Evo, ovo će ti biti mati ako se meni prohtije!' I, vjerujte, akoprem je bila djevojćura, i ona mu je pljunula u njušku. A on se dere: ‚Ti mi nisi,' veli, ‚kći nego kopile'.«

— Što ste to rekli? — uplaši se Veljčaninov.

— Čula sam na svoje uši. Pa ako je i pijan čovjek, ne zna za sebe, ipak ne valja tako pred djetetom, akoprem je maloljetno, opet će se dosjetit! Plače curičak, sva je, vidim, satrvena. A neki dan je tu kod nas na dvorištu bilo čuda i pokore — komesar nekakav, pričaju

ljudi, uzeo svečeri sobu u hotelu, a pred jutro se objesio. Kažu da je pare proćerdao. Slego se svijet, Pavla Pavloviča nema kod kuće, a dijete samo naokolo hoda, kad pogledam, a ono ondje u hodniku među svijetom, pa izviruje iza drugih i čudno nekako gleda obješenjaka. Brže-bolje je dovedem vamo i, šta misliš, sva drhti ko prut na vodi, sva je poplavila i, tek što sam je dovela, sruši se na zemlju. Grčevi je neki spopali, i od tada je počela pobolijevat. Doznao on to, došao i svu je ištipo, jer je on i ne tuče nego više nekako štipa, a poslije se nalokao vinčine, vratio se pa je plaši: »I ja ću se,« veli, »objesit,« pa omču pred njom pravi. A ona i ne zna za sebe, viče, obujmila ga ručicama: »Neću,« viče, »neću nikad više«. Da svisneš!

Iako je Veljčaninov očekivao da će svašta čuti, ovo ga je pripovijedanje toliko prenerazilo da nije mogao vjerovati svojim ušima. Marja Sisojevna ispripovjedila mu je još koješta. U jednoj prilici, na primjer, da nije bilo Marje Sisojevne, Liza bi možda bila skočila kroz prozor.

Veljčaninov je izišao iz svratišta kao da je i sam pijan. »Umlatit ću ga kao psa, štapom po glavi!« — mislio je. I još je dugo ponavljao to u sebi.

Sjeo je u fijaker i otputio se k Pogoreljcevima. Još nisu bili izišli ni iz grada kad je fijaker morao stati na raskršću, pokraj mostića na kanalu, preko kojeg je prelazio velik sprovod. I s jedne i s druge strane mosta naguralo se bilo nekoliko kočija koje su čekale: zastajali su i ljudi. Sprovod je bio raskošan i povorka ekipaža bila je vrlo duga. U prozoru jedne kočije u povorci promaknu iznenada pred Veljčaninovom lice Pavla Pavloviča. Veljčaninov ne bi bio povjerovao svojim očima da Pavle Pavlovič nije sam promolio glavu kroz prozor i klimnuo mu smješkajući se. Bilo mu je, očito, neobično drago što je prepoznao Veljčaninova, čak mu je mahnuo rukom iz kočije. Veljčaninov iskoči iz fijakera i, ne obzirući se na gužvu, na policajce i na to što je kočija Pavla Pavloviča već ulazila na most, pritrča do sama prozorčića. Pavle Pavlovič sjedio je sam u kočiji.

— Gdje ste vi? — viknu Veljčaninov. — Zašto niste došli? Otkud vi ovdje?

— Odajem počast, molim lijepo, nemojte vikati; nemojte vikati, odajem počast — zasmijulji se Pavle Pavlovič, žmirkajući veselo.

Ispraćam posmrtne ostatke svog pravog prijatelja, Stepana Mihajloviča.

— Sve je to besmislica, pijani, ludi čovječe! — viknu još glasnije Veljčaninov, koji se načas bio zabezeknuo. — Izlazite odmah i pođite sa mnom, odmah!

— Ne mogu, molim lijepo, počast...

— Silom ću vas izvući! — zaurla Veljčaninov.

— A ja ću vikati, molim lijepo! A ja ću vikati, molim lijepo! — smijuljio se i dalje isto onako veselo Pavle Pavlovič, povlačeći se ipak u kut kočije.

— Čuvaj se, čuvaj, pogazit će te! — viknu policajac.

I zaista, nečija je kočija sa strane, silazeći s mosta, prekinula povorku i izazvala strku. Veljčaninov je morao odskočiti u stranu, a druge ekipaže i svijet odgurali su ga odmah dalje. Otpljunuo je i probio se opet do svog fijakera.

»Ma svejedno, ovakva ga ne bih nikako mogao povesti sa sobom!« — pomislio je svejednako začuđen i uznemiren.

Pošto je ispripovijedao Klavdiji Petrovnoj ono što mu je ispričala Marja Sisojevna i svoj čudni susret na sprovodu, ona se duboko zamislila:

— Bojim se za vas — rekla mu je — morate do kraja raskrstiti s njim, i to što prije, to bolje.

— To vam je pijanica i lakrdijaš, i ništa više! — uzviknu Veljčaninov plahovito. — Još da se njega bojim! I kako da raskrstim s njim kad je tu Liza! Nemojte zaboraviti na Lizu!

Međutim, Liza je ležala bolesna. Sinoć ju je bila spopala groznica, pa su sad čekali da iz grada dođe glasoviti liječnik po kojeg su bili još u zoru poslali. Sve je to dotuklo Veljčaninova. Klavdija Petrovna odvede ga do bolesnice.

— Jučer sam je pažljivo promatrala — pripomenu ona pošto je zastala pred Lizinon sobom — to je ponosito i neveselo dijete. Stidi se što je kod nas i što ju je otac napustio; u tome je, po mom mišljenju, sva njena bolest.

— Kako napustio? Zašto mislite da ju je napustio?

— Pa već zato što ju je pustio da dođe ovamo u posve nepoznatu kuću, i to s čovjekom... koji joj je isto tako gotovo posve nepoznat, ili je u takvim odnosima...

— Ali ja sam je sam doveo, silom sam je doveo, ja ne mislim...

— O, bože moj, ali tako misli Liza, dijete! Po mom mišljenju, on neće nikad ni doći ovamo.

Kad je Liza vidjela da je Veljčaninov došao sam, nije se iznenadila, samo se turobno osmjehnula i okrenula svoju zažarenu glavicu zidu. Nije ništa odgovarala na Veljčaninovljevo bojažljivo tješenje i žarka obećanja da će sutra zacijelo dovesti oca. Kad je izišao iz sobe, on iznenada proplaka.

Liječnik je došao tek pred večer. Pošto je pregledao bolesnicu, sve ih je od prve riječi poplašio, rekavši da je trebalo da ga prije pozovu. Kad su mu kazali da se bolesnica tek sinoć razboljela, nije im u prvi mah povjerovao.

— Sve ovisi o tome kako će proći ova noć — zaključio je napokon i otišao, pošto im je dao upute i obećao da će sutra doći što bude ranije mogao. Veljčaninov je pošto-poto htio ostati preko noći, ali ga je Klavdija Petrovna sama namolila neka još jednom »pokuša dovesti onog izroda«.

— Još jednom? — ponovi Veljčaninov bjesomučno. — Ama, ovaj put ću ga svezati i silom dovući.

Pomisao da sveže i silom dovuče Pavla Pavloviča toliko ga je odjednom zaokupila da je postao nestrpljiv.

— Ni najmanje, ni najmanje se više ne osjećam kriv prema njemu! — rekao je Klavdiji Petrovnoj na rastanku. — Odričem se svih onih svojih kukavnih, plačljivih riječi koje sam jučer ovdje izgovorio! — dodao je ogorčeno.

Liza je ležala sklopljenih očiju i, po svemu sudeći, spavala. Činilo se da joj je bolje. Kad se Veljčaninov brižno sagnuo do njene glavice da joj na rastanku poljubi bar krajičak košulje, ona najednom otvori oči, baš kao da ga je čekala, i šapnu mu:

— Odvedite me odavde!

Bijaše to tiha, tužna molba, bez trunka one jučerašnje razdražljivosti, ali se u isti mah moglo naslutiti da je i sama načistu da joj molba neće nipošto biti uslišana. Čim ju je Veljčaninov, sav očajan, stao uvjeravati da to ne može učiniti, nijemo je sklopila oči i nije više ni riječi izustila, kao da ga više ne čuje i ne vidi.

Kad se vratio u grad, odmah je naložio kočijašu da ga odveze do Pokrova. Bilo je već deset sati. Pavla Pavloviča nije bilo u svratištu.

Veljčaninov ga je čekao čak pola sata, hodajući gore-dolje hodnikom, obuzet mučnim nestrpljenjem. Marja Sisojevna ga napokon uvjeri da će se Pavle Pavlovič vratiti možda tek u zoru. »E pa, onda ću i ja doći u zoru« — zaključi Veljčaninov i ode kući sav izbezumljen.

Ali, kako li se začudio kad je, još prije negoli je ušao u svoj stan, doznao od Mavre da ga onaj njegov jučerašnji gost čeka još od deset sati.

— I čaj su izvoljeli popiti kod nas, i po vino su opet poslali, po ono isto, peticu su mi dali.

IX
PRIVIĐENJE

Pavle Pavlovič smjestio se bio vrlo udobno. Sjedio je na istom stolcu kao i jučer, pušio cigaretu i upravo je bio natočio iz boce četvrtu, posljednju čašu. Čajnik i šalica s nedopijenim čajem stajali su također pred njim na stolu. Zažareno lice sjalo mu je od zadovoljstva. Čak je bio svukao kaput i bio samo u prsluku.

— Oprostite, vjerni moj prijatelju! — uzviknu kad ugleda Veljčaninova, te se maši kaputa. — Svukao sam se da bih bolje uživao u ovom trenutku...

Veljčaninov mu se prijeteći primaknu.

— Niste još totalno pijani? Može li se još razgovarati s vama?

Pavle Pavlovič se malko smete.

— Ne, nisam totalno... Popio sam malko za spomen pokojnika, ali nisam previše, molim lijepo...

— Hoćete li razumjeti što ću vam reći?

— Zato sam baš i došao, molim lijepo.

— E pa, onda ću odmah početi od toga da ste hulja! — viknu Veljčaninov napuklim glasom.

— Ako odatle počinjete, na čemu ćete svršiti, molim lijepo? — usprotivi se malko Pavle Pavlovič, koji se, očito, strašno uplašio, ali ga Veljčaninov nije slušao nego je i dalje vikao:

— Kći vam umire, bolesna je, jeste li digli ruke od nje ili niste?

— Zar već zbilja umire?

— Bolesna je, bolesna, teško bolesna!

— Možda su to napadaji, molim lijepo...

— Ne pričajte koješta! Teško je bolesna! Trebalo je da odete tamo već radi toga...

— Da se zahvalim, molim lijepo, da se zahvalim na gostoprimstvu! Razumijem vas i te kako dobro, molim lijepo! Alekseju Ivanoviču, dragi, savršeni moj — uhvati iznenada objema rukama Veljčaninova za ruku, kličući u pijanu zanosu, gotovo uplakan, kao da moli za oproštenje — Alekseju Ivanoviču, nemojte vikati, nemojte vikati! Upravo da umrem, da padnem ovako pijan u Nevu, što bi to značilo, molim lijepo, u ovim sadašnjim prilikama? A do gospodina Pogoreljceva uvijek ćemo još stići...

Veljčaninov se sabra i načas suzdrža.

— Vi ste pijani pa ne razumijem što hoćete da kažete — pripomenu ozbiljno — ali sam uvijek spreman da pročistim s vama račune, štoviše, volio bih da to bude što prije... Zato sam i išao... Ali, najprije da znate da ću poduzeti neke mjere, noćas ćete spavati kod mene! Sutra ujutro poći ćete sa mnom! Neću vas pustiti! — kriknu ponovo. — Svezat ću vas i silom odvući!... Je li vam dobar ovaj divan? — pokaza mu, predišući, širok i mek divan što je stajao sučelice divanu na kojem je sam spavao, uz drugi zid.

— Ama, zaboga, pa mogu ja bilo gdje...

— Nećete bilo gdje, nego na ovom divanu! Držite, evo vam plahta, pokrivač, jastuk. (Sve je to Veljčaninov izvlačio iz ormara i žurno dobacivao Pavlu Pavloviču, koji je pokorno podmetnuo ruku.) Prostrite sebi odmah ležaj, pro-stri-te, kad vam kažem!

Natovareni Pavle Pavlović stajao je nasred sobe kao da se dvoumi, sa širokim, pijanim smiješkom na pijanom licu, ali kad Veljčaninov po drugi put prijeteći podviknu, prihvati se brže-bolje posla, odmaknu stol i poče, predišući, razmotavati i prostirati plahtu. Veljčaninov priđe da mu pomogne. Bio je donekle zadovoljan pokornošću i zaplašenošću svoga gosta.

— Ispijte tu svoju čašu i lezite — zapovjedi opet; osjećao je da ne može da ne zapovijeda. — Sami ste poslali po vino?

— Sam, molim lijepo, po vino... Znao sam, Alekseju Ivanoviču, da vi ne biste više poslali, molim lijepo.

— Dobro je što ste to znali, ali treba da još nešto znate. Kažem vam još jednom da ću poduzeti stanovite mjere. Neću više trpjeti vaše prenavljanje, neću više trpjeti da me ljubite kao jučer!

— Pa i samom mi je jasno, Alekseju Ivanoviču, da je to bilo moguće jedan jedini put, molim lijepo — zasmijulji se Pavle Pavlovič.

Kad je čuo taj odgovor, Veljčaninov, koji je dotle hodao po sobi, stade iznenada gotovo pobjednički pred Pavlom Pavlovičem i reče:

— Pavle Pavloviču, govorite otvoreno! Pametan ste čovjek, ponovo priznajem, ali vas uvjeravam da ste na krivom putu! Govorite otvoreno, budite u svemu otvoreni, a ja vam dajem časnu riječ da ću vam odgovoriti na sve što želite!

Pavle Pavlovič osmjehnu se opet onim svojim širokim osmijehom koji je već sam po sebi razjarivao Veljčaninova.

— Čekajte! — viknu opet Veljčaninov. — Nemoje se prenemagati, vidim vas skroz-naskroz! Ponavljam vam, dajem vam časnu riječ da sam spreman odgovoriti vam na sve, i dobit ćete svaku moguću zadovoljštinu, ama, baš svaku, pa čak i nemoguću! O, kako želim da me shvatite!...

— Kad ste već tako dobri, molim lijepo — primaknu mu se oprezno Pavle Pavlovič — mene, eto, neobično zanima ono što ste jučer spomenuli o krvoločnom tipu, molim lijepo...

Veljčaninov otpljunu i uspropada se opet, još brže, po sobi.

— Nemojte, Alekseju Ivanoviču, molim vas lijepo, nemojte pljuvati, jer me to zbilja zanima i došao sam baš zato da provjerim, molim lijepo... Jezik mi se malo zapleće, ali ćete mi to valjda oprostiti. I ja sam o tom »krvoločnom« tipu i o onom drugom, »mirnom«, čitao u časopisu neku kritiku[153], molim lijepo... jutros sam se sjetio... samo sam zaboravio, a da vam pravo kažem, nisam tada sve ni razumio, molim lijepo. Htio sam baš da znam je li Stepan Mihajlovič Bagautov, pokojnik, bio »krvoločan« ili »miran«? Kamo on spada, molim lijepo?

Veljčaninov je svejednako šutio i hodao po sobi.

— Krvoločan je tip onaj — stade odjednom, razjaren — onaj koji bi radije sasuo Bagautovu otrova u čašu kad bi s njim »pio šampanjac« zbog radosnog susreta s njim, kao što ste vi jučer pili sa mnom, nego što bi pošao da isprati njegov lijes na groblje, kao što ste vi jučer išli, vrag zna iz kojih svojih skrovitih, podmuklih i odvratnih pobuda, i radi prenemaganja kojim blatite sami sebe! Sami sebe!

— To je istina da ne bi pošao, molim lijepo — potvrdi Pavle Pavlovič — ali kako vi to ipak sa mnom, molim lijepo...

— To nije čovjek — žestio se i vikao dalje Veljčaninov ne slušajući ga — to nije onaj koji bogzna što uvrti sebi u glavu, svede račune po pravdi i pravosuđu, nauči svoju uvredu napamet kao lekciju, cmizdri, prenavlja se, prenemaže, vješa se ljudima o vrat, i gle, protrati na to sve svoje vrijeme! Je li istina da ste se htjeli objesiti? Je li to istina?

— Možda sam štogod bubnuo u pijanstvu, ne sjećam se, molim lijepo. Nama, Alekseju Ivanoviču, nekako i ne dolikuje da sipamo

otrov. Osim toga što sam službenik na dobru glasu, našlo bi se kod mene i nešto imutka, a možda ću još poželjeti i da se ponovo oženim, molim lijepo.

— Pa i na robiju bi vas poslali.

— Pa da, molim lijepo, još i ta neugodnost, iako dan-danas na sudu uzimaju u obzir mnoge olakotne okolnosti. Nego, baš sam vam htio, Alekseju Ivanoviču, ispričati jednu strahovito smiješnu zgodu, sjetio sam je se maloprije u kočiji. Eto, sami ste rekli: »Vješa se ljudima o vrat«. Možda ćete se sjećati, molim lijepo, Semjona Petroviča Livcova, dolazio je u T... dok ste još bili kod nas. E pa, njegov mlađi brat, kojeg su također smatrali za otmjena petrogradskog mladića, služio je u V... kod gubernatora i isto se tako odlikovao različnim osobinama, molim lijepo. Jednom se porječkao s Golubenkom, pukovnikom, u društvu, pred damama, među kojima je bila i dama njegova srca, i uvrijedio se, ali je progutao uvredu i pritajio se. Golubenko je međutim preoteo od njega damu njegova srca i zaprosio je. I što mislite? Taj se Livcov čak lijepo sprijateljio s Golubenkom, sasvim se smirio, i ne samo to nego ga još namolio da mu bude djever, vijenac mu držao nad glavom, a kad se vratili s vjenčanja, prišao je Golubenku da mu čestita i da ga poljubi, pa ga je pred cijelim onim dičnim društvom i pred gubernatorom, onako u fraku i nakovrčane kose, molim lijepo, parnuo nožem u trbuh tako da se Golubenko samo skljokao! I to njegov djever, kakva sramota, molim lijepo! Ali ni to još nije sve! Najvažnije je to da je, čim ga je parnuo nožem, saletio ljude oko sebe: »Ah, što sam to uradio! Ah, što sam to uradio!« — pa sve suze lije, trese se, svima se vješa o vrat, čak i damama, molim lijepo: »Ah, što sam to uradio! Ah, što sam to sad,« veli, »uradio!« He-he-he! Da pukneš od smijeha! Samo što je čovjeku žao Golubenka, ali i on je ozdravio, molim lijepo.

— Ne razumijem zašto ste mi to ispričali — namrgodi se Veljčaninov.

— Pa samo zato što ga je parnuo nožem, molim lijepo — zasmijulji se Pavle Pavlovič. — Vidi se da nije pravi tip, molim lijepo, nego mizerija kad je od straha zaboravio i na pristojnost pa se baca damama o vrat pred gubernatorom, molim lijepo; a ipak ga je parnuo, postigao svoje! Eto, samo sam to mislio, molim lijepo.

— Gu-bite se do vraga — zaurla odjednom Veljčaninov neprirodnim glasom, baš kao da je nešto prepuklo u njemu — gu-ubite se s tim svojim podmuklim besmislicama... mene bi htio plašiti... dijete muči... nitkove... huljo, huljo, huljo! — uzvikivaše, ne znajući za sebe i predišući pri svakoj riječi.

Pavle Pavlovič uzdrhta sav i umah se otrijezni, a usne mu zaigraše:

— Vi to mene, Alekseju Ivanoviču, nazivate huljom, vi mene, molim lijepo?

Ali se Veljčaninov već pribrao.

— Spreman sam da vam se ispričam — odgovori nakon kraćeg sumornog premišljanja — ali samo pod uvjetom da i vi budete odsad sa mnom u svemu otvoreni.

— Ja bih se na vašem mjestu, Alekseju Ivanoviču, bezuvjetno ispričao.

— Pa dobro, neka vam bude — pošutje još časak Veljčaninov. — Ispričavam vam se, ali priznajte i sami, Pavle Pavloviču, da se nakon svega ovoga ne moram više ni u čemu smatrati za vašeg dužnika, mislim na sve, a ne samo na ovo sad.

— Pa dobro, molim lijepo, zašto biste se smatrali? — zasmijulji se Pavle Pavlovič gledajući, doduše, u pod.

— Ako je tako, još bolje, još bolje! Popijte to svoje vino i lezite, jer vas ipak neću pustiti...

— Ma što sad vino... — zbuni se nekako Pavle Pavlovič, ali priđe stolu i poče ispijati svoju već odavno natočenu čašu. Zacijelo je već prije toga bio mnogo popio jer mu se ruka tresla, te je prolio malo vina na pod, na košulju i na prsluk, ali je ispio sve do dna, baš kao da ne može ni kapi ostaviti, a onda smjerno odložio praznu čašu na stol i pokorno pošao do svoje postelje da se svuče.

— A ne bi li bilo bolje da... ne ostanem? — reče odjednom, tko zna zašto, pošto je već izuo jednu čizmu i držao je u ruci.

— Ne, ne bi! — srdito odgovori Veljčaninov, koji je neumorno hodao po sobi, ne gledajući ga.

Pavle Pavlovič svukao se i legao. Nakon četvrt sata legao je i Veljčaninov i utrnuo svijeću.

Nemirno se zavozio u san. Uznemirivalo ga je nešto novo što je odnekud iskrsnulo i još više zaplelo sve skupa, a u isti se mah, tko

zna zašto, stidio te svoje uznemirenosti. Već se bio zanio u san kad ga iznenada probudi nekakav šum. Odmah se osvrnu na postelju Pavla Pavloviča. U sobi je bio mrak (gardine su bile do kraja spuštene), ali mu se učini da Pavle Pavlovič ne leži nego da se pridigao i da sjedi na postelji.

— Što vam je? — doviknu mu Veljčaninov.

— Sjena, molim lijepo — odgovori jedva čujno Pavle Pavlovič nakon kraće stanke.

— Šta to, kakva sjena?

— Ondje, u onoj sobi, na vratima, kao da sam vidio nečiju sjenu.

— Čiju sjenu? — zapita nakon kratke šutnje Veljčaninov.

— Natalje Vasiljevne, molim lijepo.

Veljčaninov se pridignu, stade na sag i sam zaviri kroz predsoblje u onu sobu. na kojoj su vrata bila uvijek otvorena. Ondje nije bilo na prozorima gardina nego su bile samo store, pa je bilo kudikamo svjetlije.

— U onoj sobi nema ničega, a vi ste pijani i lezite! — reče Veljčaninov, legne i umota se u pokrivač. Pavle Pavlovič ne reče ni crne ni bijele i također legne.

— A prije niste nikad viđali sjene? — priupita ga iznenada Veljčaninov, pošto je prošlo već desetak minuta.

— Jednom kao da sam vidio, molim lijepo — oglasi se, također nakon nekog vremena, slabašnim glasom Pavle Pavlovič. Zatim opet nastade šutnja.

Veljčaninov ne bi bio mogao pouzdano ustvrditi je li spavao ili nije, ali prošlo je bilo već oko sat vremena kad se opet odjednom okrenu — je li ga opet probudio nekakav šum, ne bi znao isto tako reći, ali mu se pričinilo da usred mrklog mraka stoji nešto bijelo što još nije došlo do njega, ali je već nasred sobe. Sjede na postelju i zagleda se u mrak.

— Jeste li to vi, Pavle Pavloviču? — progovori nakon jedne minute slabašnim glasom. Njegov vlastiti glas što je najednom odjeknuo u tišini i mraku učini mu se i samom nekako čudan.

Nije bilo odgovora, ali više nije bilo nikakve sumnje da netko stoji nasred sobe.

— Jeste li to vi... Pavle Pavloviču? — ponovi glasnije, štoviše, toliko glasno da bi se Pavle Pavlovič, sve da je i mirno spavao u

svojoj postelji, svakako bio probudio i odazvao.

Međutim, odgovora opet nije bilo, ali mu se pričinilo da mu se ona bijela prilika, koju je jedva razabirao, još više primakla. Zatim se dogodilo nešto čudno — kao da je iznenada nešto u njemu prepuklo, baš kao maloprije, te se prodere iz petnih žila posve nerazumnim, bjesomučnim glasom, predišući gotovo pri svakoj riječi:

— Ako se vi, pijanico i lakrdijašu... usudite i pomisliti... da biste mogli... mene zaplašiti... baš ću se okrenuti zidu, pokrit ću se preko glave i neću se okrenuti cijelu noć... da ti dokažem koliko držim do tebe... pa makar prestajali tu do jutra... kao lakrdijaš....pljujem ja na vas!

I razjareno pijunu onamo gdje je mislio da stoji Pavle Pavlovič, okrenu se naglo zidu, pokri se, kako je rekao, preko glave i ostade nepomično u tom položaju, kao da je obamro. Nastade grobna tišina. Je li se sjena primicala ili je stajala na mjestu, to nije mogao razabrati, ali mu je srce lupalo, lupalo, lupalo... Prošlo je bilo najmanje pet minuta kad, odjednom, na dva koraka od sebe, začu slabašan, neobično žalostiv glas Pavla Pavloviča:

— Ja sam, Alekseju Ivanoviču, ustao da potražim... (i spomenu prijeko potreban kućanski predmet) — nisam ga tamo kod sebe našao, molim lijepo... pa sam htio sasvim tiho pogledati kod vas, molim lijepo, pod krevetom...

— A zašto ste šutjeli... dok sam vikao? — upita ga nakon pola minute Veljčaninov isprekidanim glasom.

— Pa, uplašio sam se, molim lijepo. Tako ste povikali... da sam se uplašio, molim lijepo.

— Tamo lijevo u kutu, do vrata, u ormariću, upalite svijeću...

— Mogu ja i bez svijeće, molim lijepo... — reče skrušeno Pavle Pavlovič odlazeći u kut. — A vi oprostite, Alekseju Ivanoviču, što sam vas uznemirio, molim lijepo... nekako me odjednom uhvatilo piće...

Ali Veljčaninov nije više ništa odgovarao. I dalje je ležao okrenut licem zidu i tako je proležao cijelu noć a da se nijednom nije okrenuo. Je li mu baš toliko bilo stalo da održi riječ i da pokaže sav svoj prezir? Nije ni sam znao što mu je. Njegov se živčani poremećaj pretvorio napokon gotovo u bunilo, i dugo nije mogao zaspati. Kad se sutradan, poslije devet sati, probudio, naglo je skočio i sjeo na

postelju, baš kao da ga je tko gurnuo — ali Pavla Pavloviča nije više bilo u sobi! Ostala je samo prazna, nepospremljena postelja, a on je bio odmaglio u osvit zore.

— To sam i mislio! — lupi se Veljčaninov po čelu.

X
NA GROBLJU

Liječnikovo je strahovanje bilo opravdano, Lizina je bolest iznenada krenula nagore — toliko nagore da Veljčaninov i Klavdija Petrovna nisu to dan prije mogli ni zamisliti. Veljčaninov je prije podne zatekao bolesnicu još pri svijesti, ali je bila sva u vatruštini. Poslije je tvrdio da mu se osmjehnula i da mu je čak pružila svoju vrelu ručicu. Je li to bila istina, ili je to sam radi sebe podsvjesno izmislio, da se utješi — to nije imao kad provjeriti. Pred večer je bolesnica izgubila svijest i nije uopće više dolazila k sebi. Umrla je deseti dan po svom dolasku u ljetnikovac.

To su za Veljčaninova bili žalosni dani. Pogoreljcevi su se čak pribojavali za njega. Dobar dio tih teških dana proveo je kod njih. Posljednjih dana Lizina bolovanja sjedio je sate i sate sam gdjegod u kutu i kao da nije ni o čemu mislio. Klavdija Petrovna pristupala mu je ne bi li ga razonodila, ali joj je on malo što odgovarao, a gdjekad mu je, očito, bila muka što mora razgovarati s njom. Klavdija Petrovna nije uopće očekivala da će ga se »sve to toliko snažno dojmiti«. Najbolje su ga umjela rastresti djeca, s njima bi se čak ponekad i nasmijao, ali je gotovo svaki sat ustajao sa stolca i odlazio na prstima da prigleda bolesnicu. Kadikad mu se činilo da ga je prepoznala. Nije se ni najmanje nadao, kao ni ostali, da će ozdraviti, ali se nije odmicao od sobe u kojoj je Liza umirala, obično je sjedio u susjednoj sobi.

Doduše, dva-tri puta je u te dane pokazao neobično živu poslenost — odjednom bi ustao, odjurio u Petrograd po liječnike, pozvao najglasovitije od njih i sastavio konzilij. Drugi, posljednji konzilij održan je dan prije Lizine smrti. Oko tri dana prije toga Klavdija Petrovna odlučno je povela razgovor s njim o tome kako je prijeko potrebno da potraži gospodina Trusockoga, jer »ako dođe do najgoreg, neće moći ni pokopati Lizu bez njega«. Veljčaninov je

promrmđao da će mu pisati. Tada je stari Pogoreljcev kazao da će ga on sam potražiti s pomoću policije. Veljčaninov je napokon napisao u dvije-tri riječi obavijest i odnio je u hotel Pokrov. Pavla Pavloviča nije, po običaju, bilo u svratištu, pa je Veljčaninov uručio pismo Marji Sisojevnoj da mu ga ona preda.

Tek kad je Liza umrla, jedne krasne ljetne večeri, sa zalaskom sunca, Veljčaninov kao da se prenuo. Pošto su pokojnicu opremili, obukli je u blagdansku bijelu haljinicu jedne od kćeri Klavdije Petrovne i položili je u dvornici na stol, sa cvijećem u sklopljenim rukama, on je prišao Klavdiji Petrovnoj i, sijevajući očima, kazao joj da će sad odmah dovesti i »ubojicu«. Ne poslušavši savjet da pričeka do sutradan, odmah se zaputio u grad.

Znao je gdje će naći Pavla Pavloviča, jer nije odlazio u Petrograd samo po liječnika. Ponekad mu se u one dane činilo da bi se Liza na samrti prenula kad bi joj doveo oca i kad bi čula njegov glas. Tada bi odjurio kao sumanut da ga traži. Pavle Pavlovič stanovao je još u svratištu, ali ga je ondje bilo uzaludno tražiti. »Po tri dana ne spava ovdje nit dolazi« — izvijestila ga je Marja Sisojevna — »a ako slučajno i dođe pijan, ne ostane ni sat vremena nego se opet otklati, sasvim se raspustio.« Konobar iz hotela Pokrova rekao je, između ostalog, Veljčaninovu da je Pavle Pavlovič već i prije odlazio nekim djevojkama na Voznesenskom prospektu. Veljčaninov je ubrzo pronašao te djevojke. Pošto ih je obdario i počastio, začas su se sjetile svoga gosta, uglavnom po njegovu šeširu s florom, i usput ga odmah izgrdile, naravno zato što im više nije dolazio. Jedna od njih, Katja, ponudila se da će »u svako doba pronaći Pavla Pavloviča, jer se on sad ne miče od Maške Prostakove, a para ima ko blata, a ta Maška i nije Prostakova nego Prostakuša, i u bolnici je već ležala, i samo kad bi ona, Katja, htjela, otpravila bi je začas u Sibir, kad bi samo jednu riječ rekla. Katja ipak nije taj put pronašla Pavla Pavloviča, ali je zato čvrsto obećala da će ga drugi put naći. I eto, u njenu se pomoć i uzdao sad Veljčaninov.

Pošto je stigao u grad već u deset sati, odmah ju je pozvao, platio kome je trebalo za njeno izbivanje i pošao s njom u potragu. Još nije ni sam znao što će zapravo učiniti od Pavla Pavloviča — hoće li ga zbog nečega ubiti, ili ga samo traži da mu kaže da mu je kći umrla i da je njegova pomoć prijeko potrebna pri ukopu. Prvi put

nisu imali sreće — pokazalo se da se Maška Prostakuša još prekjučer bila pograbila s Pavlom Pavlovičem i da je neki blagajnik »razbio Pavlu Pavloviču klupčicom glavu«. Ukratko, dugo su ga tražili i, napokon, tek u dva sata iza ponoći Veljčaninov je, izlazeći iz nekog sumnjivog lokala u koji su ga bili uputili, neočekivano nabasao na njega.

Pavla Pavloviča, pijanog kao majka, vodile su u taj lokal dvije dame, jedna ga je držala ispod ruke, a za njima je išao neki njegov suparnik, krupan i otresit, derući se na sav glas i grozno prijeteći Pavlu Pavloviču nekakvim strahotama. Vikao je, između ostalog, da ga je on »izrabljivao i zagorčio mu život«. Činilo se da je riječ o nekakvu novcu. Dame su bile zaplašene i žurile su se. Ugledavši Veljčaninova, Pavle Pavlovič pohrli k njemu raširenih ruku i povika kao da ga kolju:

— Brate rođeni, obrani me!

Kad suparnik opazi atletsku figuru Veljčaninova, začas se izgubi, a Pavle Pavlovič pobjednički zamaha šakom za.njim i zaklikta u znak pobjede. Tada ga Veljčaninov bijesno zgrabi za ramena i poče. ga, ne znajući ni sam zašto, drmusati objema rukama tako da Pavle Pavlovič zacvokota zubima. Pavle Pavlovič umah utihnu, gledajući svog mučitelja tupo, pijano i prestrašeno. Ne znajući vjerojatno što da dalje radi s njim, Veljčaninov ga silovito posjede na nizak stup na pločniku.

— Umrla je Liza! — reče mu.

Ne odvajajući očiju od njega, Pavle Pavlovič sjedio je na stupu dok ga je jedna dama pridržavala da ne padne. Napokon shvati i lice mu se odjednom izduži.

— Umrla je... — šapnu nekako čudno. Je li se, onako pijan, osmjehnuo onim svojim ružnim, širokim osmijehom ili mu se nekako lice iskrivilo, to Veljčaninov nije mogao pravo razabrati, ali je Pavle Pavlovič učas teško digao svoju drhtavu desnicu da se prekriži. Ipak, nije uspio dokraja, i drhtava mu je ruka pala. Malo zatim polako ustade sa stupa, uhvati se za svoju damu i, oslanjajući se o nju, pođe dalje svojim putem, nekako zanesen — baš kao da i ne vidi Veljčaninova. Međutim, Veljčaninov ga opet zgrabi za rame.

— Shvaćaš li ti, pijanico, izrode, da se ona ne može ni sahraniti bez tebe? — viknu zadihano.

Pavle Pavlovič okrenu glavu prema njemu.

— Sjećate se onog... artiljerca... zastavnika — promumlja zaplećući jezikom.

— Šta-a-a? — kriknu Veljčaninov i bolno uzdrhta.

— Eto ti oca! Potraži njega... neka je sahrani...

— Lažeš! — viknu Veljčaninov izbezumljeno. — Ti to meni iz pakosti... znao sam da ćeš mi to napraviti!

Ne znajući za sebe, zamahnu svojom strašnom šakom na Pavla Pavloviča. Još jedan časak — i možda bi ga jednim udarcem bio ubio. Dame zavrištaše i odmaknuše se, ali Pavle Pavlovič ni okom ne trepnu. Lice mu se iznakazi od nekakve zvjerske mržnje.

— A znaš li ti — izgovori kudikamo čvršćim glasom, gotovo kao da i nije pijan — našu rusku...? (I tu izusti psovku koja se nikako ne može tiskati.) E pa, onda, idi lijepo tamo!

Zatim se istrgnu Veljčaninovu iz ruku, posrnu i umalo što ne pade. Dame ga prihvatiše i sad već potrčaše, vrišteći i gotovo vukući Pavla Pavloviča za sobom. Veljčaninov ne pođe za njima.

Sutradan, u jedan sat poslije podne, došao je u ljetnikovac Pogoreljcevih vrlo pristojan sredovječan činovnik u mundiru i uljudno uručio Klavdiji Petrovnoj zamotak, naslovljen na nju, koji joj je poslao Pavle Pavlovič Trusocki. U zamotku je bilo pismo, trista rubalja i svi potrebni dokumenti o Lizi. Pismo je bilo kratko, neobično smjerno i vrlo pristojno. Pavle Pavlovič zahvaljivao je presvijetloj Klavdiji Petrovnoj na dobroti koju je iskazala sirotici i za koju je jedino Bog može nagraditi. Natuknuo je da mu vrlo slabo zdravlje neće dopustiti da osobno dođe na sprovod voljene i nesretne kćeri, te da polaže svu nadu u anđeosku dobrotu presvijetle milostive. A trista rubalja namijenjeno je, kako je dalje razložio u pismu, za sahranu i, uopće, troškove prouzrokovane bolešću. Ako pak i ostane štogod od te svote, najpokornije i najponiznije moli da se upotrijebi za vječni pomen, za pokoj duše preminule Lize. Činovnik koji je donio pismo nije znao ništa više razjasniti; štoviše, iz nekih njegovih riječi moglo se razbrati da je tek na silno moljakanje Pavla Pavloviča pristao da osobno donese zamotak milostivi. Pogoreljcev se malne uvrijedio na one riječi »troškovi prouzrokovani bolešću« i odredio da se zadrži pedeset rubalja za pogrebne troškove — jer se ipak ne može zabraniti ocu da plati za sprovod svoje kćeri — a da se ostalih

dvjesta pedeset rubalja odmah vrati gospodinu Trusockome. Klavdija Petrovna napokon odluči da ne vrati tih dvjesta pedeset rubalja, nego da pošalje potvrdu grobljanske crkve da je taj novac uplaćen za vječni pomen duše preminule djevojčice Jelizavete. Tu su potvrdu dali Veljčaninovu da je odmah preda, a on ju je poslao poštom u svratište.

Veljčaninov je nakon pogreba nestao iz ljetnikovca. Puna je dva tjedna tumarao po gradu, bez ikakva cilja, sam i, onako zamišljen, sudarao se s ljudima. A kadšto je po cijele dane ležao izvaljen kod kuće na divanu, zaboravljajući i na najobičnije stvari. Pogoreljcevi su višeput slali po njega, on bi obećao da će doći, ali bi odmah zaboravio. Klavdija Petrovna tražila ga je čak sama kod kuće, ali ga nijednom nije našla. To se dogodilo i njegovu odvjetniku koji mu je htio javiti radosnu vijest — vrlo je vješto bio okončao parnicu, protivnici su pristali na nagodbu uz sasvim neznatnu odštetu na ime baštine oko koje su se bili parničili. Trebalo je još samo da i Veljčaninov dade svoj pristanak. Kad ga je napokon našao kod kuće, odvjetnik se začudio kako ga je njegov, još donedavno vrlo nestrpljivi klijent neobično bezvoljno i ravnodušno saslušao.

Nastupiše najtopliji srpanjski dani, ali je Veljčaninov izgubio osjećaj za vrijeme. Jad mu se nakupio u duši kao zreo čir i izbijao svaki čas u bolnim mislima. Najveća mu je muka bila što ga Liza nije dospjela pravo upoznati, te je i umrla a da nije znala koliko ju je žarko volio! Sav cilj njegova života, što mu je bio izišao pred oči u onako jarkom svjetlu, iznenada se izgubio u vječnoj tami. Taj je cilj bio upravo u tome — mislio je neprestance — što bi Liza svaki dan, svaki sat, sve do kraja života bila okružena njegovom ljubavlju. »Nema uzvišenijeg cilja ni u kojeg čovjeka, niti ga može biti!« — mislio je katkad u sumornu zanosu. — »Ako i ima drugih ciljeva, ni jedan od njih ne može biti svetiji od tog cilja!« — »Ljubav prema Lizi« — sanjario je — »očistila bi i iskupila sav moj prijašnji kužni i beskorisni život; ovako besposlen, grešan i ostario, odnjegovao bih za život čisto i krasno stvorenje, i za to bi mi stvorenje bilo sve oprošteno i sam bih sebi sve oprostio.«

Sve te svjesne misli bile su mu vazda nerazdvojno vezane uz svijetlu, vazda blisku i vazda potresnu uspomenu na pokojno dijete. Prizivao je u sjećanje njeno blijedo lišće, prisjećao se svakog

njegova izraza; sjećao se i kako je ležala u lijesu, među cvijećem, i kako je prije toga ležala u nesvjestici, u vrućici, širom otvorenih ukočenih očiju. Najednom se sjetio kako je, kad je već ležala na stolu, opazio da joj je jedan prstić, sam bog zna zbog čega, pocrnio u toku bolesti. To ga je tada toliko prenerazilo, i toliko mu se smilio taj jadni prstić da mu je baš tada prvi put palo na um da odmah potraži i ubije Pavla Pavloviča — sve do tada bio je »nekako ošamućen«. Je li to dječje srce skršio pozlijeđeni ponos, ili pak tri mjeseca patnji što joj ih je nanosio otac, u kojeg se odjednom ljubav prometnula u mržnju i koji ju je uvrijedio sramotnom riječju, izrugivao se njenu strahu i napokon je prepustio tuđim ljudima? Sve je to neprestance premetao u glavi i varirao na tisuću načina. »Znate li vi što je meni bila Liza?« — sjetio se iznenada uzvika pijanog Trusockoga i naslutio da taj uzvik nije više bilo prenavljanje nego istina, i da je posrijedi bila ljubav. »Kako je samo taj izrod mogao biti onako nesmiljen prema djetetu koje je nekoć toliko volio, i je li to moguće?« Ali bi svaki put brže-bolje odbacio to pitanje, kao da diže ruke od njega; bilo je nešto užasno u tom pitanju, nešto nepodnosivo i — nerazriješeno.

Jednog dana, ne znajući gotovo ni sam kako, odlunjao je na groblje na kojem je bila pokopana Liza i potražio je njezin grob. Nijedanput nakon ukopa nije bio na groblju; sve mu se nekako činilo da bi ga to stajalo suviše muka, te se nije usuđivao otići tamo. Ali začudo, kad se sagnuo nad njen grob i poljubio ga, odjednom mu je odlanulo. Bila je vedra večer, sunce je zalazilo; uokolo, oko grobova, rasla je sočna, zelena trava; nedaleko, u grmu divlje ruže, zujala je pčela; cvijeće i vijenci, koje su nakon sprovoda djeca i Klavdija Petrovna ostavila na Lizinu grobu, ležali su još tu, napola pootpalih latica. Čak mu nekakva nada prvi put nakon dugog vremena okrijepi srce. »Kako mi je lako pri duši!« — pomislio je prožet tom grobljanskom tišinom, gledajući vedro, mirno nebo. Nekakva čista, nepomućena vjera u nešto ispuni mu dušu. »To mi je Liza poslala, to ona razgovara sa mnom« — pomisli.

Kad je pošao s groblja kući, već se smrkavalo. Nedaleko od ulaza u groblje, uz cestu, nalazila se u niskoj drvenoj kućici nekakva krčma ili točionica; kroz otvorene prozore vidio je goste kako sjede za stolovima. Odjednom mu se učini da je jedan od njih, uz sam

prozor, Pavle Pavlovič, i da i on njega vidi i radoznalo motri kroz prozor. Pođe dalje, ali uskoro začu kako ga netko slijedi; i zaista je za njim trčao Pavle Pavlovič; valjda ga je bio privukao i ohrabrio pomirljiv izraz na licu Veljčaninova dok ga je promatrao kroz prozor. Sustigavši ga, bojažljivo mu se osmjehnu, ali ne više onim pijanim osmijehom; štoviše, uopće nije bio pijan.

— Dobar večer — reče.

— Dobar večer — odzdravi mu Veljčaninov.

XI
PAVLE PAVLOVIČ SE ŽENI

Odzdravivši mu, sam se sebi začudio. Strašno mu se čudno učinilo što se uopće više ne ljuti na tog čovjeka i što u tom trenutku osjeća prema njemu nešto sasvim drugo, pa čak i nekakvu potrebu za nečim novim.

— Kakva lijepa večer — reče Pavle Pavlovič zagledajući mu se u oči.

— Još niste otputovali? — kaza Veljčaninov, ali kao da ne pita nego samo glasno razmišlja, te produži dalje.

— Otegli mi se poslovi, ali sam dobio mjesto, molim lijepo, na višem položaju. Prekosutra ću svakako otputovati.

— Dobili ste mjesto? — upita ga ovaj put uistinu Veljčaninov.

— A zašto ne bih dobio, molim lijepo? — nakrevelji se odjednom Pavle Pavlovič.

— Rekao sam to tek onako... — ispriča se Veljčaninov pa se namrgodi i zirnu na Pavla Pavloviča. Na njegovo veliko čudo, odjeća, šešir s florom i cijela vanjština gospodina Trusockoga bijahu kudikamo pristojniji nego prije dva tjedna. »Zašto li je sjedio u onoj krčmi?« — kopkalo ga neprestano.

— Htio sam vam, Alekseju Ivanoviču, saopćiti još jednu radosnu vijest.

— Radosnu?

— Ženim se, molim lijepo.

— Šta?

— Poslije tuge dođe i radost, molim lijepo, tako je to uvijek u životu. Htio bih od sveg srca, molim lijepo... ali... ne znam, možda se

sad žurite, tako mi se nekako čini, molim lijepo...

— Da, žurim se i... da, nije mi dobro.

Najednom ga spopade neodoljiva želja da ga se otrese; začas nije više bio spreman ni za kakve nove osjećaje.

— A ja bih htio, molim lijepo...

Pavle Pavlovič ne dovrši što bi htio. Veljčaninov je šutio.

— Kad je tako, onda ću poslije, molim lijepo, samo ako se još sretnemo...

— Da, da, poslije, poslije — zabrza Veljčaninov, ne gledajući ga i ne zaustavljajući se. Pošutješe još koji časak. Pavle Pavlovič pratio je i dalje Veljčaninova.

— E pa onda, do viđenja, molim lijepo — izusti napokon.

— Do viđenja, želim vam...

Veljčaninov se vratio kući opet sav smućen. Susret s »onim čovjekom« nadilazio je njegove snage. Liježući u postelju, opet je pomislio: »Zašto li je bio kod groblja?«

Sutradan ujutro odlučio je napokon teška srca da ode k Pogoreljcevima; bila mu je mučna bilo čija sućut, pa i Pogoreljcevih. Ali su se oni toliko brinuli za njega da je svakako trebalo da ih pohodi. Odjednom je pomislio da će ga, tko zna zašto, biti stid kad se prvi put sastane s njima. »Da odem ili da ne odem?« — razmišljao je, doručkujući na brzu ruku, kadli, na njegovo veliko čudo, uđe Pavle Pavlovič.

Usprkos jučerašnjem susretu, Veljčaninov nije ni sanjao da će taj čovjek ikad više doći k njemu, te se toliko zapanjio da ga je gledao ne znajući što da kaže. Ali se Pavle Pavlovič sam lijepo snašao, pozdravio ga i sjeo opet na onaj isti stolac na kojem je sjedio za svog posljednjeg posjeta, prije tri tjedna. Veljčaninov se odjednom vrlo živo sjetio tog posjeta. Gledao je gosta nemirno i gadljivo.

— Čudite se? — poče Pavle Pavlovič, koji je ulovio VeljčaninovIjev pogled.

Uopće je bio nekako mnogo neusiljeniji nego jučer, a u isti se mah opažalo da je još uplašeniji. Vanjština mu je bila vrlo neobična. Gospodin Trusocki nije bio samo pristojno nego i kicoški obučen — u lakom ljetnom sakou, u tijesnim svijetlim hlačama i u svijetlom prsluku; rukavice, zlatni lornjon koji je, odjednom, tko zna zašto, počeo nositi, rublje — sve je to bilo besprijekorno, a čak se bio i

namirisao. U cijeloj njegovoj pojavi bilo je nečega što je bilo smiješno, a u isti je mah izazivalo i nekakav čudan, neugodan dojam.

— Dakako, Alekseju Ivanoviču — nastavi izvijajući se — da sam vas iznenadio svojim dolaskom, i osjećam to, molim lijepo. Ali, među ljudima, ja bar tako mislim, uvijek se sačuva a, po mome, i treba da se sačuva, nešto uzvišenije, nije li tako, molim lijepo? Uzvišenije, naime, od svih okolnosti, pa čak i od samih neugodnosti koje se mogu izleći... nije li tako, molim lijepo?

— Pavle Pavloviču, kažite mi sve što prije i bez uvijanja — namrgodi se Veljčaninov.

— Evo, u dvije-tri riječi, molim lijepo — zabrza Pavle Pavlovič. — Ženim se i upravo sad idem k svojoj zaručnici. I oni su u svom ljetnikovcu, molim lijepo. Bila bi mi velika čast kad bih vas mogao upoznati s tom obitelji, pa sam došao k vama s jednom velikom molbom (Pavle Pavlovič pokorno obori glavu), da vas zamolim ne biste li pošli sa mnom, molim lijepo...

— Kamo da pođem s vama? — izbeči Veljčaninov oči.

— K njima, molim lijepo, to jest u njihov ljetnikovac, molim lijepo. Oprostite, govorim kao u groznici i možda sam nešto pobrkao, ali se tako strašno bojim da me ne odbijete, molim lijepo...

I plačljivo pogleda Veljčaninova.

— I vi biste htjeli da ja sad pođem s vama k vašoj zaručnici? — upade mu u riječ Veljčaninov, mjerkajući ga hitrim pogledom i ne vjerujući ni svojim ušima ni. očima.

— Da, molim lijepo — usplahiri se silno Pavle Pavlovič. — Nemojte se ljutiti, Alekseju Ivanoviču, ne želim biti drzak, molim lijepo, samo vas najpokornije i najusrdnije molim. Ponadao sam se da me možda nećete odbiti...

— Prvo i prvo, to je potpuno nemoguće — uzvrpolji se Veljčaninov.

— To je samo moja neizmjerna želja i ništa više, molim lijepo — moljakaše ga i dalje Pavle Pavlovič. — Neću vam tajiti da imam i poseban razlog za to, molim lijepo, ali bih vam taj razlog htio tek poslije otkriti, a zasad vas samo od sveg srca molim...

Pa čak ustade sa stolca iz poštovanja.

— Ali to je posvema nemoguće, priznajte i sami... — Veljčaninov također ustade.

— To je i te kako moguće, molim lijepo, Alekseju Ivanoviču, htio sam vas predstaviti kao svog prijatelja, molim lijepo, a uostalom, oni vas ionako poznaju; htio bih, naime, poći s vama k Zahlebininu, državnom savjetniku Zahlebininu, molim lijepo.

— Kako? — uzviknu Veljčaninov. To je bio onaj isti državni savjetnik kojeg je prije mjesec dana neprestano tražio a nikako ga nije mogao naći kod kuće, i koji je, kako se pokazalo, bio naklonjen protivničkoj strani u parnici.

— Pa da, pa da — smješkao se Pavle Pavlovič, kanda ohrabren Veljčaninovljevim prekomjernim čuđenjem — to je onaj isti, sjećate se, je li, s kojim ste onda išli i razgovarali, a ja sam vas gledao s druge strane ulice, čekao da mu priđem poslije vas. Prije dvadesetak godina služili smo čak zajedno, molim lijepo, ali onda, kad sam čekao da mu priđem, poslije vas, nisam još imao nikakve namjere. Ta mi je ideja iznenada pala na pamet, prije tjedan dana, molim lijepo.

— Ali, slušajte, pa to je, čini mi se, vrlo pristojna obitelj? — prostodušno se začudi Veljčaninov.

— Pa šta onda ako je pristojna, molim lijepo? — naceri se Pavle Pavlovič.

— Ništa, naravno, nisam to htio reći... ali, koliko sam mogao vidjeti, dok sam bio kod njih...

— Sjećaju se oni, sjećaju da ste bili — prihvati radosno Pavle Pavlovič — samo što ih niste tada sve vidjeli, ali on vas se sjeća, molim lijepo, i poštuje vas. Lijepo sam im govorio o vama.

— Ali kako ćete se oženiti kad ste tek tri mjeseca udovac?

— Pa neće odmah biti svadba, molim lijepo. Svadba će biti tek za devet ili deset mjeseci, tako da će se navršiti točno godina dana žalovanja. Vjerujte, molim lijepo, da je sve u redu. Prvo, Fedosej Petrovič poznaje me od malih nogu, poznavao je i moju pokojnu suprugu, zna kako sam živio, na kakvu sam glasu, pa najposlije, imam i nekakav imutak, a sad sam dobio i novo mjesto na višem položaju, sve to nešto znači, molim lijepo.

— A što, to mu je kći?

— Sve ću vam to potanko ispripovjediti, molim lijepo — Pavle se Pavlovič umiljato skutrio. — Dopustite da pripalim cigaretu. Osim toga, vidjet ćete danas i sami. Prvo, takvi poduzetni ljudi, kao što je Fedosej Petrovič, ovdje su u Petrogradu ponekad u službi vrlo cijenjeni, ako uspiju svratiti pažnju na sebe. Ali, osim plaće i ostaloga, doplataka, nagrada, pripomoći ili nekakvih jednokratnih potpora, ništa drugo nemaju, molim lijepo, naime onog osnovnog što sačinjava kapital. Žive dobro, ali ne mogu ništa osobito steći, kad imaju obitelj, molim lijepo. Zamislite i sami, Fedosej Petrovič ima osam kćeri i samo jednog maloljetnog sina. Kad bi on sad umro, ostala bi im samo mršava penzija. A tu je osam djevojaka, ama, zamislite samo, zamislite, molim lijepo, kupi li samo svakoj po par cipela, koliko to košta! Od tih osam kćeri pet ih je već doraslo za udaju, najstarijoj je dvadeset i četiri godine (dražesna djevojka, vidjet ćete, molim lijepo!), a šestoj je petnaest godina, još ide u gimnaziju. Treba, dakle, za pet najstarijih kćeri naći muževe, i to po mogućnosti što prije, otac ih mora opremiti, molim lijepo, a koliko to opet košta, pitam ja vas, molim lijepo! I najednom se javljam ja, tek prvi ženidbeni kandidat u njihovoj kući, a oni ga dobro poznaju, naime u tom smislu da zaista imam nešto imutka, molim lijepo. Eto, to je sve, molim lijepo.

Pavle Pavlovič je sve to ushićeno razložio.

— I zaprosili ste najstariju?

— N-nisam, molim lijepo... nisam zaprosio najstariju, nego onu šestu, onu koja još pohađa gimnaziju.

— Kako? — osmjehnu se i nehotice Veljčaninov. — Pa rekli ste da joj je svega petnaest godina!

— Sad joj je petnaest, molim lijepo, ali za devet mjeseci bit će joj šesnaest, šesnaest godina i tri mjeseca, pa zašto ne, molim lijepo? A budući da je sve to zasad još nezgodno, nismo još ništa objavili, samo sam se s roditeljima dogovorio... Vjerujte mi da je sve u redu, molim lijepo!

— Nije, dakle, još ništa uglavljeno?

— Jest, uglavljeno je, sve je uglavljeno, molim lijepo. Vjerujte mi, sve je u redu, molim lijepo.

— I ona to zna?

— Ma to je, naime, samo onako, iz pristojnosti, da se o tome tobože ne govori, a kako ne bi znala, molim lijepo? — umiljato prižmiri Pavle Pavlovič. — Hoćete li mi, dakle, učiniti ljubav, Alekseju Ivanoviču? — završi neobično bojažljivo.

— Ama, zašto bih ja išao tamo? Uostalom — doda žurno — nipošto neću ići pa mi nemojte ni navoditi nikakve razloge.

— Alekseju Ivanoviču...

— Ama, kako ja mogu sjesti uz vas u kočiju i poći s vama, pomislite samo!

Pošto se načas zabavio brbljarijama Pavla Pavloviča o njegovoj zaručnici, ponovo je osjetio odvratnost i neprijateljstvo. Još samo časak pa bi ga bio, čini se, jednostavno izbacio. Čak se ljutio i na sama sebe, premda nije ni sam znao zašto.

— Sjedite, Alekseju Ivanoviču, sjedite uza me i nećete se pokajati! — moljakaše ga usrdnim glasom Pavle Pavlovič. — Nemojte, nemojte, nemojte! — zalamata rukama kad opazi nestrpljivu i odlučnu kretnju Veljčaninova. — Alekseju Ivanoviču, Alekseju Ivanoviču, nemojte naprečac suditi, molim lijepo! Vidim da ste me možda krivo shvatili. Pa ja i te kako dobro razumijem da nas dvojica ne možemo biti nikakvi drugovi, molim lijepo. Nisam opet toliko nerazuman, molim lijepo, da to ne bih razumio. I da vas ova usluga, za koju vas molim, ni na šta ne obvezuje ubuduće. Pa ionako prekosutra odlazim zauvijek, zasvagda, molim lijepo, dakle, kao da ništa nije ni bilo. Recimo da je današnji dan puka slučajnost. Dok sam išao ovamo, polagao sam svu nadu u plemenitost posebnih osjećaja u vašem srcu, Alekseju Ivanoviču, upravo u one osjećaje koji su se možda u posljednje vrijeme probudili u vašem srcu, molim lijepo... Čini mi se da govorim jasno, ili još nije jasno, molim lijepo?

Uzbuđenje Pavla Pavloviča neobično je bilo poraslo. Veljčaninov ga je čudno gledao.

— Molite me za nekakvu uslugu — reče zamišljeno — i strašno navaljujete, a to mi je sumnjivo. Htio bih znati nešto više o tome.

— Cijela je usluga samo u tome da pođete sa mnom. A poslije, kad se vratimo, ispričat ću vam sve kao na ispovijedi. Alekseju Ivanoviču, imajte povjerenje u mene!

Ali je Veljčaninov svejednako odbijao, to tvrdokornije što se u njemu rađala nekakva teška, opaka misao. Ta se zla misao bila već

začela u njemu od sama početka, čim mu je Pavle Pavlovič spomenuo svoju zaručnicu — je li to bila obična radoznalost ili nekakva još posve nejasna težnja, teško je reći, ali ga je nešto vuklo da — pristane. A što ga je više vuklo, to se više branio. Sjedio je nalakćen i razmišljao. Pavle Pavlovič vrtio se oko njega i moljakao ga.

— Dobro, idem — pristade odjednom nekako uznemireno, gotovo zabrinuto, i ustade sa stolca. Pavle Pavlovič obradova se preko svake mjere.

— A sad se, Alekseju Ivanoviču, lijepo obucite — vrtio se radosno oko Veljčaninova koji se oblačio — obucite se što ljepše, onako kako vi znate.

»I kud samo srlja, da čudna li čovjeka!« — mislio je Veljčaninov.

— Ali ne očekujem od vas samo tu uslugu, Alekseju Ivanoviču. Kad ste već pristali, onda me i posavjetujte, molim lijepo.

— Na primjer?

— Pa, na primjer, ima jedno veliko pitanje: flor, molim lijepo? Kako bi više dolikovalo, da ga skinem ili da ga zadržim?

— Kako vas volja.

— Ali ja želim da vi odlučite, molim lijepo, kako biste sami postupili, naime, kad biste nosili flor, molim lijepo? Ja sam osobno mislio, ako ga zadržim, to će biti znak postojanih osjećaja i, prema tome, dobra preporuka.

— Skinite ga svakako.

— Zar baš svakako? — Pavle se Pavlovič zamisli. — Ama, radije bih ga zadržao, molim lijepo...

— Kako vas volja.

»Ipak nema povjerenja u mene, to je dobro« — pomisli Veljčaninov.

Iziđoše. Pavle Pavlovič zadovoljno je promatrao dotjeranog Veljčaninova. Štoviše, kao da mu se na licu ogledalo još veće poštovanje i dostojanstvenost. Veljčaninov mu se čudio, a još se više čudio sam sebi. Pred vratnicama ih je čakala krasna kočija.

— A već ste i kočiju uzeli? Bili ste, dakle, uvjereni da ću poći s vama?

— Kočiju sam uzeo za sebe, molim lijepo, ali sam bio gotovo uvjeren da ćete pristati da pođete — odgovori Pavle Pavlovič, držeći

se kao najsretniji čovjek na svijetu.

— Eh, Pavle Pavloviču — nasmija se Veljčaninov nekako razdražljivo, kad su već sjeli u kočiju i krenuli — da ne vjerujete ipak malo previše u mene?

— Pa nećete valjda, Alekseju Ivanoviču, nećete valjda vi meni zbog toga reći da sam budala? — odgovori Pavle Pavlovič čvrstim i uvjerenim glasom.

»A Liza?« — pomisli Veljčaninov, ali se odmah okani te misli, kao da se prepao nekakva svetogrđa. I odjednom mu se učini da je u tom času sasvim beznačajan, sasvim ništavan; učini mu se da je misao koja ga napastuje sasvim sitna, sasvim bijedna... i poželje da se pošto-poto opet svega okani i da odmah iziđe iz kočije, pa makar morao i istući Pavla Pavloviča. Ali Pavle Pavlovič iznova progovori, i napast mu opet obuze srce.

— Alekseju Ivanoviču, razumijete li se vi u dragocjenosti?

— U kakve dragocjenosti?

— U briljante, molim lijepo.

— Razumijem.

— Htio bih ponijeti nekakav mali dar. Posavjetujte me treba li ili ne treba.

— Po mom mišljenju, ne treba.

— A baš bih htio, molim lijepo — uzvrpolji se Pavle Pavlovič. — Samo, što da kupim, molim lijepo? Da li cijelu garnituru, to jest broš, naušnice i narukvicu, ili samo jednu stvarčicu?

— Koliko ste spremni platiti?

— Pa oko četiristo-petsto rubalja.

— Oho!

— Je li mnogo? — lecnu se Pavle Pavlovič.

— Kupite samo narukvicu, za sto rubalja

Pavle se Pavlovič čak rastuži. Neobično je želio platiti što više i kupiti »cijelu« garnituru. Nije htio popustiti. Svratiše u trgovinu. Na kraju su ipak kupili samo jednu narukvicu, i to ne onu koju je htio Pavle Pavlovič, nego onu koju je pokazao Veljčaninov. Pavle Pavlovič htio je uzeti obadvije. A kad je trgovac, koji je bio zatražio za narukvicu sto sedamdeset pet rubalja, snizio cijenu na sto pedeset, čak se i ozlovoljio. Bio bi drage volje platio i dvjesta rubalja, da je trgovac zatražio, toliko je silno želio da što više plati.

— Nije važno što se toliko žurim s darovima — davao je oduška svom zanosu kad su krenuli dalje — jer to nije nikakvo visoko društvo, to su obični ljudi, molim lijepo. Nevinost voli male darove — osmjehnu se previjano i veselo. — Vi ste se, eto, Alekseju Ivanoviču, maloprije podsmjehnuli kad sam vam rekao da joj je petnaest godina, a mene je, vidite, baš to nadraškalo, upravo to što još, eto, ide u gimnaziju, s torbicom u ruci, u kojoj nosi bilježnice i pera, he-he! Baš me je ta torbica zanijela! Meni je, Alekseju Ivanoviču, upravo do te nevinosti. Nije mi toliko do lijepog lica koliko do toga, molim lijepo. Kako se samo kikoće s prijateljicom u kutu, da vidite kako se smiju, bože moj! A čemu, molim lijepo? Samo tome što je mačkica skočila s komode na krevet i sklupčala se... Ma, to vam jednostavno miriše kao svježa jabuka, molim lijepo! Da ipak skinem flor?

— Kako vas volja.

— Skinut ću ga!

I smaknu šešir, strgnu flor i baci ga na cestu. Veljčaninov opazi kako mu lice obasja vedra nada kad opet ustaknu šešir na ćelavu glavu.

»Pa zar je on zbilja takav?« — pomisli, obuzet već pravom srdžbom. — »Zar se zbilja ne krije nikakva podvala u tome što me je pozvao da pođem s njim? Pa zar se zbilja uzda u moju plemenitost?« — mislio je dalje, gotovo uvrijeđen ovom posljednjom mišlju. — »Što je on, lakrdijaš, budala ili ‚vječiti muž’? Ma ovo je ipak nemoguće!...«

XII
KOD ZAHLEBININOVIH

Obitelj Zahlebinina bila je zaista »vrlo pristojna«, kako se ono izrazio Veljčaninov, a sam Zahlebinin bio je vrlo valjan i ugledan službenik. Istina je bila i sve ono što je Pavle Pavlovič rekao o njihovim prihodima: »Žive, čini se, dobro, ali da sad on umre, ne bi im ništa ostalo.«

Stari je Zahlebinin lijepo i prijateljski dočekao Veljčaninova, i iz nekadašnjeg neprijatelja prometnuo se u dobra prijatelja.

— Čestitam, tako je i bolje — reče odmah na početku, držeći se ljubezno i dostojanstveno. — I ja sam nastojao da se nagodite, a

Petar Karlovič (Veljčaninovljev odvjetnik) zlata vrijedi u takvu poslu. Pa što hoćete? Šezdeset ćete tisuća dobiti, i to bez okapanja, bez odugovlačenja i bez svađa! A parnica se mogla otegnuti i tri godine!

Veljčaninova su odmah predstavili i Mme Zahlebinin, vrlo raskrupnjaloj vremešnoj dami priprosta i umorna lica. Počeše navirati i djevojke, jedna za drugom ili u parovima. Nekako ih je mnogo bilo, malo-pomalo okupilo ih se deset ili dvanaest — Veljčaninov ih nije ni izbrojiti mogao; jedne su ulazile, druge izlazile. Ali među njima je bilo i mnogo djevojaka iz susjednih ljetnikovaca. Uz ljetnikovac Zahlebininovih — veliku drvenu kuću nepoznatog i neobičnog stila, s prigradnjama iz različnih razdoblja — nalazio se velik vrt u koji se ulazilo iz još tri-četiri ljetnikovca, tako da je vrt bio zajednički, što je, naravno, pripomoglo da se djevojke sprijatelje sa susjedama. Veljčaninov je već iz prvih riječi u razgovoru razabrao da su ga ovdje očekivali, i da je bilo gotovo svečano najavljeno da će doći prijatelj Pavla Pavloviča, koji se želi upoznati s njima. Njegov pogled, oštar i iskusan u takvim prilikama, ubrzo je otkrio tu čak i nešto posebno — po tome kako su ga roditelji djevojaka isuviše ljubezno dočekali, po nekakvu posebnu držanju djevojaka i po njihovoj odjeći (doduše, bio je i blagdan), naslutio je da se Pavle Pavlovič poslužio lukavstvom i da im je, po svoj prilici, nagovijestio, ne govoreći ništa, naravno, otvoreno, nešto u tom smislu kako je to neženja koji se dosađuje, iz »boljeg društva« i imućan, i koji se vrlo lako može napokon odjednom nakaniti da »učini svemu kraj« i da se sredi, »pogotovo što je dobio i nasljedstvo«. Činilo se da je najstarija Mlle Zahlebinin, Katerina Fedosejevna, ona ista kojoj je bilo dvadeset četiri godine i o kojoj je Pavle Pavlovič rekao da je dražesna djevojka, bila pomalo podešena u tom tonu. Ona se posebno isticala među sestrama svojom odjećom i nekakvim originalnim načinom na koji je počešljala svoju bujnu kosu. A sestre i ostale djevojke držale su se tako kao da već i one pouzdano znaju da je Veljčaninov došao »radi Katje«, da je došao »na zagled«. Njihovi pogledi, pa čak i neke riječi što su im se omakle u toku dana, potkrijepile su poslije tu njegovu slutnju. Katerina Fedosejevna bijaše visoka, upravo bujno punašna plavojka, neobično mila lica, očito mirne, nepoduzetne, pa čak i dremljive naravi. »Čudim se što je takva djevojka ostala usidjelica« — pomisli i nehotice Veljčaninov, promatrajući je zadovoljno. — »Premda i nema

miraza i premda će se uskoro sasvim raskvasati, našlo bi se još i sad mnogo kandidata...« Ni ostale sestre nisu bile nipošto ružne, a među njihovim prijateljicama zapazio je i nekoliko zanimljivih, pa čak i ljepuškastih lica. To ga je počelo zabavljati; uostalom, i došao je s nekim posebnim namjerama na umu.

Šesta sestra po redu, Nadežda Fedosejevna, gimnazijalka koju je Pavle Pavlovič smatrao za svoju zaručnicu, pustila je da je čekaju. Veljčaninov ju je nestrpljivo čekao, čemu se i sam čudio i rugao u sebi. Napokon se pojavila, i to prilično dojmljivo, u pratnji jedne živahne i nestašne drugarice, Marje Nikitišne, crnke smiješna lica, koje se, kako se ubrzo pokazalo, Pavle Pavlovič neobično bojao. Ta je Marja Nikitišna, djevojka od svoje dvadeset i tri godine, podrugljivica, pa čak i mudrica, bila guvernanta nejake djece nekih njihovih prijatelja u susjedstvu, te su je kod Zahlebininovih već odavno smatrali kao svoju, a djevojke su je neobično cijenile. Vidjelo se da osobito Nadja ne može sad bez nje. Veljčaninov je umah zapazio da su sve sestre, pa čak i njihove prijateljice neprijateljski raspoložene prema Pavlu Pavloviču, a uskoro nakon Nadjina dolaska zaključio je da ga i ona mrzi. Isto je tako uočio da Pavle Pavlovič to uopće ne primjećuje, ili neće da primijeti. Nadja je neosporno bila najljepša od svih sestara — mala crnka, po vanjštini prava divljakuša, a odvažna kao nihilistkinja, previjan vražičak, vatrenih očiju, ljupkog, ali počesto i pakosnog osmijeha, divnih usnica i zubića, tanahna, vitka, a gorljivi izraz lica, koje je u isti mah bilo još gotovo sasvim djetinje, odavao je razum što se rađa. Njenih petnaest godina ogledalo se u svakom koraku, u svakoj riječi. Poslije se potvrdilo da ju je Pavle Pavlovič zaista prvi put vidio sa školskom torbicom od voštanog platna u rukama, koju sad, međutim, više nije nosila.

Darovanje narukvice nije nimalo uspjelo i izazvalo je čak neugodan dojam. Čim je Pavle Pavlovič ugledao svoju zaručnicu kako ulazi, prišao joj je smijuljeći se. Podario ju je pod izgovorom »neobičnog zadovoljstva koje mu je prošli put pružila Nadežda Fedosejevna pjevajući onu lijepu romancu uz klavir...« Nije dovršio, zbunio se i stajao u neprilici pružajući i tutkajući Nadeždi Fedosejevnoj u ruku kutiju s narukvicom, koju ona nije htjela primiti te je povlačila ruke crveneći se od srama i srdžbe. Napokon se

drzovito okrenula mami, na čijem se licu ogledala smetenost, i glasno joj rekla:

— Neću da to primim, maman!

— Uzmi i zahvali — reče otac mirno i strogo, iako je i on bio nezadovoljan. — Nije trebalo, nije trebalo! — promrmlja Pavlu Pavloviču poučnim tonom. Nije bilo druge, Nadja uze kutiju, obori oči i poklecnu onako kako čine djevojčice, to jest naglo se nakloni i opet naglo odskoči, kao na opruzi. Jedna joj sestra priđe da pogleda dar, a Nadja joj dade kutiju a da je nije ni otvorila, pokazujući time da ne želi ni pogledati dar. Izvadiše narukvicu, i ona zareda od ruke do ruke, ali su je svi gledali šutke, a poneki čak i podrugljivo. Samo je mama promrmljala da je narukvica vrlo zgodna. Pavle Pavlovič bio bi najradije propao u zemlju.

Veljčaninov ga izbavi iz neprilike.

Najednom glasno i živo progovori o prvoj misli koja mu je pala na pamet, i nije bilo prošlo još ni pet minuta a već je zaokupio pozornost svih nazočnih u salonu. On je bio izvrsno svladao vještinu da čavrlja u otmjenu društvu, naime vještinu da se gradi posve prostodušnim i da u isto vrijeme hini kako i svoje slušaoce drži za isto tako prostodušne ljude kao što je i on. Vrlo je dobro umio, kad je trebalo, izigravati neobično vesela i sretna čovjeka. Isto je tako znao vrlo vješto uplesti u govor kakvu duhovitu i bockavu dosjetku, šaljivu aluziju, smiješan kalambur, a sve to onako usput, kao da i ne misli na to, a možda je zapravo tu dosjetku, i kalambur, čak i sam taj govor bio već odavno smislio, naučio napamet, pa i više puta upotrijebio. Ali se u ovoj prilici njegovu umijeću pridružila i sama priroda — osjećao je da je dobro raspoložen, da ga nešto potiče, bio je tvrdo, pobjednički uvjeren da će za nekoliko minuta sve te oči biti uprte u njega, da će svi ti ljudi slušati samo njega, razgovarati samo s njim, smijati se samo onome što će on reći. I zaista, uskoro se razlegao smijeh, malo-pomalo upleli su se u razgovor i drugi — savršeno je umio uvlačiti ljude u razgovor — već ih je i po troje i po četvoro govorilo u isti mah. Sjetno i umorno lice gospođe Zahlebinin obasjala je gotovo prava radost, a to se isto dogodilo i Katerini Fedosejevnoj koja je sve slušala i gledala kao začarana. Nadja je pozorno motrila Veljčaninova ispod oka. Opažalo se da mu je bila nesklona još prije nego što ga je vidjela. To je još jače podbolo

Veljčaninova. »Pakosna« Marja Nikitišna uspjela je ipak ubaciti u razgovor prilično oštru i zajedljivu napomenu na njegov račun; izmislila je i ustvrdila da je Pavle Pavlovič jučer spomenuo da su njih dvojica prijatelji od malih nogu, te mu tako dometnula punih sedam godina, štoviše, to je jasno istaknula. Ali se čak i pakosnoj Marji Nikitišnoj svidio. Pavle Pavlovič našao se u grdnoj neprilici. On je, naravno, znao za sposobnosti svoga prijatelja, i isprva se čak obradovao njegovu uspjehu, i sam se smijuckao i upletao u razgovor, ali se malo-pomalo, tko zna zašto, nekako zamislio, pa napokon čak i snuždio, što se jasno ogledalo na njegovu usplahirenu obličju.

— E pa, vi ste gost kojeg uopće ne treba zabavljati — zaključi naposljetku veselo stari Zahlebinin ustajući sa stolca da ode gore u svoju sobu, gdje je, premda je bio blagdan, bilo već pripravljeno nekoliko spisa da ih pregleda. — A ja sam, zamislite, držao da ste vi najsumorniji hipohondar od svih mladih ljudi. Eto kako se čovjek može prevariti!

U salonu je stajao klavir. Veljčaninov zapita tko se bavi glazbom, i najednom se obrati Nadji.

— A vi, čini mi se, pjevate?

— Tko vam je to rekao? — odbrusi Nadja.

— Pavle Pavlovič je maloprije spomenuo.

— Nije istina, pjevam samo šale radi, ni glasa nemam.

— Pa ni ja nemam glasa a ipak pjevam.

— Hoćete li nam onda nešto otpjevati? Ako otpjevate, onda ću i ja vama — sijevnu Nadja očima — samo neću sad, nego poslije ručka. Ne trpim glazbu — dometnu. — Dojadili su mi ti klaviri. Ta kod nas od jutra do mraka svi sviraju i pjevaju, a jedino Katja nešto vrijedi.

Veljčaninov se odmah uhvatio za riječ, pa je doznao da se jedino Katerina Fedosejevna ozbiljno bavi sviranjem na klaviru. Odmah ju je zamolio da nešto odsvira. Svima je, očito, bilo drago što se obratio Katji, a maman je čak i pocrvenjela od zadovoljstva. Katerina Fedosejevna ustade smiješeći se i pođe do klavira, i najednom, neočekivano i za samu sebe, isto tako sva porumenje i silno se posrami što je, eto, tako velika, i već joj je dvadeset i četiri godine, i tako je krupna a rumeni se kao kakva djevojčica — sve se to moglo

pročitati na njenu licu dok je sjedala za klavir. Odsvirala je nešto od Haydna, odsvirala je točno, ali bezizražajno, i sva se usplahirila. Kad je odsvirala, Veljčaninov je počeo dizati u nebesa, ali ne nju nego Haydna, a osobito tu stvarčicu koju je odsvirala — što je njoj, očito, bilo vrlo drago te je bila toliko zahvalna i sretna slušajući pohvale koje nisu bile upućene njoj nego Haydnu, da ju je Veljčaninov i nehotice pogledao prijaznije i pozornije. »Oho, pa ti si divna!« — zasja mu u pogledu, i svi kao da u jedan mah shvatiše taj pogled, a napose sama Katerina Fedosejevna.

— Imate krasan vrt — obrati se najednom svima gledajući kroz staklena vrata na terasi — znate šta, hajdemo svi u vrt!

— Hajdemo, hajdemo! — razlegoše se radosni uzvici, baš kao da je pogodio što su svi najviše željeli.

U vrtu su se šetali sve do ručka. Ni gospođa Zahlebinin, koja je već dugo priželjkivala da prilegne, nije mogla odoljeti da ne pođe s njima, ali je mudro ostala da posjedi i odmori se malo na terasi, gdje je odmah i zadrijemala. U vrtu se Veljčaninov još više zbližio sa svim djevojkama. Zapazio je da su im se pridružila dva-tri mladića iz susjednih ljetnikovaca, jedan je bio student a drugi tek gimnazijalac. Odmah su pohrlili svaki svojoj djevojci, bilo je očito da su radi njih i došli. Treći »mladić«, neobično mrk i raščupan momak od svojih dvadeset godina, s golemim modrim naočalama, počeo je brže-bolje, onako namrgođen, šaputati o nečemu s Marjom Nikitišnom i Nadjom. Strogo je promatrao Veljčaninova i smatrao valjda za svoju dužnost da mu iskazuje najveći prezir. Neke djevojke predložiše da se počnu odmah igrati. Na Veljčaninovljevo pitanje čega se igraju, odgovoriše da se igraju svakakvih igara i lovice, ali da će se navečer igrati poslovica, naime svi će posjedati, a netko će se od njih načas udaljiti; zatim svi oni koji sjede odaberu neku poslovicu, na primjer: »Tko polako ide, taj daleko dođe«, a kad onoga pozovu, svaki ili svaka od njih redom mora smisliti i reću mu po jednu rečenicu. Prvi mora svakako kazati rečenicu u kojoj će biti riječ »tko«, drugi rečenicu u kojoj će biti riječ »polako«, i tako dalje. A onaj opet mora pohvatati sve te riječi i po njima pogoditi poslovicu.

— To mora da je vrlo zanimljivo — pripomenu Veljčaninov.

— Ma nije, dozlaboga je dosadno — odvratiše dvoje-troje u jedan mah.

— A igramo se i kazališta — reče mu Nadja. — Eno vidite ono debelo stablo oko kojeg je klupa, tamo su, iza stabla, tobože kulise i tamo sjede glumci, recimo, kralj, kraljica, princeza, mladić, kako tko želi. Svatko izlazi kad god mu se prohtije i govori što mu god padne na pamet, katkad ponešto i uspije.

— Pa to je sjajno! — pohvali opet Veljčaninov.

— Ma nije, dozlaboga je dosadno! Iz početka svaki put zgodno ispada, a pri kraju uvijek nastane zbrka, jer nitko ne zna kako da dovrši. Jedino će možda s vama biti malo zabavnije. Nego, mi smo mislili da ste vi prijatelj Pavla Pavloviča, a kad tamo, on se samo hvalio. Baš mi je drago šio ste došli... zbog jedne okolnosti — pogleda neobično ozbiljno i važno Veljčaninova i odmah ode do Marje Nikitišne.

— Poslovica ćemo se igrati navečer — šapnu iznenada povjerljivo Veljčaninovu jedna djevojka, koju je do tada bio jedva i zapazio i s kojom nije još bio ni riječi progovorio. — Navečer ćemo svi tjerati šegu s Pavlom Pavlovičem, pa ćete valjda i vi.

— Eh, baš je dobro što ste došli, inače je kod nas uvijek dosadno — reče mu prijateljski jedna druga djevojka, koju do tada nije bio uopće zapazio i koja se odjednom bogzna odakle stvorila, riđa, pjegava i strahovito smiješno zažarena od hodanja i vrućine.

Pavle Pavlovič bivao je sve nemirniji. Veljčaninov se na kraju u vrtu sasvim sprijateljio s Nadjom. Ona nije više zirkala na nj ispod oka kao prije, i kao da je odustala da ga pobliže prouči, kikotala se, skakala, pocikivala i dva-tri puta ga čak uhvatila za ruku. Bila je sva sretna, a na Pavla Pavloviča nije se ni najmanje osvrtala, kao da ga i ne vidi. Veljčaninov se uvjerio da je skovana prava urota protiv Pavla Pavloviča. Nadja je sa skupinom djevojaka odvlačila Veljčaninova na jednu stranu, a njihove su drugarice odmamljivale pod različnim izgovorima Pavla Pavloviča na drugu stranu, ali se on otimao i odmah navrat-nanos trčao opet ravno k njima, naime k Veljčaninovu i Nadji, i turao svoju ćelavu glavu među njih slušajući uznemireno što govore. Na kraju se nije više ni ustručavao, a naivnost njegovih gesta i kretnja bila je pokatkad upravo začudna. Veljčaninov nije mogao a da još jednom ne svrati posebnu pozornost i na Katerinu Fedosejevnu. Njoj je, napokon, postalo već jasno da on uopće nije došao radi nje i da se odviše zanima za Nadju, ali joj je lice ostalo

isto onako milo i dobrodušno kao što je i bilo. Činilo se da je sretna već i zato što je s njima i što sluša što govori novi gost, iako se sama, sirota, nije umjela vješto umiješati u razgovor.

— Nego, kako vam je sjajna sestra Katerina Fedosejevna! — reče iznenada potiho Veljčaninov Nadji.

— Katja! Zar može uopće biti bolje duše od njezine? Ona je naš anđeo, zaljubljena sam u nju — odvrati Nadja ushićeno.

Napokon su u pet sati i ručali, a i tu se lijepo vidjelo da ručak nije priređen kao obično, nego nekako posebno, u čast gosta. Bilo je dva-tri prilično neobična jela koja se inače nisu služila, a jedno od njih, štoviše, bilo i nekako vrlo čudnovato, nitko ne bi znao reći ni kako se zove. Uz obična stolna vina, pojavila se i boca tokajca, koju su, očito, iznijeli također radi gosta. Stari Zahlebinin popio je koju čašicu više pa je bio vrlo dobre volje i spreman da se nasmije svemu što bi rekao Veljčaninov. Na kraju Pavle Pavlovič nije više mogao izdržati — u želji za nadmetanjem, odjednom mu je palo na um da i on ubaci nekakav kalambur, pa ga je i ubacio. Na onom kraju stola gdje je on sjedio uz Mme Zahlebinin, razlegao se odjednom glasan smijeh obradovanih djevojaka.

— Tata! Tata! I Pavle Pavlovič napravio je kalambur —povikaše dvije srednje Zahlebininke u jedan glas. — Rekao je da smo mi »djeve kojima se dive...«

— Oho, i on pravi kalambure! E pa, kakav je to kalambur smislio? — oglasi se starac sabrano, obraćajući se zaštitnički Pavlu Pavloviču i smješkajući se unparijed očekivanom kalamburu.

— Pa eto, rekao je da smo mi »djeve kojima se dive«.

— D-da! A dalje! — starac još nije shvaćao i još se dobrodušnije smješkao, sve očekujući nešto.

— Ah, tata, kako ne shvaćate! Pa djeve i onda dive, djeve je slično dive, djeve kojima se dive...

— Aha-a-a! — otegnu starac u neprilici. — Hm! E pa, drugi put će valjda nešto bolje smisliti — i starac se veselo nasmija.

— Pavle Pavloviču, ne može nitko baš u svemu biti savršen! — bocnu ga glasno Marja Nikitišna? — O, bože, kost mu je zapela u grlu! — uzviknu i skoči sa stolca.

Nastade cijela strka, a to je baš i htjela Marja Nikitišna. Pavle se Pavlovič samo zagrcnuo od vina kojeg se bio prihvatio da prikrije

zbunjenost, ali je Marja Nikitišna sve uvjeravala i klela se pred svima da je »progutao riblju kost, da je sama vidjela i da od toga može čovjek umrijeti«.

— Lupite ga po potiljku! — viknu netko.

— To će zbilja biti najbolje! — odobri glasno Zahlebinin, a već se javiše i dobrovoljke — Marja Nikitišna, pa ona riđa djevojka (koju su također pozvali na ručak), i napokon sama majka obitelji koja se strašno prepala — sve su htjele lupati Pavla Pavloviča po potiljku. Pavle Pavlovič ustao je bio od stola, branio se i cijelu minutu morao sve uvjeravati da mu je samo vino pošlo ukrivo i da će ga kašalj začas proći, dok se napokon nisu dosjetili da je sve to psina Marje Nikitišne.

— E, baš si pravo spadalo!... — napomenu strogo Mme Zahlebinin Marji Nikitišnoj, ali u isti mah prasnu u grohotan smijeh, što joj se malokad događalo i što je proizvelo svojevrstan učinak.

Nakon ručka iziđoše svi na terasu da popiju kavu.

— Kako su samo krasni dani! — milostivo pohvali starac prirodu gledajući s uživanjem u vrt. — Samo da bude kiše... E pa, ja idem da se malo odmorim. Veselite se, veselite, s milim bogom! Veseli se i ti! — potapša na odlasku Pavla Pavloviča po ramenu.

Kad su opet svi sišli u vrt, Pavle Pavlovič odjednom pritrča Veljčaninovu i potegnu ga za rukav.

— Samo čas, molim lijepo — šapnu nestrpljivo.

Zađoše na pokrajnju, pustu stazu.

— Oprostite, molim lijepo, ali ovdje više neću dopustiti, molim lijepo, neću... — prošapta gušeći se od bijesa i hvatajući Veljčaninova za rukav.

— Što? Kako? — zapita Veljčaninov razrogačenih očiju.

Pavle Pavlovič gledaše ga šutke, mičući usnama i smješkajući se razjareno.

— Ma kuda ćete vi? Gdje ste sad? Sve je već spremno! — razlegnu se djevojačko nestrpljivo dozivanje.

Veljčaninov slegnu ramenima i vrati se društvu. Pavle Pavlovič dotrča za njim.

— Kladim se da vas je zamolio da mu posudite rupčić — reče Marja Nikitišna — i prošli put ga je zaboravio.

— Vječito ga zaboravlja! — prihvati srednja Zahlebininka.

— Zaboravio je rupčić! Pavle Pavlovič zaboravio je rupčić! Maman, Pavle Pavlovič zaboravio je opet rupčić, maman, Pavle Pavlovič opet ima hunjavicu! — razlijegaše se sa svih strana.

— Pa što ne kaže! Što se ustručavate, Pavle Pavloviču! — otegnu pjevuckavo Mme Zahlebinin. — S hunjavicom nema šale, odmah ću vam poslati rupčić. I otkud mu uvijek ta hunjavica! — doda na odlasku, pošto se obradovala prilici da se vrati u kuću.

— Imam dva rupčića, molim lijepo, i nemam hunjavicu! — doviknu za njom Pavle Pavlovič, ali ga ona, očito, nije čula, te ga nakon jedne minute, dok je Pavle Pavlovič kaskao za ostalima držeći se što bliže Nadji i Veljčaninovu, sustiže zadihana sobarica i donese mu rupčić.

— Hajde da se igramo, da se igramo poslovica! — vikahu sa svih strana, kao da bogzna što očekuju od »poslovica«.

Izabraše mjesto i posjedaše na klupe; dopade Marju Nikitišnu da odgoneta; zatražiše da ode što dalje i da ne prisluškuje; za njena izbivanja izabraše poslovicu i podijeliše riječi. Marja se

Nikitišna vrati i začas pogodi. Poslovica je glasila: »Čovjek snuje, a Bog određuje«.

Iza Marja Nikitišne dođe red na raščupanog mladića s modrim naočalama. S njim su bili još oprezniji — zatražili su da stane kod sjenice i okrene se licem ogradi. Mrki je mladić obavljao svoj zadatak odajući prezir, štoviše, kao da se osjeća nekako ponižen. Kad su ga dozvali, nije mogao ništa pogoditi, obišao je sve i saslušao po dva puta što mu govore, dugo je i sumorno razmišljao, ali uzalud. Posramiše ga. Poslovica je glasila: »Bogu božje, a caru carevo! «

— I to mi je neka poslovica! — promrnđa ogorčeno ozlojeđeni mladac odlazeći na svoje mjesto.

— Ah, kako je dosadno! — razlegoše se glasovi.

Ode i Veljčaninov, njega odvedoše najdalje od svih. Ni on nije pogodio.

— Ah, kako je dosadno! — razlegnu se još više glasova.

— E, a sad idem ja — reče Nadja.

— Nemoj, nemoj, sad ide Pavle Pavlovič, red je na Pavlu Pavloviču — povikaše svi i malko živnuše.

Pavla Pavloviča odvedoše do same ograde, u kut, i ostaviše ga tu okrenuta licem ogradi, a da se ne bi obazirao, postaviše onu

riđokosu da pazi na njega. Pavle Pavlovič, koji se bio već ohrabrio i gotovo opet raspoložio, nakanio je da savjesno obavi svoj zadatak i stajao je kao kip, gledajući u ogradu i ne usuđujući se okrenuti. Riđokosa je stražarila dvadesetak koraka iza njega, bliže društvu, kod sjenice, i uzbuđeno namigivala djevojkama; očito su svi nešto očekivali, i to, štoviše, prilično uznemireno; nešto se spremalo. Odjednom riđokosa mahnu iza sjenice rukama. Učas svi skočiše i pojuriše nekamo glavom bez obzira.

— Bježite, bježite i vi! — šaptalo je Veljčaninovu desetak njih, koji bijahu svi gotovo prestravljeni što on ne bježi.

— Što je? Što se dogodilo? — zapitkivaše on sustižući ostale.

— Tiše, nemojte vikati! Neka on tamo stoji i gleda u plôt, a mi ćemo dotle svi pobjeći. Eno i Nastja bježi.

Riđokosa (Nastja) trčala je što je noge nose, baš kao da se bogzna što dogodilo, i mahala rukama. Napokon dotrčaše svi do iza ribnjaka, na sasvim drugi kraj vrta. Kad je stigao i Veljčaninov, opazio je da se Katerina Fedosejevna oštro prepire s ostalim djevojkama, a napose s Nadjom i s Marjom Nikitišnom.

— Katjo, dušo, ne ljuti se! — ljubila ju je Nadja.

— Pa dobro, neću reći mami, ali ću otići jer je to vrlo ružno. Kako li će se on, siromah, osjećati tamo kod plota!

Otišla je iz sažaljenja, ali su sve druge ostale neumoljive i nemilosrdne. Od Veljčaninova su odlučno zatražile da se ni on, kad se Pavle Pavlovič vrati, uopće ne obazire na njega, kao da se ništa nije dogodilo.

— A sad se idemo svi igrati lovice! — povika riđokosa ushićeno.

Pavle Pavlovič priključio se opet društvu tek nakon dobra četvrt sata. Dvije trećine tog vremene prestajao je zacijelo kod ograde. Lovica je bila u punom jeku i lijepo je tekla — svi su vikali i veselili se. Izbezumljen od bijesa, Pavle Pavlovič pritrča ravno do Veljčaninova i opet ga uhvati za rukav.

— Samo čas, molim lijepo!

— O, bože, kud je navalio s tim svojim časovima!

— Opet traži rupčić — povikaše za njima.

— E, ovo je bilo vaše maslo, molim lijepo, ovo je sad bilo vaše maslo, to ste vi zakuhali, molim lijepo!... — Pavle Pavlovič cvokotao je čak zubima dok je to govorio.

Veljčaninov ga presiječe u riječi i mirno ga posavjetova neka bude bolje volje, jer će rnu se inače svi popeti na glavu:

— Zato vas baš i bockaju što se ljutite dok se ostali zabavljaju.

Na njegovo veliko čudo, te riječi i savjet snažno su se dojmili Pavla Pavloviča. Umah se smirio, čak toliko da se vratio u društvo kao krivac i pokorno sudjelovao u zajedničkim igrama. Zatim su ga neko vrijeme ostavili na miru i igrali se s njim kao i sa svakim drugim — i nije bilo prošlo ni pola sata, a on se opet gotovo sasvim udobrovoljio. U svim je igrama odabirao za partnericu, kad je trebalo, ponajčešće onu riđokosu ili koju od sestara Zahlebinin. Ali se Veljčaninov još više začudio kad je zapazio da se Pavle Pavlovič gotovo ni jedan put nije usudio sam zapodjenuti razgovor s Nadjom, iako se neprestano vrtio oko nje. To što ga je ona prezirala i nije primjećivala primao je, u najmanju ruku, kao nešto što mora biti i što je prirodno. Ali na kraju su se opet našalili s njim.

Igrali su se »skrivača«. Oni koji su se skrivali krišom su pretrčavali od jednog mjesta do drugog. Pavlu Pavloviču, koji se najprije povukao u gust grm, palo je odjednom na um da trkne u kuću i ondje se sakrije. Razlegla se vika, opazili su ga. Brže-bolje je šmugnuo uza stube na polukat, namjeravajući se sakriti u kut iza komode. Ali je ona riđokosa dotrčala za njim, prikrala se na prstima do vrata i zaključala ih. Svi su se opet odmah prestali igrati i pobjegli za ribnjak, na drugi kraj vrta. Nakon desetak minuta Pavle Pavlovič uvidio je da ga nitko ne traži, pa je izvirio kroz prozorčić. Nigdje ni žive duše. Nije se usuđivao vikati, da ne probudi roditelje djevojaka. Sobarici i služavci bilo je strogo zabranjeno da se pojave ili odazovu na dozivanje Pavla Pavloviča. Jedino ga je Katerina Fedosejevna mogla pustiti, ali je ona otišla u svoju sobicu i sjela da malo sanjari, pa je nenadno također zaspala. Tako je on prosjedio oko sat vremena. Napokon su se počele pojavljivati ispod prozora, tobože slučajno, po dvije-tri djevojke.

— Pavle Pavloviču, što ne dođete k nama? Eh, da znate kako je veselo! Igramo se kazališta. Aleksej Ivanovič igra »mladića«.

— Pavle Pavloviču, što ne dođete, svi vam se dive! — dobacivahu mu druge djevojke u prolazu.

— Čemu se opet dive? — dopre iznenada glas Mme Zahlebinin, koja se netom bila probudila i napokon naumila da se prošeta po vrtu

i pogleda »dječje« igre prije čaja.

— Ma eno Pavla Pavloviča — pokazaše joj na prozorčić, iz kojeg je izvirivalo lice Pavla Pavloviča, nacereno i blijedo od bijesa.

— I kako samo čovjek može sjediti sam dok se svi drugi tako lijepo zabavljaju! — zavrtje glavom majka obitelji.

Dotle se Nadja bila napokon udostojila da razjasni Veljčaninovu one svoje riječi da joj je »drago što je došao, zbog jedne okolnosti«. Razjasnila mu je to u pustoj aleji. Marja Nikitišna pozvala je bila Veljčaninova, koji je sudjelovao u nekakvim igrama, ali se već bio neobično rastužio, te ga dovela u tu aleju i ostavila nasamu s Nadjom.

— Potpuno sam se uvjerila — poče Nadja hrabro i brzo — da nipošto niste onakav prijatelj Pavla Pavloviča kako se on hvalio. Zaključila sam da mi samo vi možete učiniti jednu neobično važnu uslugu; evo vam one njegove odvratne narukvice — tu izvadi iz džepića kutiju — i najljepše vas molim da mu je odmah vratite, jer neću nizašta i nikad više do kraja života progovoriti s njim ni riječi. Uostalom, to mu možete i reći u moje ime, i recite mu još neka se više ne usudi da me obasiplje darovima. O ostalome ću ga već izvijestiti po drugima. Hoćete li mi učiniti to zadovoljstvo, ispuniti mi tu želju?

— Ali, zaboga, poštedite me! — gotovo viknu Veljčaninov i zalamata rukama.

— Kako? Da vas poštedim? — neizmjerno se začudi Nadja što je on odbija te razrogači oči. Sav se njen pripremljeni ton umah prelomi, i umalo što ne zaplaka. Veljčaninov se nasmija.

— Nije da neću... vrlo bih rado... ali i ja imam s njim neke svoje račune....

— Znala sam da mu niste prijatelj i da je svašta nalagao — presiječe ga plahovito i brzo Nadja u riječi. — Nikad se neću udati za njega, da znate! Nikad! Ne razumijem, dapače, kako se usudio... Samo, ipak mu morate predati tu njegovu odurnu narukvicu, jer što ću ja inače? Svakako, svakako želim da još danas, istog dana, dobije natrag narukvicu i proguta tu knedlu. A ako me bude tužakao tati, vidjet će kako će se provesti.

Iz grma sasvim nenadano iskoči raščupani mladić s modrim naočalama.

— Morate predati tu narukvicu — okomi se bjesomučno na Veljčaninova — već u ime samih ženskih prava, ako ste na visini...

Ali nije dospio dovršiti, jer ga je Nadja zgrabila svom snagom za rukav i odvukla od Veljčaninova.

— Bože, kako ste vi, Pretposilove, glupi! — ciknu. — Gubite se odavde! Gubite se odavde, gubite se, i da se niste usudili prisluškivati, jesam li vam zapovjedila da ostanete po strani!... — zatopta nožicama, a kad je onaj već opet klisnuo u grmlje, nastavi hodati gore-dolje po stazi, kao da nije pri sebi, sijevajući očima i držeći sklopljene ruke pred sobom.

— Ne možete zamisliti kako su glupi! — zastade iznenada pred Veljčaninovom. — Vama je to, eto, smiješno, a da znate kako je meni!

— Pa nije to valjda on, on? — smijaše se Veljčaninov.

— Dakako da nije on, kako ste to uopće mogli pomisliti! — nasmiješi se i porumenje Nadja. — Ovaj mu je samo prijatelj. Ali ne razumijem kako to bira prijatelje, svi oni tamo govore da je to neka »buduća sila«, a ja ništa od tog ne razumijem... Alekseju Ivanoviču, nemam nikoga kome bih se mogla obratiti, posljednji vas put pitam hoćete li predati ili nećete.

— Pa dobro, predat ću je, dajte je amo!

— Oh, kako ste dragi, oh, kako ste dobri! — obradova se ona i dade mu kutiju. — Zato ću vam pjevati cijelu večer, jer ja krasno pjevam, da znate, maloprije sam slagala kad sam rekla da ne volim glazbu. Ah, kad biste bar još jednaput došli, kako bi mi bilo drago, sve bih vam, ama baš sve ispričala, i još mnogo toga, zato što ste tako dobri, tako dobri kao... kao Katja!

I zaista, kad su se vratili u kuću na čaj, otpjevala mu je dvije romance glasom koji još uopće nije bio školovan nego tek formiran, ali prilično ugodan i snažan. Kad su se ostali vratili iz vrta, Pavle Pavlovič sjedio je već dostojanstveno s roditeljima djevojaka za čajnim stolom, na kojem je kipio veliki obiteljski samovar i bile porazmještene šalice od sevrskog porculana. Vjerojatno je raspravljao sa starima o vrlo ozbiljnim stvarima, jer je za dva dana kanio otputovati na devet mjeseci. Uopće se nije osvrnuo na one što su došli iz vrta, a pogotovo ne na Veljčaninova. Bilo je isto tako očito da nije nikog »tužakao« i da je zasad sve mirno.

Ali kad je Nadja zapjevala, pojavio se odmah i on. Ona je namjerno prečula jedno njegovo izravno pitanje, ali njega to nije zbunilo ni pokolebalo. Stao je iza naslona njena stolca i svim svojim držanjem pokazivao da mu je tu mjesto i da ga neće nikom ustupiti.

— A sad će nam zapjevati Aleksej Ivanovič, maman, Aleksej Ivanovič hoće da pjeva! — zacičaše gotovo sve djevojke gurajući se oko klavira, za koji je samopouzdano sjedao Veljčaninov spremajući se da sam sebe prati. Dođoše i stari i Katerina Fedosejevna, koja je dotle sjedila s njima i natakala čaj.

Veljčaninov je odabrao jednu Glinkinu romancu za koju dan-danas gotovo nitko više ne zna:

Kad u veselu času rastvoriš usnice
I zagučeš mi nježnije od golubice...

Otpjevao je romancu obraćajući se samo Nadji koja mu je stajala najbliže, do sama lakta. Odavno je već bio izgubio glas, ali. po onome što je ostalo moglo se razabrati da mu je glas nekoć bio lijep. Tu je romancu Veljčaninov prvi put čuo prije dvadesetak godina, dok je još bio student, od samog Glinke u kući jednog prijatelja pokojnog skladatelja, na književno-umjetničkom večeru neženja. Glinka se razigrao, pa je odsvirao i otpjevao sve svoje najdraže skladbe, među njima i tu romancu. Ni on više nije u to doba imao glasa, ali se Veljčaninov sjećao izvanrednog dojma koji je tada proizvela upravo ta romanca. Neki majstor, salonski pjevač, ne bi nikad postigao takav učinak. U toj romanci napon strasti napreduje, penje se i raste svakim stihom, svakom riječju, a baš zbog snage tog neuobičajenog napona i najmanja greška, i najmanje preuveličavanje i netočnost — preko kojih se tako lako prelazi u operi — upropastili bi tu i nagrđili sav smisao. Da bi se dobro otpjevala ta mala ali izvanredna stvarca, prijeko je potrebna točnost, prijeko je potrebno pravo, potpuno nadahnuće, prava strast ili potpuno poetsko doživljavanje te strasti. Inače romanca ne samo što ne bi uspjela nego bi se čak mogla učiniti ružnom, pa čak i pomalo bestidnom — ne bi se mogao iskazati takav silan napon strastvenog osjećaja a da se ne izazove odvratnost, te su upravo točnost i prostodušnost sve spašavali. Veljčaninov se sjećao da je nekad i njemu polazilo za rukom da

dobro izvede tu romancu. Gotovo je bio poprimio Glinkin način pjevanja, ali mu je sad od prvog glasa, od prvog stiha buknulo u dušu i zatreperilo u glasu pravo nadahnuće. Svakom riječju romance sve snažnije i smionije izbijalo je i očitovalo se osjećanje, u posljednjim stihovima odjeknuli su krikovi strasti, a kad je otpjevao, obraćajući se Nadji užagrenim pogledom, posljednje riječi romance:

Smionije sada gledam ti u oči,
Usta ti primičem, strast se iz me toči,
I hoću da ljubim, da ljubim, da ljubim!
I hoću da ljubim, da ljubim, da ljubim!

Nadja se malne lecnula od straha, čak je i malčice ustuknula, rumenilo joj oblilo obraze, a u isti mah kao da je nešto zatitralo, odazivajući se Veljčaninovu, na njezinu posramljenu i gotovo usplahirenu licu. I na licima ostalih slušateljica ocrtavala se očaranost, a u isto vrijeme i nedoumica; kao da se svima činilo da se ne smije i da je sramota tako pjevati, a u isto su vrijeme sva ta lica gorjela i oči se krijesile kao da očekuju još nešto. Osobito je među tim licima zapelo Veljčaninovu za oko lice Katerine Fedosejevne, koje je postalo gotovo divno.

— To je romanca! — promrmlja stari Zahlebinin pomalo smeteno. — Ali... nije li malo previše snažno? Lijepo je, ali snažno...

— Snažno... — javi se i Mme Zahlebinin, ali joj Pavle Pavlovič ne dade da dovrši; naglo jurnu i, kao sumanut, zanijevši se toliko da zgrabi Nadju za ruku i odmakne je od Veljčaninova, priskoči njemu i pogleda ga izbezumljeno, mičući uzdrhtalim usnama.

— Samo čas, molim lijepo — izgovori napokon na jedvite jade.

Veljčaninov je jasno vidio da bi taj gospodin mogao svaki čas učiniti nešto još deset puta nerazumnije, pa ga uhvati brže-bolje za ruku i, ne obazirući se na opće čuđenje, izvede ga na terasu, štoviše, siđe s njim nekoliko koraka dolje u vrt, gdje se bilo već gotovo sasvim smrklo.

— Shvaćate li da morate sad odmah, ovaj čas otići sa mnom! — reče Pavle Pavlovič.

— Ne, ne shvaćam...

— A sjećate li se — produži Pavle Pavlovič mahnitim šaptom — sjećate li se kako ste onda zatražili od mene da vam kažem sve, sve, molim lijepo, otvoreno, »i onu posljednju riječ...« Sjećate li se? E pa, došlo je vrijeme, molim lijepo, da vam kažem tu riječ... Hajdemo, molim lijepo!

Veljčaninov porazmisli, zirnu još jednom na Pavla Pavloviča i pristade da pođe.

Njihova nenadana najava da odlaze, uzrujala je roditelje i strahovito uzbunila sve djevojke.

— Bar još jednu šalicu čaja... — žalostivo proštenja Mme Zahlebinin.

— A što si se ti tako uskopistio? — pripita starac strogo i nezadovoljno Pavla Pavloviča, koji se samo smijuljio i šutio.

— Pavle Pavloviču, zašto nam odvodite Alekseja Ivanoviča? — žalostivo zagukaše djevojke gledajući ga ogorčeno. Nadja ga je pak ošinula takvim pakosnim pogledom da se sav iskrivio, ali — nije popustio.

— Ma zbilja, Pavle Pavlovič me podsjetio, i ja mu zahvaljujem, na neobično važan posao koji umalo što nisam propustio — smijao se Veljčaninov stežući ruku domaćinu, klanjajući se domaćici i djevojkama, i pred svima njima nekako napose Katerini Fedosejevnoj, što su i opet svi zapazili.

— Zahvaljujemo vam na posjetu i uvijek će nam biti drago da vas vidimo, svima nama — značajno reče na. kraju Zahlebinin.

— Ah, bit će nam vrlo drago... — prihvati usrdno majka obitelji.

— Dođite nam opet, Alekseju Ivanoviču! Dođite nam opet! — dopirahu brojni glasovi s terase kad je već sjeo u kočiju s Pavlom Pavlovičem; jedva je čuo jedan glasić koji je izgovorio ponešto tiše od ostalih: — Dođite nam opet, dragi, dragi Alekseju Ivanoviču!

»To je ona riđokosa!« — pomisli Veljčaninov.

XIII
ČIJI KRAJ PRETEŽE

Pomislio je na riđokosu, ali su mu zlovolja i kajanje već dugo tištali dušu. Pa i cijeli taj dan, koji je naoko tako veselo proveo, nije ga gotovo ni časka ostavljala tjeskoba. Prije negoli je zapjevao

romancu, nije više znao kako da se izbavi od nje; možda je baš zato i pjevao onako zanosno.

»Kako sam se mogao toliko poniziti... smetnuti sve ono s uma!« — uze prekoravati sam sebe, ali brže-bolje odagna od sebe te misli. A i učinilo mu se da bi se jadikovanjem ponizio; bilo je kudikamo zgodnije da se što prije rasrdi na nekoga.

— Bud-dala! — pakosno šapnu i poprijeko pogleda Pavla Pavloviča, koji je utihnuo sjedeći uz njega u kočiji.

Pavle Pavlovič uporno je šutio, možda se pribirao i spremao na nešto. Nestrpljivom je kretnjom kadikad skidao šešir i otirao čelo rupčićem.

— Znoji se! — ljutio se Veljčaninov.

Samo se jednom Pavle Pavlovič obratio kočijašu pitanjem:

— Hoće li biti oluje?

— I još kakve! Bit će je svakako, cijeli je dan bilo sparno.

I zaista, nebo se smrklo, a u daljini je sijevalo. U grad su se vratili tek oko deset i pol.

— Ja ću, dakle, k vama, molim lijepo — upozori Pavle Pavlovič Veljčaninova kad su već bili blizu kuće.

— Znam, ali vas upozoravam da mi zbilja nije dobro...

— Neću dugo, neću dugo!

Kad su ulazili u kuću, Pavle Pavlovič skoknu načas k pazikući do Mavre.

— Što ste išli tamo? — upita ga strogo Veljčaninov kad ga je Pavle Pavlovič sustigao i kad su ušli u stan.

— Ništa, molim lijepo, tek onako... radi fijakera, molim lijepo...

— Neću vam dati da pijete!

Odgovora nije bilo. Veljčaninov upali svijeće, a Pavle Pavlovič odmah sjede u naslonjač. Veljčaninov stade natmuren pred njim.

— I obećao sam vam da ću kazati svoju »posljednju« riječ — poče svladavajući još zlovolju. — Evo vam te riječi, najiskrenije mislim da smo pročistili sve račune, pa i da nemamo više o čemu razgovarati, čujete li, nemamo o čemu razgovarati, i ne bi li onda bilo najbolje da sad odmah odete, a ja da zatvorim vrata za vama?

— Da se iskvitamo, Alekseju Ivanoviču! — reče Pavle Pavlovič gledajući mu, međutim, nekako osobito blago u oči.

— Is-kvi-tamo? — silno se začudi Veljčaninov. — Čudnu ste riječ izgovorili! A kako to da se »iskvitamo«? Oho! Da nije to ta vaša »posljednja riječ« koju ste obećali da ćete mi... odati?

— Upravo ona, molim lijepo.

— Nemamo se mi više što kvitati, odavno smo se iskvitali! — izusti Veljčaninov ponosno.

— Zar zbilja tako mislite, molim lijepo? — reče Pavle Pavlovič usrdnim glasom i, nekako čudno ispreplevši prste, sklopi ruke držeći ih na prsima.

Veljčaninov mu ne odgovori, samo se uspropada po sobi. »Liza? Liza?« — ječalo mu je u srcu.

— A, uostalom, kako ste to htjeli da se iskvitamo? — obrati mu se mrko nakon odulje šutnje.

Pavle Pavlovič pratio ga je sve to vrijeme pogledom po sobi držeći i dalje sklopljene ruke na prsima.

— Nemojte više odlaziti onamo, molim lijepo — gotovo prošapta umolnim glasom i iznenada ustade sa stolca.

— Kako? Samo ste na to mislili? — nasmija se Veljčaninov pakosno. — E, jesam vam se danas u toku cijelog dana i načudio! — poče jetko, ali mu se iznenada cijelo lice izmijeni. — Slušajte — reče turobno, odajući duboke i iskrene osjećaje — ja mislim da se nikad i ničim nisam toliko ponizio koliko danas, najprije time što sam pristao da pođem s vama, a onda, onim što se ondje dogodilo... To je bilo tako kukavno, tako jadno... okaljao sam se i srozao kad sam se spetljao... i zaboravio... Ma šta sad! — prenu se naglo. — Slušajte, danas ste me slučajno zatekli kod kuće razdraženog i bolesnog... ali čemu da se opravdavam! Neću više nikad onamo otići i uvjeravam vas da nemam ondje nikakvih interesa — završi odlučno.

— Zar zbilja, zar zbilja? — uzviknu Pavle Pavlovič na skrivajući radosna uzbuđenja.

Veljčaninov ga prezirno pogleda i ponovo se ushoda po sobi.

— Vi ste, čini mi se, nakanili da pošto-poto budete sretni? — nije napokon otrpio da ne kaže.

— Jesam, molim lijepo — potvrdi Pavle Pavlovič tiho i bezazleno.

»Šta me briga« — pomisli Veljčaninov — »što je lakrdijaš i nevaljalac samo iz gluposti? Ipak ne mogu a da ga ne mrzim, premda i nije vrijedan toga!«

— Ja sam »vječiti muž«, molim lijepo! — reče Pavle Pavlovič podsmjehujući se ponizno i pokorno sam sebi. — Taj sam izraz već odavno čuo od vas, Alekseju Ivanoviču, još dok ste bili tamo s nama, molim lijepo. Mnoge sam vaše izraze upamtio onda, one godine. Kad ste prošli put ovdje rekli »vječiti muž«, dobro sam vas razumio, molim lijepo.

Uđe Mavra noseći bocu šampanjca i dvije čaše.

— Oprostite, Alekseju Ivanoviču, ali znate i sami da ne mogu bez toga, molim lijepo. Nemojte to shvatiti kao drskost, smatrajte me za strana čovjeka koji vas nije dostojan, molim lijepo.

— Dobro... — odobri mu Veljčaninov gadljivo. — Ali, vjerujte mi da se ne osjećam dobro...

— Odmah, odmah, samo čas! — užurba se Pavle Pavlovič. — Samo da popijem jednu čašicu, jer mi je grlo...

Pohlepno i nadušak iskapi čašu i sjede pogledajući Veljčaninova gotovo nježno. Mavra ode.

— Kakva gadarija! — prošapta Veljčaninov.

— To je sve zbog onih njenih prijateljica, molim lijepo — reče bodro Pavle Pavlovič, pošto je naglo živnuo.

— Kako! Što? Ah, da, vi još uvijek o onome...

— Sve zbog prijateljica, molim lijepo! Pa još onako mlado, od puke se gracioznosti razmeće, pa to vam je, molim lijepo! To je čak i dražesno. A poslije... poslije već znate, bit ću njezin rob, okružit će je poštovanje, društvo... sasvim će se preodgojiti.

»Ipak treba da mu vratim narukvicu!« — namršti se Veljčaninov opipavajući kutiju u džepu na kaputu.

— Eto, kažete, molim lijepo, da sam nakanio da budem sretan. Moram se oženiti, Alekseju Ivanoviču — nastavi Pavle Pavlovič povjerljivo i gotovo ganutljivo — jer što će inače biti od mene? Vidite i sami, molim lijepo! — pokaza na bocu. — A to je tek stoti dio mojih mana, molim lijepo. Nikako ne mogu bez ženidbe, molim lijepo, i bez nove vjere, molim lijepo, kad povjerujem, uskrsnut ću.

— A zašto sad to meni govorite? — umalo što ne prasnu u smijeh Veljčaninov. Sve mu se to, uostalom, činilo šašavim. — Ama, recite mi napokon — uzviknu — zašto ste me vukli onamo? Što sam vam ja ondje trebao?

— Da iskušam, molim ljepo... — zbuni se odjednom nekako Pavle Pavlovič.

— Što da iskušate?

— Efekt, molim lijepo... Eto vidite, Alekseju Ivanoviču, tek je tjedan dana kako... tamo tražim, molim lijepo. — Sve se više i više zbunjivao. — Jučer sam vas sreo i pomislio: »Nikad je još nisam vidio u tuđem, da tako kažem, društvu, to jest muškom, molim lijepo, osim u mome, molim lijepo...« Glupa misao, sad vidim i sam, suvišna. Previše sam to poželio, molim lijepo, to vam je ta moja prokleta narav...

Iznenada dignu glavu i pocrvenje.

»Govori li on zbilja svu istinu?« — čudom se čudio Veljčaninov.

— Dobro, i šta onda? — priupita ga.

Pavle Pavlovič osmjehnu se slatko i nekako prepredeno.

— To su vam samo ljupke djetinjarije, molim lijepo! Sve je to zbog prijateljica! Oprostite mi samo što sam se onako glupo držao danas prema vama, Alekseju Ivanoviču; neću nikad više, molim lijepo, niti će se to ikad više dogoditi.

— Ni ja neću nikad više otići onamo — podsmjehnu se Veljčaninov.

— Zbog toga vam to donekle i govorim, molim lijepo.

Veljčaninov se malko uzvrpolji.

— Pa ipak, nisam ja jedini na svijetu — pripomenu razdražljivo.

Pavle Pavlovič opet pocrvenje.

— Teško mi je to čuti, Alekseju Ivanoviču, i vjerujte mi da neobično poštujem Nadeždu Fedosejevnu.

— Oprostite, oprostite, nisam imao nikakve namjere, samo mi je, eto, malo čudno što ste toliko precijenili moje mogućnosti... i... tako se iskreno pouzdali u mene...

— BaŠ sam se zato i pouzdao što je to bilo nakon svega onog, molim lijepo... što je već bilo, molim lijepo.

— Prema tome, i sad me smatrate, ako je tako, za potpuno čestita čovjeka? — stade odjednom Veljčaninov. U neko bi se drugo doba i sam zgrozio od naivnosti svoga nenadanog pitanja.

— Uvijek sam vas i smatrao, molim ljepo — obori oči Pavle Pavlovič.

— Pa da, naravno... nisam to htio reći, naime ne u tom smislu... htio sam samo reći da, usprkos svim... predrasudama...

— Jest, molim lijepo, i usprkos predrasudama.

— A kad ste putovali u Petrograd? — nije se Veljčaninov više mogao suzdržati, premda je slutio koliko mu je radoznalost čudovišna.

— I kad sam u Petrograd putovao, smatrao sam vas za potpuno čestita čovjeka, molim lijepo. Uvijek sam vas poštovao, Alekseju Ivanoviču.

Pavle Pavlovič dignu oči i pogleda svog protivnika otvoreno, nimalo se više ne snebivajući. Veljčaninov se odjednom uplaši — nipošto nije želio da se što dogodi, ili da što prevrši mjeru, pogotovo zato što je sam zakuhao kašu.

— Ja sam vas volio, Alekseju Ivanoviču — izusti Pavle Pavlovič kao da se odjednom odlučio. — I volio sam vas cijelu onu godinu u T... Vi to niste primijetili, molim ljepo — nastavi ponešto uzdrhtalim glasom, na Veljčaninovljev užas. — Ja sam bio suviše sitan prema vama da biste vi to primijetili, molim lijepo. A možda nije bilo ni potrebno. I za svih ovih devet godina ostali ste mi u sjećanju, molim lijepo, zato što mi ni jedna godina u cijelom mom životu nije bila kao ta. — Oči Pavla Pavloviča nekako se neobično zakrijesiše. — Mnoge sam vaše riječi i izreke upamtio, vaše misli. Uvijek sam vas se sjećao kao čovjeka sklona plemenitim osjećajima i naobražena, kao vrlo naobražena čovjeka koji misli svojom glavom, molim lijepo. »Velike misli ne potječu toliko od velika uma koliko od velika srca« — to ste vi sami rekli, možda ste i zaboravili, ali sam ja upamtio, molim lijepo. Uvijek sam, dakle, držao da imate veliko srce... pa sam, dakle, i vjerovao, molim lijepo... usprkos svemu, molim lijepo...

Odjednom mu brada zaigra. Veljčaninov se strašno prepao; taj je neočekivani ton trebalo pošto-poto prekinuti.

— Dosta, molim vas, Pavle Pavloviču — promrmlja crveneći se, srdito i nestrpljivo. — I zašto, zašto — uzviknu iznenada — zašto ste se prilijepili za bolesna, ozlojeđena čovjeka, koji samo što nije u bunilu, pa ga vučete u taj mrak... kad je ionako sve to tlapnja, i opsjena, i laž, i sramota, i neprirodnost, i... preko svake mjere, upravo je to najvažnije, najsramotnije, što je preko svake mjere! I sve je to besmislica, obojica smo pokvareni, podmukli i odvratni. I, ako

hoćete, ako hoćete, odmah ću vam sad dokazati da ne samo što me ne volite, nego me i mrzite iz dna duše, i lažete a da ni sami to ne znate. Uopće me niste bili odveli ni odvukli onamo radi onog smiješnog cilja, da iskušate zaručnicu (što vam pada na pamet!), nego ste se jednostavno jučer, kad ste me vidjeli, ozlojedili i odveli me onamo da mi pokažete i reknete: »Pogledaj je! Bit će moja, a ti samo pokušaj ovaj put nešto!« Izazvali ste me! Možda ni sami niste to znali, ali je bilo tako zato što ste sve to osjećali... A bez mržnje se ne može nikoga tako izazvati; dakle, mrzili ste me!

Uspropadao se po sobi izvikujući sve to, a najviše ga je mučila, vrijeđala i ponižavala spoznaja što se srozao do razine Pavla Pavloviča.

— Htio sam se pomiriti s vama, Alekseju Ivanoviču! — izusti odjednom odlučno Pavle Pavlovič brzim šaptom, a brada mu ponovo zaigra.

Veljčaninova obuze mahnita razjarenost, kao da mu još nikad nitko nije nanio sličnu uvredu!

— Još jednom vam kažem — dreknu — da ste se... navrzli bolesna i ozlojeđena čovjeka ne biste li izvukli iz njega kakvu nesuvislu riječ, u bunilu! Mi smo... ta mi smo posve različiti ljudi, shvatite to već jednom, i... i... između nas se ispriječio jedan grob! — bjesomučno prošapta i — najednom se otrijezni.

— A otkud vi znate — izobliči se odjednom i problijedje Pavle Pavlovič — otkud vi znate što taj grobak znači ovdje... u meni, molim lijepo! — viknu primičući se Veljčaninovu i lupajući se smiješnom, ali i jezovitom gestom šakom po srcu. — Znam za ovaj grobak ovdje, molim lijepo, a obojica stojimo svaki na jednom kraju toga groba, samo što je na mom kraju više nego na vašem, više, molim lijepo... — šaputao je kao u bunilu, lupajući se i dalje po srcu. — Više, molim lijepo, više, više...

Iznenada se obojica trgnuše od neobična zvonjenja na vratima. Netko je toliko snažno zazvonio kao da se zarekao da će prvim trzajem otkinuti zvonce.

— Meni nikad nitko tako ne zvoni — reče Veljčaninov u neprilici.

— Pa ni meni, molim lijepo — prošapta bojažljivo Pavle Pavlovič, koji se također prenuo i umah opet prevratio u starog Pavla Pavloviča. Veljčaninov se namršti i pođe da otvori vrata.

— Gospodin Veljčaninov, ako se ne varam? — dopre iz predsoblja mladenački, jasan i neobično samopouzdan glas.
— Što želite?
— Pouzdano sam obaviješten — nastavi onaj jasni glas — da se trenutno nalazi kod vas neki Trusocki. Moram sad odmah porazgovarati s njim.
Veljčaninov bi, naravno, bio najradije odmah izbacio poštenim udarcem noge tog samopouzdanog gospodina na stubište, ali porazmisli, skloni se u stranu i pusti ga da uđe.
— Eto vam gospodina Trusockoga, izvolite...

XIV
SAŠENJKA I NADENJKA

U sobu uđe vrlo mlad čovjek od svojih devetnaest godina, možda čak i nešto mlađi — toliko mu je mladenačko bilo lijepo, samouvjereno i uznosito lice. Nije bio loše obučen, bar mu je sve dobro pristajalo, rasta je bio malo više nego srednjeg; crna bujna kosa rasuta u ovojcima i krupne, smione i tamne oči posebno su se isticale na njegovu obličju. Samo mu je nos bio poširok i prćast, inače bi bio pravi ljepotan. Ušao je dostojanstveno.
— Čini mi se da imam... priliku... da govorim s gospodinom Trusockim — izgovori odmjereno, naglašavajući s posebnim užitkom riječ »priliku« i nagovješćujući, dakle, da mu razgovor s gospodinom Trusockim ne može biti nikakva čast ni zadovoljstvo.
Veljčaninov je već pomalo shvaćao što je posrijedi, a činilo se da i Pavlu Pavloviču sviće. Na licu mu se odrazio nemir, ali se još dobro držao.
— Nemam časti da vas poznajem — odvrati dostojanstveno — pa držim da i ne mogu imati s vama nikakva posla, molim lijepo.
— Najprije me saslušajte, pa ćete mi onda reći što mislite — izusti mladić samouvjereno i poučno, izvadi lornjon od kornjačevine što mu je visio na uzici, te se zagleda kroza nj u bocu šampanjca koja je stajala na stolu. Pošto je razgledao bocu, složi lornjon i obrati se ponovo Pavlu Pavloviču.
— Aleksandar Lobov.
— A tko vam je to Aleksandar Lobov, molim lijepo?

— To sam ja. Niste čuli za mene?

— Nisam, molim lijepo.

— Uostalom, otkud biste i znali za mene! Došao sam po važnom poslu koji se tiče vas. Dopustite ipak da sjednem, umorio sam se...

— Izvolite — ponudi mu Veljčaninov, ali je mladić sjeo još prije nego što mu je on ponudio. Usprkos sve jačem bolu u prsima, Veljčaninova je zanimao taj mali drznik. Učinilo mu se da na njegovu ljepuškastom, dječjem i rumenom licu vidi nekakvu daleku sličnost s Nadjom.

— Sjedite i vi — ponudi mladac Pavlu Pavloviču, pokazujući mu nehajnim trzajem glave na stolac sučelice sebi.

— Ništa, ništa, stajat ću.

— Umorit ćete se. A vi, gospodine Veljčaninove, možete i ostati, ako želite.

— Pa ja i nemam kamo otići, ja sam kod kuće.

— Kako vas volja. Moram priznati da će mi biti čak i drago da prisustvujete mom razgovoru s ovim gospodinom. Nadežda Fedosejevna govorila mi je prilično lijepo o vama.

— Oho! Kad prije!

— Pa odmah nakon vašeg odlaska, jer i ja dolazim odande. Dakle, gospodine Trusocki — okrenu se Pavlu Pavloviču koji je stajao — mi se, to jest ja i Nadežda Fedosejevna — cijedio je kroza zube, nehajno zavaljen u naslonjač — odavno već volimo i zadali smo jedno drugome vjeru. Vi ste se sad ispriječili između nas, i ja sam vam došao predložiti da se povučete. Jeste li voljni da pristanete na moj prijedlog?

Pavle Pavlovič umalo što se ne skljoka. Problijedio je, ali mu na usnama odmah zaigra jedak osmijeh.

— Ne, nipošto nisam voljan, molim lijepo — odsiječe kao na panju.

— A, tako! — okrenu se mladac u naslonjaču i prebaci nogu preko noge.

— Uopće ne znam s kim govorim, molim lijepo — nadoda Pavle Pavlovič — i čak mislim da nemamo više o čemu razgovarati.

Rekavši to, smatrao je čak za potrebno da sjedne.

— Rekao sam vam da ćete se umoriti — pripomenu mladac nehajno — maloprije sam imao priliku da vam saopćim da se zovem

Lobov, i da smo ja i Nadežda Fedosejevna zadali jedno drugome vjeru, pa ne možete, dakle, tvrditi, kao što ste maloprije ustvrdili, da ne znate s kim imate posla, a isto tako ne možete držati da nemamo više o čemu razgovarati. Da i ne govorim o sebi, riječ je o Nadeždi Fedosejevnoj koju tako drsko salijećete. A već je to samo po sebi dovoljan razlog da prečistimo račune.

Sve je to procijedio kroza zube, kao gizdelin kojem je gotovo ispod časti da izgovara te riječi. Štoviše, opet je izvadio lornjon i načas ga, dok je govorio, uperio na nešto.

— Dopustite, mladiću... — uzviknu Pavle Pavlovič srdito, ali ga »mladić« začas poklopi.

— U svako drugo doba zabranio bih vam, naravno, da me nazivate »mladićem«, ali priznajte i sami da je sad mladost glavna moja prednost pred vama i da bi vam danas, na primjer, kad ste darovali onu narukvicu, bilo i te kako drago da ste bar malčice mlađi.

— Vidi ti guje! — šapnu Veljčaninov.

— Kako bilo da bilo, milostivi gospodine — ispravi se Pavle Pavlovič dostojanstveno — ja ipak držim da razlozi koje ste iznijeli, nedolični i vrlo sumnjivi razlozi, nisu dovoljni da se dalje prepiremo oko njih. Vidim da su sve to puke djetinjarije. Sutra ću se raspitati o tome kod prepoštovanog Fedoseja Semjonoviča, a sad vas molim da me ostavite na miru, molim lijepo.

— Vidite li kakav je to čovjek! — uzviknu mladac u isti čas gorljivo Veljčaninovu, gubeći takt. — Nije mu dosta što ga tjeraju odande i plaze mu jezik, nego još hoće da nas sutra tužaka starcu! Zar ne dokazujete time, tvrdoglavče, da želite uzeti djevojku silom, da je kupujete od ishlapjelih ljudi koji, zahvaljujući barbarskom društvu, imaju još vlast nad njom? Pa valjda vam je ona dovoljno jasno pokazala da vas prezire, zar vam nije vratila onaj vaš nedolični dar, onu narukvicu? Što hoćete više?

— Nitko meni nije vratio nikakvu narukvicu, niti je to moguće! — lecnu se Pavle Pavlovič.

— Kako nije moguće? Pa zar vam je gospodin Veljčaninov nije predao?

»Eh, vrag te odnio!« — pomisli Veljčaninov.

— Meni je zaista Nadežda Fedosejevna povjerila da vam predam, Pavle Pavloviču, ovu kutiju — reče on mršteći se. — Nisam

je htio uzeti, ali me ona molila... evo je... i neugodno mi je...

— A zašto je niste već predali? — obrati se mladić strogo Veljčaninovu.

— Nisam valjda stigao — namrgodi se Veljčaninov.

— Čudno.

— Šta-a-a?

— To je u najmanju ruku čudno, priznajte i sami. Uostalom, spreman sam povjerovati da je posrijedi nesporazum.

Veljčaninova obuze silna želja da istog časa ustane i povuče tog balavca za uši, ali se nije mogao suzdržati da mu se ne nasmije u lice. Dečko se također odmah i sam nasmija. Ali s Pavlom Pavlovičem nije bilo tako. Da je Veljčaninov, dok se grohotom nasmijao Lobovu, mogao vidjeti kako ga je Pavle Pavlovič ošinuo pogledom, bio bi pojmio da taj čovjek prelazi u tom trenutku kobnu granicu... Ali, premda nije vidio taj pogled, Veljčaninov je shvatio da se treba zauzeti za Pavla Pavloviča.

— Slušajte malo, gospodine Lobove — poče prijateljski — ne upuštajući se u raspravljanje o drugim razlozima u koje neću da ulazim, htio bih vam samo napomenuti da Pavle Pavlovič, prošeci Nadeždu Fedosejevnu, ima ipak tu prednost što ga, prvo, ta čestita obitelj dobro poznaje, drugo, što zauzima dobar i ugledan položaj u društvu i, napokon, što je imućan, pa se, naravno, mora čuditi takvu suparniku kao što ste vi, čovjeku koji je možda vrlo sposoban i pošten, ali toliko mlad da vas nikako ne može smatrati za ozbiljna suparnika... pa zato ima pravo što vas moli da okončate razgovor.

— Što vam to znači »toliko mlad«? Već je mjesec dana prošlo kako sam navršio devetnaest godina. Po zakonu se već odavno mogu ženiti. Eto tako.

— Ali koji bi se otac usudio da vam sad dade svoju kćer, pa sve da ste i budući multimilijunaš ili ne znam kakav dobrotvor čovječanstva? Čovjek od devetnaest godina ne može ni za sama sebe odgovarati, a vi biste još htjeli uzeti na svoju dušu tuđu budućnost, to jest budućnost isto takva djeteta kao što ste i vi! Ni to nije baš osobito pošteno, što mislite? Dopustio sam sebi da vam kažem što mislim zato što ste mi se maloprije obratili kao posredniku između vas i Pavla Pavloviča.

— Ah, da, zbilja, on se zove Pavle Pavlovič? — pripomenu mladac. — A kako se to meni neprestano činilo da se zove Vasilj Petrovič? Dakle, ovako, molim lijepo — obrati se Veljčaninovu — vi me niste nimalo iznenadili, znao sam da ste svi vi takvi! Ipak je čudno što su mi o vama govorili kao o čovjeku koji je čak pomalo i moderan. Uostalom, sve su to sitnice, važno je samo to da ja u svemu tome ne samo što nisam nimalo nepošten, kao što ste vi dopustili sebi da se izrazite, nego baš naprotiv, a nadam se da ču vam to uspjeti rastumačiti. Mi smo, prvo, zadali jedno drugome vjeru, a osim toga, ja sam njoj javno obećao, pred dva svjedoka, ako ona ikad zavoli nekog drugog ili se jednostavno pokaje što je pošla za mene, pa poželi da se rastane sa mnom, da ću joj odmah dati napismeno da sam počinio preljub, te ću tako, dakle, potkrijepiti, gdje bude trebalo, njezinu molbu za rastavu braka. Štoviše, za slučaj da se ja poslije budem htio izvući i odbijem da joj dam to napismeno, izdat ću joj, radi njene sigurnosti, na sam dan vjenčanja, mjenicu na sto tisuća rubalja, tako da će ona, ako ne budem nikako htio pristati na rastavu, moći pokazati mjenicu, i ja sam tropa! Tako je sve osigurano, i ja ničiju budućnost ne stavljam na kocku. To je, dakle, prvo.

— Kladim se da vam je to smislio onaj... kako se on zove... Pretposilov? — uzviknu Veljčaninov.

— Hi-hi-hi! — zasmijulji se pakosno Pavle Pavlovič.

— Što se taj gospodin tu smijulji? Pogodili ste, to je Pretposilovljeva ideja. A priznajte da je lukava. Besmisleni je zakon sasvim izigran. Dakako da je ja namjeravam dovijeka voljeti, a ona se svemu tome smije kao luda, ali je svejedno dobro smišljeno, priznajte da je i plemenito i da se ne bi svak usudio to učiniti.

— Ja mislim da ne samo što nije plemenito nego da je čak i odurno.

Mladić slegnu ramenima.

— I opet vam se ne čudim — napomenu nakon kratke šutnje. — Svemu sam se tome već odavno prestao čuditi. Da je tu Pretposilov, on bi vam odmah skresao u brk da takvo neshvaćanje najprirodnijih činjenica proistječe od iskvarenosti vaših najobičnijih osjećaja i nazora, prvo, od vašeg dugog besmislenog života, a drugo, od duge

besposlice. Uostalom, možda se još nismo dobro razumjeli; ipak su mi o vama lijepo govorili... Ali već vam je oko pedeset godina, je li?

— Prijeđite, molim vas, na stvar!

— Oprostite mi što sam bio indiskretan i nemojte se ljutiti, nije bilo zlonamjerno. Da nastavim! Uopće nisam budući multimilijunaš, kao ste se izvoljeli izraziti (i kakva vam je to ideja!). Ovakav sam kao što me vidite, ali se zato čvrsto uzdam u svoju budućnost. Neću biti ničiji junak ni dobrotvor, ali ću se za sebe i ženu pobrinuti. Sad, naravno, ništa nemam, štoviše, odgojen sam u njihovoj kući, od malih nogu.

— Kako to?

— Pa tako, ja sam sin jednog daljeg rođaka žene tog Zahlebinina, pa kad su svi moji pomrli i ja ostao sam u svojoj osmoj godini, stari me uzeo k sebi i poslije dao u gimnaziju. Taj je čovjek čak i dobar, ako baš želite znati...

— Znam to, molim lijepo...

— Jest, ali mu je glava puna starih nazora. Inače je dobričina. Ja sam se, naravno, već odavno oslobodio njegova skrbništva, jer sam se želio sam prehranjivati i biti obavezan jedino sam sebi.

— A kad ste otišli od njega? — radoznalo će Veljčaninov.

— Pa bit će već oko četiri mjeseca.

— E pa, sad je već sve jasno, prijateljstvo od malih nogu! A što, jeste li zaposleni?

— Jesam, privatno, u pisarnici jednog bilježnika, dobivam dvadeset pet rubalja na mjesec. To je, naravno, samo privremeno, a kad sam je zaprosio, nisam imao još ni toliko. Tada sam služio na željeznici, za deset rubalja, ali sve je to samo privremeno.

— Već ste je i zaprosili?

— Jesam, službeno, i to već davno, prije tri tjedna.

— Pa što je bilo?

— Stari je prasnuo u smijeh, a poslije se strašno razljutio, a nju su odmah zatvorili gore na polukatu. Ali se Nadja junački ponijela. Uostalom, nismo uspjeli jedino zato što me je stari već otprije imao na zubu zbog toga što sam ostavio državnu službu, koju mi je našao prije četiri mjeseca, još prije željeznice. To vam je sjajan starac, i opet ponavljam, kod kuće je jednostavan i dobre volje, ali čim je u službi, ne možete ga prepoznati! Kao da kakav Jupiter sjedi pred

vama! Natuknuo sam mu, dakako, da mi se njegovo držanje sve manje sviđa, ali je najviše svemu bio kriv zamjenik predstojnika, tom je gospodinu puhnulo u glavu da se pritužl kako sam tobože bio »bezobrazan« prema njemu, a samo sam mu rekao da je nekulturan. I tako sam ih sve ostavio i sad sam kod bilježnika.

— A u državnoj ste službi bili dobro plaćeni?

— Pa, kao pomoćna sila! Stari mi je davao i za uzdržavanje, kažem vam da je dobričina, ali svejedno nećemo popustiti. Naravno, dvadeset pet rubalja nije dovoljno, ali se nadam da ću se uskoro zaposliti u upravi zapuštenih imanja grofa Zavilejskog, a onda ću odmah doći na tri tisuće; ako pak ne bude ništa od toga, otići ću u fiškale. Danas se traže ljudi... Oho! Kakav grom, bit će oluje, dobro je Što sam stigao prije oluje. Došao sam odande pješice, gotovo sam cijelim putem trčao.

— Ali, dopustite, ako je tako, kad ste onda stigli porazgovarati s Nadeždom Fedosejevnom, pogotovo što vas još i ne primaju u kuću?

— Ah, pa može se i preko plota! Jeste li primijetili onu riđokosu? — nasmija se on. — E pa, i ona nam pomaže, a i Marja Nikitišna; samo što je ta Marja Nikitišna prava guja!... Što se mrštite? Da se ne bojite grmljavine?

— Ne bojim, nego mi nije dobro, zbilja mi nije dobro...

Osjetivši iznenada bol u prsima, Veljčaninov se zaista pridigao

iz naslonjača i pokušao se prošetati po sobi.

— Ah, pa onda vam, naravski, smetam, ne brinite se, odmah ću ja! — i mladac skoči sa stolca.

— Ne smetate, nije to ništa — suviše će uljudno Veljčaninov.

— Kako ništa kad »Kobiljnikova trbuh boli...« sjećate se iz Ščedrina? Volite li Ščedrina?

— Volim...

— I ja. E pa, molim lijepo, Vasilije... ah, da, kako ono bješe, Pavle Pavloviču, da završimo, molim lijepo! — obrati se Pavlu Pavloviču gotovo se smijući. — Da biste me bolje razumjeli, formulirat ću još jednom svoje pitanje, pristajete li da se već sutra službeno, pred starcima i u mojoj prisutnosti, odreknete svih svojih pretenzija na Nadeždu Fedosejevnu?

— Nipošto ne pristajem, molim lijepo — ustade i Pavle Pavlovič nestrpljivo i ozlojeđeno. — Osim toga, još vas jednom molim.da me ostavite na miru, molim lijepo... jer sve su to djetinjarije i gluposti, molim lijepo.

— Pazite! — zaprijeti mu mladac prstom smješkajući se s visoka. — Da se ne prevarite u računu! Znate li do čega može dovesti takva greška u računu? Lijepo vas upozoravam da ćete se za devet mjeseci, kad se već budete istrošili, namučili i vratili ovamo, morati ionako odreći Nadežde Fedosejevne, a ako se ne odreknete, bit će vam još gore. Eto dokle ćete dotjerati! Moram vas upozoriti da ste sad kao pas na sijenu, oprostite, to je samo usporedba, ni za njega ni za druge! Ponavljam vam iz čovjekoljublja, razmislite, prisilite sami sebe da bar jedanput u životu temeljito o nečemu razmislite.

— Molim vas da me poštedite svojih moralnih lekcija — uzviknu Pavle Pavlovič razjareno — a što se tiče vaših prljavih aluzija, već ću sutra poduzeti neke mjere, molim lijepo, i to stroge mjere, molim lijepo!

— Prljavih aluzija? Ama, o čemu vi to? Sami ste prljavi ako vam je to u glavi. Uostalom, pristajem da pričekam do sutra, ali ako... Ah, opet ta grmljavina! Do viđenja, drago mi je što smo se upoznali — klimnu glavom Veljčaninovu i potrča žureći se, očito, da pretekne oluju i da ga ne uhvati kiša.

XV
ISKVITAŠE SE

— Jeste li vidjeli? Jeste li vidjeli, molim lijepo? — priskoči Pavle Pavlovič Veljčaninovu čim je mladac izišao.

— Da, baš nemate sreće! — lanu Veljčaninov.

Ne bi bio izrekao te riječi da ga nije mučila i jedila sve jača bol u prsima. Pavle Pavlovič trgnuo se kao oparen.

— E, a vi, molim lijepo, iz sažaljenja mi valjda niste vratili narukvicu, a?

— Nisam stigao...

— Od srca ste me žalili, kao pravi prijatelj pravog prijatelja?

— Pa jesam, žalio sam vas — ražesti se Veljčaninov.

Ipak mu ukratko ispriča kako mu je Nadežda Fedosejevna vratila narukvicu, i kako ga je gotovo prisilila da se upetlja u to...

— Shvaćate valjda da nisam nikako htio primiti, ionako imam dosta neugodnosti!

— Zanijeli ste se i upleli! — zasmijulji se Pavle Pavlovič.

— To je glupo od vas; uostalom, ne treba vam čovjek zamjeriti. Sad ste i sami vidjeli da nisam ja tu glavni, nego drugi!

— Ipak ste se zanijeli, molim lijepo.

Pavle Pavlovič sjede i natoči sebi.

— Mislite da ću se ja povući pred tim balavcem? Satjerat ću ja njega u kozji rog, eto što ću uraditi, molim lijepo! Sutra ću već dotjerati sve u red. Iskadit ćemo mi taj vonj iz dječje sobe, molim lijepo...

Ispi gotovo nadušak čašu i natoči još; uopće, počeo se vladati neuobičajeno slobodno.

— Vidi ti njih, Nadenjka i Sašenjka, draga dječica, hi-hi-hi!

Bio je izbezumljen od pakosti. Ponovo snažno grunu grom; zaslijepi ih munja i kiša pljusnu kao iz kabla. Pavle Pavlovič ustade i zatvori prozor.

— A maloprije vas pita: »Da se ne bojite grmljavine?« Hi-hi! Veljčaninov da se boji grmljavine! Kobiljnikova... kako ono ide... Kobiljnikova... A ono o pedeset godina, a? Sjećate li se, molim lijepo? — bockaše Pavle Pavlovič.

— Vi ste se ipak ovdje lijepo smjestili — napomenu Veljčaninov jedva izgovarajući riječi od boli. — Ja ću leći... a vi kako vam drago.

— Pa čovjek ne bi ni psa istjerao po ovakvu nevremenu! — preuze Pavle Pavlovič uvrijeđeno, gotovo se radujući, uostalom, što ima pravo da se vrijeđa.

— Pa dobro, sjedite, pijte... možete i prenoćiti ovdje! — promumlja Veljčaninov, opruži se na divan i tiho prostenja.

— Da prenoćim, molim lijepo? A nećete se... bojati?

— Čega? — pripodignu Veljčaninov naglo glavu.

— Ničega, molim lijepo, onako, molim lijepo. Prošli put kao da ste se uplašili, ili mi se samo pričinilo...

— Ala ste glupi! — ne otrpi Veljčaninov i bijesno se okrenu zidu.

— Molim, molim — odvrati Pavle Pavlovič.

Bolesnik je nekako brzo zaspao, minutu pošto je legao. Uz već ozbiljno načeto zdravlje u posljednje vrijeme, naglo ga je skršila sva ona neprirodna napetost toga dana, pa je malaksao kao dijete. Ali je bol prevladala i nadjačala umor i san; nakon sat vremena probudio se i jedva se nekako pridigao s divana. Oluja je bila jenjala, u sobi je bilo naloženo, boca je stajala prazna, a Pavle Pavlovič spavao je na drugom divanu. Ležao je na leđima, glavu naslonio na divansko uzglavlje, potpuno obučen i sa čizmama na nogama. Lornjon mu je bio ispao iz džepa i visio na uzici gotovo do poda. Šešir mu je ležao u blizini na podu. Veljčaninov ga je poprijeko pogledao, ali ga nije htio probuditi. Zgurio se i ushodao po sobi jer nije imao snage da leži, stenjao je i razmišljao o svojoj boli.

Nije se bez razloga bojao te boli u prsima. Ti su napadi bili već odavno počeli, ali su ga vrlo rijetko spopadali — jedanput na godinu-dvije. Znao je da je to od jetre. Iz početka kao da ga negdje u prsima, ispod rebara ili još više, nešto pritiskalo, još potmulo i slabo, ali ga je i razdraživalo. Bol je neprekidno rasla, katkad i po deset sati za redom, i dosezala takvu snagu, a pritisak postajao toliko nepodnosiv, da je bolesnik pomišljao i na smrt. Kad ga je posljednji put, prije otprilike godinu dana, spopao taj napad, i bol potrajala desetak sati prije no što je napokon popustila, bio je toliko iznemogao da je, ležeći u postelji, jedva micao rukom, a liječnik mu je dopustio da u toku cijelog dana popije svega nekoliko žličica slaba čaja i pojede komadićak kruha namočena u bujon, kao dojenče. Ta se bol javljala u različnim prigodama, ali svagda nakon velikih živčanih napora. Čudno je i prolazila — kadšto bi je spriječio u samu začetku, u prvo pola sata, običnim vrućim oblozima, te bi potpuno uminula; a kadšto, kao prošli put, ništa ne bi pomagalo, i bol bi prošla tek pošto bi višeput za redom uzeo sredstvo za povraćanje. Poslije je liječnik priznao da je bio uvjeren da je posrijedi trovanje. Sad je još bilo daleko do jutra, a nije htio slati po liječnika obnoć, niti je inače volio liječnike. Napokon nije više mogao podnijeti bol te je počeo glasno jaukati. Jaukanje je probudilo Pavla Pavloviča, koji se pridigao na divanu i sjedio neko vrijeme, u strahu osluškivao i u nedoumici pratio pogledom Veljčaninova, koji samo što nije trčao po objema sobama. Boca vina, koju je popio, djelovala je, očito, na

njega jače nego obično, pa se dugo nije mogao snaći; napokon je pojmio i pohrlio do Veljčaninova, koji ga je dočekao mumljanjem.

— To je vama od jetre, molim lijepo, znam ja! — neobično živnu odjednom Pavle Pavlovič. — Tako je isto bilo i Petru Kuzmiču, Polusuhinu, od jetre, molim lijepo. Trebalo bi vrućim oblozima, molim lijepo. Petar Kuzmič je uvijek vrućim oblozima... Pa od toga se može i umrijeti, molim lijepo! Da skoknem do Mavre, a?

— Ne treba, ne treba — branio se Veljčaninov srdito. — Ne treba ništa.

Ali je Pavle Pavlovič bio, bogzna zašto, gotovo izbezumljen, kao da je u pitanju spas rođena sina. Ništa nije slušao, nego je silovito navaljivao da treba staviti vruće obloge i, osim toga, naglo popiti dvije-tri šalice slabog čaja — »ali ne samo vrućeg nego vrelog, molim lijepo!« I ne dočekavši dopuštenje, otrčao je do Mavre i naložio s njom vatru u kuhinji, koja je uvijek bila prazna, i zagrijao samovar; dotle je spremio i bolesnika u postelju, svukao ga i umotao u pokrivač, a za dvadesetak minuta zgotovio je i čaj i prvi vrući oblog.

— Ovo su ugrijani tanjuri, molim lijepo, usijani! — govorio je gotovo ushićeno, stavljajući Veljčaninovu na bolesna prsa užareni tanjur umotan u ubrus. — Nema drugih vrućih obloga, i trebalo bi dugo da se pribave, a tanjuri su i najbolji, časti mi, iskušao sam ih na Petru Kuzmiču svojim rukama i vidio na svoje oči, molim lijepo. Pa od toga se može umrijeti, molim lijepo. Pijte čaj, gutajte... pa makar se i opekli, život više vrijedi... od gizde, molim lijepo...

Sasvim je rasanio bunovnu Mavru; tanjuri su se mijenjali svake tri-četiri minute. Nakon trećeg tanjura i druge šalice vrelog čaja koji je popio nadušak, Veljčaninov je iznenada osjetio olakšanje.

— E, kad smo već jednom pokolebali bol, to je već, hvala bogu, dobar znak! — uzviknu Pavle Pavlovič i radosno otrča po drugi tanjur i još čaja.

— Samo da bol nadvladamo! Samo da suzbijemo bol! — ponavljao je svaki čas.

Nakon pola sata bol je posve popustila, ali je bolesnik bio već toliko ispaćen da nije više htio, ma koliko ga Pavle Pavlovič preklinjao, podnijeti »još jedan tanjurić, molim lijepo«. Oči su mu se sklapale od malaksalosti.

— Spavati, spavati — ponavljao je slabim glasom.

— Tako je! — odobri Pavle Pavlovič.

— Prenoćite tu... koliko je sati?

— Skoro će dva, četvrt do dva, molim lijepo.

— Prenoćite tu!

— Hoću, hoću.

Nakon jedne minute bolesnik je opet zovnuo Pavla Pavloviča.

— Vi, vi... — promrmlja kad mu on pritrča i nadvi se nada nj — vi ste bolji od mene! Razumijem sve, sve... hvala vam!

— Spavajte, spavajte — prošapta Pavle Pavlovič i brže-bolje ode na prstima do svog divana.

Zavozeći se u san, bolesnik je još čuo kako Pavle Pavlovič tiho i na brzu ruku prostire sebi ležaj, svlači se i, napokon, gasi svijeće i pruža se na svom divanu, jedva dišući, da ga ne probudi.

Veljčaninov je svakako zaspao vrlo brzo pošto su pogašene svijeće; poslije se toga jasno sjećao. Ali dokle je god spavao, sve do trenutka kad se probudio, sanjao je da ne spava i da nikako ne može zaspati, usprkos svoj svojoj malaksalosti. Napokon mu se prisnilo kao da bunca na javi te nikako da odagna od sebe prikaze što se guraju oko njega, iako dobro zna da je to puka tlapnja, a ne zbilja. Sve su mu prikaze poznate, soba kao da mu je dupkom puna ljudi, a ulazna su vrata otvorena; ljudi jatimice ulaze i tiskaju se na stubištu. Za stolom, postavljenim nasred sobe, sjedi jedan čovjek — upravo isto onako kao u isto takvu snu što mu se prisnio prije mjesec dana. Taj čovjek, kao i onda, sjedi nalakćen na stol i neće da govori, samo što je sad u cilindru s florom. »Kako? Pa zar je i onda to bio Pavle Pavlovič?« — pomisli Veljčaninov, ali kad pogleda malo bolje u lice tom šutljivcu, uvjeri se da je to sasvim drugi čovjek. »A zašto nosi flor?« — začudi se Veljčaninov. Strahovita je buka, žamor i vika tih ljudi što se tiskaju oko stola. Čini se da su ti ljudi sad još ozlojeđeniji na Veljčaninova nego onda, u onom snu; prijete mu rukama i dovikuju mu nešto na sav glas, ali što zapravo — nikako ne može razabrati. »Ama, to je tlapnja, znam ja!« — misli. — »Znam da ne mogu zaspati i da sam ustao jer nisam mogao od tjeskobe ležati!...« Pa ipak, vika i ljudi, i njihove kretnje, i sve ostalo — toliko je zbiljsko, toliko stvarno da ga na mahove obuzima sumnja: »Pa zar je to zbilja puka tlapnja? Što hoće od mene ti ljudi, bože moj? Ali, ako ovo nije

tlapnja, zar je moguće da takva vika nije još probudila Pavla Pavloviča? Pa eno, on ondje spava, eno na onom divanu.« Napokon se iznenada nešto dogodi, opet kao i onda u onom snu, svi navalili na stubište i strahovito se natiskali na vratima, jer je sa stubišta nagrnula druga gomila. Ti ljudi nešto nose, nešto veliko i teško; čuje kako odjekuje težak bat koraka nosača na stubištu i kako se, onako zadihani, užurbano nešto dovikuju. U sobi svi zagrajaše: »Nose, nose!«, svi sijevaju očima uprtim u Veljčaninova, svi mu prijete i likuju pokazujući na stubište. Ne sumnjajući više nimalo da sve to nije tlapnja nego zbilja, propeo se na prste da što prije vidi, iznad ljudskih glava, što li to nose. Srce mu lupa, lupa, a najednom — baš isto onako kao u onom snu — netko tri puta neobično snažno pozvoni. I opet je to bilo toliko jasno, toliko stvarno, zbiljsko zvonjenje da to, naravno, nikako nije moglo biti samo u snu!... Vrisnu i prubudi se.

Ali nije jurnuo, kao onda, prema vratima. Koja mu je misao usmjerila prvi pokret, i je li bilo u njega u tom trenutku ikakve misli, teško je reći, tek, kao da mu je tko prišapnuo što treba da radi, skočio je s postelje i poletio ispruženih ruku, kao da se brani i zaustavlja napad, pravo na onu stranu gdje je spavao Pavle Pavlovič. Ruke mu se u tili čas skobiše s drugim rukama što su se već digle na nj, pa ih čvrsto zgrabi; netko je već, dakle, stajao nadvijen nad njim. Gardine su bile spuštene, ali nije bilo sasvim mračno jer je iz druge sobe, u kojoj nije bilo takvih gardina, dopiralo već slabašno svjetlo. Iznenada mu nešto strahovito bolno poreza dlan i prste lijeve ruke, i u tren oka pojmi da je uhvatio za oštricu noža ili britve i da ju je čvrsto stisnuo rukom... U isti je mah nešto potmulo tresnulo o pod.

Veljčaninov je bio možda i triput jači od Pavla Pavloviča, ali je borba između njih dugo potrajala, pune tri minute. Brzo ga je savio do poda i izvrnuo mu ruke unazad, ali je, tko zna zašto, pošto-poto htio svezati te ruke izvrnute unazad. Držeći ranjenom ljevicom napadača, počeo je desnicom, pipajući, tražiti uzicu sa zastora na prozoru, dugo je nije mogao naći, ali ju je najposlije uhvatio i strgao s prozora. Poslije se i sam čudio nadljudskoj snazi koja je za to bila potrebna. Za sve te tri minute ni jedan ni drugi nije progovorio ni riječi, samo se čulo njihovo teško disanje i potmuli glasovi borbe.

Naposljetku je Veljčaninov stegnuo Pavlu Pavloviču ruke i svezao mu ih, ostavio ga na podu, ustao, odgrnuo zastor s prozora i pridigao storu. Na pustoj je ulici bilo već svijetlo. Otvorivši prozor, stajao je neko vrijeme i duboko udisao zrak. Bilo je već prošlo četiri sata. Zatvorivši prozor, polako je otišao do ormara, izvadio čist ručnik i čvrsto, čvrsto obavio njime lijevu ruku ne bi li zaustavio krvarenje. Pod nogama mu se našla rasklopljena britva što je ležala na sagu. Podignu je, sklopi i spremi u kutiju koju je jutros bio zaboravio na stoliću, do sama divana na kojem je spavao Pavle Pavlovič, te zaključa kutiju u pisaći stol. I tek kad je sve to obavio, priđe Pavlu Pavloviču i poče ga promatrati.

Dotle se Pavle Pavlovič uspio nekako pridići sa saga i sjesti u naslonjač. Bio je neodjeven, samo u donjem rublju, čak i neobuven. Košulja mu je na leđima i rukavima bila okrvavljena, ali to nije bila njegova krv nego iz Veljčaninovljeve porezane ruke. To je, naravno, bio Pavle Pavlovič, ali jedva da bi ga čovjek u prvi mah prepoznao kad bi ga iznenada ugledao — toliko mu se obličje bilo promijenilo. Sjedio je i nespretno se uspravljao u naslonjaču jer su mu ruke bile straga svezane, trzao se od vremena do vremena, a lice mu je bilo izobličeno, izmučeno i zeleno. Pogledao je Veljčaninova pozorno, ali nekakvim mutnim pogledom koji kanda još nije mogao sve razabrati. Iznenada se tupo osmjehnu, klimnu glavom prema vrču s vodom što je stajao na stolu, i izusti kratko i potiho:

— Vode bih, molim lijepo.

Veljčaninov mu natoči i uze ga napajati. Pavle Pavlovič okomi se pohlepno na vodu, gutnu tri-četiri puta, pridignu glavu i pozorno se zagleda u lice Veljčaninovu, što je stajao pred njim s čašom u ruci, ali mu ništa ne reče nego nastavi piti. Kad se napio, duboko uzdahnu. Veljčaninov uze svoj jastuk i pokupi svoju odjeću, pa ode u drugu sobu i zaključa Pavla Pavloviča.

Bol je bila posve minula, ali je ponovo osjetio neobičnu slabost nakon kratkotrajnog napora za koji je tko zna otkud smogao snagu. Pokušao je razmisliti o onome što se dogodilo, ali još nije mogao pravo sabrati misli; duševni je potres bio suviše snažan. Čas bi mu se oči sklapale same od sebe, gdjekad i na desetak minuta, a čas bi se opet trgnuo, probudio, prisjetio svega, pridigao ruku koja ga je boljela, obavijena ručnikom mokrim od krvi, i uzeo napeto i

grozničavo razmišljati. Samo je nešto izveo načistac — da ga je Pavle Pavlovič zaista htio zaklati, ali da možda još ni četvrt sata prije toga nije ni sam znao da će ga pokušati zaklati. Kutija s britvama možda mu je tek sinoć zapela za oko a da nije pobudila nikakve misli u njegovoj glavi, nego mu je samo ostala u sjećanju. (Britve su inače uvijek bile zaključane u pisaćem stolu, i Veljčaninov ih je tek jučer ujutro izvadio da potkreše brkove i zaliske, što je činio s vremena na vrijeme.)

»Da je već davno prije namislio da me ubije, zacijelo bi bio pripremio nož ili pištolj, a ne bi se pouzdao u moje britve koje nije ni vidio sve do sinoć« — pomislio je, između ostaloga.

Napokon je odbilo šest sati. Veljčaninov se prenuo, obukao i otišao do Pavla Pavloviča. Dok je otključavao vrata, nije mu bilo jasno zašto je zaključao Pavla Pavloviča i zašto ga nije odmah pustio da ode. Na njegovo veliko čudo, zatvorenik je bio već potpuno obučen; uspio je nekako da se sam odveže. Sjedio je u naslonjaču, ali je ustao čim je ušao Veljčaninov. Šešir mu je već bio u rukama. Njegov nemirni pogled kao da je požurivao Veljčaninova i govorio mu:

»Nemoj ništa govoriti, nema smisla, nema se tu što reći...«

— Odlazite! — reče Veljčaninov. — Uzmite svoju kutijicu — dobaci mu.

Pavle Pavlovič vrati se već od vrata, dohvati sa stola kutijicu s narukvicom, strpa je u džep i iziđe na stubište. Veljčaninov je stajao na vratima da ih zaključa za njim. Pogledi im se posljednji put ukrstiše. Pavle Pavlovič odjednom zastade, pogledaše časak jedan drugome u oči — baš kao da se dvoume; napokon mu Veljčaninov umorno mahnu rukom.

— De, odlazite! — reče u po glasa i zaključa vrata.

XVI
ANALIZA

Obuzela ga golema, neobična radost; nešto se konačno svršilo, rasplelo; nekakva je grozna tjeskoba nestala i rasplinula se posvema. Tako mu se bar činilo. Trajala je pet sedmica. Podizao je ruku, gledao ručnik natopljen krvlju i mrmljao sam za se: »E, sad je

zbilja svemu tome kraj!« I cijelo to prijepodne, prvi put u tri tjedna, nije gotovo ni pomislio na Lizu — kao da je ta krv iz porezanih prstiju »izravnala račune« i s tom tjeskobom.

Bilo mu je jasno da je izmakao strahovitoj pogibli. »Ti ljudi« — mislio je — »eto, ti isti ljudi koji još čas prije ne znaju hoće li zaklati čovjeka ili neće, kad jednom dohvate nož u svoje drhtave ruke i kad osjete prvi šikljaj vrele krvi na svojim prstima, ne samo što će zaklati nego će i glavu odrezati načisto, kako govore robijaši. Tako je to.«

Nije više mogao ostati kod kuće pa je izišao na ulicu, uvjeren da treba odmah nešto učiniti ili da će mu se odmah nešto samo od sebe dogoditi. Hodao je ulicama i čekao. Neobično je želio da se s kim sretne, da s kim porazgovara, pa ma i s nekim neznancem, i tek ga je to napokon navelo na pomisao na liječnika i na to da bi ruku trebalo previti kako valja. Kad mu je liječnik, njegov stari znanac, pregledao ranu, upitao ga je radoznalo kako mu se to dogodilo. Veljčaninov se izmotavao, smijao i umalo što mu nije sve ispričao, ali se svladao. Liječnik mu je opipao bilo, a kad je čuo za noćašnji napad bolesti, nagovorio ga je da odmah uzme nekakvo sredstvo za umirenje, koje mu je već bilo pri ruci. Isto ga je tako umirio i što se tiče rane: »Ne može doći ni do kakvih osobito loših posljedica.« Veljčaninov se grohotom nasmijao i počeo ga uvjeravati da su već nastupile sjajne posljedice. Neodoljiva želja da ispripovjedi sve obuzela ga je još dva puta toga dana — jednom čak i s posve nepoznatim čovjekom s kojim je sam zapodjeo razgovor u slastičarni, iako bi mu prije uvijek bilo mrsko zapodijevati razgovor s nepoznatim ljudima na javnim mjestima.

Zalazio je u trgovine, kupio novine, navratio k svom krojaču i naručio odijelo. I dalje mu je bila neugodna pomisao da pohodi Pogoreljceve, te nije mislio na njih, a nije ni mogao otići u njihov ljetnikovac — sve je nešto očekivao tu u gradu. Ručak mu je prijao, poveo je razgovor s konobarom i s gostom koji je sjedio za njegovim stolom, i popio pola boce vina. Nije ni pomišljao da bi se sinoćnji napad mogao obnoviti; bio je uvjeren da je posve ozdravio onog istog časa kad je noćas, pošto je zaspao onako iznemogao, nakon sat i pol skočio s postelje i silovito oborio napadača na pod. Pred večer mu se ipak počelo vrtjeti u glavi i na mahove ga obuzimalo nešto nalik na ono sinoćnje bunilo. Vratio se kući tek u sumrak i

gotovo se prestrašio kad je ugledao svoju sobu. Bilo mu je nekako strašno i jezovito u stanu. Nekoliko se puta prošetao po njemu i zašao je čak i u kuhinju, u koju nije gotovo nikad zavirivao. »Ovdje su sinoć grijali tanjure« — pomisli. Pomno je zaključao vrata stana i upalio svijeće ranije nego obično. Dok je zaključavao vrata, sjetio se da je prije pola sata, prolazeći pokraj pazikućina stana, zazvao Mavru i upitao je nije li za njegova izbivanja navraćao Pavle Pavlovič, baš kao da je to zaista bilo moguće.

Pošto se brižljivo zaključao, otključao je pisaći stol, izvadio kutiju s britvama i rasklopio »onu sinoćnju« britvu da je pregleda. Na bijelom koštanom dršku ostali su jedva vidljivi tragovi krvi. Vratio je britvu u kutiju i ponovo zaključao pisaći stol. Bio je pospan; osjećao je da mora odmah leći, jer, inače, »sutra neće biti ni za šta«. Činilo mu se, tko zna zašto, da će sutrašnji dan biti sudbonosan i »presudan«. Ali su mu se svejednako one iste misli koje ga ni na ulici, cijeli dan, nisu ni časka ostavljale, i sad neumorno i neodoljivo rojile i kljucale u bolesnoj glavi, pa je neprekidno mislio, mislio i mislio, i još dugo nije mogao usnuti...

»Ako je već istina da je ustao da me zakolje nesvjesno« — neprestano je mislio i mislio — »je li mu ta misao bar jednom prije pala na um, makar i kao snohvatica u trenutku bijesa?«

Čudno je odgovorio sam sebi na to pitanje — tako da ga je »Pavle Pavlovič htio ubiti, ali da mu pomisao na ubojstvo nije nijednom pala na um«. Još kraće: »Pavle Pavlovič htio je ubiti, ali nije znao da to hoće. To je besmisleno, ali je tako« — mislio je Veljčaninov. — »Nije on doputovao ovamo da traži službu, ni radi Bagautova, iako je tražio ovdje službu i svraćao se k Bagautovu, i razbjesnio se kad je Bagautov umro. Bagautova je prezirao iz dna duše. Krenuo je i doputovao ovamo s Lizom radi mene...«

»A jesam li ja očekivao da će me... zaklati?« Zaključio je da jest, da je očekivao upravo od onog trenutka kad ga je ugledao u kočiji, za Bagautovljevim lijesom, »kao da sam nešto počeo očekivati... ali, dakako, nisam to očekivao, dakako, nisam očekivao da će me zaklati!...«

»Pa zar je zbilja, zar je zbilja bila istina sve ono« — uzvikivaše opet dižući naglo glavu s jastuka i otvarajući oči — »sve ono što mi

je taj... luđak napričao jučer o svojoj ljubavi prema meni kad mu je zaigrala brada i kad se busao u prsa?«

»Živa istina!« — zaključio je, neumorno mozgajući i raščlanjujući. — »Taj je Quasimodo iz T... bio sasvim dovoljno glup i plemenit da se zaljubi u ljubavnika svoje žene, na kojoj nije u dvadeset godina ništa zapazio! Poštovao me je devet godina, čuvao uspomenu na me i pamtio moje ‚izreke', a ja, bože moj, nisam o svemu tome imao ni pojma! Jučer mi nije mogao lagati! A je li.me volio jučer kad mi je izjavljivao ljubav i rekao: ‚da se iskvitamo?' Jest, volio me iz mržnje, a to je najsnažnija ljubav...«

»A moglo je biti, pa zacijelo je i bilo tako, da sam ja na njega ostavio izvanredan dojam u T... upravo izvanredan i »divan«, upravo se to moglo dogoditi takvu Schilleru u liku Quasimoda! On je mene sto puta precijenio zato što sam ga se suviše snažno dojmio u njegovoj filozofskoj osamljenosti... Da mi je znati čime sam ga zapravo toliko osvojio! Tko zna, možda novim rukavicama i time kako sam ih vješto navlačio. Quasimodi vole estetiku, još kako je vole! Rukavice su više nego dovoljne za neku plemenitu dušicu, pogotovo ako je ‚vječiti muž'. Ostalo će oni sami tisućostruko nadopuniti, čak će se i potući za tebe, ako ti je stalo do toga. Koliko on samo cijeni moju sposobnost očaravanja! Možda ga se baš ta moja sposobnost očaravanja najviše i dojmila. A kako je ono uzviknuo: ‚E, ako je i taj, u koga se onda još čovjek može pouzdati!' Nakon takva uzvika može se čovjek pretvoriti u divlju zvijer!«

»Hm! Doputovao je ovamo da se ‚izgrli sa mnom i isplače' — kako se sam vrlo himbeno izrazio, doputovao je, naime, da me zakolje, a mislio je da će se ‚izgrliti i isplakati'... I doveo je Lizu. A tko zna, da sam proplakao s njim, možda bi mi zbilja bio i oprostio jer je silno želio da oprosti!... Sve se to, u prvom sukobu, pretvorilo u pijano prenavljanje i u karikaturu, u odvratno bapsko jadikovanje o uvredi. (Rogove, rogove je napravio sam sebi na čelu!) Zato je i dolazio pijan da se može izjadati, pa makar i prenavljajući se; trijezan ne bi mogao... A što se volio prenavljati, duša mu je bila da se prenavlja! O, kako mu je bilo drago kad me natjerao da se izljubimo! Samo što tada nije znao što će učiniti na kraju — hoće li me zagrliti ili zaklati? Pokazalo se, naravno, da je najbolje i jedno i drugo, udrobljeno. Najprirodnije rješenje! Da, molim lijepo, priroda ne

voli nakaze i uništava ih ‚prirodnim rješenjima'. Najnakaznija je nakaza ona koja je ispunjena plemenitim osjećajima, to znam iz iskustva, Pavle Pavloviču! Priroda nije nakazama nježna majka, nego maćeha. Priroda rodi nakazu, ali umjesto da je požali, sama je kažnjava, a tako i treba. Zagrljaji i suze posvemašnjeg praštanja suviše stoje u ovo naše doba čak i čestite ljude, a kamoli neće ovakve kao što smo vi i ja, Pavle Pavloviču!«

»Jest, bio je dovoljno glup da me odvede i svojoj zaručnici. Bože mili! Zaručnici! Samo se u glavi takva Quasimoda i mogla poroditi misao o ‚preporodu' s pomoću nevinosti mademoiselle Zahlebinin! Ali niste vi krivi, Pavle Pavloviču, niste vi krivi — vi ste nakaza, pa zato sve kod vas i mora biti nakazno, i vaši snovi i vaše nade. Ali, premda je nakaza, posumnjao je ipak u svoj san, pa mu je zato i zatrebala sveta sankcija prepoštovanog Veljčaninova. Potrebno mu je bilo odobrenje Veljčaninova, potvrda da san nije san, nego nešto zbiljsko. Pa i poveo me iz strahopoštovanja prema meni i vjerujući u plemenitost mojih osjećaja, vjerujući, možda, da ćemo se ondje negdje u grmu zagrliti i proplakati, u blizini nevinosti. Jest, morao je taj ‚vječiti muž', bio je dužan da napokon jednom, kad-tad, kazni sam sebe za sve, a da bi kaznio sam sebe, posegnuo je za britvom, doduše nesvjesno, ali je posegnuo! ‚Ipak ga je parnuo nožem, ipak ga je na kraju parnuo, pred samim gubernatorom!' A, zbilja, je li pomislio bar na tako nešto kad mi je pričao ono o djeveru? I je li bilo što ozbiljno posrijedi one noći kad je ustao iz postelje i stajao nasred sobe? Hm. Nije, tada se samo šalio. Ustao je radi nužde, a kad je vidio da sam ga se prepao, nije mi se odazivao desetak minuta zato što mu je silno godilo što sam ga se prepao... Možda mu je baš tada, dok je stajao u mraku, prvi put nešto sinulo...«

»Pa ipak, da nisam jučer zaboravio na stolu te britve, možda se ne bi ništa ni dogodilo. Je li tako? Je li tako? Ta prije toga me se klonio, nije mi dolazio dva tjedna; sakrivao se od mene iz sažaljenja prema meni! Najprije je odabrao Bagautova, a ne mene! Ta skočio je usred noći da mi grije tanjure, misleći da će odvratiti misli — od noža do ganuća!... Htio je spasiti i sebe i mene — ugrijanim tanjurima!...«

I dugo je još tako radila bolna glava tog nekadašnjeg »svjetskog čovjeka«, presipajući iz šupljeg u prazno, sve dok se nije smirio.

Probudio se sutradan isto tako bolne glave, ali obuzet posve novom i posve neočekivanom stravom.

Ta nova strava potjecala je od nepokolebljiva uvjerenja, koje se nenadano uvriježilo u njemu, da će on, Veljčaninov (pa još svjetski čovjek), danas sam, od svoje volje, okončati sve tako da će otići do Pavla Pavloviča — zašto? Radi čega? — Nije ništa znao niti je htio znati, gadilo mu se sve to, samo je znao da će, tko zna zašto, odlunjati onamo.

Ta je ludost — drukčije nije to mogao nazvati — ipak poprimila koliko-toliko razuman oblik i našla prilično opravdan izgovor — još je noćas sve nekako zamišljao da će se Pavle Pavlovič, kad se vrati u svoju sobu, pomno zaključati i — objesiti, kao onaj blagajnik o kojem je pričala Marja Sisojevna. Ta se noćašnja slutnja pretvorila malo-pomalo u besmisleno, ali tvrdo uvjerenje. »Zašto bi se ta budala objesila?« — prekidao je sam tok svojih misli. Sjetio se onih Lizinih riječi... »A, uostalom, možda bih se ja na njegovu mjestu i objesio...« — pomislio je jednom.

Na kraju se, umjesto da ode na ručak, ipak otputio k Pavlu Pavloviču. »Samo ću se raspitati kod Marje Sisojevne« — odlučio je. Ali nije još bio izišao ni na ulicu kadli naglo stade na kućnim vratima.

— Pa zar je moguće, zar je moguće — uzviknu i pocrvenje od stida — zar je moguće da ću klipsati tamo da se »izgrlim i isplačem«? Nije li još samo ta besmislena gadarija nedostajala svoj ovoj sramoti?

Ali od te »besmislene gadarije« spasila ga je providnost, koja čuva sve čestite i pristojne ljude. Tek što je izišao na ulicu, skobio se s Aleksandrom Lobovom. Mladac je bio sav zadihan i uzbuđen.

— A ja pošao k vama! Što kažete na onog svog prijatelja, Pavla Pavloviča?

— Objesio se? — promrmlja Veljčaninov nesuvislo.

— Tko se objesio? Zašto? — iskolači Lobov oči.

— Ništa, ništa... ja to onako; nastavite!

— Uh, do vraga, kako vam je ipak smiješan obrat misli! Nipošto se nije objesio (zašto bi se objesio?). Naprotiv, otputovao je. Upravo sam ga smjestio u vlak i otpravio. Uh, kako pije, da znate! Popili smo tri boce, i Pretposilov je bio s nama, ali kako taj pije, kako taj pije!

Pjevao je u vlaku, spominjao vas, mahao rukom i lijepo vas pozdravio. A jest hulja, što velite, a?

Mladić je zaista bio sutrusan; o tome su najbolje svjedočili njegovo zažareno lice, užagrene oči i neposlušan jezik. Veljčaninov prasnu u grohotan smijeh:

— I tako se na kraju i pobratili! Ha-ha! Zagrlili se i proplakali! E, vi, Schilleri, poete!

— Nemojte vrijeđati, molim vas! Znate, on se tamo sasvim povukao. Bio je jučer tamo, i danas. Svašta je izbrbljao. Nadju su zatvorili, čami na polukatu. Bilo je vike, suza, ali nećemo popustiti! Ali kako taj pije, velim vam, kako taj pije! A da znate kako je vulgaran, odnosno nije vulgaran nego kako se ono kaže?... I neprestano je spominjao vas, ali gdje se on može mjeriti s vama? Vi ste ipak pristojan čovjek, i zbilja ste nekad pripadali visokom društvu, i tek ste se nedavno morali povući, zbog siromaštva, čega li... Vrag bi ga znao, nisam ga pravo razumio.

— A, to je on vama tako o meni pričao?

— Jest, jest, nemojte se ljutiti! Bolje je biti čestit građanin nego pripadati visokom društvu. Hoću reći da u naše doba u Rusiji ne znaš koga da poštuješ. Priznajte da je to ozbiljna bolest doba, kad ne znaš koga da poštuješ, nije li tako?

— Tako je, tako, a što on?

— On? Tko? Ah, da! A zašto je neprestano govorio pedesetogodišnji ali propali Veljčaninov? Zašto ali, propali, a ne i propali? Smijao se i ponovio to tisuću puta. Sjeo u vlak, zapjevao i zaplakao — naprosto mi se zgadilo; čak je bio i jadan, onako pijan. Eh, što ne volim glupane? Pa uzeo dijeliti pare prosjacima, za pokoj duše Lizavete — je li mu to bila žena, što li?

— Kći.

— Što vam je ruci?

— Porezao sam se.

— Nije to ništa, proći će. Znate, vrag ga odnio, dobro je što je otputovao, ali bih se okladio da će se tamo, kamo god dođe, odmah opet oženiti, što vi mislite?

— Pa i vi hoćete da se oženite?

— Ja? Ja sam nešto drugo... kako vi to, zbilja! Ako je vama pedeset godina, onda je njemu sigurno šezdeset; tu treba malo

logike, gospodine dragi! A znate, prije, davno prije, ja sam po uvjerenju bio pravi slavenofil, ali sad se nadamo zori sa zapada... E pa, do viđenja; dobro je što sam vas sreo prije nego što sam svratio k vama; neću ni svraćati, nemojte navaljivati, nemam vremena!...

I samo što ne odjuri.

— Ah, pa što je to meni — vrati se iznenada — pa dao mi je pismo za vas! Evo vam ga. A zašto niste došli da ga ispratite?

Veljčaninov se vrati kući i otvori omotnicu naslovljenu na njega.

U omotnici nije bilo ni retka od Pavla Pavloviča, nego samo neko drugo pismo. Veljčaninov prepozna rukopis. Pismo je bilo staro, papir požutio, crnilo izblijedjelo, a napisano je bilo njemu u Petrograd prije desetak godina, dva mjeseca nakon njegova odlasak iz T... Međutim, nije mu bilo nikad otposlano, umjesto njega je tada primio drugo pismo, to je jasno proizlazilo iz sadržaja ovog požutjelog pisma. U njemu se Natalja Vasiljevna opraštala zauvijek s njim, upravo isto onako kao i u pismu koje je tada bio primio, i priznavala mu da voli drugog, ali nije tajila da je trudna. Štoviše, obećavala mu je za utjehu da će ulučiti priliku da mu preda dijete, uvjeravala ga da će sad oboje imati druge obveze, da je njihovo prijateljstvo dovijeka zapečaćeno — ukratko, bilo je malo logike ali je cilj bio isti, da je on poštedi svoje ljubavi. Čak mu je dopuštala da za godinu dana svrati u T... da pogleda dijete. Tko zna zašto se predomislila i poslala mu umjesto ovog pisma ono drugo.

Veljčaninov je bio blijed dok je čitao te retke, ali je zamišljao i Pavla Pavloviča kako je pronašao to pismo i čitao ga prvi put pred otvorenom obiteljskom kutijom od ebanovine, ukrašenom sedefima.

»Mora da je i on problijedio kao krpa« — pomislio je kad je slučajno opazio svoje lice u zrcalu — »mora da je čitao i zatvarao oči, pa ih opet iznenada otvarao, u nadi da će se pismo pretvoriti u običan bijeli papir... Zacijelo je dva-tri puta ponovio taj pokus!...«

XVII
VJEČITI MUŽ

Prošle su gotovo pune dvije godine od događaja koje smo opisali. Nalazimo ponovo gospodina Veljčaninova jednog krasnog ljetnog dana u vlaku na jednoj od naših željezničkih pruga nedavno

predanih prometu. Putovao je u Odesu da se sastane i zabavi s jednim prijateljem, ali i radi jednog drugog, također prilično ugodnog razloga — nadao se da će se s pomoću tog prijatelja sastati s jednom neobično zanimljivom ženom s kojom se već odavno želio upoznati. Ne upuštajući se u potankosti, ograničit ćemo se samo na napomenu da se sasvim preporodio ili, bolje reći, popravio u te posljednje dvije godine. Od prijašnje hipohondrije nije ostalo gotovo ni traga, a od kojekakvih »uspomena« i briga, posljedica bolesti, što su ga već bile počele zaokupljati prije dvije godine u Petrogradu, dok je bezuspješno vodio parnicu, ostao je u njemu samo neki potajni stid zbog spoznaje o nekadašnjoj malodušnosti. Donekle ga je tješilo uvjerenje da toga više neće biti i da to neće nikad nitko ni saznati. Tada se, istinabog, bio povukao iz društva, počeo se čak i loše oblačiti, sakrivao se nekamo od svih — i to su, naravno, svi zapazili. Ali se uskoro iznova pojavio pokajnički, a opet toliko preporođen i samopouzdan da su mu »svi« odmah oprostili ono kratkotrajno otpadništvo; čak i oni s kojima se već bio prestao pozdravljati, prvi su ga prepoznavali i pružali mu ruku, i to bez ikakvih dosadnih pitanja, kao da je za sve to vrijeme bio negdje daleko na putu po svom privatnom poslu, koji se nikog od njih ne tiče, te se upravo vratio. Uzrok svim tim povoljnim i zdravim promjenama bilo je, dakako, to što je dobio parnicu. Veljčaninova je dopalo šezdeset tisuća rubalja — nipošto velika svota, ali za njega neobično važna, jer je, prvo, odmah ponovo osjetio čvrsto tlo pod nogama pa je, dakle, bio moralno zadovoljan; sad je već pouzdano znao da te svoje posljednje novce neće prorajtati »kao kakva budala«, kao što je bio prorajtao ona prva dva imutka, i da će mu doteći do kraja života. »Ma koliko se njima ondje rušilo društveno zdanje, i ma šta trubili« — mislio je kadikad promatrajući i osluškujući sva ona nevjerojatna čuda što su se zbivala oko njega i po cijeloj Rusiji — »ma koliko se ljudi i ideje preobražavali, ja ću uvijek imati bar ovaj izvrstan i ukusan ručak za koji sad sjedam, pa sam, dakle, spreman na sve.« Ta upravo puteno nježna misao bila ga je malo-pomalo posve obuzela i izazvala kod njega čak i tjelesni preokret, a da i ne govorimo o duševnom — sad je bio sasvim drukčiji čovjek nego onaj »mlitonja« kojeg smo opisali kakav je bio prije dvije godine, i kojem su se već počele događati onakve nemile zgode — bio je veseo, vedar,

dostojanstven. čak su se i one zloslutne sitne bore što su mu se bile počele skupljati oko očiju i na čelu gotovo izgubile; čak mu se i boja lica promijenila — postao je bjelji, rumeniji. Sad je sjedio na udobnom sjedalu u vagonu prvog razreda, i neprestano ga je kopkala jedna ugodna misao — iduća je postaja bila raskrsnica i nova se pruga odvajala nadesno. »Ako sad ostavim prugu koja vodi ravno i skrenem nadesno, mogao bih svega dvije stanice dalje obići još jednu svoju znanicu, koja se nedavno vratila iz inozemstva i sad je sama na selu, što je za me vrlo zgodno, a za nju vrlo nezgodno, pa bih se, dakle, mogao provesti isto tako lijepo kao i u Odesi, pogotovo što mogu još i tamo stići...« Ali se još kolebao i nikako se nije mogao nakaniti; čekao je »nekakav poticaj«. Međutim se približavao stanici, a ni poticaj nije izostao.

Na toj je postaji vlak stajao četrdeset minuta, i putnici su tu mogli ručati. Na samu ulazu u putničku čekaonicu nagurala se, kao i obično, sva sila nestrpljiva i užurbana svijeta i — možda isto tako kao i uvijek — izbio je skandal. Jedna dama, koja je izišla iz vagona drugog razreda, neobično zgodna ali za putovanje nekako malo odviše raskošno odjevena, gotovo je vukla za sobom objema rukama ulana, vrlo mladog i lijepog oficirčića koji joj se otimao. Mladi oficirčič bio je dobrano nakresan, a dama, po svoj prilici njegova starija rođakinja, nije ga puštala od sebe, valjda zato što se bojala da on odmah ne pohita do točionice. Međutim, u onoj gužvi, ulan se sudario s nekim trgovčićem koji je isto tako bančio i posve se raspojasao. Taj je trgovčić zaglibio tu na stanici još od jučer, pio je i razbacivao se parama, okružen kojekakvim drugovima, i nikako da se ukrca u vlak i otputuje dalje. Izbila je kavga, oficir je larmao, trgovčić psovao, dama zdvajala i, odvraćajući ulana od kavge, dovikivala mu umolnim glasom: »Mitenjka! Mitenjka!« Trgovčiću se to činilo suviše sablažnjivim; svi su se, doduše, smijali, ali se trgovčić još više uvrijedio zbog toga što je, kako mu se, tko zna zašto, činilo, bio povrijeđen moral.

— Pazi ti nje: »Mitenjka!...« — izusti prijekorno, oponašajući damin tanki glasić. — Ni pred svijetom se više ne stide!

I priđe, glavinjajući, dami koja se svalila na najbliži stolac i uspjela posjesti do sebe ulana, odmjeri ih prezirnim pogledom i otegnu pjevuckavo:

— Droca si ti, droca, rep ti se otrco!

Dama vrisnu i tužno se obazre očekujući pomoć. Bilo ju je i stid, i bojala se, a da bude još gore, oficir đipi sa stolca, zaurla i nasrnu na trgovčića, ali se poskliznu i skljoka opet na stolac. Grohotan je smijeh naokolo rastao, a nitko nije ni pomišljao da pritekne u pomoć. Ali se tu našao Veljčaninov, naglo je zgrabio trgovčića za ovratnik, okrenuo ga i odgurnuo pet-šest koraka dalje od prestrašene žene. To je bio kraj skandalu; trgovčić se neobično iznenadio i udarcu i Veljčaninovljevoj kršnoj pojavi, pa su ga drugovi odmah odveli. Dostojanstveno obličje otmjeno odjevena gospodina snažno se dojmilo i podrugljivaca — smijeh je utihnuo. Crveneći se i gotovo plačući, dama nije znala kako da mu se zahvali. Ulan je mumljao: »Fala, fala!« i htio pružiti Veljčaninovu ruku, ali mu umjesto toga odjednom puhnu u glavu da legne na stolce, pa se opruži po njima.

— Mitenjka! — procvili dama prijekorno i pljesnu rukama.

Veljčaninov je bio zadovoljan i samom zgodom i svim okolnostima. Zanimala ga je dama; bila je to, po svemu sudeći, prilično bogata provincijalka, odjevena doduše raskošno, ali neukusno, a držala se pomalo smiješno — imala je upravo sve ono što zajamčuje uspjeh kicošu iz prijestolnice u određenim namjerama prema ženi. Zapodjenuše razgovor; dama je vatreno pričala i tužila se na svog muža, koji se »odjednom nekamo izgubio iz vagona, a zato se sve to i dogodilo jer se on uvijek nekamo izgubi kad ga čovjek najviše treba...«

— Radi nužde... — promrmlja ulan.

— Ah, Mitenjka! — pljesnu ona opet rukama.

»E, taj će muž dobiti svoje!« — pomisli Veljčaninov.

— A kako se zove? Idem ja da ga potražim — ponudi se Veljčaninov.

— Pal Palič — javi se ulan.

— Vaš se suprug zove Pavle Pavlovič? — priupita Veljčaninov radoznalo, a odjednom se između njega i dame isprriječi ćelava glava koju je dobro poznavao. Učas mu iziđe pred oči vrt Zahlebininovih, one nedužne igre i nametljiva ćelava glava što se neprestance gurala između njega i Nadežđe Fedosejevne.

— Napokon ste došli! — uzviknu supruga histerično.

Bio je to Pavle Pavlovič glavom. Gledao je u čudu i strahu Veljčaninova, skamenio se pred njim kao da vidi sablast. Toliko se bio prenerazio da neko vrijeme, zacijelo, nije ništa shvaćao od onoga što mu je uvrijeđena supruga tumačila srditom brzorečicom. Napokon se prenuo i umah pojmio svu strahotu — i svoju krivnju, i što je učinio Mitenjka, i kako je taj »mesje« — kao što je dama, tko zna zašto, nazivala Veljčaninova — »naš anđeo-čuvar i spasitelj, a vi... vi se uvijek izgubite kad vas čovjek najviše treba...«

Odjednom Veljčaninov prasnu u grohotan smijeh.

— Pa mi smo prijatelji, prijatelji od malih nogu! — klicao je pred začuđenom damom i obuhvatio familijarno i zaštitnički desnom rukom ramena Pavla Pavloviča, koji se neodređeno smješkao. — Zar vam nije spominjao Veljčaninova?

— Nije, nikad mi nije spominjao — pomalo se smela supruga.

— Pa predstavite me onda, vjerolomni prijatelju, svojoj supruzi!

— Ovo je, Lipočka, zaista gospodin Veljčaninov, molim lijepo, eto tako, molim lijepo... — poče Pavle Pavlovič i posramljeno ušutje. Supruga mu pocrvenje i ošinu ga bijesnim pogledom, očito zato što ju je nazvao »Lipočkom«.

— A zamislite, nije mi ni javio da se ženi, niti me pozvao na svadbu, ali vi, Olimpijada...

— Semjonovna — prišapnu mu Pavle Pavlovič.

— Semjonovna! — javi se iznenada ulan, koji je već bio zaspao.

— Oprostite mu, Olimpijada Semjonovna, radi mene, u čast susreta starih prijatelja... Dobar je on muž!

I Veljčaninov prijateljski lupi Pavla Pavloviča po ramenu.

— Ja sam, dušice, samo načas... zaostao... — poče se Pavle Pavlovič opravdavati.

— I ostavili ženu da se sramoti! — prihvati odmah Lipočka. — Kad treba, vas nema, uvijek ste tamo gdje ne treba...

— Uvijek ste tamo gdje ne treba, gdje ne treba... gdje ne treba... — povlađivaše ulan.

Lipočka je gotovo izgubila dah od uzrujanosti. I sama je znala da su se osramotili pred Veljčaninovom, i crvenjela je, ali se nije mogla svladati.

— Isuviše ste oprezni gdje ne treba, isuviše ste oprezni — ote joj se.

— Ispod kreveta... traži ljubavnike... ispod kreveta... gdje ne treba... gdje ne treba... — razljutio se odjednom strahovito i Mitenjka.

Ali Mitenjka nije više bio ni za što. Uostalom, sve se lijepo svršilo; uskoro su se bolje upoznali. Pavla Pavloviča poslali su po kavu i bujon. Olimpijada Semjonovna objasnila je Veljčaninovu da putuju iz O... gdje joj muž služi, na dva mjeseca u njihovo selo, da to nije daleko, svega četrdeset kilometara od ove stanice, da ondje imaju krasnu kuću i vrt, da će im doći gosti, da imaju i susjeda, pa kad bi Aleksej Ivanovič bio toliko dobar da ih posjeti »u njihovoj osami«, ona bi ga dočekala kao svog anđela-čuvara, jer ne može ni pomisliti a da se ne zgrozi što bi bilo da nije... i tako dalje, i tako dalje, jednom riječju, »kao svog anđela-čuvara«...

— I spasitelja, i spasitelja — tvrdio je ulan gorljivo.

Veljčaninov joj je uljudno zahvalio i odgovorio da je uvijek spreman da dođe, da je posve dokon i besposlen čovjek i da mu poziv Olimpijade Semjonovne isuviše laska. Zatim je odmah poveo veseo razgovor u koji je spretno ubacio dva-tri komplimenta. Lipočka je porumenjela od zadovoljstva, a čim se vratio Pavle Pavlovič, oduševljeno mu je kazala da je Aleksej Ivanovič bio toliko dobar te je prihvatio njezin poziv da proboravi mjesec dana kod njih na selu, i da je obećao da će doći za tjedan dana. Pavle Pavlovič osmjehnuo se zbunjeno i nije rekao ni riječi. Olimpijada Semjonovna slegla je svojim nježnim ramenima i uznijela pogled prema nebu. Napokon su se rastali — još jednom izražavanje zahvalnosti, opet »anđeo-čuvar«, opet »Mitenjka«, i Pavle Pavlovič odveo je napokon suprugu i ulana da ih smjesti u vagon. Veljčaninov je pripalio cigaru i ushodao se po peronu; znao je da će Pavle Pavlovič začas opet dotrčati do njega da porazgovara s njim prije nego što zazvoni zvono. Tako je i bilo. Pavle Pavlovič pojavio se uskoro pred njim sa zabrinutim pitanjem u očima i na cijelom obličju. Veljčaninov se nasmijao, »prijateljski« ga uhvatio za lakat, povukao ga do najbliže klupe, sjeo i posjeo njega do sebe. Šutio je, htio je da Pavle Pavlovič prvi progovori.

— Onda ćete nam doći, molim lijepo? — promuca Pavle Pavlovič načinjući odmah glavnu temu.

— Znao sam da će tako biti! Nimalo se nije promijenio! — nasmija se Veljčaninov grohotom. — Ama, kako ste mogli — lupi ga

ponovo po ramenu — kako ste mogli i načas ozbiljno pomisliti da ću vam zaista doći u goste, i to još na mjesec dana, ha-ha!

Pavle Pavlovič naglo živnu.

— Nećete, dakle, doći, molim lijepo! — uzviknu ne skrivajući nimalo radosti.

— Neću, neću! — smijao se Veljčaninov, zadovoljan sam sobom. Uostalom, nije mu ni samom bilo jasno zašto mu je sve toliko smiješno, ali što dalje, to mu je bivalo smješnije.

— Zar zbilja... zar zbilja to ozbiljno govorite, molim lijepo?

Izrekavši te riječi, Pavle Pavlovič čak poskoči s klupe strepeći od iščekivanja.

— Pa rekao sam vam već da neću doći... Ala ste vi čudan svat!

— A kako ću ja... ako je tako, molim lijepo, što ću reći Olimpijadi Semjonovnoj kad ne dođete za tjedan dana, a ona će vas čekati, molim lijepo?

— Čudna mi čuda! Recite joj da sam slomio nogu ili tako nešto.

— Neće mi vjerovati, molim lijepo — otegnu Pavle Pavlovič plačljivim glasom.

— Pa ćete dobiti svoje? — smijao se i dalje Veljčaninov. — Primjećujem, siroti moj prijatelju, da ipak strepite od svoje krasne supruge, a?

Pavle Pavlovič pokuša se osmjehnuti, ali bez uspjeha. Što Veljčaninov neće doći, to je, naravno, bilo dobro, ali što familijarno govori o njegovoj supruzi, to već nije valjalo. Pavle Pavlovič se promeškolji. Veljčaninov to zapazi. Dotle je zvono već po drugi put zazvonilo; izdaleka, iz vagona dopre tanki glasić koji zabrinuto dozivaše Pavla Pavloviča. On se uzvrpolji na klupi, ali ne otrča na taj poziv, očekujući valjda još nešto od Veljčaninova — dakako, da mu još jednom potvrdi da neće doći.

— Kako je djevojačko prezime vaše supruge? — priupita Veljčaninov, kao da i ne zapaža nemir Pavla Pavloviča.

— Ona je kći našeg prote, molim lijepo — odgovori Pavle Pavlovič pogledajući u neprilici vlak i osluškujući.

— A, tako, uzeli ste je zbog ljepote.

Pavle se Pavlovič opet promeškolji.

— A tko vam je taj Mitenjka?

— Pa tako, naš dalji rođak, naime moj, molim lijepo, sin moje pokojne sestrične, Golupčikov se zove, molim lijepo, degradirali ga zbog izgreda, a sad ga opet unaprijedili; mi smo ga i opremili... Nesretan mladić, molim lijepo...

»Tako je, tako, sve je u redu, svi su na broju!« — pomisli Veljčaninov.

— Pavle Pavloviču! — dopre opet zov iz dalekog vagona, ali sad već s odviše srditim prizvukom u glasu.

— Pale Paliču! — razlegnu se i drugi, promukli glas.

Pavle se Pavlovič opet užurba i uzvrpolji, ali ga Veljčaninov čvrsto uhvati za lakat i zadrža.

— A hoćete li da sad odmah ispričam vašoj supruzi kako ste me htjeli zaklati, a?

— Što vi to, što vam je, molim lijepo! — prepade se živ Pavle Pavlovič. — Ma bože sačuvaj, molim lijepo!

— Pavle Pavloviču! Pavle Pavloviču! — odjeknuše opet glasovi.

— A sad idite! — pusti ga napokon Veljčaninov, smijući se i dalje dobroćudno.

— Onda nećete doći, molim lijepo? — prošapta Pavle Pavlovič gotovo očajnički posljednji put, štoviše, sklopi ruke pred njim, kao nekad.

— Ma kunem vam se da neću doći! Trčite, inače će biti svašta.

I širokim mu zamahom pruži ruku, pruži je i lecnu se, jer mu Pavle Pavlovič ne prihvati ruku, nego čak i povuče svoju.

Zvono zazvoni po treći put.

U hipu se obojica nekako čudno izmijeniše, baš kao da se preobraziše. U Veljčaninovu, koji se još čas prije onako smijao, kao da nešto uzdrhta i iznenada prepuknu. Čvrsto i razjareno zgrabi Pavla Pavloviča za rame.

— Ako vam već ja, ja pružam evo ovu ruku — pokaza mu dlan svoje lijeve ruke na kojem se jasno ocrtavala široka brazgotina od reza — onda biste je ipak mogli prihvatiti! — prošapta drhtavim i problijedjelim usnama.

Pavle Pavlovič također je problijedio, pa i njemu zadrhtaše usne. Lice mu se nekako naglo zgrči.

— A Liza, molim lijepo? — promuca brzim šaptom, i odjednom mu zaigraše usne, obrazi i brada, a iz očiju mu grunuše suze.

Veljčaninov se ukočio pred njim kao kip.

— Pavle Pavloviču! Pavle Pavloviču! — vrištali su iz vlaka, kao da ih tko kolje, i odjednom se razlegnu zvižduk.

Pavle se Pavlovič prenu, pljesnu rukama i potrča glavom bez obzira; vlak je več kretao, ali je nekako uspio da se uhvati za ručku i uskoči u trku u svoj vagon. Veljčaninov je ostao i nastavio put u istom smjeru. Nije skrenuo nadesno, do znanice na selu — bio je suviše neraspoložen. A kako je poslije žalio zbog toga!

NAPOMENE

KOCKAR

U ovaj svezak ušle su pripovijesti koje je Dostojevski pisao između 1862. i 1869. godine. U isto je vrijeme napisao i dva velika romana: Zločin i kaznu i Idiota, te svoje dojmove s putovanja po Zapadnoj Evropi Zimske bilješke o ljetnim dojmovima i pripovijest Zapisi iz podzemlja.

Te su godine pune važnih događaja u njegovu životu: prvi put putuje u inozemstvo (1862); zaljubljuje se u Apolinariju Suslovu; odaje se kockarskoj strasti; izdaje sa starijim bratom Mihailom časopise »Vrijeme« i »Epoha«; umire mu (1864) prva žena Marja Dmitrijevna, a nekoliko mjeseci nakon toga i voljeni brat Mihail, pa i jedan od najboljih prijatelja Apolon Grigorjev; zapada u teške dugove; prosi bez uspjeha ruku Ane Korvin-Krukovske, a u više navrata i Apolinarije Suslove; sklapa »đavolski« ugovor s nakladnikom Stelovskim (1866); diktira Kockara stenografkinji Ani Grigorjevnoj Snitkinoj, a nakon tri-četiri mjeseca (1867) ženi se njome i odlazi u inozemstvo, gdje ostaje pune četiri godine živeći uglavnom u vrlo teškim prilikama.

U prvom dijelu tog razdoblja (1862 — 1865) Dostojevski je najviše zaokupljen izdavanjem i uređivanjem časopisa, najprije s bratom a nakon bratove smrti sam. Zbog te svoje djelatnosti nije mogao pisati romane, kako je želio i najavljivao u više navrata. Tek kad zbog prezaduženosti (pošto je preuzeo i dugove svoga pokojnog brata) ne može više izdavati »Epohu« (u ožujku 1865), Dostojevski se počinje intenzivno pripremati za pisanje svoga prvog velikog romana — Zločina i kazne. U drugom dijelu tog razdoblja, za svog četvorogodišnjeg boravka u inozemstu, napisao je Idiota.

Sve pripovijesti iz ovog sveska, osim Vječitog muža, objelodanjene su u drugom i trećem svesku Sabranih djela F. M. Dostojevskog u izdanju spomenutog Stelovskog (1865 — 66). Nakladnik je iskoristio taj isti slog da istodobno objavi te pripovijesti i u zasebnim knjižicama, izvan Sabranih djela.

SVINJARIJA

Ova je pripovijest (koja se dosad pojavljivala u nas pod naslovima Nemila zgoda i Odvratna priča) objelodanjena u časopisu »Vrijeme«, u studenom 1862. Autor ju jc zacijelo napisao neposredno nakon povratka sa svog prvog putovanja u inozemstvo, u rujnu i listopadu 1862, dakle u vrijeme kad je vodio žustru polemiku s nekim svojim političkim protivnicima. Odjeci te polemike razabiru se i u ovoj pripovijesti. Tako je, na primjer, u liku suradnika »Ugarka« Dostojevski karikirao predstavnike tadašnje demokratske satirične publicistike. (»Ugarak« je, očito, aluzija na satirični list »Iskra«).

KROKODIL

Ova nedovršena pripovijest objavljena je prvi put u drugom broju časopisa »Epoha« 1865. pod naslovom »Neobičan događaj ili masaža u Pasažu«[154]. Ostala je nedovršena zato što je časopis »Epoha«, koji je Dostojevski sam uređivao i izdavao, bio u međuvremenu ukinut.

Pisac u Krokodilu indirektno polemizira s nekim suradnicima tadašnjih demokratskih časopisa u Rusiji »Suvremenika« i »Ruske riječi«, s kojima je u to doba često i izravno vodio polemiku. Ubrzo nakon objavljivanja ove pripovijesti, pjesnik Dmitrij Minajev odgovorio je njenu autoru u »Iskri« satiričnom pjesmicom »Užasan događaj, ili istinito kazivanje o tome kako se jedan ugledni gospodin pretvorio u njufaundlendskog psa, i što se iz toga izleglo«.

Međutim, mnogo je ozbiljnija i teža bila kritika objavljena u dnevniku »Glas« 3. travnja 1865. U toj je kritici, naime, Dostojevski bio optužen da se u Krokodilu narugao književniku i publicistu Černiševskom, koji je u to doba bio već na robiji u Sibiru. Evo što je, između ostalog, stajalo u toj kritici:

»Gospodin F. Dostojevski neće, naravno, poslušati naš savjet, ali bismo mu svejedno savjetovali da ne ide dalje od četvrtog poglavlja te potpuno netaktične pripovijesti, o kojoj se već pronose glasovi koji su vrlo nezgodni za reputaciju časopisa ‚Epoha’ i za samog gospodina Dostojevskog kao njena autora... Riječ je zapravo o krokodilu i o gospodinu koga je krokodil progutao, a isto tako o

gospodinovoj ljepuškastoj supruzi, koketi, koja se raduje što joj je krokodil progutao muža i koja neće da pođe za njim u krokodilsku utrobu, a isto tako i o tome da gospodin kani propovijedati iz krokodilske utrobe, obdan po trgovinama u Pasažu a navečer u ženinu salonu, radi čega je namislio da se krokodil, u čijoj utrobi on prebiva, prenosi navečer u salon njegove ljepuškaste supruge-kokete. Sve to, gospodine Dostojevski, ne mogu iskupiti prilično loše dosjetke na račun ‚Vlasi' i‚ Petrogradskih novosti'; svi će vas zacijelo pokuditi, i prijatelji i neprijatelji, a nikome nećete time učiniti uslugu.«

Kad je postao urednik »Građanina«, Dostojevski je u siječanjskom broju »Piščeva dnevnika« 1873. objavio članak »Nešto osobno« u kojem je opovrgao ove optužbe iznesene u »Glasu«.

KOCKAR

Prvi put je objavljen Kockar (koji je u nas poznat i pod naslovom Igrač) u Sabranim djelima F. M. Dostojevskog u izdanju F. Stelovskog u Petrogradu godine 1866.

Prema ugovoru sa Stelovskim, Dostojevski je bio dužan da do 1. studenog 1866. preda nakladniku rukopis svoga novog romana koji će morati iznositi najmanje deset tiskanih araka. Dostojevski je u to isto vrijeme dovršavao Zločin i kaznu pa je, da bi izvršio preuzete obveze, morao prvi put pribjeći pomoći stenografa. Angažirao je mladu djevojku Anu Grigorjevnu Snitkinu, koja je upravo bila završila stenografski tečaj u Petrogradu. Diktirao joj je svoj novi roman gotovo svaki dan od 4. do 29. listopada i predao rukopis romana na vrijeme nakladniku. (Opširnije o toj epizodi iz piščeva života vidi u »Najvažnijim datumima iz života i stvaralaštva F. M. Dostojevskog« u prvom svesku ovog kompleta.) Nakon tri mjeseca oženio se svojom stenografkinjom i proživio s njom petnaestak godina u sretnu braku, sve do svoje smrti.

Zamisao Kockara nalazimo u jednom pismu koje je Dostojevski napisao još u jesen 1863: »Siže pripovijesti je ovaj: jedan tip Rusa koji živi u inozemstvu. Pazite: o Rusima u inozemstvu pisalo se naveliko ljetos po časopisima. Sve će se to odraziti u mojoj pripovijesti. I općenito će se odraziti sadašnji trenutak (koliko je to moguće, razumije se) našeg duhovnog života. Uzet ću čovjeka

neposredne naravi, čovjeka koji je, doduše, profinjen, ali je u svemu nedozreo, koji je izgubio vjeru a ne usuđuje se da ne vjeruje, koji se buni protiv autoriteta a boji ih se... Ta je osoba živa (upravo kao da stoji preda mnom) i vrijedit će ga prozreti kad ga prikažem. Glavni je vic u tome što svi njegovi životni sokovi, snaga, žestina, smionost, sve je otišlo na ruletu. On je kockar, ali nije običan kockar, isto kao što Puškinov škrti vitez nije obična škrtica. (Nije mi ni na kraj pameti da se uspoređujem s Puškinom. Kažem to samo zato da Vam bude jasnije.) On je i pjesnik na svoj način, ali je vic u tome što se i sam stidi te poezije jer duboko osjeća njenu nedostojnost, iako ga potreba za rizikom i oplemenjuje u rođenim očima. U cijeloj je pripovijesti riječ o tome kako već treću godinu igra na ruleti po kockarnicama... Ako je Mrtvi dom skrenuo na sebe pozornost publike kao prikaz života robijaša koje nitko nije opipljivo prikazao do Mrtvog doma, onda će ova pripovijest svakako svratiti na sebe pozornost kao opipljiv i podroban prikaz igre na ruleti... Jer, Mrtvi dom je ipak bio zanimljiv. A ovo će biti također opis svojevrsnog pakla, svojevrsnih, ‚robijaških muka’.«

Ovu zamisao, ali, naravno, u mnogo kompleksnijem obliku, ostvario je dakle Dostojevski tek nakon tri godine u romanu Kockar, koji je prvobitno nosio naslov Rulettenburg (mjesto koje je pod tim imenom opisao zacijelo je Wiesbaden, lječilište u južnoj Njemačkoj, u kojem je pisac boravio godine 1862, 1863. i 1865).

Obje glavne teme romana — kockarska strast i nesretna ljubav — nose autobiografski pečat. Dostojevski se za svojih boravaka u inozemstvu po cijele dane kockao i, naravno, prokockao redovito sve što je imao uza se. Prvi put je okusio čar rulete na svom prvom putovanju u inozemstvo, godine 1862, kad je u Berlinu dobio na kocki popriličnu svotu novaca, ali je odmah nakon toga nastavio put. Tada mu se, valjda, kocka i osladila. Čovjek bi možda očekivao da je pisanje takva romana o kockanju morala izliječiti autora od te bolesti. Ipak, nije bilo tako. Ubrzo nakon izlaska Kockara iz tiska, Dostojevski odlazi sa svojom mladom ženom (njemu je tada već bilo četrdesetak godina), bježeći pred Vjerovnicima, u inozemstvo. Nakon kraćeg zadržavanja u Berlinu, borave neko vrijeme u Dresđenu. Dostojevski odlazi dva-tri puta sam u obližnji Homburg da zaigra na ruleti. Dakako da se obično vraća u Dresden, ženi, bez prebijene pare u

džepu. Međutim, tek kad su stigli u Baden Baden, počele su prave muke za mladu ženu koja je tada bila već i trudna. Njena muža neodoljivo privlači kockarnica. Pošto je prokockao sav novac koji su imali (nije to, doduše, bilo mnogo), počeli su zalagati vrednije stvari. Ali, događalo se da bi Dostojevski odmah, ne vraćajući se ženi, svratio u kockarnicu i u hipu prokockao novce koje je bio dobio u zalagaonici. I on i žena pisali su očajnička pisma svojim rođacima i prijateljima u Rusiji moleći ih da im pošalju novaca, jer nisu imali od čega živjeti. Neko su vrijeme i stanovali i hranili se na kredit. Založili su bili i neke svoje odjevne predmete. Tek kad su se, dobivši iz Rusije određenu svotu novaca, otisnuli iz Baden Badena u Basel i Génèvu, mlada žena je odahnula.

Svi ovi podaci poznati su nam iz njena dnevnika koji je u to vrijeme vodila bilježeći savjesno, stenografski, sve što je proživljavala sa svojim mužem. Te su stranice možda još i potresnije od romana Kockar jer u njima nije riječ o izmišljenoj osobi nego o njegovu autoru, koji se tada još nikako nije mogao osloboditi svoje bolesne strasti.

Ljubav između glavnog junaka romana i Poline umnogome podsjeća na ljubav između Dostojevskog i Apolinarije Suslove, djevojke koja se vrlo mlada zaljubila u slavnog književnika, ali se nakon nekog vremena razočarala u njemu (vjerojatno zato što je previše očekivala) i ostavila ga. Dostojevski ju je u više navrata prosio, ali bez uspjeha. Suslova je bila vrlo lijepa, ali i vrlo svojeglava djevojka seljačkog porijekla, opterećena brojnim kompleksima. Zacijelo nije bila samo prototip Poline nego i Nastasje Filipovne iz romana Idiot i mnogih drugih tipova mušičavih i zagonetnih ljepotica iz kasnijih djela Dostojevskoga.

Što se tiče likova Francuza u Kockaru, autor je, stvarajući ih, svakako imao na umu klasično djelo francuske književnosti Manon Lescaut opata Prévosta. Štoviše, lihvara Francuza ironično je okrstio prezimenom glavnog junaka tog romana — des Grieuxa. Očito je da to u Kockaru nije prezime nego nadimak. Autor kao da želi upozoriti na razliku između Francuza s početka XVIII stoljeća, doba kad se zbiva radnja Manon Lescaut, i Francuza iz sredine XIX stoljeća, kad se odigravaju događaji opisani u Kockaru. Zaljubljeni i odani des Grieux pretvara se kod Dostojevskog u proračunata lihvara, a

čarobna Manon u gramzljivu i bešćutnu Blanche. Čak i neke situacije u Kockaru odgovaraju situacijama u Prévostovu romanu. Tako, na primjer, kod Prévosta, u razgovoru u kojem se Manon želi opravdati pred des Grieuxom zbog namjere da ga prevari, njih dvoje parodiraju u šali izvjesne replike iz Racineove tragedije, a kod Dostojevskog, kad Blanche nagovara Alekseja Ivanoviča da otputuje s njom u Pariz, njih dvoje dobacuju jedno drugom replike iz Corneilleove tragedije.

VJEČITI MUŽ

Ova pripovijest (koja se dosad obično u nas pojavljivala pod naslovom Vječni muž) objavljena je prvi put u časopisu »Zora« godine 1870. Prvih devet poglavlja izišlo je u siječanjskom, a ostalih osam u veljačkom broju tog časopisa. Godine 1871. pojavila se pripovijest, s nekim stilističkim preinakama, u zasebnoj knjizi u izdanju A. F. Bazunova.

Na početku 1869. dobio je Dostojevski, koji je tada boravio u Firenci pišući Idiota, ponudu od svoga prijatelja Strahova da surađuje u netom pokrenutom slavenofilskom časopisu »Zora«. U veljači 1869. obećao je u pismu izdavaču »Zore« Kašpirjovu podužu pripovijest (oko tri tiskana arka), ali ju je počeo pisati tek u kolovozu iste godine, u Dresdenu, kamo se bio preselio iz Firence. (Tu mu se u rujnu rodila kćerka Ljubov, buduća književnica.) Na dan 27. listopada Dostojevski piše iz Dresdena prijatelju Majkovu: »Dvije trećine pripovijesti već su napisane i načisto prepisane.« Na dan 23. studenog završio je pripovijest, a 4. prosinca poslao rukopis uredništvu »Zore«. Definitivna verzija pripovijesti bila je znatno opsežnija od zamišljene, o čemu svjedoči i ovaj pasus iz autorova pisma: »Pisao sam, čini mi se, ravno tri mjeseca i napisao sam jedanaest tiskanih araka minimum. Možete zamisliti kakav je to bio robijaški rad! Pogotovo što mi je ta prokleta pripovijest omrznula od sama početka. Mislio sam napisati najviše tri arka, ali su neke pojedinosti iznikle same od sebe, pa je ispalo jedanaest.«

U svojim Uspomenama Ana Grigorjevna Dostojevska upozorava na autobiografsku osnovu nekoliko epizoda iz Vječitog muza: »Taj roman ima autobiografski značaj. To je odjek ljetovanja mog muža

godine 1866. u Ljublinu kod Moskve, gdje se bio nastanio u jednom ljetnikovcu pored ljetnikovca svoje sestre V. M. Ivanove. U likovima članova obitelji Zahlebinin Fjodor Mihajlovič prikazao je obitelj Ivanovljevih. Tu je i otac koji je bio posve zaokupljen svojom velikom liječničkom praksom, majka koja je bila vječito umorna od gospodarskih briga, i vesela mladež — nećaci i nećakinje Fjodora Mihajloviča i njihovi mladi prijatelji. U liku druge Marje Nikitične prikazana je njihova kućna prijeteljica M. S. Ivančina-Pisarjova, a u liku Aleksandra Lobova pastorak moga muža, P. A. Isajev, dakako u posve idealiziranom obliku... Čak i u Veljčaninova postoje određene značajke samog Fjodora Mihajloviča, na primjer, u opisu svakojakih igara koje je izmišljao kad bi došao u ljetnikovac.«

U Vječitom mužu spominje se izrijekom Turgenjevljeva komedija Provincijalka, čiji sadržaj mnogo podsjeća na prošlost glavnih junaka ove pripovijesti Dostojevskoga. (Turgenjev je tu komediju napisao godine 1851.) I u jednom i u drugom djelu pojavljuje se u provincijskom gradiću Petrograđanin iz »boljeg društva« i zaljubljuje se u mladu ženu postarijeg činovnika. Međutim, Dostojevski se poslužio sižejem Provincijalke samo kao ishodištem za razvijanje svoje glavne teme; zapravo je nastavio ondje gdje je Turgenjev stao. Jer, prava radnja Vječitog muža počinje u onom trenutku kad Trusocki, nakon smrti svoje žene, otkriva iz njenih sakrivenih pisama da ga je žena varala i da kćerkica koju je smatrao za svoju nije njegova, nego plod preljuba njegove žene. Ovaj je problem bio već obrađen u romanu koji je Dostojevski dobro poznavao, a to je Madame Bovary Gustava Flauberta. Međutim, kod Flauberta Charles Bovary, pošto naknadno dozna za nevjere svoje žene, propija se i propada jer ne može podnijeti gubitka vjere u ono što je sačinjavalo smisao njegova života ljubav vlastite žene, a kod Dostojevskog Trusocki, obuzet ljubomorom, želi da se osveti bivšim ljubavnicima svoje žene, a nadasve Lizinu ocu, Veljčaninovu. Temom ljubomore Dostojevski se pozabavio u Idiotu koji je završio nešto prije nego što je počeo pisati Vječitog muža. U Idiotu je, međutim, ljubomora Rogožinova tragična jer je Rogožin snažna ličnost koja ubija voljenu ženu, a u Vječitom mužu ljubomora Trusockoga je tragikomična jer je Trusocki slab i miran čovjek koji po svom

karakteru više odgovara komediji nego tragediji. Stoga on i nema snage da provede svoj naum u djelo.

Ipak, možda baš u tom običnom, nejunačkom vladanju Trusockoga, u toj vjernosti svakidašnjici u kojoj nema ni trunka patetike, leži uvjerljivost i snaga ove pripovijesti.

Z. C.

NAKLADNI ZAVOD ZNANJE, ZAGREB
ZA IZDAVAČA: DRAGUTIN BRENČUN
KOREKTOR: ŠTEFICA KONJEVOD
TEHNIČKI UREDNIK: SREĆKO JOLIĆ
TISAK: ČGP »DELO« LJUBLJANA, 1979

---

[1] Promašena egzistencija.

[2] Aluzija na riječi iz Evanđelja: »Niti se lijeva vino novo u mjehove stare.« (Matej, gl. 9, 17).

[3] Hvala.

[4] To je prava riječ.

[5] Zdravi razum.

[6] Chaîne des dames — figura u kadrili.

[7] Balancer — izvoditi u plesu tzv. »lebdeći korak«.

[8] Charmé — drago mi je.

[9] Riječ je o šaljivoj Sanjarici suvremene ruske književnosti N. F. Ščerbine, gdje se zaista spominjao u tom smislu pripovjedač Panajev.

[10] A. A. Krajevski bio je izdavač časopisa, a prihvatio se uređivanja Enciklopedijskog rječnika.

[11] N. D. Alferaki, veletrgovac iz Taganroga, koji se spominjao u to doba u novinama kao član uprave dioničkog društva »Seoski domaćin.«

[12] Iver, treščica.

[13] Vrlo popularan petrogradski plesač na početku šezdesetih godina prošlog stoljeća.

[14] Škola.

[15] Jednog lijepog jutra.

[16] Na početku šezdesetih godina prošlog stoljeća nalazile su se u petrogradskom Pasažu (prolazu), osim trgovina, i dvorane za predavanja, izložbe itd.

[17] »Hej, Lamberte! Gdje je Lambert! Jesi li vidio Lamberta?« Ove šaljive riječi Dostojevski je zacijelo čuo u kolovozu 1863. u Parizu gdje su u to doba bile vrlo popularne. Nije poznato kako su nastale ni što zapravo označuju.

[18] Najdraži moj Karlchen. Majko, majko, majko!

[19] Čitav.

[20] Naš Karlchen, naš najdraži Karlchen će umrijeti!

[21] To mi je bio sin, to mi je bio sin jedinac.

[22] P. L. Lavrov (1823 — 1900) održao je u studenom 1860. u Pasažu tri javna predavanja pod naslovom »O suvremenom smislu filozofije«.

[23] Aluzija na satiričnu rubriku »Zvižduk« časopisa »Suvremenik«.

[24] N. A. Stepanov (1807 — 1877), karikaturist koji je surađivao u časopisima »Iskra« i »Budilica«.

[25] Fünfzig — pedeset.

[26] Hvala bogu.

[27] Kartaška igra.

[28] Umjereno liberalne novine koju su izlazile od godine 1862. do 1900.

[29] Louis-Antoine Garnier-Pages (1803 — 1878), francuski političar, član privremene vlade godine 1848.

[30] Andrej Aleksandrovič Krajevski bio je u to doba izdavač koji se pothvatio da uređuje o državnom trošku veliki enciklopedijski rječnik, iako nije bio kvalificiran za taj posao.

[31] Jevgenija Tur (1815 — 1892) bila je popularna ruska spisateljica stranog porijekla.

[32] Preinačen citat iz Karamzinove pripovijesti Namjesnica Marfa. Točan citat glasi: »Divlji narodi vole nezavisnost, mudri narodi vole red, a nema reda bez apsolutističke vlasti«.

[33] U vezi s tim.

[34] Dvorski savjetnik, ovdje znači činovnik.

[35] Autor cilja na »Petrogradski listić. Novine o gradskom životu i književnosti«. U tim se novinama pisalo gotovo isključivo o događajima u Petrogradu.

[36] Nekadašnji skupi restoran u Petrogradu.

[37] Tako!

[38] Ručak u gostionici s istim brojem i vrstama jela za sve goste.

[39] Novine: »Nacionalno mnijenje«.

[40] To nije bilo baš glupo.

[41] Dvorac.

[42] Loš ton.

[43] Trideset i četrdeset (ovdje kartaška igra).

[44] Galski pijetao (simbol Francuske).

[45] Gospođo barunice... imam čast da vam budem rob.

[46] Do krajnjih granica.

[47] Dakako.

[48] Jeste li poludjeli?

[49] Vaša primanja.

[50] Dragi moj gospodine, oprostite, zaboravio sam kako se zovete, gospodin Aleksej, je li?

[51] Dragi moj markiže.

[52] Ali general...

[53] Gospođica Blanche de Cominges i njena gospođa majka...

[54] Barun je vrlo naprasir, pruski karakter, znate, zapodjenut će najzad kavgu nizašto.

[55] K vragu! Takav žutokljunac kao vi...

[56] Sekundant, svjedok.

[57] Podređeno, potčinjeno.

[58] Možda.

[59] Gospođa udova Cominges.

[60] Jednog lijepog jutra.

[61] Konobar.

[62] Ruska vlastela.

[63] Ruskinja, grofica, velika dama.

[64] Velika vojvotkinja de N.

[65] Pod nosom jadnom generalu.

[66] Jest, gospođo, i vjerujte da sam očaran... vaše zdravlje... ovo je pravo čudo... što vas ovdje vidimo, zgodno iznenađenje...

[67] Dobar dan!

[68] Ta je stara podjetinjila.

[69] Ali, gospođo, to će nam biti užitak.
[70] Gospođa generalica kneginja Tarasevičeva.
[71] Ako bude sama, počinit će gluposti...
[72] Izlazite, izlazite!
[73] Crveno i crno, par i nepar, svi brojevi od 1 do 18 i od 19 do 36.
[74] Ništica.
[75] Trideset šest.
[76] Stavljajte, gospodo! Stavljajte, gospodo! Nitko više neće igrati?
[77] Koliko ništica? Dvanaest? Dvanaest?
[78] Da, gospođo.
[79] Ulozi su stavljeni!
[80] Kakva pobjeda!
[81] Ama, gospođo, to je bilo sjajno!
[82] Gospođo kneginjo... siromah izbjeglica... neprestane nedaće... ruski su knezovi tako velikodušni.
[83] Hvala, gospođo.
[84] Do vraga, ovo je neka strašna baba!
[85] Koji je ovo vrag?
[86] Ali, gospođo, sreća se može okrenuti, samo jedan promašaj, i sve ste izgubili... osobito s obzirom na to kako igrate... to je bilo strašno!
[87] Svakako ćete izgubiti!
[88] I podjetinjila.
[89] Ma nije o tome riječ.
[90] Dragi moj gospodine, naš dragi general griješi...
[91] Toj jadnoj strašnoj starici.
[92] Nije o tome riječ, nije o tome riječ... do vraga!
[93] O, dragi moj gospodine Alekseju, budite tako dobri...
[94] Koje li rospije!
[95] Pit ćemo mlijeko na zelenoj travi...
[96] »Priroda i istina«.

[97] K vragu!
[98] Poživjer će ona sto godina!
[99] Gospođa.
[100] Lopužama.
[101] Staru rusku groficu koja je podjetinjila.
[102] »Četiri godišnja doba«.
[103] Tri posljednje igre, gospodo!
[104] Dvadeset dva!
[105] Trideset jedan.
[106] Supruga izumitelja padobrana, koja je 1819. godine poginula u zračnom balonu što je eksplodirao u zraku.
[107] Četiri.
[108] Gospodin je dobio već sto tisuća florina.
[109] Ti Rusi!
[110] A, to je on! Hodi amo, ludo! Je li istina da si dobio na kocki brdo zlata i srebra? Ja bih više voljela zlato.
[111] Mali moj, kako si ti glup!
[112] Proslavit ćemo to, je li?
[113] Sinko moj, imaš li hrabrosti?
[114] Da je neki drugi... (Stihovi iz Corneilleove tragedije Cid)
[115] Ako ne budeš odviše glup, povest ću te u Pariz.
[116] E pa, ako hoćeš, vidjet ćeš Pariz. Reci i sam što je učitelj? Baš si bio glup što si bio učitelj.
[117] E pa, što ćeš ako te povedem sa sobom? Prvo, hoću pedeset tisuća franaka... Idemo u Pariz... i vidjet ćeš sa mnom zvijezde u po bijela dana.
[118] A sto pedeset tisuća franaka...
[119] Šta ja znam!
[120] Ja sam dobro dijete... ali vidjet ćeš zvijezde.
[121] O, bijedni robe!
[122] A poslije neka bude i potop! Ali ti to ne možeš razumjeti, bježi!... Šta to radiš?
[123] Dakle, učitelju moj, čekat ću te ako hoćeš.

[124] Možda nisam drugo ni želio.

[125] Ama, poživjet ćeš kao mali kralj.

[126] Što se mene riče, ja želim pedeset risuća franaka rente, a onda...

[127] A preostalih sto tisuća franaka zajest ćeš sa mnom, učitelju moj.

[128] On je učitelj, dobio je na kocki dvjesta tisuća franaka...

[129] »Dvorac cvijeća«.

[130] Ma u tebe je pametna glava! Znaš, dečko moj...

[131] Ma... znaš... ma dobro... Ma znaš... Reci mi a što ćeš poslije?

[132] Da, da, tako je, to je divno!

[133] Jer sam mislila da si običan učitelj (nešto kao lakaj, je li?)... jer sam dobra djevojka.

[134] Oho, oho, pa ti si...

[135] Mladost traži svoje.

[136] Ama, ti si pravi filozof, znaš? Pravi filozof!... E pa, voljet ću te, voljet ću te... vidjet ćeš, bit ćeš zadovoljan!

[137] Pisac cilja na knjigu erotskog sadržaja Thérèse-philosophe ou Mémoire pour servir à l'histoire de D. Dirray et de Mlle Erodica la Have. Autor je ostao anoniman, a knjiga je izišla 1748.

[138] Pravi Rus, Kalmik.

[139] Zbrda-zdola, bez veze.

[140] Ima on šanse.

[141] Imat ću dvorac, mužike, a imat ću još i svoj milijun.

[142] Vrlo otmjeno.

[143] Pa on je ipak vrlo otmjen.

[144] Nego, evo vidiš...

[145] Gospođa generalica Zago-Zago, ta vražja ruska imena! Ukratko, gospođa generalica sa četrnaest suglasnika! Kako je to zgodno, je li?

[146] Bio si dobar dečko... Mislila sam da si glup, a tako si se i činio.

[147] Čekaj!

[148] Uvijek ćemo ostati dobri prijatelji.

[149] I bit ćeš sretan.

[150] Ništarija.

[151] Stihovi iz Schillerove balade Pobjedničko slavlje koju je na ruski preveo V. A. Žukovski (1828).

[152] Plemstvo obvezuje (na plemenita djela, otmjeno držanje i si.).

[153] Cilja se na članak N. Strahova o Tolstojevu romanu Rat i mir, objavljen u časopisu »Zora« god. 1869, gdje Strahov raspravlja o neprestanoj borbi između tih tipova u tadašnjoj ruskoj književnosti.

[154] U izvorniku je ponešto drugačija igra riječima: »pasaž u Pasažu«, ali budući da riječ »pasaž« nema u nas onog značenja kao u ruskom (neočekivana zgoda, iznenađenje), pribjegli smo ovom rješenju, za koje držimo da je opravdano zato što je Krokodil zapravo pamflet ili, popularno rečeno, »burgija«.